

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ**

Биљана Б. Станковић

**Ванбрачни фертилитет у Србији
од половине XX века**

Докторска дисертација

Београд, 2015

Ментор:

Проф. др Биљана Радивојевић

Универзитет у Београду, Економски факултет

Члан Комисије: _____

Члан Комисије: _____

Члан Комисије: _____

Члан Комисије: _____

Датум одбране: _____

Захвалница

Изражавам своју велику захвалност људима најважнијим за моју мрежу подршке и помоћи током израде докторске дисертације:

Менторки, проф. др Биљани Радивојевић, која је у сваком тренутку, са пуно разумевања, била на располагању за савет и подршку. Члановима комисије, за време које су посветили тези и корисне сугестије.

Колеги мр Горану Пеневу, за увек поуздану, драгоцену и несебичну помоћ, као и велику добробит коју сам имала од нашег заједничког рада.

Испитаницама, јер су ме с поверењем примиле у свет својих искустава, осећања и размишљања и докторату „удахнуле душу“. Колегама из београдских предшколских установа, што су ми омогућили контакт са њима.

Колегиницама из Одсека за демографију Републичког завода за статистику за предусретљивост и обезбеђивање доступности непубликованих података.

Руководиоцу Центра за демографска истраживања Института друштвених наука, проф. др Мирјани Рашевић, за указано поверење и пружену шансу да се бавим истраживачким радом.

Проф. др Ани Гавриловић, за то што ме свесрдно усмерила у правцу стручног усавршавања.

Колегиницама и колегама из Центра за демографска истраживања Института друштвених наука, за врло корисне размене мишљења, заинтересованост и пријатељску подршку.

Колегиници Марини Зелић, за техничко сређивање текста и увек расположиву, безрезервну помоћ.

Породици, за дугогодишње стрпљење, разумевање и безграничну потпору.

Биљана Станковић

Ванбрачни фертилет у Србији од половине XX века

Резиме

Пораст рађања ван брака, присутан у свим европским земљама у последњих неколико деценија, забележен је и у Србији. Почетком 2010-их свако четврто дете рођено у Србији рођено је ван брака, што у поређењу са осталим европским земљама представља умерено високи удео ванбрачних рађања. Предмет истраживања докторске дисертације су рађања ван брака у Србији, од 1950. до 2014. године. Рад има два основна циља, теоријски и практични. Теоријски циљ је сагледавање ванбрачног фертилитета и његових карактеристика, коме у досадашњим истраживањима фертилитета у Србији није посвећена довољна пажња. У том смислу, феномен рађања ван брака се сагледава на општем и индивидуалном нивоу. Други циљ дисертације је да пружи резултате који могу имати практичну примену приликом припремања и спровођења релевантних стратегија и програма на државном и локалном нивоу.

У раду се примењују квантитативни и квалитативни метод. Користе се методи демографске и статистичке анализе, како би се сагледала распрострањеност и карактеристике рађања ван брака. Квалитативни метод, у форми анкетног истраживања путем интервјуа спроведеног у Београду, примењен је са циљем да би се стекао увид у феномен ванбрачног рађања на индивидуалном нивоу.

На основу резултата квантитативне и квалитативне анализе у раду потврђене су дефинисане полазне претпоставке. Преко низа показатеља сагледано је да се ванбрачни фертилет у Србији по многим обележјима разликује од брачног фертилитета. Утврђене су просторне разлике у нивоу ванбрачног фертилитета у Србији, како између великих подручја (Централна Србија и Војводина), тако и на нижем, општинском, нивоу. Такође, уочене су и две просторне зоне, зона високог удела ванбрачних рађања на истоку Србије и зона ниског и умерено ниског удела у западном делу Централне Србије. У раду је показано како су се у последњих шездесет пет година одлике рађања ван брака у Србији мењале. Такође, утврђене

су сличности између ванбрачног фертилитета у Србији и другим европским земљама, како у уделу ванбрачних рађања, тако и у постојању регионалних разлика у нивоу ванбрачног фертилитета и преовлађујућој образовној структури мајки које рађају ван брака.

Анализом статистичких података се дошло до закључка да извесне карактеристике мајки које рађају ван брака у Србији указују на њихов неповољан социоекономски статус. Због тога је и положај деце рођене ван брака неповољнији чешће него деце рођене у браку. Томе додатно доприноси и знатно већа непостојаност ванбрачних него брачних заједница. Тако настале једнородитељске породице, које најчешће чине самохране мајке и њихова деца, носе са собом ризик од мањка финансијских средстава и социјалних ресурса. Учешће очеве у одгајању и финансирању деце са којом не живе је значајно мање него у породицама са оба родитеља. На то упућују и резултати квалитативног истраживања представљеног у раду. У решавању егзистенцијалних проблема и у свакодневном одгајању деце значајну подршку мајкама пружају њихове примарне породице. Бабе и деде, такође, деци надомешћују недостајућу или мало присутну очеву подршку и учествовање у одгајању. У раду је понуђено доста аргумената у прилог закључку да рађања ван брака у Србији почетком двадесет првог века у мањој мери представљају појаву повезану са прихватањем нових вредности и норми, а више наставак дугорочних тенденција у средини са доминантним традиционалним моралним нормама.

Резултати истраживања упућују на потребу спровођења одговарајућих мера социјалне и популационе политике у Србији, усмерених ка оним породицама са децом рођеном ван брака које се налазе у неповољном положају. У том смислу посебно се издвајају једнородитељске породице мајки са децом. Могуће мере државе и локалне самоуправе се могу дефинисати у оквиру система социјалне и здравствене заштите, образовног система, као и у законским решењима. Сазнања добијена овим истраживањем могу бити продубљена спровођењем новог истраживања заснованог на репрезентативном узорку на националном нивоу, што би омогућило потпуније сагледавање феномена ванбрачног рађања у Србији.

Кључне речи: *ванбрачни фертилитет, једнородитељске породице, самохране мајке, очеве, популациона политика, социјална политика, Србија*

Научна област: демографија

UDC: 314.3:312"19"(497.11)(043.3)

Nonmarital fertility in Serbia from the mid-20th century

Summary

The increase in nonmarital fertility, observed in all European countries over the past several decades, was also registered in Serbia. At the beginning of 2010s, one in four children born in Serbia is born outside of marriage, which is a moderately high share in comparison with other European countries. The subject of the doctoral dissertation is nonmarital fertility in Serbia in the period from 1950 to 2014. This paper has two main objectives, a theoretical and a practical one. The theoretical objective is to consider the extramarital fertility and its characteristics, a subject which has still not received sufficient attention in the study of fertility. In this regard, the phenomenon of nonmarital births is observed at the overall and the individual level. The second aim of the dissertation is to provide results that can be of practical use in preparing and implementing relevant strategies and programs at the national and local level.

Quantitative and qualitative methods are used in the paper. Methods of demographic and statistical analysis are used with the aim to examine the prevalence and characteristics of nonmarital births. The qualitative method, in the form of an interview survey conducted in Belgrade, is applied with the aim of gaining insight into the phenomenon of extramarital childbearing at the individual level.

The results of quantitative and qualitative analysis in the paper confirm the defined hypotheses. Based on a set of indicators it was confirmed that the nonmarital fertility in Serbia differs in numerous characteristics from marital fertility. Spatial differences in the level of extramarital fertility in Serbia were determined between two main regions (Central Serbia and Vojvodina), as well as at the municipality level. Also, two clearly distinguished zones were observed, a zone with a high share of extramarital births in the eastern part of Serbia and a zone with low or moderate extramarital births in the western part of the Central Serbia. The paper showed changes in the characteristics of nonmarital fertility in Serbia that have taken place in the last sixty five years. Also, similarities between nonmarital fertility in Serbia and other European countries were determined, both in the proportion of extramarital births and in the existence of

regional differences in the level of extramarital births and in the prevailing educational structure of mothers of extramarital children.

The analysis of statistical data led to the conclusion that certain characteristics of mothers who give birth out of marriage in Serbia indicate their unfavorable socioeconomic status. Consequently, the socioeconomic status of extramarital children is unfavorable more often than that of children born in marriage. The considerably lower stability of consensual unions in comparison with marital unions additionally contributes to this disadvantage. The resulting single parent families, most usually single mothers and their children, have an increased risk of a shortage of financial and social resources. The participation of nonresidential fathers in raising and financing children is significantly lower than in families with both parents. This was also indicated by the results of qualitative research presented in this paper. Mothers receive a significant amount of support in solving existential problems and in everyday childrearing from their parents and siblings. Grandparents also compensate the children for the lack or low level of the father's support and participation in childrearing. This paper offers numerous arguments in support of the conclusion that nonmarital fertility in Serbia at the beginning of 21st century is to a lesser extent a phenomenon related to adopting new values and norms but instead related to a greater extent to a continuation of long-term tendencies in an environment with dominant traditional moral norms.

The research results indicate the need for the implementation of adequate measures of social and population policy in Serbia, directed towards disadvantaged families with children born outside marriage. In this regard, families comprising of a single mother and her children stand out. Possible measures at the national and local level can be defined within the systems of social and health care, within the education system, as well as in legislative solutions. The findings obtained through this research can be expanded by conducting new research on a representative sample at the national level, which would enable a more comprehensive understanding of the phenomenon of nonmarital fertility in Serbia.

Keywords: *nonmarital fertility, single parent families, single mothers, fathers, population policy, social policy, Serbia*

Scientific field: Demography

UDC: 314.3:312"19"(497.11)(043.3)

Садржај

Увод	1
Прва глава	
Одлике и распрострањеност рађања ван брака у европском контексту	9
1. Карактеристике ванбрачних заједница	9
1.1. Распрострањеност и одлике	9
1.2. Фактори који утичу на став средине	12
1.3. Одлике особа које живе у ванбрачној заједници	13
1.4. Стадијуми развоја	14
1.5. Различита значења кохабитације	15
1.6. Правна регулатива	17
2. Одлике рађања ван брака	22
2.1. Рађање у ванбрачним заједницама	23
2.1.1. Распрострањеност	23
2.1.2. Типологија заједница	24
2.1.3. Веза са нивоом фертилитета	25
2.1.4. Законска решења везана за децу	26
2.1.5. Трудноћа, рађање детета и склапање брака	28
2.1.6. Рађање ван брака и ниво фертилитета	32
2.2. Самохрано материнство - једнородитељске породице	33
2.3. Најчешћа теоријска објашњења рађања у ванбрачним заједницама	36
2.3.1. Теорија друге демографске транзиције	36
2.3.2. Модел неповољних услова	37
2.3.3. Комбинација два приступа	38
2.4. Ванбрачна рађања у земљи у транзицији - пример Чешке	39
3. Распрострањеност рађања ван брака	42
3. 1. Трендови ванбрачних рађања у европским земљама	42
3.2. Просторни аспекти раширености рађања ван брака – „вруће“ и „хладне“ тачке ванбрачног ферилитета у Европи	47

Друга глава	
Рађање ван брака у Србији	51
1. Ванбрачне заједнице	51
1.1. Распрострањеност и одлике	51
1.2. Просторни аспекти	56
1.3. Карактеристике лица које живе у ванбрачној заједници	57
1.3.1. Старосна структура	57
1.3.2. Образовна структура	58
1.3.3. Националност и вероисповест	60
1.4. Правна регулатива	60
2. Рађање ван брака	61
2.1. Правни аспекти	61
2.1.1. Признање очинства и позакоњење ванбрачне деце у периоду 1960-2004.	63
2.2. Кретање броја живорођења у браку и ван брака	65
2.3. Кретање удела ванбрачних рађања	67
2.4. Повећање ванбрачних рађања и промене у брачности становништва	68
2.5. Сличности и разлике по великим подручјима	71
2.6. Карактеристике ванбрачних рађања по одређеним обележјима	72
2.6.1. Старост мајке и старосни модел фертилитета	72
2.6.2. Ред рођења детета	79
2.6.3. Образовање мајке	81
2.6.4. Економска активност и занимање мајке	83
2.6.5. Национална припадност мајке	
2.6.6. Тип насеља	87
2.7. Породице ванбрачних парова са децом и без деце	87
2.7.1. Структура породица према броју деце	88
2.7.2. Структура деце по старости у породицама ванбрачних парова са децом	89
2.8. Регионалне разлике у Србији: зона високог и зона ниског удела ванбрачних рађања	90
Трећа глава	
Ванбрачно родитељство у Србији: резултати квалитативног истраживања	93
1. О истраживању	93
2. Социодемографске карактеристике испитаница	96
2.1. Социодемографске карактеристике испитаница ромског порекла	102
2.2. Мајке са више ванбрачне деце и више ванбрачних заједница	104
3. Социодемографске карактеристике очеве	105
4. Ставови испитаница о браку	106
4.1. Ставови испитаница о предностима брака у ситуацији када партнери немају децу	108
4.1.1. Брак нема предности	108

4.1.2. Брак има предности	109
4.2. Ставови испитаница о предностима брака у ситуацији када партнери имају децу	111
4.2.1. Брак има предности	111
4.2.2. Брак нема предности	113
4.3. Општи став о браку	115
4.3.1. Брак нема предности	115
4.3.2. Брак има предности	117
4.3.3. Брак нема предности у ситуацији када партнери немају децу, али има предности ако постоје деца	117
4.3.4. Брак нема предности ако партнери имају децу, али има предности у ситуацији када партнери немају децу	118
4.4. Ставови о браку у групи мајки ромског порекла	119
5. Искуства и ставови испитаница у вези са трудноћом и рођењем детета	121
5.1. Партнерска веза у време зачећа детета	121
5.2. Коришћење контрацепције у време зачећа	122
5.3. Размишљања о абортусу и давању детета на усвајање	122
5.3.1. Испитанице које су разматрале могућност абортуса	122
5.3.2. Испитанице које нису помишљале на абортус	125
5.3.3. Размишљања о давању детета на усвајање	126
5.3.4. Разматрање абортуса и давања детета на усвајање у групи мајки ромског порекла	127
5.4. Жеља родитеља да склопе брак пре рођења детета	128
5.4.1. Испитанице које нису желеле да склопе брак	129
5.4.2. Испитанице које су желеле да склопе брак	132
5.4.3. Очеви и њихова жеља да се склопи брак	133
5.4.4. Подударне и различите жеље родитеља у вези са склапањем брака	134
5.4.5. Жеља да се склопи брак у групи мајки ромског порекла	139
5.5. Промене партнерског статуса повезане са трудноћом	140
5.5.1. Промене подстакнуте открићем трудноће	140
5.5.2. Партнерски статус у време порођаја	142
5.5.3. Партнерски статус у тренутку испитивања	144
5.6. Подршка околине приликом доношења одлуке о рађању ван брака и промене у ставовима околине	145
5.6.1. Испитанице које су у време одлучивања о рађању живеле у заједници	146
5.6.2. Испитанице које су у трудноћи остале саме	147
5.7. Рађање детета и очинство	150
5.7.1. Признато очинство	150
5.7.2. Непризнато очинство	152
6. Учешће очева у подизању, одгајању и финансирању деце са којом не живе	156
6.1. Виђање са децом	156
6.2. Подизање и одгајање деце	157
6.3. Међусобни однос очева и деце и однос мајки и очева	159
6.4. Учешће очева у финансирању дечјих потреба	161

7. Свакодневни живот испитаница - највеће тешкоће и мрежа подршке	164
7.1. Највећи проблеми мајки које су родиле децу ван брачне заједнице, према процени испитаница	164
7.2. Највећи проблеми са којима се испитанице суочавају у свакодневном животу	165
7.2.1. Проблеми самохраних мајки у фокусу	168
7.3. Мрежа подршке у решавању проблема	170
7.3.1. Испитанице које живе у ванбрачној заједници	171
7.3.2. Самохране мајке	171
7.4. Свакодневна помоћ у одгајању деце	173
7.4.1. Испитанице које живе у ванбрачној заједници	174
7.4.2. Самохране мајке	174
8. Држава и рађање ван брака	176
8.1. Ставови испитаница о подршци државе мајкама које су родиле децу ван брака	176
8.2. Оцена испитаница о сопственој потреби за помоћи државе	179
9. Нове партнерске везе самохраних мајки	181
10. Жеље испитаница у погледу будућег партнерског статуса	182
10.1. Самохране мајке	183
10.2. Испитанице које живе у ванбрачној заједници	186
11. Жеље испитаница у вези са даљим рађањем	188
11.1. Мајке које више не желе да рађају	190
11.2. Мајке које желе још деце	191
11.3. Мајке и одговор „не знам“	192
12. Оцена одлуке о рађању ван брака	193
12.1. Испитанице које живе у ванбрачној заједници	194
12.2. Самохране мајке	194
13. Савет у вези са рађањем ван брака	196
13.1. Размишљања испитаница које живе у ванбрачној заједници	198
13.2. Размишљања самохраних мајки	199
14. Како испитанице виде своју будућност	203
14.1. Испитанице које живе у ванбрачној заједници	206
14.2. Самохране мајке	208
14.3. Испитанице ромског порекла	210
15. Дискусија резултата	212
Закључак	228
Литература	242
Упитник	253
Биографија	259
Изјава о ауторству	
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије доктората	
Изјава о коришћењу	

Списак табела, графикана и карата

ТАБЕЛЕ

Табела I-1. Удео рођених ван брака у укупном броју живорођене деце у земљама Европе, по подручјима, 1970-2010.	43
Табела II-1. Лица стара 15 или више година која живе у ванбрачној заједници, по полу и типу насеља. Србија, 2011.	52
Табела II-2. Лица која живе у ванбрачној заједници по полу и њихов удео у укупном броју лица која нису у браку, стара 15 година или више. Србија, 2011.	52
Табела II-3. Лица стара 15 или више година која живе у ванбрачној заједници према законском брачном стању, полу и типу насеља. Србија, 2011.	53
Табела II-4. Учешће лица у ванбрачним заједницама у укупном становништву које не живи у законском браку, по старости и полу. Србија, 2011.	54
Табела II-5. Лица која живе у ванбрачној заједници по старости и полу. Србија, 2011.	57
Табела II-6. Становништво старо 15 и више година које живи у заједници (брачној или ванбрачној) према највишој завршеној школи, по полу. Србија, 2011.	59
Табела II-7. Живорођена деца рођена у браку и ван брака. Србија, 1950-2014, по великим подручјима	65
Табела II-8. Удео лица неожењених / неударних (целибатера) по старости и полу (у процентима). Србија, 1981, 1991, 2002. и 2011.	70
Табела II-9. Живорођена деца рођена у браку и ван брака по старости мајке. Србија, 1961-2014.	73
Табела II-10. Удео рођених ван брака у укупном броју живорођене деце по старости мајке (%). Србија, 1961-2014.	75

Табела II-11. Специфичне стопе фертилитета жена старих 15 или више година (укупно и жене које нису у браку). Србија, 1961-2011.	77
Табела II-12. Живорођена деца рођена у браку и ван брака по реду рођења. Србија, 1961-2014.	79
Табела II-13. Процентно учешће деце рођене ван брака у укупном броју живорођења по реду рођења. Србија 1961-2014.	80
Табела II-14. Живорођена деца ван брака по школској спреми мајке. Србија, 1961-2011.	81
Табела II-15. Живорођена деца рођена ван брака по активности и занимању мајке. Србија, 2011.	83
Табела II-16. Живорођена деца рођена ван брака по националној припадности мајке. Србија, 1971, 1981, 1991, 2001, 2011. и 2014.	85
Табела II-17. Живорођена деца по типу насеља рођена у браку и ван брака. Србија, 2001, 2011. и 2014.	87
Табела II-18. Породице ванбрачних парова са децом и деца у тим породицама према броју деце у породици. Србија, 2011.	88
Табела II-19. Породице ванбрачних парова са децом према броју и старости деце. Србија, 2011.	89
Табела III-1. Социодемографске особине испитаница	97
Табела III-2. Социодемографске карактеристике очева	106
Табела III-3. Трајање партнерских веза и заједница у време када је откривена трудноћа	121
Табела III-4. Жеља испитаница да склопе брак пре рођења детета, према образовном статусу	130
Табела III-5. Жеља очева да склопе брак пре рођења детета, према образовном статусу	133
Табела III-6. Постојање жеље код родитеља да се склопи брак пре рођења детета, према партнерском статусу мајке у време испитивања	134
Табела III-7. Партнерски статус испитаница у време зачећа детета и промене током времена	141
Табела III-8. Промене у партнерским везама повезане са трудноћом, у периоду од зачећа детета до тренутка испитивања	141
Табела III-9. Промене у партнерским заједницама повезане са трудноћом, у периоду од зачећа детета до тренутка испитивања	142

Табела III-10. Различите временске тачке разлаза родитеља, према партнерском статусу у време зачећа детета	145
Табела III-11. Квалитет односа испитаница са оцем детета и квалитет односа дете - отац	160
Табела III-12. Жеље испитаница у вези са даљим рађањем, према партнерском статусу и броју деце коју имају	190
Табела III-13. Како испитанице виде своју будућност, према образовању	205

ГРАФИКОНИ

Графикон I-1. Удели ванбрачних рађања по земљама Европе (у процентима), 1970, 1990. и 2010.	44
Графикон II-1. Удео лица који живе у ванбрачној заједници у укупном броју лица која живе у заједници, по старости и полу. Србија, 2011.	55
Графикон II-2. Старосна структура лица која живе у заједници по врсти заједнице. Србија, 2011.	58
Графикон II-3. Број живорођене деце рођене у браку и ван брака. Србија, 1950-2014.	66
Графикон II-4. Удео деце рођене ван брака у укупном броју живорођења (у процентима). Србија, 1950-2014, по великим подручјима	68
Графикон II-5. Склопљени бракови. Србија, 1950-2014.	69
Графикон II-6. Стопа нупцијалитета (на 1000 становника). Србија, 1950-2014.	70
Графикон II-7. Удео лица која нису склапала брак у укупном становништву старом 15 или више година, по полу и старости. Србија, 2002, 2011.	71
Графикон II-8. Живорођена деца рођена у браку и ван брака по старости мајке. Србија, 2011.	76
Графикон II-9. Удео рођених у браку и рођених ван брака у укупном броју живорођене деце, по старости мајке. Србија, 2011.	76
Графикон II-10. Специфичне стопе ванбрачног фертилитета. Србија, 1961-1981. и 1981-2011.	78
Графикон III-1. Ставови испитаница према браку, у ситуацији када партнери немају децу и када имају децу, према партнерском статусу	107

Графикон III-2. Ставови испитаница о предности брака у ситуацији када партнери имају и немају децу, према школској спреми	115
Графикон III-3. Ставови испитаница о предности брака у ситуацији када партнери имају и немају децу, према партнерском статусу	116
Графикон III-4. Особе које испитаницама пружају помоћ у свакодневном одгајању деце, према партнерском статусу испитаница	173
Графикон III-5. Жеље испитаница у погледу свог будућег партнерског статуса, укупно и према партнерском статусу у време испитивања	182
Графикон III-6. Жеље испитаница у погледу будућих рађања	189
Графикон III-7. Како испитанице виде своју будућност, према партнерском статусу у време испитивања	206

КАРТЕ

Карта II-1. Удео лица која живе у ванбрачној заједници у укупном становништву старом 15 или више година које живи у заједници (брачној или ванбрачној). Србија, 2011, по општинама и градовима	56
Карта II-2. Удео деце рођене ван брака у укупном броју живорођења (у %). Србија, 1971. 1981. и 1991, по општинама и градовима	91
Карта II-3. Удео деце рођене ван брака у укупном броју живорођења (у %). Србија, 2001. и 2011, по општинама и градовима	91

УВОД

Предмет истраживања докторске дисертације су рађања ван брака у Србији, од 1950. године до 2014. године. Повећање удела деце рођене ван брака представља значајну промену у брачном и породичном понашању и у последњих неколико деценија заједничка је одлика свих европских земаља. Јединствен модел ванбрачног фертилитета, међутим, не постоји, а разлике међу земљама су велике, како у висини удела ванбрачних рађања, тако и у интензитету његовог повећања.

Као и у осталим европским земљама, и у Србији се број ванбрачних рађања у последњим деценијама повећава. Истовремено, број живорођене деце у браку показује јасну силазну тенденцију, па се због дивергентних кретања рађања у браку и ван брака, процентни удео ванбрачних рађања повећавао брже од повећања њиховог укупног броја. Док је у 2014. години удео ванбрачних рађања три пута већи него 1950, њихов број је за то време повећан за нешто више од четвртине. Ипак, са уделом од око 25% Србија се сврстава у земље са умерено високим процентним учешћем ванбрачних рађања.

Импликације рађања ван брака се веома разликују према томе да ли се оно одвија у оквиру заједнице и дете подиже родитељски пар, или је реч о мајци која живи сама, без партнера. У већини европских земаља, рађање ван брака се одвија у оквиру ванбрачних заједница, кохабитација. Иако се рађање ван брака често приписује модернизацији партнерских односа, подаци указују и на распрострањеност ванбрачних рађања међу нижим социјалним слојевима, нарочито у земљама које пролазе кроз транзицију друштвено-економских односа. Нестабилност, која представља одлику ванбрачних заједница, води порасту једнородитељских породица, које са собом носе ризик од сиромаштва и других неповољности.

Социодемографска обележја мајки које рађају ван брака у Србији, утврђена демографским и социолошким анализама, указују на неповољан друштвено-економски положај великог броја ових мајки и њихове деце. Посебно једнородитељске породице мајки и њихове деце рођене ван брака функционишу под значајним ризицима. Стога анализа одлика ванбрачног фертилитета у Србији и карактеристика мајки које рађају децу ван брака представља важан корак ка сагледавању и разумевању феномена ванбрачног рађања у нашој средини.

Појава ванбрачног рађања у Србији се у дисертацији посматра са два аспекта, демографског и социопсихолошког. Демографски аспект се сагледава на основу демографских показатеља. Анализира се ниво ванбрачног фертилитета од средине двадесетог века и његов удео у укупном фертилитету, у актуелно време и током посматраног периода. Сагледавају се и анализирају сличности и разлике са другим европским земљама. Такође, анализирају се карактеристике мајки које рађају децу ван брака, по разним обележјима, као што су старост, школска спрема, занимање и активност, националност, вероисповест, тип насеља. Социопсихолошке одлике ванбрачног фертилитета посматрају се са аспекта важних за мајку која је родила дете ван брака, као и за дете, на основу одабраних демографских показатеља и на основу резултата на које упућује спроведено квалитативно истраживање.

У раду се подаци за Србију односе на подручје Републике без Косова и Метохије. То је у складу са праксом коју приликом публикувања званичних статистичких података скоро 20 година примењује и Завод за статистику Републике Србије (РЗС). Наиме, последњи званични подаци које је РЗС објавио за целокупно подручје Србије односе се на 1997. годину. Осим тога, и статистички подаци за раније године, посебно од 1990-е, врло су непоуздани, што нарочито важи за податке који се односе на рађања, а посебно на рађања ван брака. Непоузданост званичних статистичких података је условљена бојкотом државних институција Србије, који је на подручју Косова и Метохије у већој или мањој мери спроводило становништво албанске националне припадности. У том периоду бојкот је кулминирао у време спровођења Пописа из 1991. године, када је готово целокупно становништво албанске националне заједнице у Србији одбило да се попише.

Треба нагласити и да су на Косову и Метохији, а нарочито међу становништвом албанске националне припадности, веома присутни

обичајни бракови који нису евидентирани од стране званичне статистике, тако да ни расположиви подаци нису омогућавали да се за период након 1950. године стекне реална слика раширености ванбрачних рађања у тој аутономној покрајини.

О заступљености ванбрачних рађања међу мајкама које живе у заједници са оцем детета, односно међу мајкама које су саме, у Србији не постоје статистички подаци. Зато се о распрострањености рађања у ванбрачним заједницама и међу самим мајкама у раду закључује индиректно, на основу раширености ванбрачних заједница, о чему први пут постоје подаци добијени Пописом 2011. године, као и на основу процента признања очинства, односно позакоњења детета накнадним склапањем брака родитеља.

Дисертација има два основна циља, теоријски и практични. Теоријски циљ је сагледавање ванбрачног фертилитета и његових карактеристика у Србији, што је тема којој у досадашњим истраживањима фертилитета није посвећена довољна пажња. У том смислу, феномен рађања ван брака се сагледава на општем и индивидуалном нивоу. На општем нивоу, циљ је да се утврди распрострањеност и карактеристике рађања ван брака, промене које су се одвијале током времена, да се сагледају социодемографске карактеристике жена које рађају ван брака, као и да се направи поређење са другим европским земљама, током времена и у време истраживања. Појава ванбрачног рађања се у извесној мери осветљава и на индивидуалном нивоу, са аспекта једног броја жена које су у актуелно време родиле дете ван брачне заједнице. Циљ је да се сагледају њихови мотиви за рађање ван брака, а индиректно и ставови и намере њихових партнера, ток и стабилност партнерске везе, односно заједнице у време рађања детета и током времена, материјални и стамбени услови живота у време испитивања, учешће оца у одгајању и васпитању детета са којим не живи, услови у којима се одвија одгајање детета, присуство или одсуство мреже подршке из околине. Важно је и питање увида у то до које мере је рађање ван брака било резултат свесног и намерног одлучивања и колико је показатељ одвијања савремених процеса, а колико је пресудан био стицај околности. Намера је и да се непосредно сагледа специфичност и обим потребне помоћи и подршке испитаницама од стране ужег и ширег социјалног окружења, што би могло да укаже и на могуће потребе мајки и деце рођене ван брака у општој популацији.

Други циљ дисертације је да се дође до резултата који могу имати практичну примену у нашој средини, приликом припремања и спровођења релевантних стратегија и програма на државном и локалном нивоу. Они могу да представљају део популационе политике, планирања породице и социјалне политике, намењених целокупном становништву или одређеним циљним групама, као што су, на пример, једнородитељске породице или неке маргиналне групе.

Како би се истражила појава рађања ван брака, дефинисане су следеће полазне хипотезе:

1. Ванбрачни фертилитет у Србији се по многим обележјима разликује од брачног фертилитета.
2. У Србији постоје просторне разлике у нивоу ванбрачног фертилитета, на различитим територијалним нивоима.
3. У последњих педесет година одлике рађања ван брака у Србији су се мењале.
4. Постоје сличности између ванбрачног фертилитета у Србији и другим европским земљама.
5. Извесне карактеристике мајки које рађају децу ван брака у Србији указују на њихов неповољан социоекономски статус.
6. Социоекономски положај деце рођене ван брака у Србији чешће је неповољан него деце рођене у браку.
7. Рађања ван брака у Србији у актуелно време у мањој мери представљају одраз модернизације и промена у вредносном систему и стилу живота, а у већој мери представљају наставак традиционално присутних тенденција.
8. У Србији је потребно спроводити одговарајуће мере социјалне и популационе политике како би се ублажио неповољан положај извесног броја породица са децом рођеном ван брака.

Докторска дисертација се састоји од уводног дела, три главе и закључка. У уводном делу је дефинисан предмет и циљ истраживања, формулисане су основне хипотезе од којих се полази у истраживању, описане методе које се примењују, дати очекивани резултати и научни допринос.

Прва глава је посвећена одликама и распрострањености рађања ван брака у европском контексту. Састоји се од два поглавља. Прво поглавље се бави карактеристикама ванбрачних заједница. Састоји се од шест потпоглавља. У њима се даје увид у распрострањеност и одлике ванбрачних заједница, као и у ставове према животу у ванбрачној заједници који су доминантни у

европским земљама. Затим се приказују стадијуми развоја у транзицији партнерских односа и описује социодемографска структура ванбрачних заједница, а такође и представљају типови кохабитације које су истраживачи дефинисали на основу емпиријских индикатора. У последњем потпоглављу се приказују различита правна решења која су донета у европским земљама како би се регулисали правни односи међу ванбрачним партнерима. Друго поглавље се бави одликама рађања ван брака у европским земљама. Састоји се од четири потпоглавља. Прво потпоглавље се бави одликама рађања у ванбрачним заједницама. Међу њима су распрострањеност, тип заједнице посматран у вези са рађањем деце, веза рађања у ванбрачним заједницама са нивоом фертилитета. Приказана су законска решења везана за децу, разматрана повезаност трудноће и рађања деце са склапањем брака, као и веза рађања ван брака са нивоом фертилитета. Друго потпоглавље посвећено је самохраном материнству и једнородитељским породицама, што је повезано са нестабилношћу која је једна од одлика ванбрачних заједница. Последично, деца рођена ван брака чешће искусе разлаз својих родитеља него деца рођена у браку. Као два најважнија аспекта у вези са тим издвојен је већи ризик од сиромаштва и недовољно учешће оца у одгајању деце са којом не живе. У трећем потпоглављу представљена су најчешћа теоријска објашњења рађања у ванбрачним заједницама. То је теорија друге демографске транзиције, модел неповољних услова и комбинација ова два приступа. У четвртном потпоглављу комплексност и хетерогеност феномена ванбрачног рађања у земљама у транзицији сагледава се на примеру Чешке. Треће поглавље прве главе бави се распрострањеношћу рађања ван брака у Европи. Садржи два потпоглавља. Прво је посвећено сагледавању трендова ванбрачних рађања у европским земљама. У другом потпоглављу представљени су просторни аспекти раширености рађања ван брака у Европи.

Анализа рађања ван брака у Србији представљена је у другој глави, подељеној у два поглавља. Прво поглавље посвећено је ванбрачним заједницама, о чему први пут постоје подаци добијени Пописом 2011. године. Подељено је на четири потпоглавља. У првом потпоглављу даје се преглед распрострањености, просторних аспеката и одлика ванбрачних заједница у Србији. Затим се детаљно приказују карактеристике лица која живе у ванбрачним заједницама, међу којима су старосна и образовна структура, националност и вероисповест. Такође, даје се и увид у правну регулативу ванбрачних заједница. У другом поглављу даје се опсежна

анализа рађања ван брака у Србији, представљена у оквиру осам потпоглавља. Прво потпоглавље бави се правним аспектима рађања ван брака, дефинисаним у оквиру Породичног закона, а даје и увид у признања очинства и позакоњења деце рођене ван брака у периоду 1960-2004. година. У другом и трећем потпоглављу даје се анализа кретања броја живорођења у браку и ван брака, као и кретања удела ванбрачних рађања. Четврто потпоглавље посвећено је вези између повећања ванбрачних рађања и промена у брачности становништва, а пето сличностима и разликама у уделу ванбрачних рађања по великим подручјима Србије. У шестом потпоглављу детаљно се описују карактеристике ванбрачних рађања по различитим обележјима. Међу њима је старост мајке и старосни модел фертилитета, ред рођења детета, образовање мајке, економска активност, национална припадност мајке, као и разлике према типу насеља. Седмо потпоглавље посвећено је анализи породица ванбрачних парова са децом и без деце и бави се структуром породица према броју деце и структуром деце по старости у породицама ванбрачних парова са децом. У последњем, осмом потпоглављу другог поглавља реч је о регионалним разликама у Србији, односно зони високог и зони ниског удела ванбрачних рађања.

Резултати квалитативног истраживања посвећеног ванбрачном родитељству у Србији у актуелно време представљени су у трећој глави. Опсежно су приказани и разложени на петнаест поглавља. У првом поглављу даје се опис узорка, инструмента и искустава током спровођења истраживања. У другом поглављу приказане су социодемографске карактеристике испитаница, а у трећем социодемографске карактеристике очева деце. Ставови испитаница о браку представљени су у четвртном поглављу, које садржи четири потпоглавља (односе се на ставове у ситуацији када партнери немају децу, када имају децу, посматра се општи став према браку и ставови према браку и издвојено у групи мајки Ромкиња). Садржај петог поглавља чине искуства и ставови испитаница у вези са трудноћом и рођењем детета, подељени на седам потпоглавља. Потпоглавља се баве темама партнерске везе у време зачећа детета, коришћења контрацепције у време зачећа, размишљања испитаница о абортусу и давању детета на усвајање, промена партнерског статуса у вези са трудноћом, подршке околине приликом доношења одлуке о рађању ван брака, рађања детета и признања очинства. У шестом поглављу, које се састоји од четири потпоглавља, даје се анализа учешћа очева у подизању,

одгајању и финансирању деце са којом не живе. Приказу свакодневног живота испитаница, највећих тешкоћа и мреже подршке посвећено је седмо поглавље, подељено у четири потпоглавља. Односе се на процену испитаница о највећим проблемима мајки које су родиле децу ван брака и сопственим проблемима, мрежу подршке и свакодневну помоћ у одгајању деце, дато и одвојено за мајке које живе у ванбрачној заједници и самохране мајке. Осмо поглавље, подељено у два потпоглавља, садржи ставове испитаница о потреби подршке државе мајкама које су родиле децу ван брака, и њихову оцену о сопственој потреби за помоћи државе. У деветом поглављу реч је о партнерским везама самохраних мајки у време испитивања. Десето поглавље садржи анализу жеља испитаница у погледу свог будућег партнерског статуса, дато и одвојено за испитанице које живе у ванбрачној заједници и самохране мајке.¹ У једанаестом поглављу представљене су жеље испитаница у вези да даљим рађањем, како испитаница које живе у ванбрачној заједници, тако и самохраних мајки. Дванаесто поглавље приказује како испитанице оцењују сопствено рађање детета ван брачне заједнице, а тринаесто даје увид у њихове ставове и искуства на основу анализе савета који би у вези са рађањем ван брака дале себи блиској особи. Питањем како испитанице виде своју будућност бави се четрнаесто поглавље. Петнаесто поглавље садржи дискусију резултата добијених истраживањем. Односи се на репродуктивно понашање испитаница, њихове ставове према браку, искуства у вези са трудноћом и рађањем детета, свакодневни живот, мрежу подршке, очекивану помоћ државе, жеље и предвиђања о сопственој будућности.

У закључку докторске дисертације дискутују се хипотезе дефинисане на почетку рада и дају аргументи за њихове потврде. На крају дисертације даје се списак литературе цитиране у раду, а у прилогу упитник који је коришћен у квалитативном истраживању.

У раду се примењује квантитативни и квалитативни метод. Користе се методи демографске и статистичке анализе, како би се сагледала распрострањеност и карактеристике рађања ван брака. Такође, примењује се и квалитативни метод, односно истраживање путем интервјуа на пригодном узорку. Као извор за анализу у раду се користи пописна и витална статистика, као и секундарни извори података. Квалитативна анализа заснива се на садржајима добијених интервјуима. О

¹ У раду се користи термин самохрана мајка, и поред извесне негативне конотације коју садржи, како би се јасно указало на то да је реч о испитаницама које саме, без партнера, одгајају своју децу рођену ван брака.

квалитативном истраживању детаљно се излаже у првом поглављу треће главе докторске дисертације.

Када је реч о очекиваним резултатима и научном доприносу, резултати добијени анализом која се представља у раду могу да имају теоријску и практичну вредност. Теоријску, јер ће се добијена сазнања прикључити већ постојећим знањима о фертилитету. Питања фертилитета увек имају посебан друштвени значај, а нарочито када се налази на нивоу који не обезбеђује просту репродукцију становништва. То са собом носи бројне социјалне и економске последице, које пролазак кроз транзицију друштвено-економског система још више продубљује. У том смислу, анализа одлика ванбрачног фертилитета и његовог учешћа у укупном рађању има своје место у суми укупних знања о фертилитету и његовој детерминистичкој основи, што је значајно посебно стога што је теми рађања ван брака до сада посвећен мали број радова. Гледано у ширем контексту, резултати истраживања о ванбрачном рађању у Србији представљају прилог разумевању овог феномена из социодемографског угла и придружују се већ постојећим сазнањима добијеним истраживањима у другим земљама ближег и ширег европског окружења.

Добијени резултати могу бити и практично употребљиви. У нашој средини они могу да се користе приликом припремања релевантних стратегија и социјалних програма, планирања нових или мењања постојећих мера популационе и социјалне политике, намењених подстицању рађања и подршци породицама са децом, међу којима посебну пажњу захтевају једнородитељске. Даље, приликом планирања конкретних акција на локалном нивоу, на пример у школама, или предшколским установама, везаних за обезбеђивање капацитета, одређивање радног времена, увођења нових облика рада, организовање разних облика саветодавног рада са родитељима, пружање помоћи запосленим мајкама око чувања деце, помоћи у кући, припреме хране, помоћи у учењу и других. Резултати се могу узети у обзир и приликом израде програма за планирање породице, као и разноврсних едукативних програма за вулнерабилне групе. То важи посебно за промоцију репродуктивног здравља како би се смањило непланирано и нежељено рађање. Сазнања која истраживање омогућава могу бити корисна и као подстицај за покретање разних акција са циљем развијања широке осетљивости друштва за питања и проблеме везане за рађања ван брака, што води разумевању и толерантном ставу насупрот стигматизацији.

ПРВА ГЛАВА

**ОДЛИКЕ И РАСПРОСТРАЊЕНОСТ РАЂАЊА ВАН БРАКА
У ЕВРОПСКОМ КОНТЕКСТУ**

Међу значајним променама у брачном и породичном понашању које се у последњих неколико деценија одвијају у свим европским земљама је повећање распрострањености ванбрачних заједница (кохабитација) и све присутније раздвајање брака и родитељства које се огледа у порасту рађања ван брака.

1. Карактеристике ванбрачних заједница

Посматрано у историјској перспективи, истраживачи сматрају да, када је реч о било којој појединачној породичној форми или понашању, нема „ничег новог под сунцем”. Тако ни ванбрачна заједница није нови облик, већ има традицију дугу колико и брак (Coontz, 2004). Одлике и распрострањеност се, међутим, мењају. У деветнаестом веку, као и у педесетим и шездесетим годинама двадесетог века, у европским земљама су преовладале ванбрачне заједнице које су настајале после престанка брака. После „златне ере брака”, започете педесетих година прошлог века, када је брак био универзалан и склапао се у млађем узрасту, седамдесетих година почиње да се шири, а осамдесетих и деведесетих година узима маха ванбрачна кохабитација, у свим групама становништва (Kiernan, 2001).

1.1. Распрострањеност и одлике

Значајне увиде у размере и одлике ванбрачних заједница почетком двадесет првог века дао је велики истраживачки пројекат спроведен 2002.

године у 28 европских земаља (Gubernskaaya, 2008), од тога у 21 европској (Аустрија, Белгија, Чешка, Данска, Финска, Француска, Немачка, Велика Британија, Мађарска, Ирска, Летонија, Холандија, Северна Ирска, Норвешка, Пољска, Португалија, Словенија, Словачка, Шпанија, Шведска, Швајцарска). У актуелно време, стопа кохабитације, односно удео особа које живе у ванбрачној заједници у укупном становништву старом 18 или више година, највећа је у Шведској, где износи 24%. Све посматране европске земље се према овом показатељу могу поделити на три групе. У првој се налазе земље с релативно високом стопом кохабитације (преко 10%), где поред Шведске спадају још и Финска, Норвешка, Данска, Немачка, Холандија и Француска. У другој групи су земље у којима је стопа кохабитације оцењена као средња (6-10%), и то су Аустрија, Велика Британија, Швајцарска, Мађарска, Чешка, Белгија, Летонија и Словенија. У трећу групу сврстане су земље са ниском стопом кохабитације (нижа од 6%), чини је Шпанија, Ирска, Португалија, Северна Ирска, Словачка, Пољска.

Увид у распрострањеност ванбрачних заједница даје и други показатељ, а то је проценат парова који живе у кохабитацији у односу на све парове у заједници. Уочавају се велике разлике међу земљама. Ванбрачне заједнице су најмање прихваћене у земљама Јужне Европе, односно изван круга протестантске религије (Gamundi et al., 2009). Према висини овог показатеља могу се издвојити три групе: Јужна Европа и Ирска, Централна Европа и скандинавске земље. Распрострањеност кохабитација се креће од скоро нулте у Грчкој, преко веома ниске (2,5%) у Шпанији, Италији и Ирској, средње (5-10%) у Аустрији, Немачкој, Луксембургу, Белгији и Великој Британији, до највеће у скандинавским земљама (20-30%). У петогодишњем периоду, од 1996. до 2001. године, кретање удела у четрнаест посматраних европских земаља је било различито. Учешће особа које живе у ванбрачној заједници се повећавало у Португалији, и са ниског нивоа карактеристичног за земље Јужне Европе достигло ниво земаља Централне Европе. Међу скандинавским земљама, ниво је био стабилан у Холандији (око 25%), али је у Данској и Финској преполовљен, са 40 на мање од 20%.

Иако се земље Јужне Европе сматрају традиционалним у погледу породичних образаца, и тамо је у последње две деценије дошло до промена. У Шпанији и Италији се повећава распрострањеност ванбрачних заједница, нарочито међу младима. Повећање је веће у Шпанији, што истраживачи у великој мери може приписују скоро потпуном изједначавању права и

обавеза у брачним и ванбрачним заједницама, што се није догодило у Италији, где је брак, ипак, уобичајен избор и међу млађим генерацијама. (Pereiro et al., 2012). Док су се генерације жена рођене између 1951. и 1961. године понашале слично у обе земље и у највећем проценту ступале директно у брак, код млађих генерација су, међутим, уочљиве разлике. Док у Шпанији жене приближно подједнако ступају директно у брак или прво у кохабитацију, у Италији је директно склапање брака четири пута чешће. У обе земље су присутне регионалне разлике. Тако се у Италији у последњих двадесетак година уочава пораст ванбрачних заједница нарочито у северном и централном делу земље, док су на југу земље сасвим ретке. С обзиром на дуготрајно институционално обесхрабривање ванбрачних заједница у Италији (Gabrielli, Ноем, 2009), неки аутори претпостављају да је ширење кохабитација резултат промена у вредносном систему. У ванбрачне заједнице ступају пре свега образовани, запослени, мање религиозни млади људи у градским срединама на северу земље (De Giulio, Rosina, 2006). Када се пореде северна и јужна регија, истраживачи указују да иза истих понашања жена стоје различити ставови према ванбрачној заједници – док жена на северу Италије започиње живот у ванбрачној заједници зато што јој то више одговара, жена на југу Италије се за њу опредељује због економских препрека да склопи брак (Löffler, 2009). Ипак, већина Италијана сматра кохабитацију привременом фазом и уводом у брак, а не трајном алтернативом браку (Gabrielli, Ноем, 2009). У обе земље и даље постоји чврста повезаност трудноће и материнства са браком (Pereiro et al., 2012)

Претходни брачни статус већине особа које живе у ванбрачним заједницама је различит по земљама, па тамо где је ниво кохабитације низак, партнери који живе у кохабитацији најчешће имају за собом брачно искуство (Kasearu, 2007). Тако је овај тренд присутан у бившим социјалистичким земљама, као и у Португалији. Супротно, у нордијским земљама где су ванбрачне заједнице широко распрострањене удео претходно венчаних особа међу кохабитантима је низак, не прелази четвртину. Уочено је да у земљама у којима овај вид партнерских заједница није распрострањен кохабитација представља алтернативу другом браку, а не увод или алтернативу првој брачној заједници. Шпанија и Ирска су изузетак, имају малу распрострањеност кохабитације, а већина особа које живе у ванбрачним заједницама нема претходно брачно искуство. У неким земљама је низак ниво кохабитације, али висок склапања брака, као на

пример у Португалији и Грчкој где је око две трећине жена узраста 25-29 година удато, а у другим земљама, као што су Шпанија и Италија, међу женама те старости низак је и ниво кохабитација и склапања брака (Kasearu, 2007).

1.2. Фактори који утичу на став средине

Европске земље се међусобно разликују према присутним доминантним ставовима према животу у ванбрачној заједници. Истраживање које је обухватило велики број земаља показало је да су ставови према кохабитацији повезани са распрострањеношћу ванбрачних заједница у некој земљи, као и са актуелним брачним статусом испитаника (Gubernskaуа, 2008). Генерално, кохабитацију највише одобравају разведене особе и оне које и саме у тренутку испитивања живе у ванбрачној заједници, затим особе које живе без партнера, а најмање они који живе у браку. У земљама са средњим или нижим нивоом распрострањености ванбрачних заједница, ставови према кохабитацији су мање позитивни. У земљама са већом раширеношћу ванбрачних заједница, пак, ефекат брачног статуса на ставове према кохабитацији је мањи. У земљама са ниским стопама кохабитације разлика у одобравању кохабитације између особа које живе у ванбрачној заједници и оних у браку је највећа. Заправо, просечно одобравање кохабитације од стране самих кохабитаната у земљама са ниском распрострањеношћу кохабитације је отприлике исто као код људи у браку у земљама са високом раширеношћу кохабитације. Највећа стопа одобравања кохабитације је у Данској, затим следе Шведска и Француска, али ипак са знатно нижим стопама. Истраживачи наглашавају да су ови резултати за европске земље су у великој мери конзистентни са претходним истраживањем спроведеним почетком деведесетих година прошлог века (Kiernan, 1999). Актуелни брачни статус је значајно повезан са индивидуалним ставовима према кохабитацији. Генерално, људи у браку су конзервативнији него они који не живе у некој партнерској заједници, а они који су тренутно у кохабитацији у највећој мери одобравају живот у ванбрачној заједници. Али, засићеност овим фактором опада са растућом распрострањеношћу кохабитација. У земљама са ниским стопама кохабитације, особе које живе у ванбрачној заједници се издвајају као посебна група. Они чине мали део популације, њихово понашање је нон-конформистичко и њихови ставови

према кохабитацији су значајно повољнији него код особа у браку или самаца у њиховој земљи. Чак и у земљама са високим стопама кохабитације разлика остаје, али могуће због других разлога јер значење кохабитације у овим земљама може бити различито. Једно од могућих објашњења је да у земљама у којима је кохабитација скоро универзална људи који одлуче да се венчају су они који не одобравају живот у ванбрачној заједници, или бар више вреднују брак. Аутори указују на потребу даљих истраживања, која би појаснила утицаје догађаја у животном циклусу, међугенерациске трансмисије, тренутног брачног статуса и других фактора на општу распрострањеност кохабитације, у различитим друштвима (Gubernskaya, 2008).

1.3. Одлике особа које живе у ванбрачној заједници

Питањем да ли су парови који живе у ванбрачној заједници и парови који живе у браку различити, односно социодемографском структуром партнерских заједница у западноевропским земљама, бавила се и анализа резултата истраживања које је обухватило период 1996-2001. година у четрнаест европских земаља (Gamundi et al., 2009). Закључак је да су варијабле које су повезане са већом вероватноћом да ће парови живети у ванбрачној заједници, а не у браку, у скоро свим земљама исте. Међу њима је узраст, присуство деце, економски модел, разлика у годинама, стамбена ситуација. Показало се да је најзначајнија варијабла узраст - кохабитација је далеко најзаступљенија у младом узрасту и међу млађим одраслим особама. Што је особа старија, то је мања вероватноћа да живи у ванбрачној заједници а не у браку. У узрасту од 20 година, ниво кохабитације је највећи, па од десет особа које живе у партнерској заједници девет живи у ванбрачној. Са порастом старости, све мање партнера се одлучује за ванбрачну заједницу. У старости између 25 и 30 година, половина особа које живе у заједници одлучује се за кохабитацију, у старости од 35 година четвртина, а у узрасту од 40 година само 10%. Аутори на основу тога закључују да у западноевропским земљама ЕУ кохабитација у великој мери представља „брачну пробу“. Такође, и да ванбрачна заједница није одговарајући „миље“ за гајење деце. Наиме, међу кохабитантима је много више парова без деце, а присуство деце значајно смањује вероватноћу да партнери живе у ванбрачној заједници. Осим тога, вероватноћа одлучивања за ванбрачну заједницу повезана је са учешћем партнера на

тржишту рада, па „атипичан“ економски модел у коме првенствено жена обезбеђује средства за живот породице, као и нестабилна и неповољна ситуација у којој су оба партнера незапослена, повећава вероватноћу одлучивања за кохабитацију. То важи и за ситуације када је међу партнерима велика разлика у годинама, као и стамбена ситуација у којој партнери живе у изнајмљеном стану, а нису његови власници. Аутори су показали да се особе које се одлучују за ванбрачну заједницу разликују од особа које се одлучују за брак и сматрају да кохабитација представља другачију алтернативу од брака (Gamundi et al., 2009).

И нека ранија истраживања бавила су се питањем разлика између особа које склапају брак и које живе у кохабитацији. Утврдила су да је избор између брака и ванбрачне заједнице одређен ставовима особа према послу, заради, трошењу новца, коришћењу слободног времена, социјалним односима са проширеном породицом, подели кућних послова, рађању деце. У браку и ванбрачној заједници, наиме, ови аспекти живота се разликују, и особе се одлучују за тип заједнице у складу са својим ставовима према њима (Clarkberg et al., 1995).

1.4. Стадијуми развоја

Неки истраживачи су, пре свега преко искуства Шведске која је у овом развоју отишла најдаље, идентификовали неколико стадијума у транзицији партнерских односа (Kiernan, 2001). У првом, највећи део популације директно ступа у брак, док се ступање у кохабитацију мањине сматра девијантним или авангардним понашањем. У другом, ванбрачне заједнице представљају период испитивања стабилности везе и увод брак, најчешће без рађања деце. У трећем стадијуму, кохабитација постаје социјално прихваћена као алтернатива браку и подизање деце није више ограничено на брачну везу. У четвртом стадијуму, кохабитација и брак се више не разликују, рађање и подизање деце је заступљено у оба типа заједнице, и транзиција партнерства се може сматрати завршеном. Достигле су га Шведска и Данска. Ове фазе могу бити различитог трајања, али када једно друштво достигне одређени стадијум, мало је вероватно да ће доћи до повратка у претходни, иако истовремено могу бити присутни и претходни типови кохабитације. Постојање ових стадијума може се уочити и на индивидуалном нивоу. У сваком тренутку, кохабитација може имати

различита значења за мушкарца и жену, може бити алтернатива самачком животу, претходник брака, или замена за брак. Такође, партнери, сваки понаособ, али и као пар, током времена могу мењати свој доживљај ванбрачне заједнице. Сва ова сложеност феномена указује на кохабитацију као на процес, више него на догађај. Сложености доприноси и непостојаност, која је једна од битних одлика ванбрачних заједница, што додатно отежава њихово сагледавање (Kiernan, 2001). Многе студије су показале да је вероватноћа прекида заједница знатно већа међу паровима који живе у кохабитацији него у браку. Разлике међу земљама у погледу вероватноће прекида кохабитације су значајне (Liefbroer, Dourlejn, 2006). Када парови имају децу, исход непостојаности ванбрачних заједница често су једнородитељске породице (Heuveline et al., 2003).

1.5. Различита значења кохабитације

Користећи емпиријске индикаторе, као што су распрострањеност, трајање ванбрачних заједница или проценат претворених у брак, поједини аутори су дефинисали шест идеалних типова кохабитације и четрнаест посматраних европских земаља класификовали у неки од њих. Ових шест типова ванбрачних заједница које су издвојили су: маргинална кохабитација, кохабитација као брачна проба, као фаза у брачном процесу, алтернатива самачком животу, алтернатива браку и кохабитација нераздвојна од брака (Heuveline, Timberlake, 2004).

Да кохабитацију треба посматрати као процес, а не као догађај, и имати у виду да је њено значење тесно повезано са узрастом особа које живе у ванбрачној заједници потврдила је и скорашња анализа базирана на Анкети о генерацијама и роду (GGS), у десет европских земаља - Грузија, Румунија, Мађарска, Русија, Естонија, Бугарска, Аустрија, Немачка, Француска и Норвешка (Hiekel et al., 2012). Аутори су закључили да се у европским земљама постојано одржавају различита значења кохабитације и да особе које живе у ванбрачној заједници представљају хетерогену групу. Значење које особе приписују својој ванбрачној заједници је различито и повезано је са разликама које међу земљама постоје у погледу културних вредности и норми везаних за формирање заједница и брак, економских предности брака и законске разлике између брака и кохабитације. Идентификовали су три различите групе. Прва група

кохабитаната види своју заједницу као фазу у брачном процесу. Они се могу сврстати у три подгрупе, у једној ванбрачна заједница представља увод у брак, у другој брачну пробу, а у трећој се може посматрати као „брак сиромашних људи“. Друга група кохабитаната види своју заједницу као алтернативу браку, и међу њима су особе које одбацују конвенционални брак и особе које брак сматрају небитним. Трећа група кохабитаната види своју ванбрачну заједницу као алтернативу самачком животу.

Анализа је показала да је најчешће, за велику већину особа које живе у кохабитацији она повезана са браком. Они своју заједницу виде као увод у брак, односно фазу у брачном процесу, много чешће него као алтернативу браку. То указује да је брак и даље од највеће важности за многе особе које живе у ванбрачној заједници у Европи. У скоро свим земљама је утврђено и постојање кохабитације као „брака сиромашних људи“. Када се суоче са трајним економским препрекама, неке особе које живе у ванбрачној заједници сматрају да још нису спремне да се обавежу на брак. Аутори сматрају да то указује да распрострањено схватање да се ванбрачне заједнице шире углавном међу високо образованим особама, склоним индивидуализму, није потпуно објашњење кохабитације, јер се и многи други људи одлучују за ванбрачну заједницу као резервно решење када их економске тешкоће онемогућавају да склопе брак. Иако економски разлози нису релевантни само у мање развијеном земљама, ипак кохабитанти у Бугарској и Румунији, чешће него они у Норвешкој, Немачкој и Француској, виде своју заједницу као „брак сиромашних људи“ (Niekel et al., 2012).

И многа ранија истраживања из других средина настојала су да утврде природу ванбрачних заједница. Тако је америчка *follow up* студија од пре двадесет година, поредећи очекивања и понашања кохабитаната, на једној страни, и самаца и особа у браку, на другој страни, утврдила већу сличност кохабитаната са самцима (Rindfuss, VandenHeuvel, 1990). Аутори су закључили да су ванбрачне заједнице у америчком контексту највише распрострањене међу младим одраслим особама, и да пре свега представљају алтернативу самачком животу. У том смислу, претпостављају да кохабитација представља корак даље у процесу дуготрајног пораста индивидуализма, у вези са смањењем утицаја институције брака и породице. Заједнички живот пара који представља предност у односу на живот самца или на заједнички живот са родитељима или сустанарима истог пола, ставља ванбрачне заједнице у исти контекст са порастом предбрачних сексуалних односа и опадања родитељског ауторитета. Када

је могуће, индивидуе бирају да у свој животни стил из традиционалних породичних форми и обичаја укључе њихове предности, као што је сексуална веза, али не и оне особине које ограничавају, као што је склапање брака. Аутори сматрају да кохабитација, упркос својој одлици да две особе повезује, бар у извесној мери произилази из идеологије индивидуализма (Rindfuss, VandenHeuvel, 1990).

И истраживања у земљама у којима кохабитација није уобичајена форма партнерских заједница показала су да је повећању распрострањености нових партнерских форми допринео пораст индивидуалне аутономије у етичкој, религијској и политичкој сфери, путем промена у систему личних вредности (Pasquini, Samoggia, 2007). Идеолошки систем, односно систем вредности, идеја, веровања, важна је детерминанта избора типа заједнице. Истраживање које се бавило анализом специфичних вредносних димензија дефинисаних као религиозност-секуларност и благостање-преживљавање, у одабраним европским земљама, показало је да се процес доношења одлука о избору типа заједнице разликује међу земљама, што указује на значај контекста, а у већини случајева значајно је различит код мушкараца и жена, чак и у оквиру исте земље (Pasquini, Samoggia, 2007).

Разноврсност породичних форми многи истраживачи повезују са промењеним ставовима мушкараца и жена према породици, јер се трансформација одвија под значајним утицајем промена у родним улогама. У ширењу нових модела понашања, као детерминишући фактори делују значајно и мишљења, уверења и ставови о идеалним животним стилевима. Велико интернационално истраживање о породици и родним улогама бавило се и питањем да ли су родно условљена понашања, као и ставови и уверења о родним улогама главни дискриминативни фактори ставова према новим породичним формама (Di Giorgio et al., 2007). Није уочена значајна веза између ставова о родним улогама и ставова о модерним породичним обрасцима, али је зато утврђена јасна веза између стварне родне једнакости у подели улога међу партнерима и веће отворености за нове породичне форме.

1.6. Правна регулатива

До друге половине двадесетог века, држава је односе међу паровима регулисала путем званичног брака, а невенчани парови су остајали изван

званичних правних решења. Према схватању у неким срединама, живот ван брака чак је сматран криминалним понашањем. У неким земљама, закони који су забрањивали заједнички живот мушкарца и жене који нису у браку, иако више нису примењивани, званично су укинута не тако давно: 1968. године у Италији, 1970. у неким деловима Немачке, 1971. у Норвешкој (Bradley, 2001).

Растућа распрострањеност ванбрачних заједница представљала је изазов у области породичног права. Значајан пораст броја невенчаних парова који живе заједно у седамдесетим и осамдесетим годинама прошлог века пратило је и њихово све учесталије обраћање суду са нерешеним проблемима, нарочито после раздвајања (Haskey, 2001). Проблем који се у вези са тим поставио пред правнике односио се на основно питање да ли закон треба да потврди прелазну категорију између заједнице регулисане браком, на једној страни, и нерегулисане кратке и пролазне сексуалне везе на другој страни, признајући ванбрачне заједнице одређеног трајања, значаја и стабилности, нарочито ако пар подиже и дете (Muller-Freienfels, 1987). Како су судови и законодавства показивали већу спремност да одговоре на растуће захтеве за законским решењима везаним за ванбрачне заједнице, отварале су се дилеме да ли треба да се, по принципу аналогије, примењују законска правила применљива на особе у браку, или традиционални правни принципи. Многе земље су установиле законска правила везана за ванбрачне заједнице у области јавног и приватног права. Упоредне анализе стручњака за право указале су на значајне сличности у вербалном дефинисању, али и значајне разлике законских правила која се односе на брачне и ванбрачне заједнице, у чијој основи стоје разлике у моралним и религијским убеђењима, обичајима, традицији и мотивима (Muller-Freienfels, 1987).

Питање идеолошког става друштва према ванбрачној заједници може се разрешавати на више начина (Цвејић-Јанчић, 2001). Ванбрачна заједница се може третирати као алтернативни облик заједничког живота две особе различитог пола, сличан или изједначен са браком, или као сасвим различит од брака који би и даље остао једини пожељан и признат облик, а правна регулатива ванбрачне заједнице у том случају треба да има само заштитну функцију. Ванбрачна заједница се може сматрати и фактичком заједницом, а узајамни односи ванбрачних партнера регулисати правилима грађанског, не породичног права.

У теорији породичног права се разликују два концепта ванбрачне заједнице, статусни и уговорни, према томе да ли је она регулисана законом или уговором између ванбрачних партнера (Драшкић, према Ковачек-Станић 2007). Међу земље са уговорним концептом спадају Немачка, Швајцарска, Француска (за заједнице које нису закључене као споразум о солидарности), Енглеска (Ковачек-Станић, 2007). Статусни концепт ванбрачне заједнице прихваћен је у великом броју земаља, а међу је и Србија. Према законима неких од ових земаља регистрација је неопходан услов да би ванбрачна заједница имала правне последице (Француска, Холандија, Белгија, Каталонија), док код неких других земаља, као што су бивше југословенске републике и Србија, овај услов није предвиђен.

Скандинавске земље су на темељу традиције и разлика у односу на модерне правне системе других земаља у овој области донеле „неутрална“ правна решења за брак и кохабитацију, која подвлаче особитост одређења породице у њиховом закону (Muller-Freienfels, 1987). У протестанским скандинавским земљама постојала је вековна традиција да се према стабилним формама кохабитације односи према моделу брака. Рани примери за то налазе се још у закону данског краља Валдемара II из 1250. године, који је био на снази пуних шест и по векова, или шведском закону из 1734. године. У другој половини деветнаестог века и првој половини двадесетог, скандинавске земље развиле су прогресивна законска решења у европском брачном праву, закони о дечјим правима избацили су термин „рођен у браку“ или „рођен ван брака“ и добробит детета поставили као највишу вредност (Muller-Freienfels, 1987). Придали су велики значај широкој лепези социјалних правила која штите слабије чланове породице. У последњим деценијама породични обрасци у скандинавским земљама су се брзо мењали, што је заједно са увођењем „државе благостања“ допринело слабљењу значаја многих законских предности формалног брака, и тако индиректно умањило значај разлике између стабилних ванбрачних и брачних заједница. Познаваоци закона сматрају да, упркос широкој распрострањености кохабитација, скандинавске земље нису довољно развиле правну регулативу породичног права, а у решавању имовинских односа међу кохабитантима разматрају се индивидуални случајеви и узима у обзир трајање заједнице и коришћење стамбеног простора као породичног дома (Muller-Freienfels, 1987).

Норвешка је 1992. године донела Закон о праву на заједнички дом и предмете домаћинства у случају престанка кохабитације. Право имају партнери који су заједно живели бар две године или имају заједничко дете (Probert, Barlow, 2000).

Шведска је односе међу ванбрачним партнерима различитог пола чији је однос „налик браку” регулисала Законом о кохабитантима (заједничком дому) 1987. године, али је он исте године проширен и на кохабитанте истог пола (Probert, Barlow, 2000). Закон предвиђа равномерну поделу заједничког дома и предмета домаћинства, уколико се партнери нису другачије договорили или уколико оваква подела не изгледа неправедно, с обзиром на дужину трајања везе или друге релевантне услове. Закон нема одредбе које се односе на право на издржавање и наслеђивање.

У Холандији је 1998. године донет Закон о регистрованом партнерству, који регистрованим партнерима супротног, али и истог пола пружа скоро иста права као што су права брачних партнера. Сличност са браком се огледа и у решењима везаним за раскид. Регистровано партнерство може да престане заједничким споразумом и регистрацијом изјаве, али ако партнери не могу да се о томе договоре, чини се то судским путем, а процедура је слична оној код развода брака (Probert, Barlow, 2000). Као у браку, партнери имају обавезу да воде заједнички живот, обавезу верности и помоћи, међусобног издржавања, заједничку одговорност одгајања деце, имовина је заједничка ако се другачије не договоре, имају иста наследна права, права у пензијском и социјалном осигурању, право на коришћење имена. Разлика у односу на брак је везана за децу, јер у регистрованој заједници не постоји претпоставка очинства (Ковачек-Станић, 2007).

И у Белгији је кохабитација законски регулисана 1998. године. Партнерима је остављена већа слобода него у браку да уговором одреде своја међусобна права и обавезе (Probert, Barlow, 2000). Претпоставља само заједничко власништво у случају да није направљен другачији договор. Легална кохабитација се може прекинути договором или унилатерално. Иако суд има право да одреди издржавање бившем партнеру, оваква обавеза не може трајати дуже од једне године.

У Француској је 1999. године донет „Грађански споразум о солидарности и конкубинату” (*Pacs*), који партнерима омогућава да заједнички живот уреде закључивањем споразума о солидарности. Првобитно замишљен да би се изашло у сусрет организацијама хомосексуалаца, овај закон је

проширен и на хетеросексуалне парове (Probert, Barlow, 2000). Услов је да парови живе заједно најмање три године, и тиме стичу права слична као код брачних парова, у области социјалне заштите, стамбених односа, пореског права и имовинских права. Веће разлике постоје када је реч о наслеђивању, деци и престанку односа (Ковачек-Станић, 2002).

У Шпанији постоје закони на регионалном нивоу. У Каталонији је 1998. године донет Закон о стабилним заједницама парова и садржи два одвојена дела који се односе на хетеросексуалне и хомосексуалне парове (Tobío, 2001). Услов за примену закона међу паровима различитог пола је да су живели заједно две године, или да имају заједничку децу. Закон је установио минималан број права и обавеза, а осим тога, парови могу да направе међусобне споразуме о другим правима, обавезама и економском обештећењу. Сличан закон донет је 1999. године у Арагону, а 2000. године и у Навари.

Истраживачи сматрају да пораст кохабитације и рађања ван брака, као и велике разлике међу европским земљама у формирању партнерских заједница и размерама ванбрачних рађања, указују да не постоји једна, већ неколико европских перспектива. То наглашава важност питања доминације легалног брака и претпоставки на којима почива јавна политика, као и разноврсност одговора у различитим европским земљама (Kiernan, 2001). Аналитичари подсећају на то да веза између демографских промена и законских реформи сложена. Привлачи пажњу и њихова оцена да су земље у којима је кохабитација постала прихваћена породична форма показале мању спремност да легализују права кохабитаната него земље у којима је распрострањеност кохабитације мања и где доминирају много традиционалнија понашања (Probert, Barlow, 2000).

Многи стручњаци за право оцењују да се у Европи одвија процес у коме хетеросексуални брак престаје да буде универзални центар породичног закона у исто време када се промовише законска хармонизација Европе, што намеће потребу сталног трагања за најбољим начином правне регулативе за парове који живе у кохабитацији. Сматрају да легални одговор на ове трендове треба да буде ослобођен морализације, али принципијелан. Плуралитет законских решења, успостављен ради прилагођавања новој разноврсности породичних форми, треба да се развија тако да пружи неопходну заштиту свим породицама, а у исто време дозволи људима да изаберу и направе своје сопствене аранжмане (Barlow, 2004). Други, пак, констатују да је увођење легалног статуса за

хетеросексуалне кохабитације у законодавство многих европских земаља убрзало признавање истополних партнерстава. Стога, приликом промена породичног закона на значају добија питање како треба регулисати неформалне односе међу хетеросексуалним партнерима, као њихова посебна права (Bradley, 2001). Правници оцењују да су европске интеграције пред приватно право ставиле нови изазов: израду јединственог и хармонизованог европског приватног права у оквиру европске правне науке. Везано за нове партнерске форме, циљ је стварање јединственог европског модела правне регулативе ванбрачне кохабитације (Boele-Woelki, 2005).

2. Одлике рађања ван брака

Историјски посматрано, рађање се одвијало ван брака пре свега у групама неповољног социјалног положаја (Kiernan, 2004). Према црквеним и другим историјским изворима, током шеснаестог, па све до половине двадесетог века, проценат деце рођене ван брака био је мањи од 10% у већини европских земаља (Shorter et al., 1971). Рађања ван брака обично су била раширена међу маргиналним групама, које из финансијских разлога или због препрека везаних за социјални положај нису имала право да склопе брак (Perelli-Harris et al., 2010).

До шездесетих година прошлог века брак је био широко прихваћен као пожељна институција за рађање деце која је регулисала односе између мушкараца и жена, дефинисала права својине и регулисала сексуална и репродуктивна понашања (Thornton et al., 2007). У последњих неколико деценија, међутим, рађање ван брака постало је раширено у већини европских земаља. 1960-их и 1970-их година дошло је до значајних друштвених промена које су умањиле значај званичног брака. Истраживачи наводе феминистичке и либералне друштвене покрете, појаву пост-материјалистичких вредности, међу којима су индивидуализација, секуларизација, антиауторитаризам и друге. Сексуални односи пре брака су постали прихваћени, жене су оствариле значајну независност, разводи су постали прихваћенији и раширенији. Све те промене допринеле су и либерализацији ставова према ванбрачном рађању (McDonald, 2006; Perelli-Harris et al., 2010).

Рађање ван брака може да се одвија у оквиру ванбрачне заједнице у којој дете подиже родитељски пар, или је реч о мајци која живи сама, без партнера. Импликације рађања ван брака у ове две ситуације су сасвим различите.

2.1. Рађање у ванбрачним заједницама

Са све већом распрострањеношћу ванбрачних заједница, повећава се и њихов значај у вези с рађањем и подизањем деце, и у репродуктивном понашању кохабитација добија неки облик и функцију брака.

2.1.1. Распрострањеност

Највише рађања ван брака у већини европских земаља одвија се у оквиру кохабитација, а не међу самим мајкама (Kiernan, 2002; Sobotka, Toulemon, 2008). Међутим, разлике међу земљама у нивоу рађања у ванбрачним заједницама су велике. У земљама Северне Европе удео рађања у ванбрачним заједницама је висок, почетком 2000-их преко 40% рођења у Норвешкој и Шведској одвијало се у оквиру кохабитација. У западној Европи је различито, па је у кохабитацијама око 40% свих рођења у Француској, 20% у Холандији и исто толико у Шпанији, затим 15% у Западној Немачкој, док су у Швајцарској удели константно ниски, око 9%. У земљама Источне Европе зачеће детета ван брака чешће подстиче склапање брака, проценат рађања првог детета у ванбрачној заједници је нижи него у земљама Западне Европе, али ипак у појединим земљама значајно висок, у Бугарској износи 22%, Мађарској 18%, Русији 17% (Perelli-Harris, Sánchez Gassen, 2012; Perelli-Harris et al., 2012).

Иако су разлике у нивоу ванбрачних рађања међу европским земљама у великој мери условљене неједнаком распрострањеношћу кохабитација, то није увек тако. На пример, Велика Британија и Ирска имају виши, а Холандија и Немачка нижи ниво ванбрачних рађања него што би се то могло очекивати на основу процена о висини стопе кохабитације у тим земљама. То указује на различит утицај који у овим земљама имају норме о браку као уобичајеном оквиру за рађање деце (Kiernan, 2001).

У поређењу са 1970-им годинама, рађање у кохабитацијама се значајно повећало. Док су тада родитељи тек сваког десетог рођеног детета живели у ванбрачној заједници, почетком двадесет првог века приближно половина свих рођења у Скандинавији, трећина у Француској, више од четвртине у великој Британији и Аустрији, и петина у Холандији, Мађарској и Русији потицала је из ванбрачне заједнице (Perelli-Harris et al., 2009).

2.1.2. Типологија заједница

Истраживачи су, узимајући у обзир промену статуса заједнице у вези са рађањем и одгајањем деце у раном узрасту, у одабраних десет европских земаља, у периоду од 1970. до раних 2000-тих, дали следећу типологију контекста заједнице (Perelli-Harris et al., 2009):

- Трајна кохабитација (рођење и рано одгајање деце не подстиче брак. Ниједна земља не спада у ову групу, а Норвешка је најближа).
- Брак је ирелевантан за рађање првог детета (брак је небитан само за рађање првог детета, док се рођење деце вишег реда одвија у браку, али се склапање брака не дешава током прве године после рођења првог детета; овој групи припадају Француска, Норвешка и Аустрија).
- Кохабитација у периоду пре зачећа (брак је и даље значајан, кохабитација је фаза брачне пробе, али не и за зачеће детета; рађање деце ван заједнице је ретко; овом типу припадају Немачка и Холандија).
- Кохабитација као забављање (овој групи припада Велика Британија, Русија, и у извесној мери Мађарска.; иако је рађање у кохабитацији у овим земљама све уобичајеније, карактеристичан је и висок ниво ванбрачних зачећа и рођења деце изван заједнице, као и нестабилност заједница; у источноевропском контексту, склапање брака је уобичајени одговор на непланирану трудноћу у ванбрачној заједници).
- Маргинална али трајна кохабитација (присутна у Италији и Румунији; иако су парови који живе у кохабитацији у овим земљама још релативно ретки, када једном формирају ванбрачну заједницу они остају у њој током рађања деце, што када је реч о Румунији може бити и услед великог учешћа Рома; аутори указују на потребу дубљих истраживања која би показала да ли је реч о одбијању брака или о препрекама за његово склапање).

Аутори наглашавају да категорије нису сасвим издвојене већ да у већој мери представљају континуум. Ови обрасци се не развијају истим развојним путањама у свим земљама, услед различитих културних норми, очекивања, ставова, институционалне подршке ванбрачној заједници и (или) браку. И поред тога што се социјално значење ванбрачне заједнице непрекидно мења, норме о браку као уобичајеном окружењу за одгајање деце у неким земљама су јаче. Закључак аутора је да развојни пут нигде не води типу кохабитације где је брак ирелевантан. Супротно, упркос раширеним тврдњама да брак ишчезава у Европи, он и даље остаје пожељна институција за подизање деце (Perelli-Harris et al., 2009).

2.1.3. Веза са нивоом фертилитета

Различита значења која парови приписују својој ванбрачној заједници утичу различито и на намере о рађању (Hiekel, Castro-Martin, 2014). Кохабитанти који своју заједницу виде као увод у брак много чешће извештавају о плановима да имају дете, или да рађају још деце, него кохабитанти сврстани у неку другу групу. Важна импликација овог закључка је да су широм Европе намере о рађању међу особама које живе у ванбрачној заједници још увек повезане са плановима да склопе брак. Овај налаз поткрепљује претходна истраживања која су показала да предвиђање да ће склопити брак повећава спремност кохабитаната да појачају специфична улагања у међусобни однос, праве планове о рађању деце, и даље ојачавају узајамну посвећеност. Такође, аутори су дошли до закључка да се кохабитанти са децом разликују од оних без деце према значењу које придају својој ванбрачној заједници, као и по вези између типа кохабитације и намера о рађању. Кохабитанти са заједничком децом су бројни не само међу онима који виде своју заједницу као алтернативу браку, већ и међу онима који су сувише сиромашни да би склопили брак. Парови који живе у ванбрачној заједници и који већ имају заједничку децу изражавали су мање аспирација да склопе брак, што аутори сматрају одразом њиховог схватања да је ванбрачна заједница одговарајући амбијент за одгајање деце (Hiekel, Castro-Martin, 2014).

Битан налаз истраживача је и то што су утврдили да је широм Европе веома слична повезаност између одређеног значења које парови приписују својој ванбрачној заједници и вероватноће да ће имати планове о рађању деце.

Веза између типа кохабитације и намера о рађању слична је широм Европе, и поред тога што је вероватноћа да кохабитанти који имају заједничко дете намеравају да имају још деце мања у Источној него Западној Европи. Нарочито је веза између предвиђања парова да ће склопити брак и њихове намере о рађању деце јака у свим контекстима. Парови који своју ванбрачну заједницу опажају као дуготрајну, који не мисле да су сувише сиромашни да би склопили брак, који вреднују институцију брака, и нарочито они који планирају да склопе брак у блиској будућности били су много склонији да намеравају и планирају да роде дете (Hiekel, Castro-Martin, 2014).

2.1.4. Законска решења везана за децу

Различит ниво рађања ван брака отвара не само питање колико се значење кохабитације разликује по земљама, већ и питање колики је утицај различитих правних решења и политике. Однос је двосмеран, законска решења и политика могу имати утицај на промену понашања, али и промене понашања могу подстаћи доношење нових законских решења.

У прошлости, родитељи деце рођене ван брака имали су мања права да их подижу, образују и брину о њима, што је деловало обесхрабрујуће на парове са децом да остају у ванбрачним заједницама. Све мајке, и оне које саме подижу децу, и оне које живе са партнером, држава је сматрала самохраним мајкама. Осим тога, не тако ретко самохране мајке су сматране девијантним и у неким земљама држава је вршила надзор над њима. У Немачкој, Аустрији, Шведској, дете рођено ван брака добијало је законског старатеља који је штитио права детета, саветовао мајку и настојао да установи очинство. Одређивање овог старатеља по аутоматизму укинута је 1972. године у Шведској, 1989. године у Аустрији и тек 1998. године у Немачкој (Perelli-Harris, Sánchez Gassen, 2012).

Неожењени очеви су све до 1970-их ретко добијали старатељство над дететом. Права очева у односу на њихову децу рођену ван брака проширена су током последњих деценија, нарочито увођењем заједничког старатељства (Moulders-Klein, 1990). Чини се да је тај процес текао паралелно са давањем већих права очевима после развода. Ипак, ни у једној европској земљи правни положај и права брачних и ванбрачних очева нису изједначени. То може деловати као подстицај за многе очеве да се ожене

мајкама своје деце у време око рођења детета (Perelli-Harris, Sánchez Gassen, 2012). Ово посебно важи за Швајцарску, где велики проценат парова започиње заједнички живот у заједници без брака, али је веома мали проценат ванбрачних рођења. Већина парова склопи брак пре зачећа детета или за време трудноће. Квалитативна истраживања су показала да мушкарци стављају нагласак на брак из више разлога, од жеље да учествују у гајењу детета до страха да институције не одбију њихово признање очинства (Le Gof, Ryser, 2010).

Код рађања ван брака правни односи између очева и деце омогућени су успостављањем очинства. У свим земљама очинство ванбрачне деце може да се успостави путем признања или судском одлуком. У неким земљама (на пример у Немачкој и Холандији) сагласност мајке је неопходна. Уколико се мајка не сагласи, отац може да уложи жалбу суду како би стекао право на заједничко старање о детету (Schrama, 2008). Право оца на жалбу суду у Немачкој је установљено тек 2010. године. У Норвешкој и Шведској држава, као и у прошлости, и даље има активну улогу у успостављању очинства, и социјалне службе су одговорне за идентификовање очева деце рођене ван брака. У Аустрији, у Грађанском законнику постоји аутоматска претпоставка о очинству мушкарца који живи у заједничком стану са мајком детета и који је имао сексуални однос са њом 300 до 180 дана пре рођења детета. Очинство се затим успоставља путем очевог признања или, у случају спора, судском одлуком (Moulders-Klein, 1990).

Заједничко старатељство над децом у неким земљама очеви добијају аутоматски када оба родитеља региструју дете. Тако је у Шпанији, Италији, Француској, Енглеској. Процедура је другачија и пристанак мајке је неопходан у другим земљама, као што су Немачка или Холандија (у случају регистрованог партнерства, у Холандији отац аутоматски добија заједничко старатељство). У неким земљама постоји више услова које партнери треба да испуне да би добили заједничко старатељство. У Аустрији је потребно да живе у заједничком домаћинству, а у Швајцарској треба да потпишу уговор о бризи и финансирању детета, а уговор треба да потврди старатељски орган који процењује да ли је заједничко старатељство у најбољем интересу детета (Perelli-Harris, Sánchez Gassen, 2012).

У вези са презименом детета, у већини земаља, парови могу заједнички да одлуче које ће презиме дете добити, нарочито ако је очинство установљено или је регистровано заједничко старатељство над дететом. У Аустрији, дете

рођено ван брака углавном добија презиме мајке, али парови могу да пријаве промену презимена у очево после признања очинства (Perelli-Harris, Sánchez Gassen, 2012). У Швајцарској то није могуће, дете добија презиме мајке, а очево тек у случају венчања родитеља (Le Gof, Ryser, 2010).

Истраживачи сматрају да и поред тога што очеви деце рођене ван брака добијају све више права у вези са одгајањем, образовањем и давањем презимена детету, положај и права очева који живе у браку и ванбрачној заједници нису потпуно хармонизовани ни у једној европској земљи (Perelli-Harris, Sánchez Gassen, 2012). Они, углавном, треба да задовоље додатне процедуре, за разлику од ожењених очева, па бирократске препреке могу подстаћи парове са децом да склопе брак.

2.1.5. Трудноћа, рађање детета и склапање брака

Бројна истраживања су показала да су рађање деце и склапање брака два узајамно повезана процеса. Иако брак и рађање детета више нису нераздвојно повезани, па неки парови одлажу брак да би прво остварили неке друге циљеве, као што је образовање или сигуран посао, или док не буду у могућности да приуште венчање, трудноћа и рађање детета често представљају подстицај да се брак склопи (Perelli et al., 2012). Присуство деце је у европским земљама још увек повезано са браком, и већина родитеља деце која су рођена у ванбрачној заједници склопи брак (Heuveline, Timberlake 2004). Међу разлозима који битно утичу на то да се жене радије одлучују за брак него за наставак кохабитације су жеља за трајним везивањем за партнера, учвршћивањем везе и обезбеђивањем остваривања права деце (Kiernan, 2001).

Раширеност норми о браку као најпогоднијем амбијенту за подизање деце у великој мери утиче на разлике у степену претварања ванбрачних заједница у брачне после рођења детета. Процењује се да до склапања брака, и то углавном између прве и треће године по рођењу детета, најређе долази у Француској и Великој Британији (приближно у трећини случајева), а најчешће у Аустрији, Италији, али и Шведској, у око 70% случајева (Kiernan, 2001).

Чак ни у Скандинавији, живот у ванбрачној заједници се не схвата као трајна ситуација, већ пре као корак према браку, као трајнијој и посвећенијој заједници. Утврђена је позитивна веза између претварања

кохабитације у брак и неких социоекономских и демографских варијабли. Међу њима је високо образовање, старост, власништво над станом, као и окружење у коме већина пријатеља већ живи у браку. Такође, већа је вероватноћа да своје намере о склапању брака заиста и остваре кохабитанти који су задовољнији својом заједницом, иако су намере о склапању брака од већег утицаја него задовољство (Noack et al., 2011, Wiik et al., 2010). Партнери у ванбрачним заједницама који планирају да склопе брак су посвећенији узајмном односу, него они без планова о браку. Чак и у земљама у којима је кохабитација широко прихваћена, поставља се питање да ли се она заиста не разликује од брака. Скандинавске земље се сматрају примером земаља у којима је кохабитација нераздвојна од брака. Ипак, анализа разлика између ванбрачне заједнице и брака у озбиљности односа међу партнерима, у њиховом задовољству односом и постојању планова о прекиду, показала је да је однос кохабитаната мање озбиљан, да су они мање задовољни и чешће разматрају прекид него испитаници у браку. Али, погледи особа које живе у ванбрачној заједници, а које извештавају да имају планове да у року од две године склопе брак са својим партнерима, много се мање разликују од испитаника у браку. Ово указује да чак и у Скандинавији особе које живе у ванбрачној заједници представљају хетереогену групу (Wiik et al., 2009).

У Шведској, ванбрачне заједнице су распрострањене више него у скоро свим другим земљама, а ван брака се рађа више од половине рођене деце. Ипак, парови и даље склапају брак, и целоживотна кохабитација, нарочито када постоје деца, остаје релативно ретка појава. Истраживања су показала да велика већина младих одраслих у Шведској одобрава рађање и гајење деце у ванбрачној заједници. Ипак, већина оних који у актуелно време живе са партнером очекује да склопи брак у наредних пет година. Слање поруке другима да су партнери озбиљно посвећени вези чини се да је најважнији аспект склапања брака. Истраживачи закључују да упркос постојању распрострањених и широко прихваћених ванбрачних заједница међу младим одраслим у Шведској, нема наговештаја да ће брак као социјална институција да ишчезне. Претпостављају да се мотивација за брак променила, али да будућност брака није у опасности (Bernhardt, 2002).

И у Холандији, и поред широко присутних либералних ставова, у вези са формирањем породице пракса је много више „конформистичка“ (Coleman, Garssen, 2002). У последње три деценије 20. века проценат кохабитаната који у неком периоду заједничког живота склопе брак је скоро константно

70%. За већину људи, ванбрачна заједница представља брачну пробу, а не алтернативни начин живота. Прекретницу најчешће представљају деца. У вези са плановима о детету, или око његовог рађања, велика већина парова који живе у ванбрачној заједници одлучује да склопи брак.

Многа истраживања су показала да присуство деце повећава стабилност брака, а притом се обично претпоставља да је рађање деце било планирано, што често не важи за трудноћу у ванбрачној заједници. Трудноћа повећава вероватноћу претварања кохабитације у брак, али су изгледи знатно мањи после рођења детета. То указује да нормативни притисци утичу на понашања парова који живе у ванбрачној заједници највише током трудноће. Истраживање из америчке средине је показало да ако парови који живе у кохабитацији не склопе брак пре рођења детета, рађање детета у ванбрачној заједници вероватно неће водити склапању брака и чак може повећати ризик од прекида, ако рађање детета није било намеравано од стране оба партнера (Guzzo, Hayford, 2014). Аутори зато сматрају да политика која жели да промовише брак, а таква иницијатива постоји у америчком друштву, може имати највећи ефекат ако се спроводи у време пре рођења детета. Они такође скрећу пажњу на важност намера о трудноћи, јер тешкоће са којима се суочавају парови суочени са непланираном трудноћом су другачије и веће него код оних парова чија је трудноћа била планирана. Планирана рођења у ванбрачним заједницама су релативно ретка, већина рођења је непланирана од стране једног или оба партнера (Guzzo, Hayford, 2014).

Једно од истраживања о факторима који доприносе транзицији ванбрачних заједница у брачне, спроведено у Холандији, бавило се и родном перспективом у проучавању мотивације за брак међу особама које живе у ванбрачној заједници. Показало је да су мушкарци ти који се теже одлучују да формализују своју везу, и то како они који живе у кохабитацији без деце, тако и они који имају децу. Међу паровима са децом, жене су изражавале широку лепезу разлога за оклевање око уласка у брак, док су код мушкараца преовладавали разлози везани за квалитет везе, као и већа отпорност на нормативне притиске у тој животној фази (Reneflot, 2006).

Анализа модела формирања заједница и њихових промена у контексту рађања деце у периоду од раних 1970-их до раних 2000-их година, која је обухватила једанаест европских земаља (Норвешка, Аустрија, Француска, Италија, Холандија, Велика Британија, Немачка, Румунија, Русија, Мађарска, Бугарска), показала је да је, и поред разлика у развојним путањама,

заједничко за све земље то да је брак обично повезан са рађањем детета. У свим земљама, жене до трећег рођендана свог првог детета чешће склопе брак него што остају у кохабитацији, што упућује на закључак да брак остаје доминантна институција за подизање деце (Perelli-Harris et al., 2012). Иако у већини посматраних земаља у директан брак ступа све мање парова, ипак се, у свим земљама, више од 60% жена венча у неком тренутку око рођења свог првог детета. И поред разлика које се међу земљама уочавају, трајна кохабитација у периоду рађања и гајења деце се не повећава значајно током времена, што указује да за већину жена које роде дете у ванбрачној заједници брак није изгубио значај, него се одлаже за неко касније време. И у земљама у којима је рађање у ванбрачној заједници уобичајено, мање од трећине жена наставља да живи у кохабитацији три године после рођења детета, што показује да већина жена у неком тренутку после рођења детета склопи брак. У Русији, пак, распрострањени су бракови „под присилом трудноће“ и 70% парова се током трудноће венчава (Perelli-Harris et al., 2012).

Евидентно је да се институција брака значајно променила и да су временски след, трајање и поновно склапање брака или ванбрачне заједнице комплексни и различити по земљама. Холистички приступ, који је користио хармонизоване историје формирања заједница и фертилитета у 14 европских земаља и САД-у, показао је да кохабитација ни у једној земљи није идентична са браком (Perelli-Harris, Lyons-Amos, 2015). У већини земаља живот у ванбрачној заједници одлаже склапање брака, али није постао дуготрајна алтернатива браку. И у земљама Западне и Северне Европе, где заједнички живот обично започиње у оквиру ванбрачне заједнице, она касније прераста у званични брак. С друге стране, у земљама као што су Италија и Шпанија, промене партнерског понашања највише се огледају у временском помаку склапања брака без претходне кохабитације. Аутори су утврдили да су промене током репродуктивног периода у већини земаља такве да се ванбрачна заједница и брак међусобно преплићу, кохабитација све више претходи браку који се одржава у периоду рађања. Ипак, промене се не одвијају на исти начин у свим земљама. У земљама Западне и Северне Европе склапање брака и развод су постали мање предвидиви догађаји, са све више различитих образаца партнерског понашања, иако је већина бракова и даље стабилна током репродуктивног периода. У Источној Европи институција брака је и даље јака, а одлагање

брака је присутнија појава него ширење кохабитације и развода (Perelli-Harris, Lyons-Amos, 2015).

2.1.6. Рађање ван брака и ниво фертилитета

Брачно понашање у великој мери условљава ниво рађања, с обзиром да се у оквиру брачне заједнице остварује највећи део рађања. Ниво склапања брака и старост приликом закључења брака битне су одреднице нивоа фертилитета. Изучавање сложеног и историјски променљивог односа између брака и фертилитета стога заузима значајно место у бројним теоријским и емпиријским истраживањима (Девеџић, 2004). Све већа распрострањеност рађања ван брака у кохабитацији наводи истраживаче на закључак да ванбрачне заједнице и брак постају све сличнији у погледу рађања (Perelli-Harris, 2014). На то указује и налаз да предбрачна трудноћа самих жена све више прераста у кохабитацију, а не у брак (Raley, 2001).

Међутим, анализе су показале да се то најчешће односи на рађање првог детета. Када је реч о рађању другог детета, ситуација је нешто другачија (Perelli-Harris, 2014).

Међународно поређење вероватноће рађања другог детета омогућава боље разумевање да ли тип заједнице генерално утиче на фертилитет, и како се ванбрачне заједнице разликују међу земљама. Пошто распрострањеност кохабитација расте у свим посматраним земљама, анализа такође даје увид у то како различито понашање у вези са формирањем партнерских заједница може бити важно за будуће трендове фертилитета. Истраживачи су путем метода хармонизованих историја заједница и фертилитета, на основу података анкета спроведених у четрнаест европских земаља, показали да је код жена које наставе да живе у ванбрачној заједници после рођења свог првог детета вероватноћа рађања другог детета много мања него код жена које живе у браку. То важи за све ове земље, осим за посматране земље Источне Европе. Када је узета у обзир распрострањеност ванбрачних заједница у некој земљи, закључак је да је у земљама у којима се рађање првог детета ретко одвија у оквиру ванбрачне заједнице, вероватноћа рађања и другог детета у ванбрачној заједници знатно мања него међу женама у браку. Упоредо са порастом рађања првог детета у кохабитацији, разлике се смањују. Али, са даљим повећањем процента рођења првог детета у ванбрачним заједницама разлике се поново

повећавају, што указује да ванбрачна заједница и брак нису постали подједнако одговарајући амбијент за рађање деце вишег реда рођења. Аутори као важан закључак истичу и налаз да редослед догађаја склапања брака и рађања детета није важан за фертилитет толико колико само склапање брака. Наиме, у свим земљама (са изузетком Естоније) међу женама које се удају после рођења првог детета вероватноћа рађања другог детета је слична као код парова који су били у браку приликом рођења првог детета (Perelli-Harris, 2014).

2.2. Самохрано материнство - једнородитељске породице

Нестабилност је једна од одлика ванбрачних заједница, па у европским размерама, свако пето дете рођено у кохабитацији пре свог петог рођендана искуси разлаз својих родитеља, а тек свако десето дете рођено у браку или накнадно озваниченој брачној заједници (Kiernan, 1999; Kiernan, 2004). Порасту самохраног материнства, често у контексту рађања ван брака, и његовим импликацијама, све се више посвећује пажња истраживача. Анализа заснована на обимној *Анкети о фертилитету и породици* спроведеној у 17 европских земаља, Америци, Канади и Новом Зеланду је показала да је у већини посматраних земаља вероватноћа да искусе разлаз својих родитеља два до четири пута већа код деце рођене у ванбрачној заједници него код деце чији су родитељи у време њиховог рођења живели у браку (Heuveline et al., 2003). Шведска је изузетак и вероватноћа је већа само за 30%. Разлике међу посматраним земљама су веома велике, па је, на пример, вероватноћа разлаза родитеља деце рођене у ванбрачној заједници у Шведској мања него код америчке деце рођене у браку. Разлике у томе колико брак „штити“ децу од родитељског разлаза су велике, па већина деце рођене у ванбрачним заједницама у Шведској никада се неће суочити са разлазом својих родитеља, док ће се то догодити већини америчке деце до узраста од 15 година. Разлике постоје и унутар земаља. На пример у Шведској, деца рођена у ванбрачним заједницама родитеља бољег социоекономског положаја много се ређе суочавају са нестабилношћу породице, док је међу мање образованим родитељима који живе у кохабитацији вероватноћа разлаза већа (Kennedy, Thomson, 2010). Поменута анализа је упутила на закључак са значајним импликацијама - иако се промене у „реконструкцији“ породице одвијају различито међу земљама, универзални тренд је да се одгајање деце од родитеља у браку

„помера“ више ка самим мајкама, а мање према родитељима који живе у кохабитацији, према породицама које формирају њихове мајке са новим партнерима, или према самохраним очевима (Heuveline et al., 2003).

Ванбрачне заједнице које после рођења детета нису прерасле у брак подложније су раскиду, па су деца која расту с родитељима који живе у кохабитацији изложена знатно већем ризику њиховог разлаза него деца чији родитељи живе у браку (Manning et al., 2004; Liefbroer, Dourlein, 2006; Osborne et al., 2007). Истраживање засновано на подацима *Анкете о фертилитету и породици* из 15 европских земаља (Шведска, Норвешка, Финска, Француска, Аустрија, Немачка, Белгија/Фландрија, Италија, Шпанија, Чешка, Мађарска, Словенија, Литванија, Летонија, Пољска) и поређења са САД-ом бавило се питањем породичних услова у којима се деца рађају и трансформацијама породичних односа кроз које затим пролазе (Andersson, 2002). Већина деце у Европи се рађа у заједници родитеља, и проведе цело детињство са својим биолошким родитељима. Земље са посебно стабилним породичним обрасцима, гледано са становишта детета, су различите, али су то углавном оне у којима је утицај католичке цркве значајан. У другим земљама, са изузетком Шведске, није уобичајено да деца одрасту у породицама у којима родитељи живе у ванбрачној, а не у брачној заједници. Деца рођена у ванбрачној заједници изложена су већем ризику од разлаза својих родитеља, па је општи ниво разлаза међу родитељима у некој земљи такође повезан са нивоом рађања деце у кохабитацијама. Када је реч о рађању међу самим мајкама, разлике међу земљама су значајне. На једном крају низа налази се САД, са веома високим процентом и великом вероватноћом разлаза родитеља до петнаесте године детета. На другом крају налази се Италија, где су скоро сва рођења међу удатим мајкама, и где веома мали број деце искуси разлаз својих родитеља (Andersson, 2002).

Услед пораста нестабилности брака, распрострањености кохабитација и других мање стабилних партнерских заједница, а у неким земљама и високе учесталости рађања међу самим мајкама, повећава се и проценат једнородитељских породица широм Европе. Са изузетком Француске, и осим у нордијским земљама где је проценат мајки које живе у кохабитацији и самих мајки приближно једнак, у осталим земљама су мајке које живе без партнера бројније (Sobotka, Toulemon, 2008).

У Европи је почетком 2000-их година у просеку свако десето дете живело само са једним родитељем, најчешће мајком (Andersson, 2002). Једно-

родитељске породице су у свим европским земљама изложене већем ризику од сиромаштва него породице са оба родитеља, а сиромаштво деце која живе само са мајкама је најизраженије (Gornick, Jäntti, 2012). У земљама Европске уније сваки други самохрани родитељ са једним или више издржаване деце је у ризику од сиромаштва и социјалне искључености, а ризик је најмање двоструко већи него у било којој другој групи становништва (Eurostat, 2013). Разлике међу земљама су велике, па је, на пример, стопа сиромаштва самохраних родитеља у Чешкој, Литванији, Летонији, Ирској, Португалији, Великој Британији дупло већа него у Данској, Финској, Норвешкој (Lelkes, Zolyomi, 2008). И у најбогатијим европским земљама самохране мајке су наглашено најсиромашнија категорија, уз изражене разлике међу земљама, условљене индивидуалним карактеристикама мајки и социјалном политиком државе. Сиромаштво самохраних мајки је мање ако живе у домаћинству у коме има више одраслих, запослених и образованијих чланова, и у земљама које спроводе издашну, свеобухватну и универзалну социјалну политику (Brady, 2012). Подршка државе у виду додатака за децу има значајну улогу у допуњавању прихода домаћинства самохраних мајки, а утицај на смањење сиромаштва зависи од издашности и модела система давања (Van Lancker et al., 2012), а од утицаја су и неке мере за усклађивање рада и родитељства (Ugreninov et al., 2013). Такође, недостајуће емотивне ресурсе и финансијска средства у великој мери обезбеђују родитељи самохраних мајки. Бабе и деде „надокнађују“ родитеља који недостаје, ублажавајући неповољности многоструким улагањима у виду емоционалне, финансијске, практичне помоћи и учешћа у одгајању унука (Coall, Hertwig, 2011).

Један од великих изазова са којим се суочавају породице самохраних мајки је и одржавање блиских и подржавајућих односа између очева и деце са којом не живе, укључујући и финансијски допринос. Очеви који никада нису живели са својом децом, у односу на очеве који су пре разлаза живели у брачној или ванбрачној заједници, најмање су присутни у животима своје деце (McClain, De Maris, 2013). Међу очевима који мало или нимало не брину о својој деци са којом не живе више је млађих родитеља, са нижим образовањем и децом рођеном ван брака, који углавном не дају ни алиментацију за децу (Cheadle et al., 2010).

2.3. Најчешћа теоријска објашњења рађања у ванбрачним заједницама

2.3.1. Теорија друге демографске транзиције

Концепт који се често користи у описивању и разумевању промена које се у демографском понашању одвијају у последње четири деценије јесте теорија друге демографске транзиције. Односи се на широки спектар међусобно условљених промена у области фертилитета, сексуалног понашања, породичног и партнерског понашања и ставова. Осликава неке заједничке одлике у развоју модела породице и репродукције у Европи и развијеним земљама света. Настојећи да објасни велике промене које се одвијају у вези са фертилитетом и породичним формама широм Европе, творац теорије друге демографске транзиције, ван де Каа, као најважније заједничке карактеристике „из најуже демографске перспективе“ издваја: велико смањивање фертилитета које ће достићи вредност знатно испод нивоа за замену генерација, значајно смањивање стопе прве брачности повезано са порастом просечног узраста при склапању првог брака, знатан пораст развода и распада партнерских заједница, значајан пораст кохабитација, чак и у земљама где то није традиционално понашање, велики пораст удела ванбрачних рађања, промену у контрацептивном понашању тако да модерна средства замењују традиционалне методе. Он сматра да у основи друге демографске транзиције стоје социјалне промене, које се некад означавају и као модернизација, вестернизација или технолошка цивилизација. Ове социјалне промене садрже три димензије: структурну, коју чине социоекономске промене и напредак у друштву, затим културну, која обухвата културно наслеђе и промене у вредносном систему, и технолошку, која садржи технолошка достигнућа и њихову примену (van de Kaa, 2002). Теорија друге демографске транзиције је током времена претрпела измене и допуне, како од стране критичара, тако и самог аутора. Прихваћена је као широки концепт који доприноси разумевању промена у демографском понашању, при чему проучавање везе између промена у вредности и ставовима и промена у вези са понашањима везаним за породичне форме и фертилитет заузима важно место. Истраживачи демографских промена у току транзиције у бившим социјалистичким земљама указују и на различит развојни пут промена у вредностима и понашањима у различитим социјалним групама. Иако се

особе са нижим образовањем обично означавају као више традиционалне, оне често манифестују и нова породична понашања повезана са транзицијом, као што су пораст ванбрачних рађања, изражена нестабилност партнерских веза, и велика распрострањеност дуготрајних кохабитација. Промене у понашањима које претходе променама у вредносном систему објашњавају се утицајем промена структурних услова у друштву, често присутну економску кризу, када ново понашање може да представља реакцију на неповољне животне услове, а мање последицу нових избора и личних приоритета. Тако сплет културних и структурних промена може да води диференцираним одговорима и повратним ефектима међу различитим социјалним групама, чији вредносни системи и животне историје могу да буду значајно различити (Sobotka, 2008).

2.3.2. Модел неповољних услова

Бројна су истраживања која су показала да је велики пораст удела ванбрачних рађања у земљама у транзицији након 1990. године, услед повећаног рађања међу паровима у кохабитацији, али и међу самохраним мајкама, често сконцентрисан међу нижим социјалним слојевима (Hamplova, 2007; Chaloupkova, 2007; Zeman, 2007; Perelli-Harris, Gerber, 2011; Brzozowska, 2014). Међутим, негативна корелациона веза између нивоа образовања и нивоа ванбрачног рађања утврђена је и у земљама као што су Холандија, Норвешка, Француска, Аустрија, Немачка, В. Британија и Италија (Perelli-Harris et al., 2010). Већа повезаност рађања ван брака са мајкама нижег образовања, упутила је истраживаче на дефинисање „модела неповољних услова“. Присуство овог модела утврђено је широм Европе. Аутори га повезују са социјалним променама и либерализацијом ставова према ванбрачном рађању, као и процесима глобализације и економске нестабилности који воде несигурности посла и нестабилности партнерских веза. Најмање образовани, које највише погађа економска несигурност и глобализација, чешће живе у ванбрачним заједницама, док образованији чешће склапају брак, што нарочито долази до изражаја у време рођења детета, када се стабилност брака и посвећеност родитеља могу сматрати нарочито важним за подизање деце. Иако, са једне стране, промена норми и веће прихватање рађања ван брака и већа сигурност жена омогућавају неким женама да се не одлуче за склапање брака, са друге стране и само финансијска несигурност и недостатак финансијских ресурса

могу бити разлог да парови остану у ванбрачној заједници уместо да склопе брак. Ниже образовање мајки, уз често присутну нестабилност ванбрачних заједница, може водити негативним исходима у социјалној, емоционалној и економској сфери, за мајку и дете (Perelli-Harris et al., 2012).

2.3.3. Комбинација два приступа

Потврду за поставке и једног и другог теоријског приступа нашли су аутори који су у анализи рађања у ванбрачним заједницама у 16 европских земаља користили тростепени хијерархијски модел (Larpegård et al., 2014). Пошли су од претпоставке да су теоријска разматрања друге демографске транзиције и „модела неповољних услова“ узајамно супротстављена зато што објашњења сваке од њих имају различит значај зависно од просторних варијација. Стога су они посматрали понашања која се односе на одлуке везане за породична понашања на три нивоа: индивидуалном, нивоу субнационалних региона и држава. Четири кључне социјалне и економске димензије које су узели у обзир су социјално неодобравање кохабитације, значај религиозних норми, економска независност жена и економски услови. Као и у неким другим истраживањима (Klüsener et al., 2013) утврдили су да националне државе имају важну улогу у обликовању демографског понашања, обликујући норме повезане са одлукама о формирању породице, законима, јединственим образовним системом, порукама масмедија. Резултати су показали да су широм Европе, и међу земљама и унутар земаља, за разумевање просторних варијација у одлукама парова да своје прво дете роде у ванбрачној заједници или браку релевантне различите социјалне норме и економски услови. Неколико резултата дало је потврду за теорију друге демографске транзиције. Међу њима је улога секуларизације, неодобравања кохабитације и економски положај жена. Притом, неодобравање кохабитације је релевантно за разумевање варијација унутар једне земље, а економски положај жена за разлике међу земљама. Закључили су да су структурни економски услови повезани са рађањем деце у ванбрачним заједницама унутар неке земље. Наиме, постоји позитивна веза између стопа незапослености на регионалном нивоу и рађања у кохабитацији, што одговара поставкама „модела неповољних услова“. Одлуке о формирању породице повезане су са социјалним нормама и економским условима на нивоу региона и на нивоу државе. Неке поставке теорије друге демографске транзиције, као што је

економска независност жена, изгледа да су значајне за разумевање разлике између земаља према у нивоу рађања у кохабитацијама. Закључили су да претпоставке „модела неповољних услова“ објашњавају разлике на индивидуалном плану и међу субнационалним регионима, а поставка друге демографске транзиције која наглашава промене у систему вредности објашњава разлике међу земљама (Larregård et al., 2014).

И анализа ширења кохабитације у Норвешкој у 24 годишњем периоду (1988–2011) дала је потврду за оба теоријска приступа. Распрострањеност ванбрачних заједница се значајно повећавала временом. Иако је најважнији подстицај ширењу рађања у кохабитацији експанзија образовања жена, резултати показују да су у првој фази ширења (1988–1997) економске тешкоће, мерене повећаном незапосленošћу међу мушкарцима, томе значајно допринеле, а то можда важи и за каснији период (Vitali et al., 2015).

2.4. Ванбрачна рађања у земљи у транзицији - пример Чешке

Комплексност и хетерогеност феномена ванбрачног фертилитета у земљама у транзицији може се добро сагледати на примеру Чешке, где је забележено велико повећање (Станковић, Пенев, 2010). Док једни аутори наглашавају позитивне стране демографских промена у Чешкој, повезујући их са променом система вредности и другом демографском транзицијом, већина сматра пораст ванбрачних рађања и самохрано материнство неповољношћу, наводећи да пропорција ванбрачних рађања најзначајније расте у популацији са мањим економским могућностима. Тако је репрезентативно истраживање о социјалним и економским условима материнства из 2006. године показало да је феномен пораста ванбрачног рађања присутан како међу паровима који живе у кохабитацији, тако и међу самохраним мајкама, али да је у оба случаја концентрисан на ниже социјалне слојеве (Hamplova, 2007; Chaloupkova, 2007). Ово истраживање није потврдило да се пораст ванбрачних рађања може приписати само променама вредносних оријентација и ширењу популарности неформалних брачних заједница (Chaloupkova, 2007). Напротив, показало је да велика већина неударних мајки има позитиван став према браку и сматра га идеалном формом партнерске заједнице, најчешће после заједничког „пробног“ живота ван брака. Увид у мотиве рађања ван брака показао је да већина мајки није ступила у брак пре рођења свог првог детета зато што

нису биле сигурне да однос са оцем детета има будућност и услед одбијања партнера да склопи брак. У групи ових „недобровољно“ неудатих мајки, у поређењу са осталима, највише је жена млађег узраста, а према образовању највише је оних са основним и приучених, а најмање са високим образовањем. Судаћи према исказима мајки, највише отпора према склапању брака имају управо мушкарци са ниским образовањем. Међу значајним разлозима за ванбрачна рађања налазе се несигурна социјално економска ситуација слојева са нижим образовањем и мале могућности ниже квалификованих мушкараца да економски обезбеде породицу (Chaloupkova, 2007).

Противтежу порасту удела ванбрачних рађања у Чешкој чини смањење ванбрачних зачећа која су резултирала рођењем детета у браку (Zeman, 2008). Док су се у раним 1990-им годинама парови који живе у кохабитацији, али и одвојено, као и у нестабилним везама, у случају нежељене трудноће венчавали пре рођења детета, у актуелно време они не журе да склопе брак и венчавају се тек после рођења детета, или чак и после рођења другог детета остају у заједници ван брака. Последично, значајно расте и удео самохраних мајки. Око половина мајки након рођења првог детета ван брака у наредних шест година не склопи брак нити роди друго дете. Облик породичне форме повезан са рођењем првог детета у великој мери зависи од образовног нивоа жене и њене старости. Док су жене са нижим образовањем и млађег узраста често самохране мајке или живе у кохабитацији и после рођења другог детета, високо образоване жене су „трендсетери“ када је реч о паду фертилитета и одлагању рађања, али се најконзервативније понашају у погледу редоследа зачећа и брака – оне се углавном удају током трудноће, а често и зачињу своје прво дете у браку (Zeman, 2007).

Иако трудноћа значајно снижава ризик од разлаза у ванбрачној заједници, на трећину, истовремено и више него петоструко повећава вероватноћу склапања брака, ипак је, од друге половине 1990-их у Чешкој она све ређе подстицај за склапање брака. Носиоци промена су генерације рођене 1970-их, чија је прва партнерска заједница у три четвртине случајева ванбрачна, за разлику од генерација њихових родитеља који су у више од три четвртине случајева започињали заједнички живот склапањем брака. Особе са вишим нивоом образовања имају либералније ставове према ванбрачним заједницама, али се у свом личном животу понашају више традиционално, па је највећа вероватноћа трансформације ванбрачне заједнице у брак међу

мушкарцима и женама са високим образовањем. Несклад такође постоји између традиционалних ставова особа са нижим образовањем и њихових избора у реалности који су изван традиционалног брака (Paloncyová, Šťastná, 2012). Највеће тешкоће не само на брачном већ и на партнерском „тржишту“ имају мушкарци са нижим образовањем. Они са једне стране често заступају традиционалне ставове о подели родних улога и врсти партнерских односа, а са друге стране, с обзиром на њихов низак социјални статус тешко могу да испуне традиционални модел мушкарца храниоца породице (Chaloupkova, Soukupova, 2007). Мушкарци са ниским образовањем у последњих 20 година не само да значајно мање склапају директни брак, већ све мање започињу и живот у ванбрачној заједници (Paloncyová, Šťastná, 2012).

Утицај образовања мајке на избор партнерске заједнице, као и значајне промене у породичним формама које се одвијају током времена, потврдила су и многа друга истраживања из различитих средина, па и анкета спроведена још 1989. године у Финској (Finnes, 1995). Док је кохабитација била прва партнерска заједница за тек сваку десету жену рођену између 1938. и 1942. године, за генерацију рођену 1962. године тек свака десета прва партнерска заједница била је званични брак. Ванбрачне заједнице су најчешће привремено решење које претходи браку, који већина кохабитаната склопи када се роди прво дете. Код парова којима ванбрачна заједница представља трајни животни стил, а имају једно или више деце, жене углавном имају нижи ниво образовања. Аутори сматрају да је од утицаја вероватно и то што су разлике у финским законским решењима која се односе на ова два типа заједнице врло мале, нарочито када постоје деца. Ипак, жене које су достигле виши ниво образовања понашају се конзервативније. У прошлости, ефекат образовања био је различит за мушкарце и жене. Док је виши образовни ниво жене чинио да она теже остварује партнерску заједницу, и велики проценат образованих жена није живео у браку, за мушкарце је важило супротно. Те разлике су у великој мери ишчезле, и са огромним побољшањем образовног нивоа променио се и утицај образовања, па то што су код старијих кохорти високо образоване жене чиниле ексклузивну групу, за млађе кохорте више не важи (Finnes, 1995).

3. Распрострањеност рађања ван брака

3.1. Трендови ванбрачних рађања у европским земљама

Повећање удела деце рођене ван брака представља у последњих четрдесетак година заједничку одлику свих европских земаља. Међутим, јединствен модел ванбрачног фертилитета не постоји, а разлике међу земљама у висини удела ванбрачних рађања и интензитету његовог повећања су велике, како на почетку посматраног периода, тако и у актуелно време. У Европи се 2010. године удео ванбрачних рађања кретао у великом распону од 7,3% у Грчкој, до деветоструко већег (64,3%) на Исланду (графикон I-1). Изразите разлике су постојале и четири деценије раније (табела I-1).

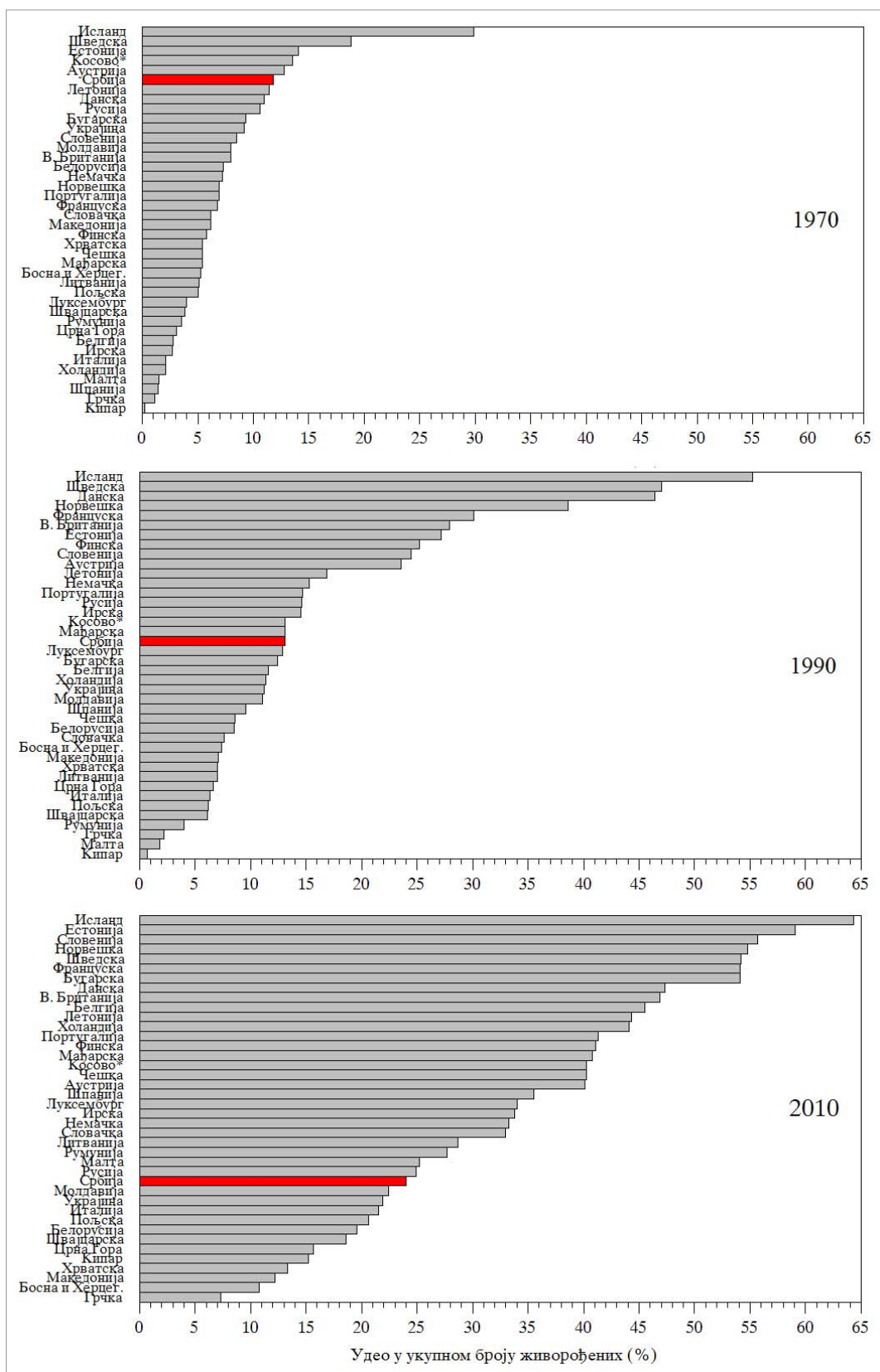
Трендови ванбрачних рађања у периоду 1970-2010. година посматрају се на четири велике територијалне целине у које су сврстане све европске земље: Северна Европа, Западна Европа, Јужна Европа и група земаља у транзицији (Станковић, Пенев, 2010; Станковић, Пенев, 2012).

По висини удела деце рођене ван брака издвајају се скандинавске земље. Већ 1970. године, по уделима ванбрачних рађања предњаче Исланд (29,9%), затим Шведска (18,6%) и Данска (11,0%). У исто време у Финској и Норвешкој удео је низак (5,8% односно 6,9%), и то приближно петоструко односно четвороструко нижи него на Исланду. У наредном двадесетогодишњем периоду је уследио континуиран, али неуједначен пораст. Тако је до 1990. године учешће ванбрачних рађања на Исланду удвостручено, у Шведској повећано два и по пута, Данској више него четири пута, Финској пет, а Норвешкој пет и по пута. Тиме су се почетне разлике међу скандинавским земљама прилично уједначиле, и све су се 1990. године налазиле на врху европске листе: Исланд (55,2%), Шведска (47,0%), Данска (46,4%), Норвешка (38,6%), Финска (25,2%). У Данској, почев од раних 1990-их, удео ванбрачних рађања углавном стагнира, као и у Шведској од средине те деценије. Истовремено, он се у Финској и Норвешкој интензивно повећава, што је у Норвешкој настављено и током прве половине 2000-их. Тако су разлике међу земљама још више смањене, како релативно, тако и апсолутно, па је Северна Европа, према процентном учешћу ванбрачних рађања, која су се 2010. кретала у интервалу од 41,1% (у Финској) до 64,3% (на Исланду), најхомогенији део континента (табела I-1).

Табела I-1. Удео рођених ван брака у укупном броју живорођене деце у земљама Европе, по подручјима, 1970-2010.

Подручје / земља	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010
Северна Европа									
Данска	11,0	21,7	33,2	43,0	46,4	46,5	44,6	45,7	47,3
Финска	5,8	10,1	13,1	16,4	25,2	33,1	39,2	40,4	41,1
Исланд	29,9	33,0	39,7	48,0	55,2	60,9	65,2	65,7	64,3
Норвешка	6,9	10,3	14,5	25,8	38,6	47,6	49,6	51,8	54,8
Шведска	18,8	32,8	39,7	46,4	47,0	53,0	55,3	55,4	54,2
Западна Европа									
Аустрија	12,8	13,5	17,8	22,4	23,6	27,4	31,3	36,5	40,1
Белгија	2,8	3,1	4,1	7,1	11,6	17,3	28,0	39,4	45,7
Француска	6,8	8,5	11,4	19,6	30,1	37,6	42,6	47,4	54,1
Холандија	2,1	2,1	4,1	8,3	11,4	15,5	24,9	34,9	44,3
Ирска	2,7	3,7	5,0	8,5	14,5	22,3	31,5	31,8	33,8
Луксембург	4,0	4,2	6,0	8,7	12,9	13,1	21,9	27,2	34,0
Немачка	7,2	8,5	11,9	16,2	15,3	16,1	23,4	29,2	33,3
Швајцарска	3,8	3,7	4,7	5,6	6,1	6,8	10,7	13,7	18,6
Велика Британија	8,0	9,0	11,5	18,9	27,9	33,6	39,5	42,9	46,9
Јужна Европа									
Грчка	1,1	1,3	1,5	1,8	2,2	3,0	4,0	5,1	7,3
Италија	2,1	2,5	4,2	5,3	6,3	8,1	9,7	15,2	21,5
Кипар	0,2	0,7	0,6	0,4	0,7	1,4	2,3	4,4	15,2
Малта	1,5	1,2	1,1	1,2	1,8	4,6	10,9	20,0	25,3
Португалија	6,9	7,2	9,2	12,3	14,7	18,7	22,2	30,7	41,3
Шпанија	1,4	2,0	3,9	8,0	9,6	11,1	17,7	26,6	35,5
Земље у транзицији									
Албанија
Белорусија	7,3	7,4	6,4	7,1	8,5	13,5	18,6	24,2	19,6
Бугарска	9,3	9,3	10,9	11,7	12,4	25,7	38,4	49,0	54,1
Чешка	5,4	4,5	5,6	7,3	8,6	15,6	21,8	31,7	40,3
Естонија	14,1	15,7	18,3	20,7	27,2	44,2	54,5	58,5	59,1
Летонија	11,4	11,7	12,5	14,4	16,9	29,9	40,3	44,6	44,4
Литванија	5,1	6,2	6,3	7,0	7,0	12,8	22,6	28,4	25,7
Мађарска	5,4	5,6	7,1	9,2	13,1	20,7	29,0	35,0	40,8
Молдавија	...	8,0	7,4	8,8	11,1	13,3	20,5	23,9	22,4
Пољска	5,0	4,7	4,8	5,0	6,2	9,5	12,1	18,5	20,6
Румунија	3,5	3,5	2,8	3,7	4,0	19,7	25,5	28,5	27,7
Русија	10,6	10,7	10,8	12,0	14,6	21,1	28,0	29,2	24,9
Словачка	6,2	5,2	5,7	6,6	7,6	12,6	18,3	26,0	33,0
Украјина	9,2	8,8	8,8	8,3	11,2	13,2	17,3	21,4	21,9
Босна и Херцеговина	5,3	5,6	5,4	6,0	7,4	...	10,3	11,2	10,8
Црна Гора	3,1	3,7	3,7	5,6	6,6	10,2	13,0	16,8	15,7
Хрватска	5,4	4,9	5,1	5,9	7,0	7,5	9,0	10,5	13,3
Македонија	6,2	6,6	6,1	6,6	7,1	8,2	9,8	12,4	12,2
Словенија	8,5	9,9	13,1	19,1	24,5	29,8	37,1	46,7	55,7
Србија	11,8	9,5	9,4	11,0	13,1	16,2	20,7	22,2	24,0
Косово*	13,5	12,3	12,6	11,0	13,1	18,3	...	44,2	40,3

Извор: За период од 1970-2000, Council of Europe (2006), а за Србију (као и за Косово* и Метохију) и Црну Гору *Демографска статистика 2001* (издање ЗС-СЦГ, одговарајуће године). За период 2005-2008, база података Еуростата.
Напомена 1: За Косово* (према резолуцији 1244 СБ УН) после 2005. израчунато на основу подака Завода за статистику Косова (удео ванбрачних рађања у укупном броју живорођене деце познатог брачног статуса мајке).
Напомена 2: У колони за 2005. годину подаци за Русију се односе на 2006; у колони за 2010. подаци за Црну Гору се односе на 2009. годину.

Графикон I-1. Удели ванбрачних рађања по земљама Европе (у процентима), 1970. и 2010.

Напомена: Подаци у графикону за 1970. се за Молдавију односе на 1975; последњи расположиви подаци за Црну Гору се односе на 2009. годину; подаци за Албанију нису расположиви.

Међу земљама сврстаним у Западну Европу удели ванбрачних рађања су 2010. године углавном били у интервалу од 33 до 47 процената. Изузеци су Швајцарска са знатно нижим уделом (18,6%) и Француска са знатно вишим (54,1%). Почетком 1970-их година удели рођених ван брака су у свим земљама били ниски (5-10%) или врло ниски (2-5%). Једино се издвајала Аустрија, која се са 12,8% (1970) налазила при самом европском врху. Наредне две деценије представљају раздобље веома интензивног повећања ванбрачног фертилитета. Удели ванбрачних рађања су у готово свим земљама вишеструко повећани, а највише у Ирској и Холандији (преко 5 пута), које су се почетком 1970-их одликовале изузетно ниским учешћем ванбрачних рађања. У истом раздобљу, у Швајцарској, али и у Аустрији, свим земљама вишеструко повећани, а највише у Ирској и Холандији (преко 5 пута), које су се почетком 1970-их одликовале изузетно ниским учешћем ванбрачних рађања. У истом раздобљу у Швајцарској, али и у Аустрији, повећања су била знатно умеренија – износила су мање од 100%. Интензивно повећавање се наставило и у наредном двадесетогодишњем периоду, па су процентни удели ванбрачних рађања 2010. године у неким земљама преко 10 пута већи него 1970. године (Ирска и Белгија), а у Холандији и преко 20 пута већи. Апсолутно најмање повећање забележено је у Швајцарској (15 процентних поена), а релативно најмање у Аустрији, где је за 40 година удео ванбрачних рађања утростручен.

Удели ванбрачних рађања су током читавог посматраног четрдесетогодишњег периода били најнижи у земљама Јужне Европе. Почетком раздобља удели су свуда били врло ниски (од 0,2 до 2,2%), осим у Португалији (7,3%). Тренд је у наредним деценијама био растући, али је значајније повећање учешћа ванбрачних рађања уследило тек почетком 2000-их, и то, пре свега, у Португалији, Шпанији и на Малти. За десет година вредности процентног учешћа ванбрачних рађања су приближно удвостручене, тако да су 2010. године оне достигле од 21,5% (Италија) до 41,3% (Португалија). У Грчкој су ванбрачна рађања, и поред сталног раста, и даље ретка, а њихов удео у укупном броју живорођене деце (7,3%) је и даље најнижи у Европи (графикон II-1).

У периоду од 1990. године, највеће промене процентног учешћа ванбрачних рађања у укупном броју живорођене деце догодиле су се у тзв. земљама у транзицији. Тај процес се одвијао у склопу великих промена у демографском развоју и многим областима друштвеноекономског развоја. У земљама у транзицији, па и бившим југословенским

републикама, од укупног повећања удела ванбрачних рађања у четрдесетогодишњем раздобљу од 1970-2010. године, две трећине су остварене у периоду 1990-2010. година. Поређења ради, у скандинавским земљама такво повећање је остварено двадесет година раније, тј. током прве две деценије посматраног периода. У групи земаља у транзицији такве промене нису, за разлику од осталих великих подручја Европе, водиле ка хомогенизацији, већ ка повећању разлика. Према подацима за 2010. годину, распон између највећег удела ванбрачних рађања, забележеног у Естонији (59,1%), и најмањег, у Босни и Херцеговини (10,8%), готово је 6:1. Међу бившим социјалистичким земљама Европе удео је веома висок и у Словенији (55,7%) и Бугарској (54,1%), а релативно низак у Босни и Херцеговини, као и у још две бивше југословенске републике - Хрватској (13,3%) и Македонији (12,2%). Прве две су, уз Исланд, европске земље са највећим, а последње три, уз Грчку, земље са најмањим процентним учешћем ванбрачних рађања (графикон I-1). За Албанију се не располаже званичним статистичким подацима о броју деце рођене ван брака. Неки аутори, међутим, сматрају да су рађања ван брака изузетно ретка и наводе да је у тој земљи удео ванбрачних рађања у 2002. и 2003. години износио мање од 0,5% (Danaј et al., 2005).

Србија је 1990. године, почетком транзиционог периода, са процентним учешћем ванбрачних рађања од 13,1% била на средини европске листе (графикон II-1). Међутим, само две деценије раније, она се са 11,8%, заједно са Данском, Аустријом и тада сувереном ДР Немачком налазила у групи са највећим уделом рођених ван брака (после Исланда и Шведске). Крајем посматраног периода, Србија се, и поред континуираног повећања, са уделом ванбрачних рађања који је 2010. године износио 24,0% нашла у доњој трећини европске листе. Нижи удели су у 12 земаља, углавном земљама у транзицији, међу којима су, осим Словеније, и све бивше југословенске републике. Иначе, најинтензивније повећање удела ванбрачних рађања било је између 1990. и 2000. године, када је остварено 62% укупног повећања из периода 1970-2010. У потпериоду 1970-1990. остварено је свега 11% укупног повећања процентног удела ванбрачних рађања регистрованог у периоду 1970-2008. Уједно, Србија је једна од ретких европских земаља у којима је, у одређеном краћем или дужем раздобљу, било присутно опадање удела ванбрачних рађања. То је забележено између 1970. и 1980. године. Смањење је било толико, да је чак

и 1985. године удео рођених ван брака био нижи него почетне, 1970. године.

3.2. Просторни аспекти раширености рађања ван брака – „вруће“ и „хладне“ тачке ванбрачног ферилитета у Европи

Разлике у нивоу ванбрачног фертилитета међу европским земљама постоје и на нижим територијалним нивоима. Просторним аспектима демографских процеса се последњих година посвећује све већа пажња (Станковић, Пенев, 2012). Једно такво опсежно истраживање базирано је на подацима о ванбрачним рађањима за 497 европских субнационалних региона (Klüsener et al, 2012). Применом метода просторне анализе разматран је утицај државних и регионалних граница у обликовању просторних образаца ванбрачног фертилитета, с обзиром да оне могу представљати значајне географске линије раздвајања у погледу законских, културних и социоекономских услова. Обухваћен је готово полувековни период, од 1960. године до средине прве деценије 21. века.

Аутори су утврдили да је већина географских линија разграничења ванбрачног фертилитета дуж државних граница настајала у раној фази преласка на виши ниво ванбрачних рађања у одређеним макро регијама, а ишчезавала када је он постао нормативно понашање. Половином 1970-их, највеће разлике биле су у Скандинавији, између 1975. и 1990. године између земаља западне и средње Европе, а средином 2000-их година у југоисточној Европи. Међутим, дуж неких државних граница, као што су оне између Француске и Швајцарске, или између Француске и Италије, линије поделе су имале трајнији карактер и још увек су јасно видљиве. Истраживачи сматрају да разлике постоје услед деловања различитих норми понашања, грађанске легислативе или политике према браку и ванбрачном рађању. Политике и закони који се односе на брак и кохабитацију утичу на понашање становништва у погледу склапања брака, али и неки спољашњи фактори, попут европских наднационалних институција.

Ниски удели ванбрачних рођења који су раних 1960-их година у готово свим земљама били забележени на националном нивоу, такође су били присутни и на нивоу региона. Изузетак су представљали Исланд, југ Португалије, неки делови северне Шведске и јужне Аустрије, где је

ванбрачни фертилитет био висок већ у 19. веку. Појаву и постојаност подручја концентрације ванбрачних рађања аутори повезују с дејством културних и политичких фактора, што важи и за стање половином 1970-их година, када је у највећем делу Европе ниво ванбрачног фертилитета и даље био низак. Значајно повећање забележено је само у неким деловима Шведске, где је кохабитација поновно успостављена као социјална институција. На регионалном нивоу, пораст је забележен у северним деловима Норвешке и на истоку Данске.

У периоду повећања ванбрачног ферилитета до 1990. године настају нове „вруће тачке“ ванбрачног рађања, као што су Источна Немачка и Француска. Швајцарска представља изузетак у односу на већину европских земаља, са значајно нижим нивоом ванбрачног фертилитета. У средњеисточној Европи разлике су мање одређене актуелним државним границама, а више регионалним границама, што вероватно одражава утицаје претходних политичких режима. Тако се област ниског ванбрачног фертилитета протеже дуж централне и југоисточне Пољске, западне Белорусије и западне Украјине, што се поклапа са границама међуратне Пољске.

Истраживачи су промене просторног обрасца ванбрачних рађања у Европи анализирали и на основу дуже серије података на регионалном нивоу, а у контексту политичких и културних граница у обликовању модела ванбрачног фертилитета (Klüsener et al., 2009). Посматрали су три временски веома удаљене тачке (1900, 1960. и 2007) и показали да просторни образац није случајан, као и да се јасно издвајају кластери ниског и високог ванбрачног фертилитета. Те, како су их они назвали, „хладне“ и „вруће“ тачке ванбрачног фертилитета, у прошлости као и у садашњости, често су повезане са територијама држава, као и културним и политичким факторима. Такође су идентификовали регије у којима је присутан временски дисконтинуитет.

Исланд је једина држава у којој је током целог посматраног периода присутан континуитет високог нивоа ванбрачног фертилитета, што се повезује с дугом традицијом стварања потомства међу паровима који живе у кохабитацији. Кохабитација има дугу традицију и у северној Шведској, где је константно висок ниво ванбрачних рађања, као и у западној Пољској, југоисточној Аустрији, на истоку Немачке (бивша ДР Немачка).

Територија западне Пољске представља „врућу тачку“ у све три временске тачке, и поред великих промена у структурама становништва до којих је дошло после 1945. године (ратни губици и интензивне миграције). Аутори сматрају да је висок ниво ванбрачног фертилитета 1900. године био условљен раним процесом секуларизације, посебностима везаним за организацију пољопривредне производње, утицајем пруског законодавства. Опстајање те „вруће тачке“ и после Другог светског рата повезују са прихватањем фертилитетног модела аутохтоног становништва од стране миграната који су населили тај простор. Разграничење на северозападни део, с високим, и југоисточни с ниским нивоом ванбрачног фертилитета, присутно како 1960. тако и 2007. године, указује на то да није било државне политике која би подржавала или обесхрабривала ванбрачна рађања (Klüsener et al., 2009).

Висок ниво ванбрачних рађања на југу, и посебно југоистоку Аустрије, у великој мери се објашњава утицајима традиционалних културних норми понашања, што је подразумевало да је склапање брака било дозвољено само онима који поседују имовину, и било је праћено толерантним односом заједнице према ванбрачним сексуалним везама и рађањима ван брака.

Континуирано „вруће“ подручје источне Немачке, и пре свега разлике у односу на западну Немачку, посебно су уочљиви. Те разлике су присутне већ неколико векова, а нарочито су велике од половине 19. века (Klüsener, Goldstein, 2012). До поделе Немачке (1945), разлике се приписују различитим утицајима цркве, неједнаким нивоом секуларизације друштва (мањи утицај цркве у источним, протестантским деловима земље), особеностима везаним за организацију пољопривредне производње, али и ефектима пруског и саксонског законодавства. За послератно раздобље основни узроци повећања већ постојећих разлика првенствено се проналазе у различитим политикама у односу на рађање - влада ДР Немачке је различитим мерама подршке неудатим мајкама и толерантним односом према рађању ван брака допринела повећању ванбрачног фертилитета, док је у СР Немачкој разним директним или индиректним мерама (нпр. преко пореза на доходак) подстицано склапање брака и рађање у браку (Klüsener, Goldstein, 2012).

„Хладне“ тачке ванбрачног рађања су такође присутне у све три временске тачке, и идентификоване су у југоисточној Европи (у Грчкој и Албанији), али и у Швајцарској. Аутори њихову појаву и одржавање у једном дужем

временском периоду приписују утицајима културе и политике (Klüsener et al., 2009).

Међу земљама у којима је присутан дисконтинуитет нивоа ванбрачног рађања аутори издвајају Бугарску, која је крајем 19. века имала врло низак ниво, од 1910. године релативно висок, а после дужег периода стагнације, у раним 1990-им услед интензивног повећања удела постаје једна од водећих европских земаља у погледу висине ванбрачног фертилитета. Дисконтинуитет постоји и у Холандији, Норвешкој и Ирској, где је ниво ванбрачног фертилитета дуго био низак, а затим нагло постао висок. У холандском друштву, кохабитација је дуго сматрана девијантним понашањем, што се променило тек 1970-их година, када су усвојени закони по којима су паровима у кохабитацији дата слична права као и брачним партнерима.

Са друге стране, Италија, Шпанија, Русија и Финска се наводе као земље у којима је „мешовити“ просторни модел ванбрачног фертилитета, с почетка 20. века, преобликован у јединствени модел екстремно ниских удела ванбрачних рађања током „златне ере брака“, пре свега услед усвајања и спровођења државних политика које су дестимулисале одлуке парова о рађању ван брака (Klüsener et al., 2009).

ДРУГА ГЛАВА РАЂАЊЕ ВАН БРАКА У СРБИЈИ

Слично као у осталим европским земљама, и у Србији је у последњим деценијама присутан пораст рађања ван брака. Из статистичких података о рођењу детета ван брака који се у актуелно време прикупљају, не може да се зна колико се рађања ван брака у Србији одвија у оквиру ванбрачних заједница, кохабитација, а колико међу самим мајкама.

1. Ванбрачне заједнице

1.1. Распрострањеност и одлике

О распрострањености ванбрачних заједница у Србији се до пописа 2011. године знало само на основу ретких анкетних истраживања, која су указивала да је она ниска (Бобић, 2006; Петровић, 2011). У садржај Пописа 2011. године први пут је укључено питање о *de facto* брачном статусу. То је омогућило прикупљање података о лицима која живе у ванбрачним заједницама и сагледавање распрострањености ванбрачних заједница и карактеристика лица која живе у њима.

Према резултатима Пописа, у ванбрачној заједници у Србији живи 236 063 лица. Њихово учешће у укупном становништву старијем од 15 година износи 3,8% (табела II-1). Процентна заступљеност мушкараца је нешто већа (4,0%) него жена (3,7%). У поређењу са осталим европским земљама, распрострањеност ванбрачних заједница у Србији може се оценити као ниска (Kiernan, 2002, Gubernskaya, 2008).

Удео лица у ванбрачним заједницама је већи у градским (4,1%) него у осталим насељима (3,5%) и то код оба пола (табела II-1). Разлике су мање наглашене код жена него код мушкараца. Процентно учешће мушкараца који живе у ванбрачним заједницама је у градским насељима веће него жена, а у осталим насељима су удели мушкараца и жена скоро истоветни.

Табела II-1. Лица стара 15 или више година која живе у ванбрачној заједници, по полу и типу насеља. Србија, 2011.

Пол /тип насеља	Број лица која живе у ванбрачној заједници	Пол /тип насеља	Удео у укупном становништву старијем од 15 год. (%)
Укупно		Укупно	
Свега	236063	Свега	3,8
Мушко	117893	Мушко	4,0
Женско	118170	Женско	3,7
Градска		Градска	
Свега	148268	Свега	4,1
Мушко	74076	Мушко	4,3
Женско	74192	Женско	3,9
Остала		Остала	
Свега	87795	Свега	3,5
Мушко	43817	Мушко	3,5
Женско	43978	Женско	3,5

Напомена: Нису узета у обзир лица непознатог брачног статуса.

У укупном становништву старијем од 15 година које није у браку (лица која нису склапала брак, разведена и обудовела) удео лица у ванбрачним заједницама износи 8,5% (табела II-2). Разлика у учешћу мушкараца и

Табела II-2. Лица која живе у ванбрачној заједници по полу и њихов удео у укупном броју лица која нису у браку, стара 15 година или више. Србија, 2011.

Пол /тип насеља	Лица која живе у ванбрачној заједници (а формално нису у браку)	Пол /тип насеља	Удео у укупном становништву које није у браку (%)
Укупно		Укупно	
Свега	233791	Свега	8,5
Мушко	116714	Мушко	9,2
Женско	117077	Женско	7,9
Градска		Градска	
Свега	146960	Свега	8,8
Мушко	73364	Мушко	9,9
Женско	73596	Женско	7,8
Остала		Остала	
Свега	86831	Свега	8,2
Мушко	43350	Мушко	8,2
Женско	43481	Женско	8,1

Напомена: Нису узета у обзир лица која живе у ванбрачној заједници, а формално су у браку, али не живе заједно с брачним партнером

жена је нешто већа (9,2% мушкараца и 7,9% жена) него што је код укупног становништва.

Разлике између градских и осталих насеља нису велике и мање су него код укупног становништва (8,8% у градским и 8,2% у осталим). Учешће мушкараца који живе у ванбрачним заједницама у градским насељима веће је за петину од учешћа жена (а у Београдском региону за четвртину), док је у осталим насељима процентна заступљеност оба пола уједначена.

Према законском брачном стању, у ванбрачној заједници је највише, четири петине, лица која нису склапала брак (табела II-3). Затим следе разведени (11,8%), па обудовели (2,8%). Најмање је лица која су законски у браку, али живе одвојено од брачног партнера (1,0%). Учешће појединих

Табела II-3. Лица стара 15 или више година која живе у ванбрачној заједници према законском брачном стању, полу и типу насеља. Србија, 2011.

Законско брачно стање	Број становника			Структура у процентима		
	Укупно	Градска	Остала	Укупно	Градска	Остала
Свега - укупно	236063	148268	87795	100,0	100,0	100,0
Неожењен/Неудата	189260	116937	72323	80,2	78,9	82,4
Ожењен/Удата - не живе заједно	2272	1308	964	1,0	0,9	1,1
Удовац/Удовица	6647	3861	2786	2,8	2,6	3,2
Разведен/Разведена	27774	19696	8078	11,8	13,3	9,2
Непознато	10110	6466	3644	4,3	4,4	4,2
Мушко - укупно	117893	74076	43817	100,0	100,0	100,0
Неожењен	95278	58746	36532	80,8	79,3	83,4
Ожењен - не живе заједно	1179	712	467	1,0	1,0	1,1
Удовац	2664	1566	1098	2,3	2,1	2,5
Разведен	13866	9904	3962	11,8	13,4	9,0
Непознато	4906	3148	1758	4,2	4,2	4,0
Женско - укупно	118170	74192	43978	100,0	100,0	100,0
Неудата	93982	58191	35791	79,5	78,4	81,4
Удата - не живе заједно	1093	596	497	0,9	0,8	1,1
Удовица	3983	2295	1688	3,4	3,1	3,8
Разведена	13908	9792	4116	11,8	13,2	9,4
Непознато	5204	3318	1886	4,4	4,5	4,3

брачних категорија је врло слично код оба пола, осим што је учешће удовица за половину веће од учешћа удоваца. Разлика између градских и осталих насеља постоји у процентној заступљености разведених, која је у градским насељима за нешто мање од половине већа него у осталим насељима.

Процентна заступљеност лица која живе у ванбрачној заједници у укупном становништву различита је по старости (табела II-4). Удео лица из најмлађе старосне групе је низак (1,4%), слично као и у групи 65 година или више. Највеће је учешће лица која припадају групи 30 до 34 година и износи 7,7%. С повећавањем старости, учешће се континуирано смањује и у групи 70 до 74 година удео лица која живе у ванбрачним заједницама износи ниских 1,1%, а у старости 75 година или више тек 0,6%.

Табела II-4. Учешће лица у ванбрачним заједницама у укупном становништву које не живи у законском браку, по старости и полу. Србија, 2011.

Старост	Број становника			Удео у укупном становништву (у %)			Удео у укупном становништву које није у законском браку ¹ (у %)		
	Свега	Мушко	Женско	Свега	Мушко	Женско	Свега	Мушко	Женско
Укупно	236063	117893	118170	3,8	4,0	3,7	8,3	9,0	7,7
15 -19	5498	1002	4496	1,4	0,5	2,3	1,4	0,5	2,4
20- 24	19534	6671	12863	4,4	3,0	6,0	5,0	3,1	7,2
25 - 29	34658	15443	19215	7,2	6,3	8,2	10,7	8,2	14,3
30 - 34	38119	19112	19007	7,7	7,6	7,8	17,1	14,5	20,7
35 - 39	32544	16843	15701	6,6	6,8	6,4	19,6	18,0	21,6
40 - 44	26201	14015	12186	5,6	6,0	5,2	18,9	18,6	19,2
45 - 49	22101	12018	10083	4,6	5,0	4,1	16,5	17,3	15,6
50 - 54	18926	10598	8328	3,6	4,2	3,1	13,8	16,4	11,5
55 - 59	15693	9053	6640	2,6	3,1	2,2	9,9	14,1	7,0
60 - 64	10356	5795	4561	2,0	2,3	1,6	6,8	11,8	4,4
65 - 69	5092	2857	2235	1,5	1,8	1,2	4,4	9,3	2,6
70 - 74	3821	2156	1665	1,1	1,4	0,8	2,5	5,9	1,5
75 +	3520	2330	1190	0,6	1,1	0,4	1,0	2,6	0,5

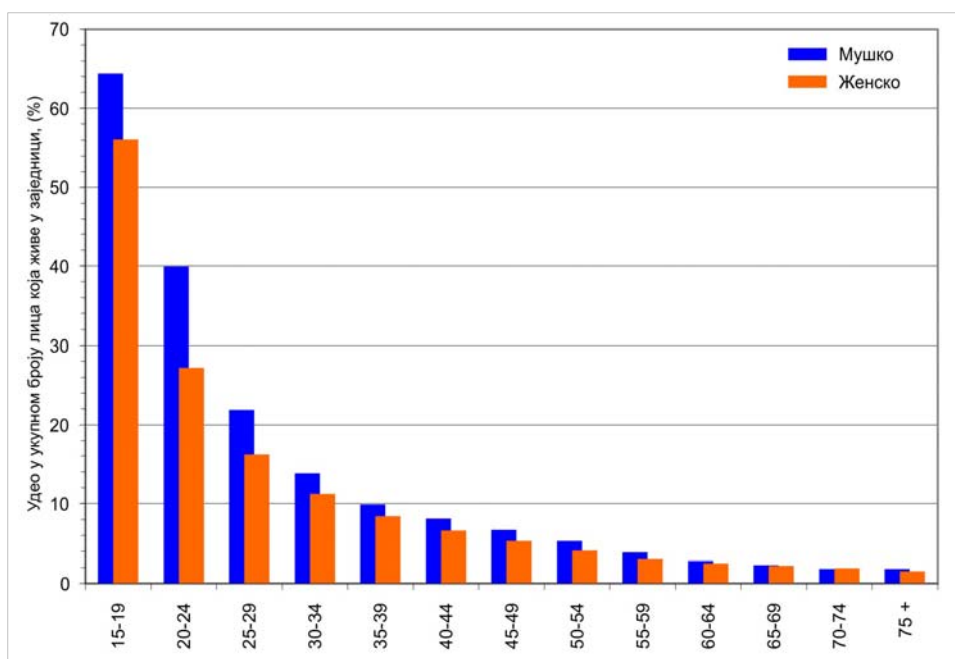
Напомена: У укупно становништво укључена су и лица која су формално у браку али живе раздвојено од брачног партнера.

Уочавају се и разлике по полу. Тако је удео лица која живе у ванбрачним заједницама у укупном становништву у млађим старосним групама већи код жена, у најмлађој чак четири и по пута, а у групи 20 до 24 године дупло већи. Највеће учешће код жена је у групи 25 до 29 година и са повећањем старости оно континуирано опада. Већ у следећој старосној групи 30 до 34 године, у којој је учешће код мушкараца највеће, полне разлике скоро ишчезавају. У групи 35 до 39 година и у свим наредним, удео код мушкараца је стално већи, највише за половину вредности удела код жена, осим у најстаријој групи 75 година и више, где је разлика скоро трострука.

У укупном становништву које није у законском браку (целибатери, разведени, удовци), удео лица која живе у ванбрачној заједници износи 8,3% (табела II-4). Учешће код мушкараца је веће (9,0%) него код жена

(7,7%). Највећа процентна заступљеност је у старости 35 до 39 година, када свако пето лице (19,6%) које није у законском браку живи у ванбрачној заједници. Међу женама, највећи удели су у овој старосној групи, а међу мушкарцима у групи 40 до 44 година. Од групе 45 до 49 година, тренд већег учешћа жена се мења и удели мушкараца су стално већи.

У укупном становништву које живи у заједници (брачној и ванбрачној), лица која живе у ванбрачној заједници учествују са 6,7%. Удео је стално већи међу мушкарцима, наглашеније у млађим старосним групама, а скоро изједначен међу најстаријим становништвом (графикон II-1). Највеће

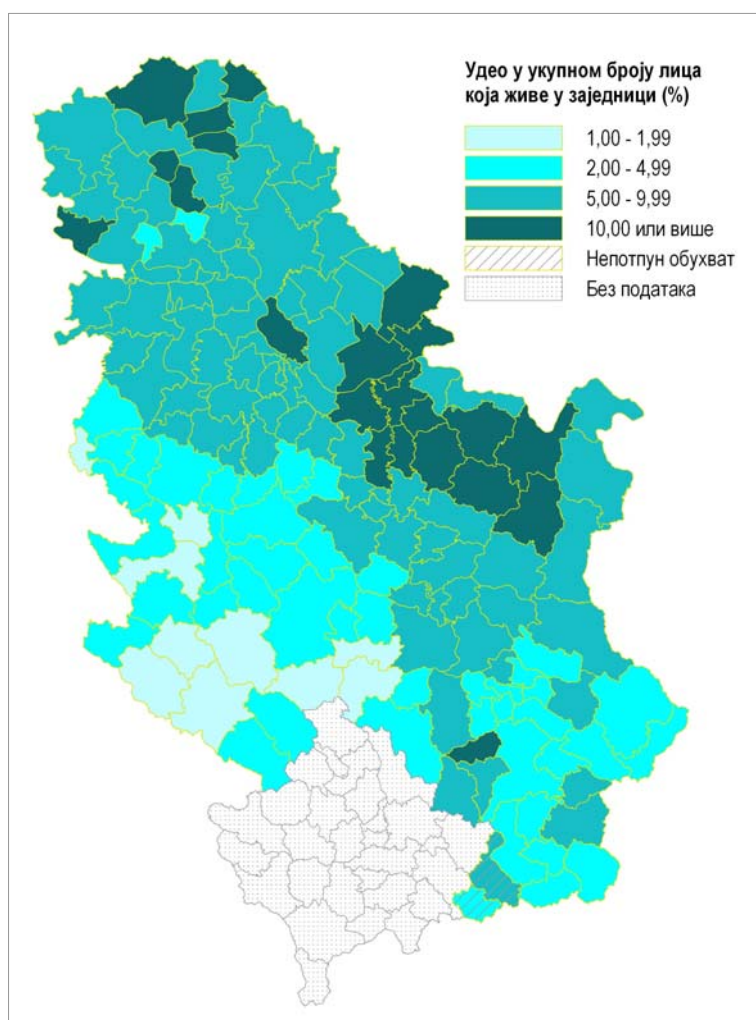
Графикон II-1. Удео лица која живе у ванбрачној заједници у укупном броју лица која живе у заједници, по старости и полу. Србија, 2011.

учешће лица у ванбрачној заједници је у најмлађој старосној групи (57,5%), јединој у којој оно надмашује удео лица у браку, што је и разумљиво с обзиром на старосну границу за склапање брака. Затим се удео нагло и континуирано смањује, већ у старости 25 до 29 година је сведен на трећину вредности. У старости 55 до 59 година, учешће износи само 3,5% а у групи 70 година или више дупло мање. Из овакве заступљености ванбрачних заједница по старости, као и из веома високог учешћа лица која нису склапала брак, може се претпоставити да ванбрачне заједнице у Србији у највећој мери претходе браку, представљају фазу у брачном процесу, а не алтернативу браку, што је забележено и у већини других земаља (Nickel et al., 2012).

Учешће лица које живе у ванбрачној заједници у укупном становништву које живи у заједници веће је у градским насељима (7,3%) него у осталим (5,9%). То важи за све старосне групе, а разлике су највеће у две најмлађе старосне групе, и нарочито међу женама, чији је удео у укупном становништву које живи у заједници наглашено већи у градским него у осталим насељима. Како се повећава старост, разлике су све мање.

1.2. Просторни аспекти

Просторно сагледавање учешћа лица која живе у ванбрачној заједници у укупном становништву које живи у заједници пружа увид у велике разлике у распрострањености ванбрачних заједница (карта II-1). У приближно

Карта II-1. Удео лица која живе у ванбрачној заједници у укупном становништву старом 15 или више година које живи у заједници (брачној или ванбрачној). Србија, 2011, по општинама и градовима

половини општина вредности удела су изнад, односно испод просечних за Србију. Уочава се ниска и веома ниска распрострањеност на западу Србије, и средња, а у неким општинама и висока распрострањеност на истоку земље и у Војводини. На нивоу општина и градова удели су веома различити и крећу се у широком распону од 1,1% у Сјеници и Новој Вароши, до 16,7% у Костолцу. Тако, на пример, међу лицима која живе у заједници, у ванбрачној живи тек свако сто у Сјеници и Новој Вароши, свако педесето у Ужицу и Бајиној Башти, свако двадесето у Дољевцу и Бачкој Паланци, свако девето у Бојнику и Суботици, и свако седмо лице у Мајданпеку и Ковину. У основи сличности, као и разлика стоји сложено узајамно деловање бројних социодемографских утицаја карактеристичних за одређену средину.

1.3. Карактеристике лица које живе у ванбрачној заједници

1.3.1. Старосна структура

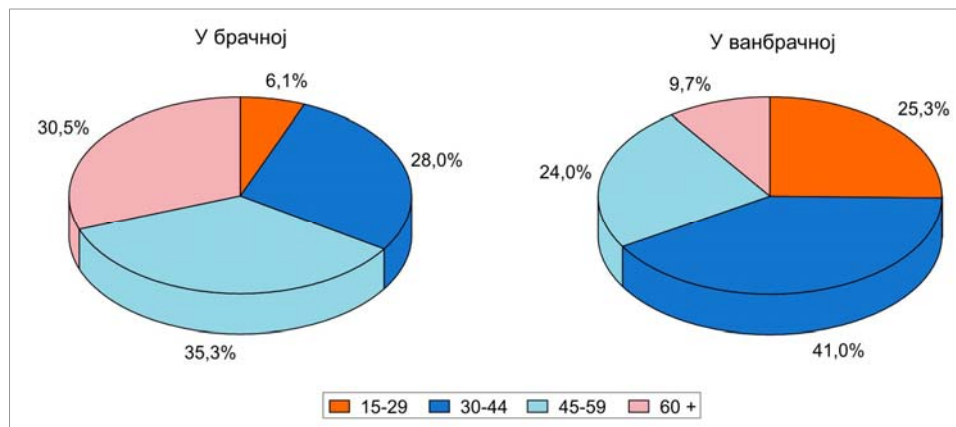
Старосна структура лица која живе у ванбрачној заједници карактерише се ниским процентним учешћем лица из најмлађе старосне групе (2,3%), затим порастом са повећањем старости све до групе 30 до 34 године када је учешће највеће (16,1%), потом континуираним смањивањем и веома ниским уделима међу најстаријим становништвом (1,5%). Највећа разлика

Табела II-5. Лица која живе у ванбрачној заједници по старости и полу. Србија, 2011.

Пол	Укупно	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75 +
	Број становника													
Свега	236063	5498	19534	34658	38119	32544	26201	22101	18926	15693	10356	5092	3821	3520
Мушко	117893	1002	6671	15443	19112	16843	14015	12018	10598	9053	5795	2857	2156	2330
Женско	118170	4496	12863	19215	19007	15701	12186	10083	8328	6640	4561	2235	1665	1190
	Структура у процентима													
Свега	100,0	2,3	8,3	14,7	16,1	13,8	11,1	9,4	8,0	6,6	4,4	2,2	1,6	1,5
Мушко	100,0	0,8	5,7	13,1	16,2	14,3	11,9	10,2	9,0	7,7	4,9	2,4	1,8	2,0
Женско	100,0	3,8	10,9	16,3	16,1	13,3	10,3	8,5	7,0	5,6	3,9	1,9	1,4	1,0

између мушкараца и жена је у најмлађим старосним групама, па је у групи 15 до 19 удео жена скоро четвороструко, а у групи 20 до 24 двоструко већи. Код осталих старосних група, удели мушкараца и жена су углавном уједначени. Само код најстаријих, старих 75 година или више, учешће код мушкараца је веће него код жена, и то двоструко (табела II-5).

Старосна структура лица која живе у заједници се битно разликује према томе да ли је заједница ванбрачна или брачна (графикон II-2). Две трећине особа које живе у ванбрачној заједници су старости 15 до 44 године и једна

Графикон II-2. Старосна структура лица која живе у заједници по врсти заједнице. Србија, 2011.

трећина 45 година или више. У брачној заједници је, међутим, обрнуто. Трећина лица која живе у браку је старости 15 до 44 године и две трећине у старости 45 година или више.

1.3.2. Образовна структура

Међу лицима у ванбрачној заједници, највише је оних која имају завршену средњу школу или мање од тога, а најмање са вишим или високим образовањем (табела II-6). Таква дистрибуција по образовању у складу је с образовном структуром укупног становништва, као и укупног становништва које живи у некој врсти заједнице (брачној или ванбрачној). Најбројнија су лица са завршеном средњом школом, која представљају око 50% укупног посматраног становништва, а најмање с вишом или виском школском спремом (око 15%).

Заступљеност лица која живе у ванбрачној заједници у укупном броју лица која живе у заједници према школској спреми указује на правилност која постоји, без обзира на пол или тип насеља. Међу лицима која живе у заједници, заступљеност живота у ванбрачној заједници је највећа код најмање образованог становништва, тј. код лица без школске спреме или са највише завршеном основном школом (7,5%).

Најмања опредељеност за заједнички живот с партнером ван брака је код лица која имају вишу или високу школску спрему (5,6%). Исти редослед удела лица која живе у ванбрачној заједници према школској спреми је код оба пола, али су разлике између три велике образовне групе знатно израженије код мушкараца него код жена. Наиме, међу мушкарцима који су без школе или са основном школом, удео оних који живе у ванбрачној заједници износи 8,2%, док је у групи најобразованијих, с вишом или високом школском спремом, приметно мањи (4,9%). Исти редослед је забележен код жена, али су разлике између група према образовном нивоу минималне (6,9% код најмање образованих, а 6,4% код најобразованијих).

Табела II-6. Становништво старо 15 и више година које живи у заједници (брачној или ванбрачној) према највишој завршеној школи, по полу. Србија, 2011.

	Укупно	Основно или мање	Средње образовање	Више или високо образовање	Непознато
Укупно					
У заједници	3537476	1099714	1811779	614812	11171
у брачној заједници	3301413	1017467	1693346	580417	10183
у ванбрачној заједници	236063	82247	118433	34395	988
Удео у ванбрачној заједници (%)	6,7	7,5	6,5	5,6	8,8
Мушко					
У заједници	1766263	472655	962781	325809	5018
у брачној заједници	1648370	433791	900084	309933	4562
у ванбрачној заједници	117893	38864	62697	15876	456
Удео у ванбрачној заједници (%)	6,7	8,2	6,5	4,9	9,1
Женско					
У заједници	1771213	627059	848998	289003	6153
у брачној заједници	1653043	583676	793262	270484	5621
у ванбрачној заједници	118170	43383	55736	18519	532
Удео у ванбрачној заједници (%)	6,7	6,9	6,6	6,4	8,6

Разлика између процентног удела у групи најмање образованих и групи с највишим образовањем код градског становништва је знатно већа и износи 4,4 процентна поена (10,2% према 5,8%) него код становништва осталих насеља где износи свега 1,6 процентних поена (6,1% према 4,5%).

Наведени пописни резултати не потврђују претпоставку да опредељење за живот у ванбрачној заједници представља резултат модернизације брачних односа. Чини се да је управо обрнуто, да је живот у ванбрачној заједници у великој мери избор или можда и решење наметнуто околностима становништва нижег социјалног статуса, више него лица бољег образовног нивоа, па самим тим и повољнијег друштвеног статуса. Такође, споменуте разлике се делимично могу објаснити и образовним

карактеристикама становништва ромске националне припадности, код кога је убедљиво највећи удео лица која живе у ванбрачној заједници, а уједно и најнеповољнија образовна структура.

1.3.3. Националност и вероисповест

По изузетно високом уделу лица која живе у ванбрачним заједницама издвајају се Роми, са традиционално распрострањеним обичајним браковима. У ванбрачним заједницама живи четвртина (24,6%) од укупног становништва Рома, односно више од трећине (36,3%) свих Рома који живе у заједници. Висок удео лица у ванбрачним заједницама у укупном становништву, као и у укупном становништву које живи у заједници, забележен је код неопредељених и неизјашњених лица (5,7%, респективно 11,1%), Муслимана (5,7%, респ. 9,2%) и Румуна (6,5%, респ. 10,1%). На другој страни, низак удео лица у ванбрачним заједницама у укупном становништву, као и у укупном становништву које живи у заједници одлика је припадника бошњачке (1,8%, респ. 2,8%) и и словачке припадности (2,1%, респ. 3,4%). Ове разлике потичу од различитих демографских, социоекономских и културних одлика припадника појединих националности.

Према вероисповести, по учешћу лица у ванбрачним заједницама већем од просека, како у укупном становништву, тако и у укупном становништву које живи у заједници издвајају се припадници исламске (6,1%, респ. 9,5%) и католичке вероисповести (5,0%, респ. 8,5%). Високи удео је и међу лицима која се нису верски изјаснила (5,9%, респ. 11,4%) или су изјавила да нису верници (5,1%, респ. 9,6%).

1.4. Правна регулатива

У Србији је усвојен статусни концепт ванбрачне заједнице (Ковачек-Станић, 2005). Породичним законом из 2005. године ванбрачна заједница је дефинисана као трајнија заједница живота жене и мушкарца између којих нема брачних сметњи и у великој мери изједначена је са браком.

Услов за породичноправна дејства ванбрачне заједнице је да не постоје брачне сметње између партнера, а те сметње су исте као за закључивање

брака (лице је већ у браку, неспособно за расуђивање, одређеног крвног сродства и тако даље).

Ванбрачна заједница настаје фактичким путем, успостављањем заједнице живота. Има иста дејства као брак у питањима имовинских односа и издржавања. Имовина коју су ванбрачни партнери стекли радом у току трајања заједнице живота у ванбрачној заједници представља њихову заједничку имовину. На имовинске односе ванбрачних партнера примењују се одредбе закона о имовинским односима супружника. За разлику од брака, чији почетак је јасан, почетак заједничког живота у ванбрачној заједници треба да се докаже. Ванбрачни партнер који нема довољно средстава за издржавање, а неспособан је за рад или је незапослен, има право на издржавање од другог ванбрачног партнера сразмерно његовим могућностима. На издржавање ванбрачног партнера примењују се одредбе Закона које се односе на издржавање супружника.

Најважнија разлика између брака и ванбрачне заједнице је у томе што између ванбрачних партнера не постоји законско наслеђивање. Наслеђивање је могуће само у случају када је ванбрачни партнер оставио тестамент.

2. Рађање ван брака

2.1. Правни аспекти

Усвајањем Конвенције о дечјим правима (1989. године Резолуцијом Генералне скупштине УН) и њеном ратификацијом, што је представљало померање правног фокуса на дете, једно од прихваћених начела је и начело о изједначењу детета рођеног ван брака и у браку. Оно је после Другог светског рата уведено у породично право социјалистичких земаља, док у правним системима западноевропских земаља постаје пракса тек последњих година. У правни систем Србије уведено је Уставом из 1946. године, али је ово изједначење до Устава из 1974. године било непотпуно (Ковачек-Станић, 2005).

Према Породичним закону Србије, ванбрачна деца имају иста права и обавезе као брачна, успостављају правне односе са мајком и њеним сродницима, као и оцем и његовим сродницима. Да би могли да се

успоставе правни односи између детета и његовог оца неопходно је да се претходно утврди очинство. Између утврђивања брачног и ванбрачног очинства постоји разлика. Док се брачно очинство утврђује на основу правне претпоставке да је муж мајке отац детета, ванбрачно се утврђује признањем или у судском поступку. Као и у већини правних система, и у нашем праву се не примењује аутоматска претпоставка о очинству ванбрачног партнера који живи са мајком у ванбрачној заједници. С обзиром на то да је правни положај ванбрачне и брачне деце изједначен, правници сматрају да накнадно стицање брачног статуса ванбрачне деце позакоњењем, односно склапањем брака родитеља или у судском поступку, губи на правном значају који је имало раније (Ковачек-Станић, 2005).

Према Породичном закону, родитељи имају право и дужност да се старају о детету. Старање подразумева чување, подизање, васпитавање, образовање, заступање, издржавање, управљање и располагање имовином детета. Родитељска права брачних и ванбрачних родитеља су иста. За разлику од мајке која своје родитељско право стиче самим рођењем детета, у случају кад брак није склопљен отац своје родитељско право стиче тек после утврђеног очинства. Очинство се може остварити признањем оца или у судском поступку. Најчешће се изјава о признању очинства даје матичару који води матичну књигу рођених за дете. Како је признање очинства неопходно за успостављање правних односа између детета и оца, Закон обавезује матичара и да саветује мајку. Уколико отац није присутан и не призна дете, када мајка пријављује дете рођено ван брака, матичар је дужан да је поучи о њеном праву да именује мушкарца кога сматра оцем детета. Ако мајка именује мушкарца кога сматра оцем детета, матичар је дужан да позове тог мушкарца да у року од 30 дана да изјаву о признању очинства. Ако он у року од 30 дана не да никакву изјаву или изјави да он није отац детета, матичар је дужан да мајку поучи о њеном праву на утврђивање очинства судском одлуком. Поступак ради утврђивања и очинства покреће се тужбом. Према Закону, мајка може да поднесе тужбу ради утврђивања очинства у року од годину дана од дана сазнања да мушкарац кога сматра оцем детета није признао очинство, а најкасније у року од 10 година од рођења детета. Дете, међутим, може поднети тужбу ради утврђивања свог очинства без обзира на рок. Мушкарац који тврди да је отац детета може поднети тужбу ради утврђивања свог очинства у року од годину дана од сазнања да се са његовим признањем очинства није сагласила мајка, а најкасније у року од 10 година од рођења детета. Ако је мајка у пријави

рођења детета навела да оцем детета сматра мушкарца који је касније признао очинство, неће се тражити њена сагласност. У противном, када прими изјаву о очинству, матичар је дужан да позове мајку и/или дете да у року од 30 дана дају изјаву о сагласности са признањем очинства.

Родитељи могу да своја родитељска права остварују самостално и заједнички. Ако је очинство ванбрачног партнера утврђено, родитељи који живе заједно о детету се старају заједнички и споразумно, без разлике у односу на брак. Своја родитељска права родитељи могу да заједнички остварују и онда када не живе заједно, па и када престане ванбрачна заједница, али под условом да су о томе склопили писмени споразум и ако суд процени да је тај споразум у најбољем интересу детета. Споразумом о заједничком вршењу родитељског права родитељи детета се писмено саглашавају да ће родитељска права и дужности обављати заједнички, међусобним споразумевањем, које мора бити у најбољем интересу детета. Саставни део споразума о заједничком вршењу родитељског права је и споразум о томе шта ће се сматрати пребивалиштем детета. Ипак, у случајевима када ванбрачна заједница не постоји, најчешће се мајка самостално стара о детету. (Ковачек-Станић, 2007). Мајка детета која нема довољно средстава за издржавање има право на издржавање од оца детета за време од три месеца пре порођаја и годину дана после порођаја. По Закону, мајка нема право на издржавање ако би прихватање њеног захтева за издржавање представљало очигледну неправду за оца.

2.1.1. Признање очинства и позакоњење ванбрачне деце у периоду 1960-2004.

Податке о признатим очинствима званична статистика је евидентирала за период 1960-2004. година. Уз ограде везане за поузданост података, уочава се да се у периоду 1960-2004. година удео признања очинства ванбрачно рођене деце, уз извесне осцилације, углавном смањивао (Станковић, Пенев, 2010). Док је почетком 1960-их година више од половине очева деце рођене ван брака признало очинство, 1990-их година то је учинило мање од трећине. Од 2000. године се проценат признања очинства континуирано повећава и 2004. године, последње године публикавања ових података, износи 41,4%, што је, ипак, за више од једне четвртине мање него у 1960. години, када је износио 57,1%. Иако се из података о признању очинства не

може да закључује о томе колики је обим ванбрачног рађања у кохабитационим, а колики у мање стабилним везама, са великом извесношћу се може претпоставити да су се родитељске везе деце коју очеви после рођења нису признали показале мањим стабилним и да се о њима старају скоро искључиво њихове мајке.

Кретање удела признања очинства је било различито по великим подручјима. 1960-их година, више од половине очева на оба подручја, при чему више у Централној Србији него у Војводини, признало је своју ванбрачну децу. После тога се овај удео, са извесним осцилацијама, смањивао на оба подручја. Притом, све до почетка 1980-их, проценат признања очинства био је већи, а често и значајно већи у Централној Србији. Од тада долази до преокрета – док се удео у Централној Србији готово континуирано смањује, у Војводини се, међутим, повећава, а разлике постају све наглашеније. Тако је, нпр. до 1992. године у Централној Србији удео признања очинства смањен на 23,7% (са 40,7% у 1980), а истовремено у Војводини повећан на 46,1% (са 29,5% у 1980). У 2000-им удео признања очинства се повећава и у Централној Србији, па разлике постају мање наглашене, и 2004. године у Војводини износи 47,9% а Централној Србији 39,0%.

Позакоњење, односно склапање брака родитеља после рођења детета, током посматраног периода све је ређе присутно. Тако је удео позакоњења у признањима очинства у Централној Србији и Војводини 1960. године (19,6%) био више него шест пута већи него 2004. године (3,1%). Док су 1960. године родитељи сваког петог детета које је рођено ван брака накнадно склопили брак, средином 1980-их то је случај са сваким десетим, да би у 2004. години тек свако тридесет треће дете рођено ван брака на тај начин постало брачно.

И кретање удела позакоњења у признатим очинствима на два велика подручја се одвијало другачије, са разликама које су се временом повећавале. Тако је 1960. године позакоњење у Војводини било више него двоструко чешће (31,2%) него у Централној Србији (14,3%), а 2004. више него три и по пута (6,2%, односно 1,7% у Централној Србији). Притом, у Централној Србији, са изузетком прве половине 1960-их, када је удео растао (14,3% у 1960. односно 26,2% у 1964. години), уз присутне осцилације, он се углавном смањивао. У Централној Србији у другој половини шездесетих приближно свако пето, средином осамдесетих свако десето а средином деведесетих година свако педесето (1996. године тек

свако стото) дете рођено ван брака које је отац признао, постало је брачно. 2000-их се удео и даље смањује и 2004. године је приближно за трећину мањи него 1960. године. У Војводини је проценат позакоњења у целом посматраном периоду већи, а врло често и вишеструко већи него у Централној Србији. Разлике су нарочито уочљиве од 1990-их, удели су бар петоструко, а некад и десетоструко већи у Војводини. Тако су, на пример, 1996. родитељи тек сваког стотог детета рођеног ван брака у Централној Србији а сваког дванаестог у Војводини склопили брак. И у 2000-им разлике су релативно велике, нарочито 2003. године, када удео позакоњења у признатим очинствима у Централној Србији износи 0,7% а Војводини 7,7%.

2.2. Кретање броја живорођења у браку и ван брака

Смањење броја живорођења је једна од основних карактеристика савременог демографског развоја Србије почев од средине 20. века. Годишњи број живорођене деце је за шест и по деценија више него преполовљен, смањен је за готово 100 хиљада (табела II-7). Са рекордних 163,3 хиљаде живорођене деце у 1950. години, број живорођења је већ у

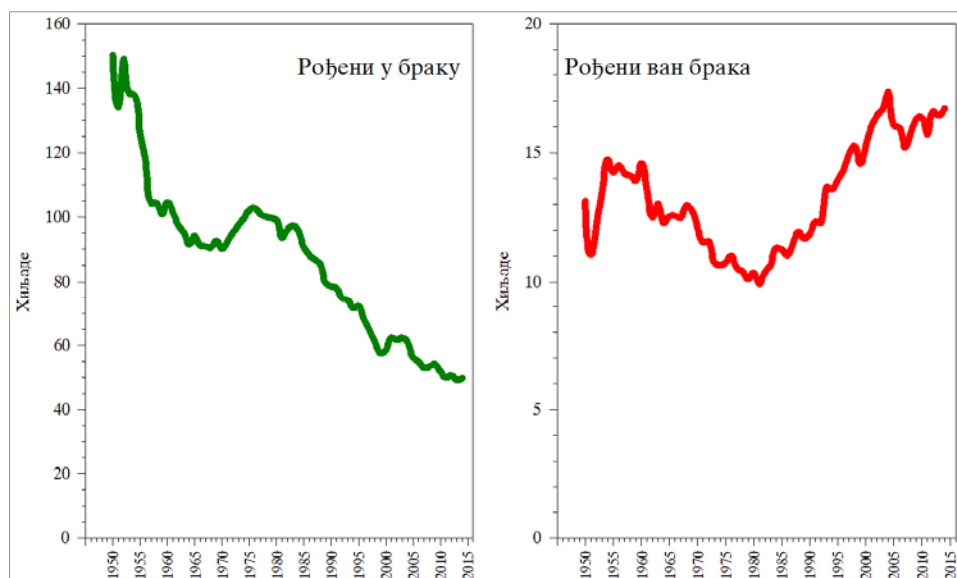
Табела II-7. Живорођена деца рођена у браку и ван брака.
Србија, 1950-2014, по великим подручјима

Подручје	1950	1960	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2014
Живорођења										
Србија	163297	119299	102453	109597	90467	86236	73764	72180	68304	66461
Централна Србија	120412	86493	77073	80916	67567	63737	54972	53122	50159	48926
Војводина	42885	32806	25380	28681	22900	22499	18792	19058	18145	17535
Живорођења у браку										
Србија	150156	104703	90318	99263	78634	72286	58512	56127	51935	49748
Централна Србија	113727	76787	67965	73300	58695	53565	43731	41501	38465	36890
Војводина	36429	27916	22353	25963	19939	18721	14781	14626	13470	12858
Живорођења ван брака										
Србија	13141	14596	12135	10334	11833	13950	15252	16053	16369	16713
Централна Србија	6685	9706	9108	7616	8872	10172	11241	11621	11694	12036
Војводина	6456	4890	3027	2718	2961	3778	4011	4432	4675	4677
Удео рођених ван брака (%)										
Србија	8,0	12,2	11,8	9,4	13,1	16,2	20,7	22,2	24,0	25,1
Централна Србија	5,6	11,2	11,8	9,4	13,1	16,0	20,4	21,9	23,3	24,6
Војводина	15,1	14,9	11,9	9,5	12,9	16,8	21,3	23,3	25,8	26,7

Извор: Подаци Демографске статистике (одговарајуће године), издања СЗС и РЗС.

другој половини 1950-их смањен на испод 120 хиљада, од 1985. је стално испод 100 хиљада, а од 2007. године испод 70 хиљада. У 2014. години у Србији је рођено укупно 66,5 хиљада беба, што је за преко 97 хиљада или 59,3% мање од броја живорођене деце у 1950. години.

Непосредни чиниоци смањења наталитета становништва Србије су пад фертилитета и масовно прихватање ниских репродуктивних норми, као и, с аспекта рађања, све неповољнија старосна структура становништва, формирана под дејством веома интензивног демографског старења (Пенев, 2005). Посматрано с аспекта брачности, смањење броја живорођене деце је првенствено резултат смањења рађања у браку. Наиме, у раздобљу 1950-2014. број рођених у браку углавном континуирано опада. Изузетак је прва

Графикон II-3. Број живорођене деце рођене у браку и ван брака. Србија, 1950-2014.

половина 1970-их, када се из године у годину број рођених у браку повећавао (у 1976. је број рођених био за 8,6 хиљада или за 13% већи него 1970). Од средине 1970. је настављено опадање броја живорођених у браку, тако да је он у 2014. години сведен на 49,8 хиљада, односно на трећину вредности из почетне 1950. године, када је износио 150,2 хиљаде.

У исто време, кретање броја ванбрачних рађања је имало два различита тока. После краткорочних, али прилично наглашених годишњих осцилација регистрованих у периоду 1950-1954, од средине 1950-их па све до почетка 1980-их јасно је приметна тенденција опадања броја деце рођене ван брака (табела II-7, графикон II-3). За нешто више од четврт века,

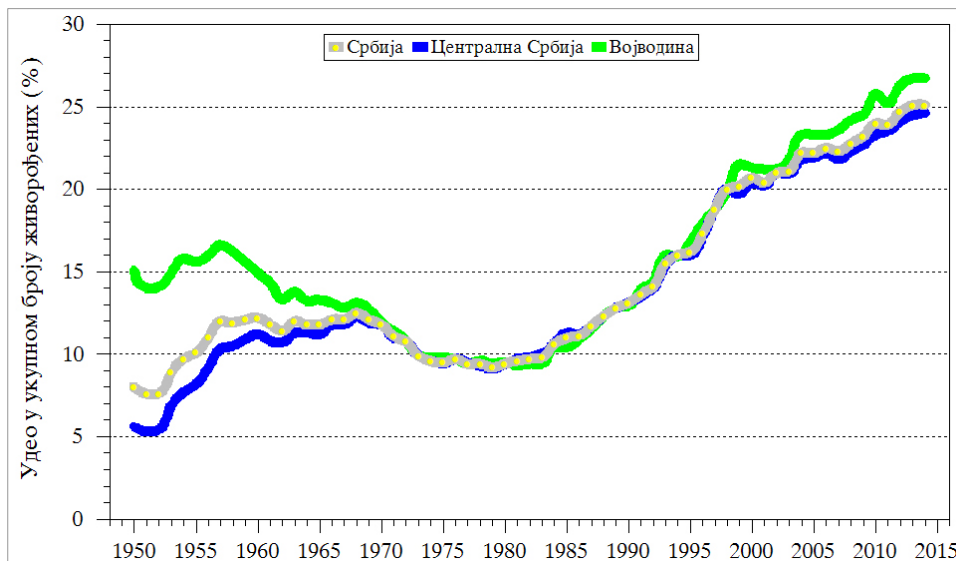
тј. у раздобљу 1954-1981, број ванбрачних рођења је смањен за трећину (са 14,7 хиљада на 9,9 хиљада). Након 1981, па све до 2004. године, присутан је сасвим другачији тренд – број ванбрачних рађања се готово континуирано повећавао. Годишњи број рођених ван брака је у том раздобљу увећан са 9,9 хиљада на 17,4 хиљаде или за три четвртине. У 2005. години се прекида тренд повећања, али је смањење броја рођених ван брака готово искључиво било условљено применом нових методолошких решења приликом праћења виталних догађаја (искључена су рађања лица на раду или боравку у иностранству која су из Србије одсутна дуже од 1 године). До 2008. године број је на нивоу од 16 или испод 16 хиљада. Након тога, број је углавном преко 16 хиљада, и у десетогодишњем периоду 2005-2014 максимум је достигнут 2014. године са 16,7 хиљада.

2.3. Кретање удела ванбрачних рађања

За разлику од кретања броја рађања ван брака, кретање удела ванбрачних рађања у укупном броју живорођене деце је било подложно мање израженим годишњим осцилацијама, и са знатно јасније израженим растућим трендом (графикон II-4). Такве промене су не само резултат кретања броја рађања ван брака, него и промена у кретању броја рођених у браку. У том смислу се у периоду 1950-20014. могу издвојити четири потпериода:

- 1) 1950-1960 - раздобље повећања удела ванбрачних рођења;
- 2) 1960-1970 - раздобље релативно стабилног нивоа удела ванбрачних рођења;
- 3) 1970-1980 - раздобље опадајућег тренда;
- 4) 1980-2014 - раздобље поновног повећања удела ванбрачних рођења.

Када се посматра целокупно раздобље 1950-2014, између прве и последње године удео ванбрачних рађања повећан је више него троструко, са 8,0% на 25,1%. Минимална вредност остварена је 1952. и (1951) када је износила 7,6%, а максимална, последње, 2014. године, када је ван брака рођено свако четврто дете.

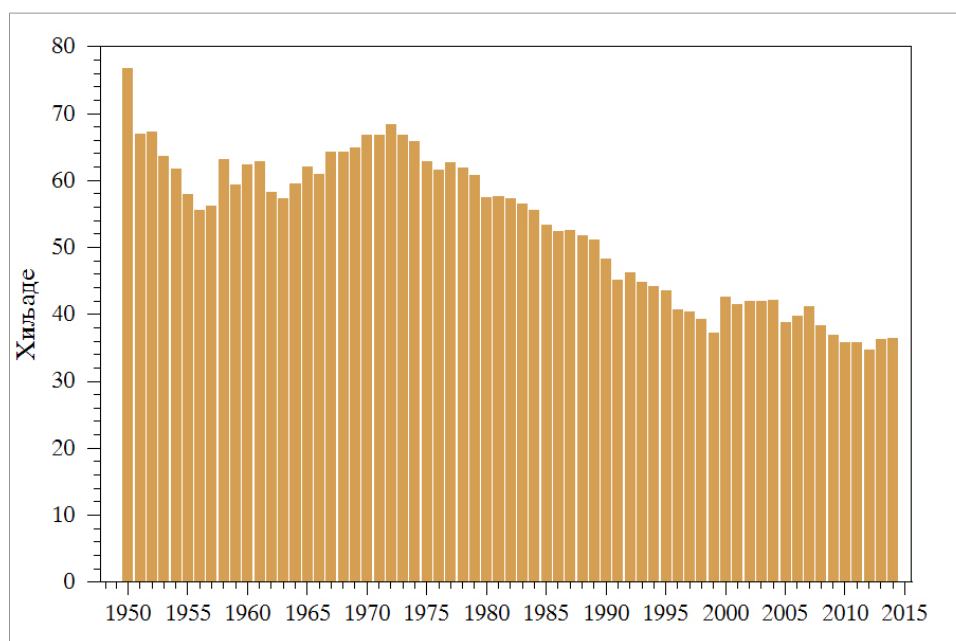
Графикон II-4. Удео деце рођене ван брака у укупном броју живорођења (у процентима). Србија, 1950-2014, по великим подручјима

Највеће промене удела ванбрачних рађања су остварене у раздобљима дивергентних кретања броја живорођене деце рођене у браку и ван брака (почетак 1950-их, прва половина 1970-их и период од 1980. до 2014. године). Осим кратког раздобља почетком 1970-их година, дивергентна кретања одвијала су се тако што је број рођених у браку опадао, док се истовремено број рођених ван брака повећавао. Такав смер промена је углавном утицао на то да се процентни удео ванбрачних рађања повећава брже од повећања њиховог укупног броја. Тако је у 2014. години удео ванбрачних рађања био три пута већи него 1950, док је истовремено њихов број повећан за свега 27% (табела II-7).

2.4. Повећање ванбрачних рађања и промене у брачности становништва

Кретање броја живорођених у браку односно ван брака је поред нивоа брачног и ванбрачног фертилитета непосредно одређено брачном структуром становништва. Брачна структура је једна од основних демографских структура управо због значаја за фертилитет и ниво репродукције, али је и важна друштвена структура због јаке узајамне везе демографских и друштвених процеса (Радивојевић, 1999). Састав становништва по брачности је, са своје стране, најдиректније одређен

брачним понашањем становништва (склапање бракова и разводи), старосном структуром становништва, али и диференцијалним морталитетом по полу. Код нупцијалитета, у Србији је у периоду од средине 20. века па све до 2014. године јасно приметан тренд опадања броја склопљених бракова, што посебно важи за раздобље од почетка 1970-их година (графикон II-5). Тако је у 2014. години у Србији склопљено укупно 36,4 хиљаде бракова, или више него преполовљен број у односу на 1950. годину, када је 76,7 хиљада лица склопило брак.

Графикон II-5. Склопљени бракови. Србија, 1950-2014.

Још веће је било смањење броја склопљених бракова на 1000 становника, тј. стопе нупцијалитета (графикон II-6). Између 1950. и 2014. године вредност тог општег показатеља брачности је опала са 12,9‰ на најнижи ниво од 5,1‰. Иако су ране 1950-е биле године компензационог периода, а старосна структура становништва знатно повољнија, објашњење тако наглог смањења броја склопљених бракова пре свега треба тражити у промени брачног модела становништва и смањеној атрактивности склапања формалних брачних заједница.

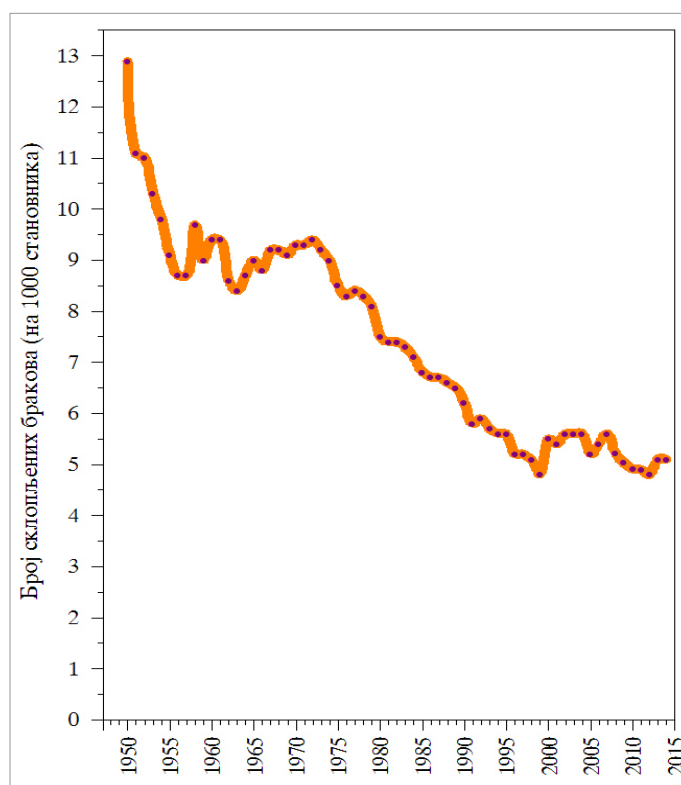
Стандардизована структура становништва Србије (старијег од 15 година) по брачном стању показује да је само у периоду између пописа 1981. и 2002. године удео нежењених повећан са 23% на 31%, а да је истовремено удео лица у браку смањен са 66% на 57% (Петровић, 2006). На нагло повећање удела целибатера упућују и резултати пописа спроведени 1981, 1991, 2002.

и 2011 године. Код становништва свих петогодишњих старосних група, и то како мушког тако и женског, забележено велико повећање процентног учешћа неударених-неожењених (табела II-8). Код појединих старости повећање је вишеструко, посебно код женског становништва из млађих старосних група.

Табела II-8. Удео лица неожењених / неударених (целибатера) по старости и полу (у процентима). Србија, 1981, 1991, 2002. и 2011.

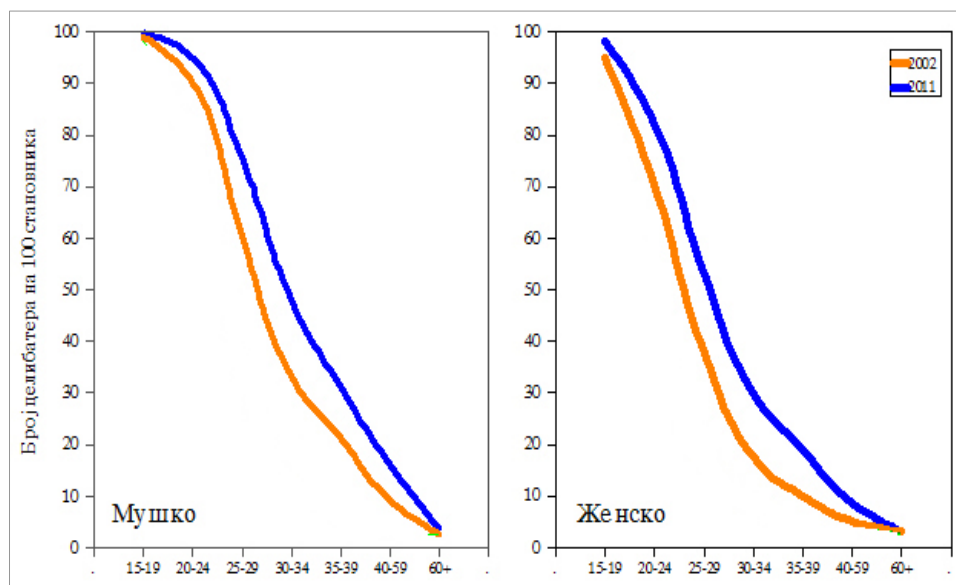
Старост	1981	1991	2002	2011	1981	1991	2002	2011
	Мушкарци				Жене			
15-19	98,2	98,2	99,0	99,7	87,1	88,9	94,8	98,0
20-24	77,1	79,0	90,3	95,0	42,4	49,0	70,1	82,2
25-29	33,9	43,8	59,9	75,3	16,0	20,6	37,7	53,0
30-34	12,7	20,9	33,2	47,9	7,6	9,0	17,6	29,9
35-39	6,3	11,0	21,3	31,1	4,8	5,6	10,0	19,0
40-59	3,6	4,6	9,2	16,0	3,8	3,7	5,1	8,6
60+	2,4	2,5	2,7	3,8	2,7	2,9	3,1	3,3

Извор: За 1981. и 1991. Петровић (2006); за 2002. и 2011. Станковић (2015)

Графикон II–6. Стопа нупцијалитета (на 1000 становника). Србија, 1950-2014.

Према резултатима Пописа 2011. године, у поређењу са 2002. годином, удео лица ван брака је повећан и код мушкараца и код жена (графикон II-7). У старосним групама до 39 година повећање је веће код жена, нарочито у старости 30 до 39 година, где су удели скоро дуплирани (Станковић, 2015а). Све то потврђује закључак о мењању старосног модела уласка у брак (Петровић, 2006), али и општег модела брачности становништва Србије.

Графикон II-7. Удео лица која нису склапала брак у укупном становништву старом 15 или више година, по полу и старости. Србија, 2002, 2011.

2.5. Сличности и разлике по великим подручјима

Почетком посматраног периода, тј. све до средине 1960-их, а нарочито током 1950-их година, постојала је наглашена разлика у процентним уделима ванбрачних рађања по великим подручјима Србије. Све до 1970. године, у Централној Србији удео ванбрачних рађања је био мањи него у Војводини, али уз јасну тенденцију смањивања разлика (графикон II-4, табела II-7). У Војводини је почетком 1950-их удео ванбрачних рађања био вишеструко већи, а у појединим годинама и готово 3 пута већи него у Централној Србији. Највећа разлика, апсолутна и релативна, остварена је 1950. године, када је у Војводини удео ванбрачних рађања износио 15,1%, док су у Централној Србији она представљала 5,6% свих живорођења.

Временом, у Војводини је дошло до смањења удела ванбрачних рађања, а у Централној Србији до повећања, што је до 1970. године резултирало њиховим изједначавањем, и то на нивоу од око 12% свих живорођења. У наредних четрдесетак година, кретање удела ванбрачним рађања по великим подручјима је било прилично уједначено, а разлике између Централне Србије и Војводине су биле занемарљиве. Од почетка 2000-их, односно од 2003. године, у Војводини се поново евидентира интензивније повећање удела ванбрачних рађања, што условљава повећање разлике по подручјима, али су оне значајно мање него у почетном периоду 1950-1970 година. Током 2000-их, највећа разлика је забележена у 2010. години када су у Војводини ванбрачна рађања представљала 25,8%, а у Централној Србији 23,3% укупног броја живорођене деце, односно 2,5 процентна поена. Према најновијим подацима, за 2014. годину, износи 2,1 процентни поен, удео у Војводини је 26,7% а Централној Србији 24,6%. Ипак, разлике по подручјима су знатно мање наглашене него средином 20. века, тј. почетком посматраног периода. Објашњења великих почетних разлика, између осталог, могу се тражити у различитом културном и правном наслеђу, промени националне структуре, појави распрострањеног склапања брака тек након рођења детета. Могући су и утицаји послератне колонизације и с тим у вези различита традиција и обичаји везани за брачно понашање, што је као појава забележено и међу различитим друштвеним и етничким групама у другим срединама (Ђурђевић, 1995; Мрђевић, 1997).

2.6. Карактеристике ванбрачних рађања по одређеним обележјима

2.6.1. Старост мајке и старосни модел фертилитета

Сагледавање дистрибуције живорођења по старости мајке, као и карактеристике старосног модела фертилитета су нарочито важни приликом анализе ванбрачног фертилитета. У том погледу се ванбрачна рађања могу разматрати са више аспеката – преко структуре броја живорођене деце по старости мајке односно просечне старости мајке, затим преко специфичних стопа фертилитета женског становништва које није у браку и преко удела ванбрачних рађања у укупном броју живорођене деце по старости мајке.

У Србији су код дистрибуције ванбрачних рађања по старости мајке у раздобљу 1960-2014. година присутне значајне промене које су се првенствено огледале у повећању учешћа рађања женског фертилног становништва старијег од 30 година (табела II-9). Такође, долази и до смањења удела рађања адолесценткиња (млађих од 20 година).

Табела II-9. Живорођена деца рођена у браку и ван брака по старости мајке. Србија, 1961-2014.

Година	Укупно	До 15	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50+
Број живорођене деце										
Рођени у браку										
1961	101665	11	10419	39459	31401	14081	4881	1147	181	44
1971	92531	23	15901	42256	19055	10152	3780	879	80	23
1981	93488	12	9573	37433	30526	12122	2559	647	87	14
1991	78053	-	7261	29463	24608	11830	3921	693	34	12
2001	62400	3	3241	19439	22545	12125	4147	726	37	6
2011	49890	-	1234	9371	17476	14844	5745	904	61	11
2014	49748	-	1018	8127	16661	15809	6711	1133	104	16
Рођени ван брака										
1961	13557	37	4192	4557	2714	1313	566	117	12	5
1971	11539	118	5185	3333	1229	871	501	131	12	3
1981	9919	140	3470	2962	1789	958	335	101	8	1
1991	12325	46	3841	3732	2275	1389	747	215	9	1
2001	16035	60	3361	5331	3692	2166	958	263	17	3
2011	15708	48	2514	4260	3819	2982	1585	389	27	2
2014	16713	53	2225	4422	3959	3508	1970	464	33	5
Структура у процентима										
Рођени у браку										
1961	100,0	0,0	10,3	38,8	30,9	13,9	4,8	1,1	0,2	0,0
1971	100,0	0,0	17,3	45,9	20,7	11,0	4,1	1,0	0,1	0,0
1981	100,0	0,0	10,3	40,3	32,8	13,0	2,8	0,7	0,1	0,0
1991	100,0	0,0	9,3	37,9	31,6	15,2	5,0	0,9	0,0	0,0
2001	100,0	0,0	5,2	31,2	36,2	19,5	6,7	1,2	0,1	0,0
2011	100,0	0,0	2,5	18,9	35,2	29,9	11,6	1,8	0,1	0,0
2014	100,0	0,0	2,0	16,3	33,5	31,8	13,5	2,3	0,2	0,0
Рођени ван брака										
1961	100,0	0,3	31,0	33,7	20,1	9,7	4,2	0,9	0,1	0,0
1971	100,0	1,0	45,6	29,3	10,8	7,7	4,4	1,2	0,1	0,0
1981	100,0	1,4	35,5	30,3	18,3	9,8	3,4	1,0	0,1	0,0
1991	100,0	0,4	31,3	30,5	18,6	11,3	6,1	1,8	0,1	0,0
2001	100,0	0,4	21,2	33,6	23,3	13,7	6,0	1,7	0,1	0,0
2011	100,0	0,3	16,1	27,3	24,4	19,1	10,1	2,5	0,2	0,0
2014	100,0	0,3	13,3	26,5	23,7	21,0	11,8	2,8	0,2	0,0

Извор: Подаци Демографске статистике (одговарајуће године), издања СЗС-а и РЗС Србије.
Напомена: Код података о броју рођених разлика до укупно представља "непознато".

Према статистичким подацима који се односе на 2014. годину, у Србији је 40% деце рођене ван брака родила мајка млађа од 25 година. Када се укључи и старосна група 25-29 година, тај удео се повећава на 64%, што значи да су највише, нешто мање од две трећине деце рођене ван брака родиле мајке млађе од 30 година. Међу женама старим 30 година или више је 36% ванбрачних рађања. Када се посматра период од 1961. године, промене у старосној структури жена које су рађале ван брака су се врло приметно одвијале у смеру смањења удела особа млађих од 30 година, а посебно млађих од 25 година. Тако су, на пример, у 1961. години 65% ванбрачне деце родиле мајке млађе од 25 година, а у 1971. години чак 76%. Од тада се удео младих мајки значајно смањује и 2014. износи 40%. Истовремено се знатно повећава удео жена старијих од 30 година (са 13% у 1971. на 36% у 2014).

Истосмерне промене у структури броја живорођења по старости мајке су се одвијале и код рађања у браку. У поређењу са ванбрачним рађањима, код брачних су оне биле интензивније како у погледу смањења удела младих жена (до 25 година), тако и у погледу повећања удела живорођења жена старијих од 30 година (табела II-9). Као резултат таквог смера и динамике промена, током читавог посматраног периода се структура ванбрачних рађања одликовала већим учешћем мајки млађих од 25 година односно мањим учешћем мајки старијих од 30 година него што је то био случај са старосном структуром жена које су рађале у браку.

На смер промена и разлику у старосној структури мајки које су рађале у браку и ван брака указују и подаци о просечној старости приликом рођења детета. Током читавог периода од 1961. до 2014, просечна старост мајки приликом живорођења детета је за жене које су родиле ван брака за око 2 године мања него жена које су родиле у браку. У периоду између 1961. и 2014. године просечна старост мајки приликом рођења детета је за жене које су родиле ван брака повећана са 23,7 на 27,5 година, а за жене које су родиле у браку са 25,9 на 29,8 година.

Поред промене у старосној структури жена које су рађале у браку и ван брака, дошло је и до промене у дистрибуцији броја живорођене деце по брачном стању мајке и то код свих петогодишњих старосних кохорти (табела II-10). Оне су се, без изузетка, код свих старосних група женског фертилног становништва (15-49 година) одвијале у смеру повећања удела ванбрачних рађања.

Табела II-10. Удео рођених ван брака у укупном броју живорођене деце по старости мајке (%). Србија, 1961-2014.

Година	Укупно	До 15	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50+
1961	11,8	77,1	28,7	10,4	8,0	8,5	10,4	9,3	6,2	10,2
1971	11,1	83,7	24,6	7,3	6,1	7,9	11,7	13,0	13,0	11,5
1981	9,6	92,1	26,6	7,3	5,5	7,3	11,6	13,5	8,4	6,7
1991	13,6	100,0	34,6	11,2	8,5	10,5	16,0	23,7	20,9	7,7
2001	20,4	95,2	50,9	21,5	14,1	15,2	18,8	26,6	31,5	33,3
2011	23,9	100,0	67,1	31,3	17,9	16,7	21,6	30,1	30,7	15,4
2014	25,1	100,0	68,6	35,2	19,2	18,2	22,7	29,1	24,1	23,8

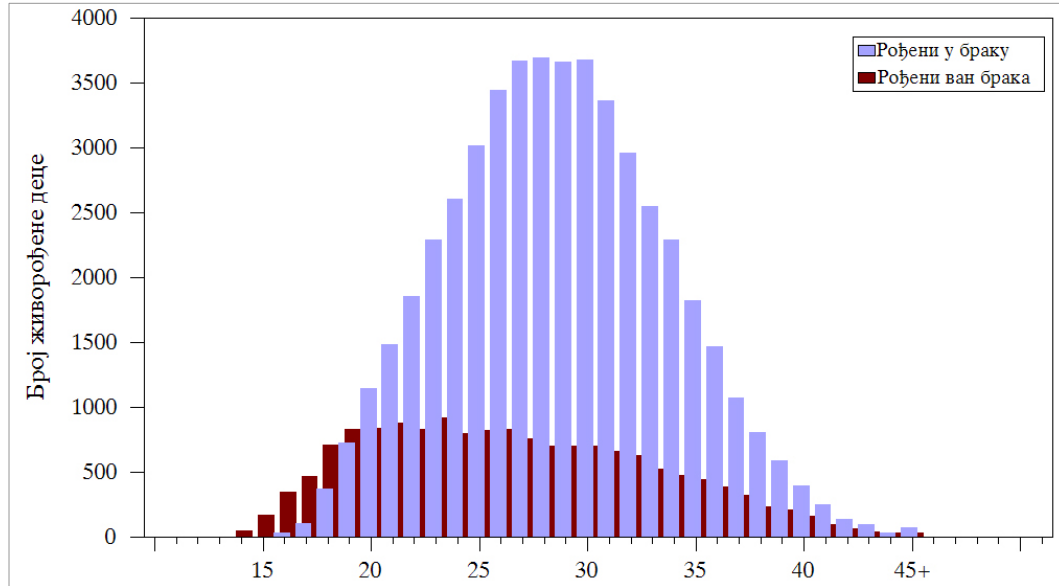
Извор: Израчунато на основу података из Демографске статистике (одговарајуће године).

Тако су, због дивергентних кретања броја деце рођене у браку (опадајући тренд) и броја деце рођене ван брака (углавном растући тренд, посебно од раних 1980-их), удели ванбрачних рађања повећани код свих старосних група (табела II-10). Апсолутно посматрано, највеће повећање удела ванбрачних рађања регистровано је код адолесценткиња (15-19 година), и то за укупно 39,9 процентних поена (са 28,7% у 1961. на 68,6% у 2014. години). Међутим, на повећање удела ванбрачних у укупном броју рађања од највећег значаја је више него троструко повећање процентног учешћа ванбрачних рађања у старосној групи жена 20-24 (са 10,4% у 1961. на 35,2% у 2014) и више него двоструко у групи 25-29 година (са 8,0% на 19,2).

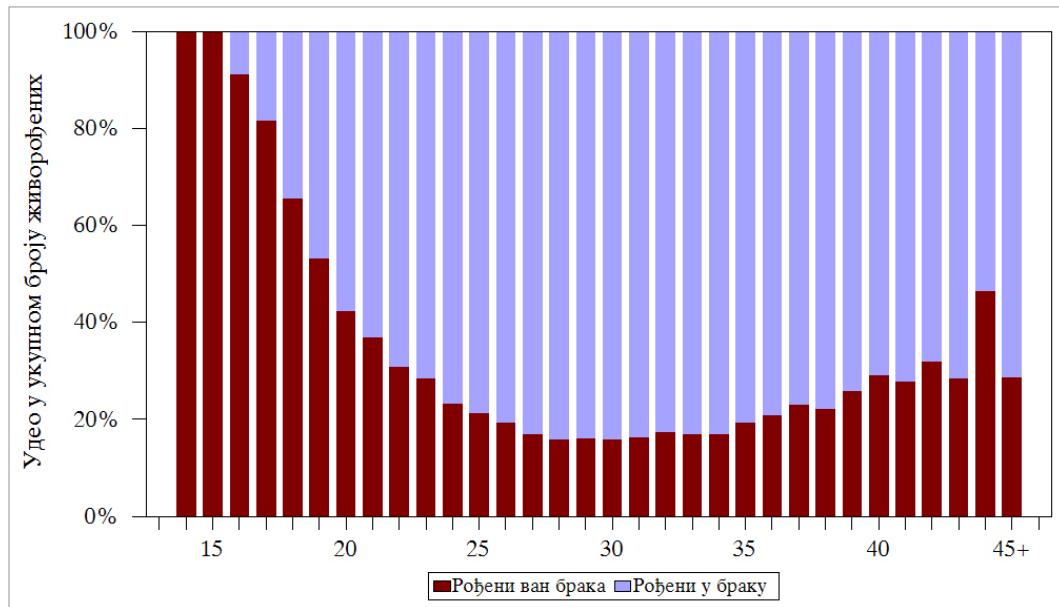
Посматрано по старости, удео ванбрачних рађања је највећи код најмлађих старосних група жена (до 15 година) и стално опадајући са повећањем старости, али само до узраста од око 30 година. 2011. године је најнижи код жена старих 28,29 и 30 година и износи 16%. Затим се нагло повећава и достиже максимум код жена на крају фертилног периода, у старости од 40 година износи 29,2% а од 44 године 47% (графикони II-8 и II-9). Најнижи је код жена у касним двадесетим или на почетку тридесетих година,

У савременом српском старосном моделу рађања број живорођених нагло опада код жена старијих од 30, и нарочито старијих од 35 година. Слично је и код ванбрачних рађања, али је смањење код жена у тридесетим годинама знатно мање изражено. Такве неуједначености у кретању броја живорођене деце рођене у браку и ван брака условљавају повећање удела рођених ван брака у укупном броју живорођене деце од мајки исте старости (графикони II-8 и II-9). Иначе, жене из старосних група са натпросечним уделима

ванбрачних рађања (до 25 година и 40-49 година) знатно више учествују у ванбрачним него у укупним рађањима, што посебно важи за рађања адолесценткиња.

Графикон II-8. Живорођена деца рођена у браку и ван брака по старости мајке. Србија, 2011.

Графикон II-9. Удео рођених у браку и рођених ван брака у укупном броју живорођене деце, по старости мајке. Србија, 2011.

Промене које су се, у домену фертилитета женског становништва Србије, одвијале након тзв. компензационог периода (од завршетка Другог светског рата до средине 1950-их година) првенствено су се манифестовале кроз опадање нивоа фертилитета, али и кроз промене у његовом старосном моделу. Уколико се посматрају само пописне године,² у Србији између 1961. и 2011. године пад фертилитета не само да није био равномеран по старосним групама фертилних жена, већ је код одређених кохорти дошло до његовог повећања (табела II-11). Иако промене у нивоу фертилитета по старости до којих је дошло у раздобљу од 1961. до 2011. године нису увек биле истосмерне, уопштено би се могло закључити да је ниво фертилитета опадао код тзв. маргиналних старосних група женског фертилног становништва (до 25 година и 40-49 година). У старосној групи 25-29 година углавном је стагнирао а у 2011. забележио пад, а у старосним групама 30-34 и 35-39 после периода стагнације забележен је тренд пораста.

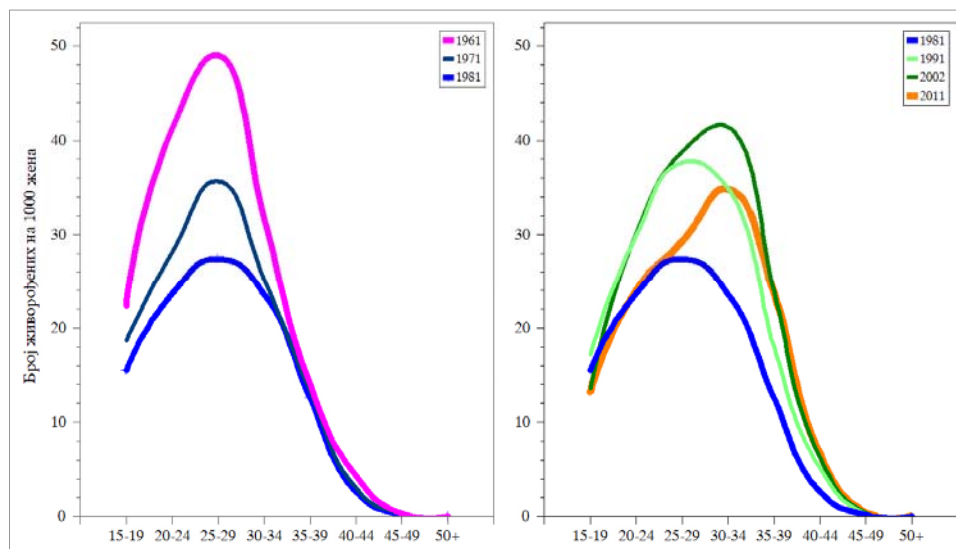
Табела II-11. Специфичне стопе фертилитета жена старих 15 или више година (укупно и жене које нису у браку). Србија, 1961-2011.

Година	Број живорођене деце на 1000 жена							
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50+
	Укупно							
1961	65,1	163,8	110,4	48,9	19,5	8,0	1,1	0,2
1971	64,0	150,5	91,6	40,6	13,9	3,3	0,3	0,2
1981	51,1	144,0	97,7	42,8	13,0	2,8	0,3	0,0
1991	43,0	131,6	105,9	47,3	14,4	3,0	0,2	0,0
2002	25,4	94,7	104,6	63,0	21,5	4,0	0,2	0,0
2011	19,3	63,9	90,9	73,5	30,0	5,5	0,4	0,0
	Жене које нису у браку							
1961	22,4	41,2	49,0	31,7	14,0	4,3	0,3	0,1
1971	18,6	28,1	35,7	25,2	13,3	3,0	0,2	0,1
1981	15,5	23,6	27,4	23,6	12,6	2,7	0,2	0,0
1991	17,2	29,9	37,6	34,9	18,0	5,2	0,3	0,0
2002	13,6	30,1	38,8	41,4	23,9	6,3	0,4	0,0
2011	13,2	24,0	29,3	34,8	23,7	6,7	0,5	0,0

Извор: Као за табелу 1 и 2.
Напомена: Специфичне стопе фертилитета женског становништва ван брака рачунате су као однос броја живорођене деце рођене ван брака од мајки одређене старости у години посматрања и броја неодатих, разведених и обудовелих жена исте старости, према подацима пописа становништва

¹ Српска статистика не објављује годишње процене становништва по брачном стању, па је зато сагледавање фертилитета по старости и брачности најпрецизније за пописне године.

Промене нивоа фертилитета жена које нису у браку су другачије од оних које су забележене за укупно становништво, нарочито у погледу интензитета. Уједно, оне су најчешће биле различито усмерене у првој односу на другу половину посматраног периода (графикон II-10). Специфичне стопе фертилитета жена које нису у браку опадале су само у првој половини посматраног периода (1961-1981), да би од 1981. године дошло до преокрета и његовог повећања (табела II-11).

Графикон II-10. Специфичне стопе ванбрачног фертилитета. Србија, 1961-1981. и 1981-2011.

Вредности специфичних стопа ванбрачног фертилитета (ССВФ) су углавном имале истосмерне промене као и вредност укупног фертилитета – у периоду 1961-1981. су опадале, да би након тога дошло до њиховог повећања. Једини изузетак су вредности стопе ванбрачног фертилитета адолесценткиња (15-19) које су стално опадале, осим између 1981. и 1991. године. И поред тога што су стопе фертилитета осталих петогодишњих старосних група имале усклађени смер промена, оне су, посматрано за цео период, имале различите предзнаке промена. Наиме, због разлика у интензитету, најпре опадања, а затим повећања ССВФ, њихове вредности у 2011. години су за старосне групе 20-24 и 25-29 биле ниже него у почетној 1961, у старосним групама 30-34 и 35-39 више, а у старости преко 40 година вредности стагнирају. Разлике нису превише значајне, посебно не у промилним поенима (од 0,1 до 19,7), али сама појава заслужује посебну пажњу (табела II-11).

2.6.2. Ред рођења детета

Структура живорођене деце по реду рођења у највећој мери представља одраз усвојених репродуктивних норми становништва, али такође и старосног модела фертилитета. Структура рођених ван брака према реду рођења је такође и један од посредних показатеља који могу да укажу на социјални статус жена које рађају ванбрачну децу.

У Србији је, према подацима за 2014. годину, више од половине деце рођене ван брака (55,5%), рођено као прворођенче, свако четврто (25,8%) као друго дете, а свако пето као треће или дете вишег реда рођења (табела II-12). Промене у структури ванбрачних рађања по реду рођења које су остварене у периоду 1961-2014. највише су се огледале у смањењу удела прворођене деце (са 65% у 1961. односно са 72% у 1971. на 56% у 2014), као и у повећању удела рађања вишег реда почев од 1970-их година.

Табела II-12. Живорођена деца рођена у браку и ван брака по реду рођења. Србија, 1961-2014.

Година	Укупно	Ред рођења					Укупно	Ред рођења				
		1	2	3	4	5+		1	2	3	4	5+
	Број живорођене деце						Структура у процентима					
	Рођени у браку											
1961	101665	44440	33180	11928	5425	6662	100,0	43,7	32,6	11,7	5,3	6,6
1971	92531	45865	34241	6798	2408	2811	100,0	49,6	37,0	7,3	2,6	3,0
1981	93488	43132	38766	6782	1599	1345	100,0	46,1	41,5	7,3	1,7	1,4
1991	78053	35898	31995	7073	1485	983	100,0	46,0	41,0	9,1	1,9	1,3
2001	62400	30353	24395	5926	1165	561	100,0	48,6	39,1	9,5	1,9	0,9
2011	49890	24747	18973	4822	966	382	100,0	49,6	38,0	9,7	1,9	0,8
2014	49748	23919	19081	5330	1028	390	100,0	48,1	38,4	10,7	2,1	0,8
	Рођени ван брака											
1961	13557	8758	2702	1039	492	541	100,0	64,7	20,0	7,7	3,6	4,0
1971	11539	8180	1993	658	258	315	100,0	71,7	17,5	5,8	2,3	2,7
1981	9919	6474	2007	665	215	156	100,0	68,0	21,1	7,0	2,3	1,6
1991	12325	7679	2904	1031	316	217	100,0	63,2	23,9	8,5	2,6	1,8
2001	16035	9671	4013	1426	514	402	100,0	60,3	25,0	8,9	3,2	2,5
2011	15708	8786	3920	1665	757	575	100,0	55,9	25,0	10,6	4,8	3,7
2014	16713	9283	4304	1851	728	547	100,0	55,5	25,8	11,1	4,4	3,3

Извор: Као за табелу 1 и 2.
Напомена: Код података о броју рођених разлика до „укупно“ представља „непознато“.

Разлике између структуре ванбрачне и брачне деце по реду рођења су врло наглашене. Највеће су у погледу процентне заступљености деце првог и другог реда рођења. Удео прворођене деце је већи код ванбрачних рађања, док је удео деце другог реда рођења већи код деце рођене у браку. С друге стране, различит је смер, али и интензитет промена – код брачних се удео првих рађања повећавао, и то релативно споро, а код ванбрачних се смањивао, и то брзо. Врло сличне су и разлике у погледу кретања удела рађања другог реда. У периоду од 1981. године код рађања у браку је присутан опадајући тренд, а код ванбрачних рађања растући.

У периоду 1981-2014. све присутније су разлике и код рађања вишег реда (трећег, четвртог, петог или вишег реда). Код ванбрачних рађања су њихови удели већи него код брачних, и то са јасно израженим трендом повећања разлика у достигнутим процентним учешћима у укупном броју живорођења исте брачности мајке.

Табела II-13. Процентно учешће деце рођене ван брака у укупном броју живорођења по реду рођења. Србија 1961-2014.

Година	Укупно	Ред рођења				
		1	2	3	4	5+
1961	11,8	16,5	7,5	8,0	8,3	7,5
1971	11,1	15,1	5,5	8,8	9,7	10,1
1981	9,6	13,1	4,9	8,9	11,9	10,4
1991	13,6	17,6	8,3	12,7	17,5	18,1
2001	20,4	24,2	14,1	19,4	30,6	41,7
2011	23,9	26,2	17,1	25,7	43,9	60,1
2014	25,1	28,0	18,4	25,8	41,5	58,4

Извор: Израчунато на основу података из табеле II-12.

Удели ванбрачних рађања у укупном броју живорођене деце истог реда рођења најмањи су код другорођене деце, а највећи код петог или вишег реда рођења, код којих је преко половине деце рођено ван брака (табела II-13). Низак удео ванбрачних рађања у групи живорођене деце другог реда рођења указује на потребу ближег сагледавања мотивације за рађање ван брака и партнерског статуса мајке при рођењу првог детета. Врло висок удео код рађања ван брака четвртог, петог или вишег реда упућује да се ради о рађањима жена високих репродуктивних норми, недовољне примене контроле рађања и ниског социјалног статуса.

2.6.3. образовање мајке

Образовање жене је једна од најбитнијих детерминанти фертилитета. Утицај школованости жена на ниво рађања је непосредан, али и посредан, преко година ступања у брак, старости при живорођењу, економске активности, примене контроле рађања итд. Школованост, са друге стране, није само претпоставка за брже налажење посла, него осигурава и бољу позицију запослених (Радивојевић, 2015).

Табела II-14. Живорођена деца ван брака по школској спреми мајке.
Србија, 1961-2011.

Школска спрема мајке	1961	1971	1981	1991	2001	2011	2014
	Удео у укупном броју живорођене деце (%)						
Укупно	11,8	11,1	9,6	13,6	20,4	23,9	25,1
Без школе	15,5	25,1	35,4	53,8	77,5	84,2	84,3
Непотпуна основ. школа	...	13,4	16,3	39,1	55,9	80,5	79,0
Основна школа	11,5	9,5	11,3	19,2	30,7	46,6	51,2
Средња школа	6,9	4,4	4,9	8,4	14,6	20,4	23,5
Виша школа	6,4	8,5	13,2	15,2
Факултет или висока шк.	1,4	1,8	3,0	4,9	6,8	10,0	11,5
	Структура (%)						
Укупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Без школе	32,6	18,1	12,6	7,2	5,9	5,7	4,5
Непотпуна основ. школа	...	49,7	22,5	11,6	12,3	10,2	7,6
Основна школа	58,6	21,0	35,7	40,4	34,4	24,0	22,6
Средња школа	8,3	8,6	21,3	31,8	41,0	46,8	48,4
Виша школа	1,2	2,0	1,8	4,1	4,3
Факултет или висока шк.	0,2	0,6	1,3	2,5	2,8	8,3	11,7
Непознато	0,3	1,9	5,4	4,5	1,7	0,9	0,9
<i>Извор:</i> Као за табелу 1.							
<i>Напомена:</i>							
- за 1961: подаци за "Средњу школу" укључују и податке за "Непотпуну средњу школу",							
- за 1961. и 1971: у групу "Без школе" укључена су и лица са завршена 1-3 разреда основне школе,							
- за 1961, 1971. и 1981: подаци о уделу ванбрачних рађања за групу "Факултет или висока школа" укључују и ванбрачна рађања за групу "Виша школа"							

Подаци виталне статистике потврђују да у Србији постоји уска повезаност између нивоа образовања и удела ванбрачних рађања. Почев од раних 1960-их година, највећи удео ванбрачних рађања регистрован је код женског становништва без школске спреме (табела II-14). Повећањем образовања смањује се и заступљеност ванбрачних рађања, која је најнижа управо код најобразованијих жена. Такве релације у погледу удела рођених ван брака и нивоа образовања су присутне током читавог посматраног

периода и то без изузетка. Промене које су се дешавале односиле су се искључиво на висину процентног учешћа ванбрачних рађања, а не и на редослед образовних група жена с обзиром на достигнуто процентно учешће ванбрачних рађања.

Највећи удео ванбрачних рађања бележен је код групе жена без школе, и то, без изузетка, током читавог посматраног периода. Овај удео се непрестано и значајно повећавао. Истоветан смер промена се одвијао и у погледу процентног учешћа ванбрачних рађања осталих образовних група жена, а разлике су се једино односиле на интензитет његовог повећања. Апсолутно највеће повећање удела ванбрачних рађања је регистрован код групе жена без школе. У 1961. он је износио 15,5%, а у 2014. години достигао је 84,3%. Код осталих образовних група жена повећање је значајно мање и све је мање што је већи образовни ниво. Тако је најмање повећање удела ванбрачних рођења забележено код жена са високом школском спремом (око 10 процентних поена), што је утицало на то да разлика у односу на удео ванбрачних рађања у групи жена без школске спреме постане још израженија (са око 14 процентних поена у 1961. на око 73 процентна поена у 2014).

Побољшање образовног нивоа становништва Србије одразило се и на промену учешћа појединих образовних група жена у укупном броју ванбрачних рођења. Све до почетка 2000-их година, апсолутну већину деце рођене ван брака су родиле жене само са основним образовањем или без њега. Међутим, док су 1961. године жене тог образовног нивоа родиле преко 90% укупног броја деце која су рођена ван брака, временом се тај удео смањује, тако да је 1981. сведен на 70,8%, а у 2014. на 34,7% (табела II-14). Истовремено, удео деце рођене од мајки које су имале средње, више или високо образовање је стално повећаван. Тако, док су 1961. године жене са средњом школском спремом учествовале са свега 8,3% у укупном броју ванбрачних рађања, њихов удео се до 1981. више него удвостручио (21,3%), као и у раздобљу до 2014. године када су оне учествовале са 48,4% у укупном броју ванбрачних рађања. Сличан интензитет промена, и врло наглашен у последњих десетак година, остварен је и у групи жена са вишим или високим образовањем, али са много мањим вредностима удела ванбрачних рађања. Имајући у виду досадашња кретања удела ванбрачних рађања према школској спреми мајке у Србији, али и у другим европским земљама, посебно у скандинавским и неким западноевропским земљама, може се очекивати наставак досадашњих тенденција.

2.6.4. Економска активност и занимање мајке

И на основу података о деци рођеној ван брака према економској активности и занимању мајке може се закључивати да су у Србији ванбрачна рађања у већој мери присутна међу мајкама нижег социо-економског статуса. Према подацима који се односе на 2011. годину, међу женама које су родиле децу ван брака најбројније су незапослене жене (43,0%), а врло бројне су и жене које су имале статус издржаваног лица (26,30%). Активних жена које обављају занимање је 29,0% (табела II-15).

Табела II-15. Живорођена деца рођена ван брака по активности и занимању мајке. Србија, 2011.

Активност / занимање	Број деце	Удео у укупном броју живорођене деце (у%)	Структура (%)
Укупно	15708	23,9	100,0
Активна лица	11324	20,7	72,1
Активна лица која обављају занимање:	4563	13,9	29,0
Законодавци, функц. и руководиоци – менаџери	200	15,4	1,3
Стручњаци	854	9,3	5,4
Стручни сарадници и техничари	913	13,5	5,8
Службеници	308	14,3	2,0
Услужни радници и трговци	1260	17,4	8,0
Радници у пољопривреди, рибарству и шумарству	37	24,8	0,2
Занатлије и сродни радници	164	17,6	1,0
Руковаоци машинама и уређајима и монтери	30	22,1	0,2
Основна – једноставна занимања	104	25,1	0,7
Остала и непознато	693	15,1	4,4
Незапослени	6761	31,1	43,0
Лица с личним приходом	164	26,9	1,0
Пензионери	19	38,8	0,1
Лица с другим личним приходом	145	25,8	0,9
Издржавана лица	4135	40,9	26,3
Домаћице	3585	42,5	22,8
Ученици или студенти	430	29,3	2,7
Остала издржавана лица	120	55,8	0,8
Лица на прив.раду / боравку у иностранству до 1 године	85	31,7	0,5

Извор: Као за табелу II-7.

У истој години је, посматрано по групама према активности и занимању, највећа заступљеност ванбрачних рађања била присутна код издржаваних (40,9,0%) и жена из групе лица с личним приходима, а међу њима код домаћица (42,5%). Ванбрачна рађања су с много мањим уделима присутна код економски активних жена, а у оквиру њих више него двоструко мање код запослених (активних који обављају занимање), него код незапослених (13,9% према 31,1%). Али, и међу запосленим женама постоје значајне разлике у уделима ванбрачних рађања. Највећа заступљеност ванбрачних рађања је регистрована код жена које обављају најједноставније (физичке) послове (25,1%), а најмања међу стручњакињама (9,3%)

2.6.5. Национална припадност мајке

Током читавог посматраног раздобља, а посебно након завршетка тзв. компензационог периода, па све до последње деценије 20. века, у Србији је била присутна наглашена етничка диференцираност нивоа фертилитета. У том погледу лако се могу издвојити две групе националности. У прву спадају Албанке, Бошњакиње/Муслиманке, затим Ромкиње, и припаднице неких мањих етничких заједница (Горанке, Египћанке и Ашкалијке), а све се одликују натпросечним фертилитетом који обезбеђује проширену репродукцију. У другој групи су све остале националности чији фертилитет није довољан ни за замену генерација.

Наглашена етничка диференцираност приметна је и с аспекта висине удела ванбрачних у укупном броју живорођења. Међутим, не само да постоје разлике између нивоа удела ванбрачних рађања по националности мајке, већ су, посматрано од 1970-их година (од када постоје потпунији статистички подаци), присутне и приметне разлике у динамици промена, али, с изузетком почетка периода, не и у њиховом смеру (табела II-16).

Разлози неуједначености у заступљености ванбрачних рађања по националностима су вишеструки и врло комплексни, а могу се наћи у обичајима, моралним нормама, професионалној припадности и степену религиозности, али је етничка диференцираност у великој мери и последица разлика у образовном нивоу, уделу сеоског становништва и стопама женске запослености.

С етничког аспекта, најупадљивија је висина процентног учешћа ванбрачних рађања међу Ромкињама. Почев од 1971, па све до 2014. године, удео ванбрачних рађања је био уочљиво највећи код жена ромске националне припадности, и то стално на нивоу који је износио преко половине укупног броја њихових живорођења. Тако су, на пример, 1971. години, од укупног броја живорођене деце које су родиле Ромкиње, приближно половина (53,5%) била деца рођена ван брака. У 2001-ој је то био случај са три четвртине (74,0%), да би у 2014. њихов удео био повећан на преко четири петине (82,8%).

Удели ванбрачних рађања међу женама већинске, српске националне припадности, стално су испод просека за Србију. Имајући у виду да су Српкиње током раздобља 1971-2014. учествовале са 68-79% у укупном броју ванбрачних рађања, разумљиво је да те разлике нису биле наглашене – износиле су од 0,3 (1971) до 3,0 процентних поена (2011).

Табела II-16. Живорођена деца рођена ван брака по националној припадности мајке. Србија, 1971, 1981, 1991, 2001, 2011. и 2014.

Национална припадност мајке	Број живорођене деце рођене ван брака						Удео рођених ван брака у укупном броју живорођења (%)					
	1971	1981	1991	2001	2011	2014	1971	1981	1991	2001	2011	2014
Укупно	11539	9919	12325	16035	16475	16713	11,1	9,6	13,6	20,4	23,9	25,1
Српкиње	9062	7124	8432	11743	11534	12317	10,8	8,7	12,1	18,3	20,9	22,2
Албанке	250	253	212	208	114	79	10,9	12,9	9,0	12,7	17,8	18,9
Бугарке	50	24	24	19	14	24	6,5	5,3	8,8	15,8	20,0	18,6
Влахиње	3	0	1	6	9	3	50,0	0,0	100,0	30,0	52,9	60,0
Југословенке	57	157	347	164	10	6	12,1	6,6	12,5	18,5	31,3	26,1
Мађарице	440	350	384	502	570	607	8,5	7,3	10,5	18,4	27,0	30,6
Македонке	63	72	111	56	25	29	7,8	8,9	16,3	27,3	23,6	29,6
Муслим./Бошњак.	410	502	657	643	767	828	13,9	13,6	16,0	21,7	29,6	31,7
<i>Муслиманке</i>	<i>410</i>	<i>502</i>	<i>657</i>	<i>643</i>	<i>204</i>	<i>227</i>	<i>13,9</i>	<i>13,6</i>	<i>16,0</i>	<i>21,7</i>	<i>39,8</i>	<i>40,5</i>
<i>Бошњакиње</i>	-	-	-	-	563	601	-	-	-	-	27,1	29,3
Ромкиње	478	863	1584	1888	2037	1935	53,5	55,0	60,3	74,0	86,3	82,8
Румунке	194	140	129	138	85	113	31,4	26,8	26,9	29,3	45,5	50,2
Русинке	10	14	13	14	14	17	4,1	6,4	6,4	9,2	14,4	19,3
Словакиње	45	38	36	49	55	54	4,4	3,9	5,7	9,1	13,0	13,9
Хрватице	202	139	104	98	56	62	8,3	7,5	9,2	21,5	19,4	23,6
Црногорке	114	87	129	74	39	21	9,3	8,2	14,4	20,8	29,1	18,8

Извор: Као за табелу 2.

Напомена: Код података о броју рођених разлика до „укупно“ представљају „остали“ и непознате националне припадности.

Потпросечни удео ванбрачних рађања 2014. године био је међу Словакињама (13,9%) Русинкама (19,3%), Албанкама (18,9), Бугаркама (18,6), Црногоркама (18,8). Међу Словакињама и Русинкама удели ванбрачних рађања су стално испод просека за Србију, и то углавном на двоструко нижем нивоу, што посебно важи за жене словачке националне припадности.

Уочљив је велики пораст удела међу Муслиманкама (40,5%), који је дуплиран у односу на 2001. годину. Приметно је већи удео ванбрачних рађања међу женама влашке (60,0%) и румунске националне припадности (50,2%). Код Румунки је удео био стално и знатно већи, а у појединим годинама и по неколико пута већи од просека за Србију. Посебну пажњу заслужују ванбрачна рађања жена влашке националне припадности. Према најновијим расположивим подацима званичне демографске статистике, у Србији су у 2014. години од укупног броја деце које су родиле Влахиње 60,0% било рођено ван брака. На основу истог извора, у 1991. години је удео рођених ван брака износио чак 100%, али је у 1981. он био на нултом нивоу. Треба истаћи да се по правилу ради о врло малом броју случајева,³ што је директна последица дугогодишње појаве да се припадници влашке националности приликом евидентирања виталних догађаја (рађања, умирања, бракови) врло ретко декларишу као Власи, односно знатно ређе него што је то случај приликом пописа становништва. Међутим, посредним путем, а пре свега преко удела ванбрачних рађања у општинама у којима је велико учешће становништва влашке националне припадности, као и преко врло високих стопа кохортног фертилитета адолесценткиња влашке националности, може се закључити да је код те етничке заједнице врло висок удео ванбрачних рађања, можда не као код Ромкиња, али вероватно већи него код Румунки. Етнолошка истраживања у североисточном делу Централне Србије, нарочито на селу, утврдила су још увек распрострањено склапање малолетничких бракова, одсуство патријархалних одлика брака и лако раздвајање и промену брачног партнера (Пантелић, 1991). За пуноважност заједнице мушкарца и жене није пресудан законски чин, већ традиционално схватање по коме је важно да је обављен свадбени ритуал или је девојка (или младић) доведена у кућу, без обзира да ли су се венчали у општини или цркви, или ће то урадити касније. То је заједница склопљена

³ Према званичним статистичким подацима, у Србији су жене влашке националне припадности у 1981. године родиле само 1 дете (брачно). У 1991. је такође забележено једно живорођење (ванбрачно), да би 2014. године било регистровано укупно 5 живорођења (2 у браку и 3 ван брака).

са намером да траје неограничено и која је призната од шире заједнице (Дивац, 1995).

2.6.6. Тип насеља

Удео ванбрачних рађања стално је мањи у градским него у осталим насељима. У 2014. години су процентни удели износили 23,0% за градска и 29,9% за остала насеља (табела II-17). Анализа по општинама упућује да иста констатација важи и за раздобље које се односи на последње три деценије 20. века. На пример, 1971, 1981. и 1991. године удели ванбрачних рађања у највећим градским центрима (Београд, Нови Сад, Ниш) су били стално мањи од просека за Србију. Међутим, због већег удела градског него становништва осталих насеља, а посебно зато што је код урбаног становништва већи удео жена млађег фертилног узраста, од укупног броја рођених ван брака 2014. године већина, 63,5% живела је у градским насељима.

Табела II-17. Живорођена деца по типу насеља рођена у браку и ван брака. Србија, 2001, 2011. и 2014.

Брачно стање мајке	2001			2011			2014		
	Укупно	Градска	Остала	Укупно	Градска	Остала	Укупно	Градска	Остала
	Број живорођене деце								
Свега	78435	47449	30986	65598	45388	20210	66461	46036	20425
У браку	62400	38438	23962	49890	35375	14515	49748	35428	14320
Ван брака	16035	9011	7024	15708	10013	5695	16713	10608	6105
	Структура по брачном стању мајке (%)								
Свега	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
У браку	79,6	81,0	77,3	76,1	77,9	71,8	74,9	77,0	70,1
Ван брака	20,4	19,0	22,7	23,9	22,1	28,2	25,1	23,0	29,9
	Структура по типу насеља (%)								
Свега	100,0	60,5	39,5	100,0	69,2	30,8	100,0	69,3	30,7
У браку	100,0	61,6	38,4	100,0	70,9	29,1	100,0	71,2	28,8
Ван брака	100,0	56,2	43,8	100,0	63,7	36,3	100,0	63,5	36,5

Извор: Као за табеле II-7. и II-13.

2.7. Породице ванбрачних парова са децом и без деце

У Попису 2011. године први пут су подаци за породице типа ванбрачни пар без деце и ванбрачни пар с децом исказани засебно од података за породице типа брачни пар без деце и ванбрачни пар с децом. То омугућава

увид у низ карактеристика породица ванбрачних парова. У резултатима претходних пописа ти подаци су приказивани збирно.

Према резултатима Пописа, у Србији има 116 914 породица ванбрачних парова. Ове породице учествују са 5,5% у укупном броју породица (Станковић, 2015б). Породице ванбрачних парова без деце су малобројније, има их 48 943, и њихово учешће износи 2,3%, док је укупан број породица са децом је 67 971 а удео у укупном броју породица 3,2%. Просечан број деце у породицама ванбрачних парова је 1,03, док у породицама брачних парова износи 1,06. Просечан број деце у породицама ванбрачних парова са децом је 1,8 и нешто је већи него код брачних са децом где износи 1,7.

2.7.1. Структура породица према броју деце

Међу породицама ванбрачних парова са децом највише, скоро половину (48,8%) чине породице с једним дететом (табела II-18). Нешто више од трећине (35,0%) чине породице са два детета, свака десета (10,6%) је са три, учешће породица са четворо деце је 3,7% а са петоро или више деце је тек свака педесета породица ванбрачног пара са децом (2,0%). Међу породицама ванбрачних парова, у висини удела породица са једним дететом предњачи Београд, а најмање их је у на југу и истоку Србије, где је и највећи удео породица са два, три и четири детета. Породице ванбрачних парова са петоро или више деце најприсутније су у Војводини, а на западу Србије и у Шумадији учешће породица са четворо и петоро деце је најмање.

Табела II-18. Породице ванбрачних парова са децом и деца у тим породицама према броју деце у породици. Србија, 2011.

	Укупно	1 дете	2	3	4	5 +	Укупно	1 дете	2	3	4	5 +
	Број породица и број деце						Структура у процентима					
Број породица	67971	33152	23743	7197	2538	1341	100,0	48,8	34,9	10,6	3,7	2,0
Број деце	119971	33152	47486	21591	10152	7590	100,0	27,6	39,6	18,0	8,5	6,3

Структура породица брачних и ванбрачних парова према броју деце је различита. Међу породицама брачних парова с децом, највеће је учешће породица с двоје деце (46,3%), а високо је и учешће прве деце (44,4%). Међу породицама ванбрачних парова с децом, учешће породица с једним дететом је највеће (48,8%), са двоје деце за скоро трећину мање него код

брачних парова (34,9%), а удео породица с троје, четворо и петоро деце већи је него код породица брачних парова с децом. Разлика између та два типа породице према броју деце је нарочито наглашена у уделима породица са троје или више деце. Тако је заступљеност породица са четворо деце три и по пута већа код ванбрачних парова, а учешће породица са петоро или више деце скоро седам пута веће. Само је удео породица са двоје деце већи код типа брачни пар са децом, и то за трећину.

2.7.2. Структура деце по старости у породицама ванбрачних парова са децом

У породицама ванбрачних парова са децом је заступљеност деце млађег узраста највећа и износи скоро три четвртине (36,0% деце до 5 година и 37,7% од 6 до 14 година). Петина деце (20,6%) припада групи 15 до 24 године, а тек свако седамнаесто дете (5,7%) има 25 година или више (табела II-19).

Табела II-19. Породице ванбрачних парова са децом према броју и старости деце. Србија, 2011.

Старост деце	Укупно	1 дете	2	3	4	5 +
<i>Број породица и број деце</i>						
Број породица	67971	33152	23743	7197	2538	1341
Број деце - укупно	119971	33152	47486	21591	10152	7590
0-5 година	43187	15382	15623	6797	3112	2273
6-14	45273	7855	18136	9861	5290	4131
15-24	24706	6383	11182	4405	1617	1119
25 или више год.	6805	3532	2545	528	133	67
<i>Структура у процентима</i>						
Број деце - укупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0-5 година	36,0	46,4	32,9	31,5	30,7	29,9
6-14	37,7	23,7	38,2	45,7	52,1	54,4
15-24	20,6	19,3	23,5	20,4	15,9	14,7
25 или више год.	5,7	10,7	5,4	2,4	1,3	0,9

Структура деце по старости у породицама ванбрачних парова се мења с повећањем броја деце у породици. Смањује се удео деце најмлађег узраста 0 до 5 година и повећава учешће деце старе 6 до 14 година, а најзначајније се смањује заступљеност деце старе 25 година или више. Док је у породицама са једним дететом учешће најмлађе деце (до 5 година) највеће (46,4%), у породицама са двоје и више деце највеће је учешће деце старе 6 до 14 година (38,2%). У породицама са једним дететом, свако десето дете (10,7%) старо је 25 година или више, у породицама са двоје деце свако

двадесето (5,4%), а у породицама са четворо и петоро деце тек свако стото (1,3%, респ. 0,9%).

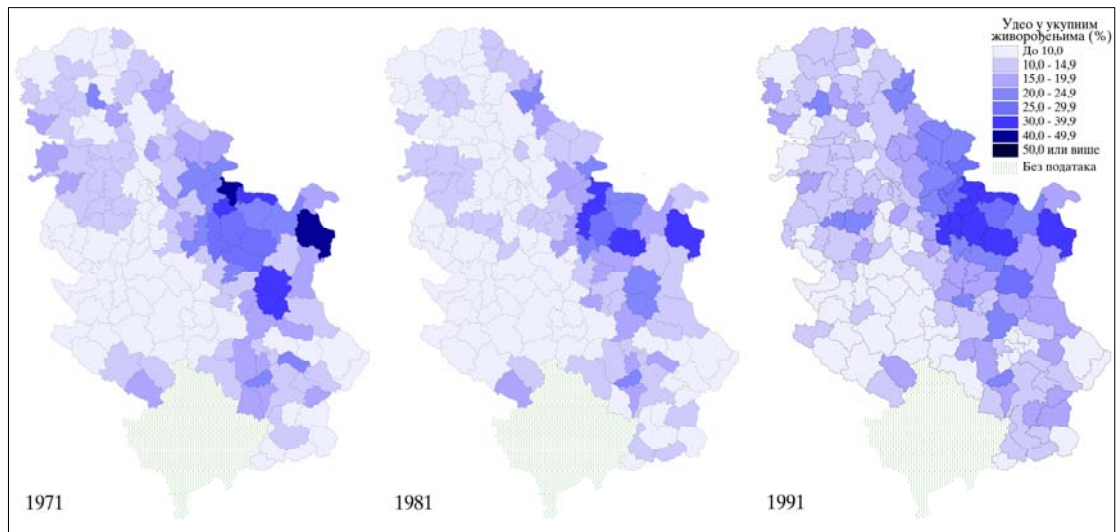
У поређењу са породицама типа брачни пар са дететом, у породицама типа ванбрачни пар је знатно већа заступљеност деце млађег узраста и мањи удео деце старијег узраста. Тако је учешће деце од 0 до 5 година дупло веће, удео деце од 6 до 14 година већи за трећину, а учешће деце од 15 до 24 године мање за трећину. Разлика између ова два типа породице је највећа у заступљености деце старе 25 година или више, која у породицама ванбрачног пара која износи тек нешто више од четвртине заступљености деце тог узраста у породицама брачних парова (Станковић, 2015б).

2.8. Регионалне разлике у Србији: зона високог и зона ниског удела ванбрачних рађања

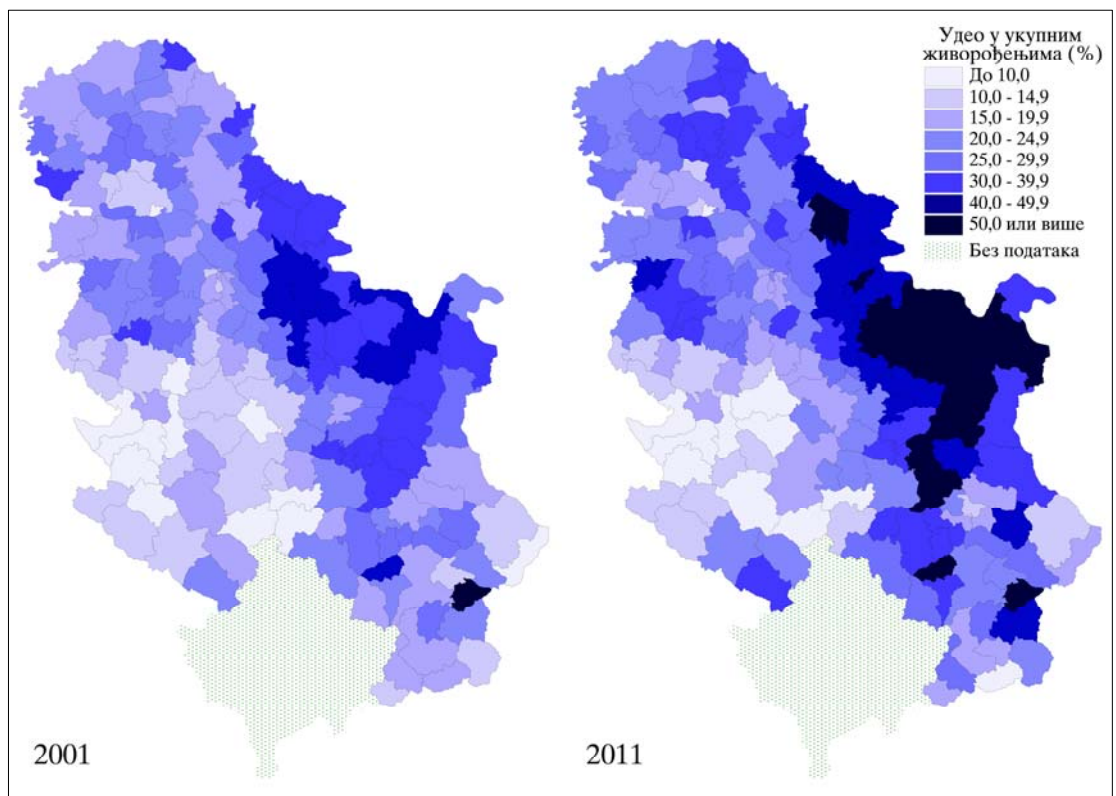
Регионалне специфичности везане за ванбрачна рађања, присутне у Европи, постоје и у Србији. Подаци који се односе на ниже територијалне јединице показују да је Србија врло хетерогено подручје према распрострањености ванбрачних рађања У целом посматраном периоду јасно се разликују две зоне (Станковић, Пенев, 2012). Зона високог удела ванбрачног фертилитета просторно се углавном налази на истоку земље, а зона ниског односно умерено ниског удела рођених ван брака, на западу Централне Србије (карта II-2 и II-3). Вредности најмањег и највећег удела су се повећавале, осим у периоду 1971-1981, али се зоне високог и ниског удела нису мењале. У периоду 1971-2011 година најнижи удео из 1971. године од 2,71% (Александровац) је дуплиран и 2011. године износи 5,2% (Ивањица). У исто време, највећи удео из 1971. године од 45,3 (Велико Градиште) повећан је за око половину и 2011. године износи 65,9 (Костолац).

И промене остварене у последњих двадесет година довеле су до повећања разлика по подручјима. Док је учешће ванбрачних рађања на нивоу земље као целине дуплирано (са 11,1% 1971. године на 23,9% 2011. године), на општинском нивоу разлике су много наглашеније. Тако је 1991. године највећи удео, забележен у Малом Црнићу (37,3%) био десетоструко већи од најмањег у Книћу (3,7%), односно разлика је износила 33,6 процентних поена. Две деценије касније (2011. године) разлика износи 60,7 процентних поена, а највећи удео, у Костоцу (65,9%) тринаест је пута већи од најнижег у Ивањици (5,2%).

У великим градовима, удео ванбрачних рађања је стално испод просека. То важи и за Град Београд, где је 2011. године учешће износило 20,5%. Међутим,

Карта II-2. Удео деце рођене ван брака у укупном броју живорођења (у %). Србија, 1971. 1981. и 1991, по општинама и градовима

Карта II-3. Удео деце рођене ван брака у укупном броју живорођења (у %). Србија, 2001. и 2011, по општинама и градовима

наглашене су разлике између удела у централним градским општинама (18,3%), који је испод просека за Град Београд, и у општинама са ширег градског подручја с учешћем од 23,4%, који је изнад градског просека.

У основи значајних регионалних разлика у уделима ванбрачних рађања налазе се многобројни социјалноекономски и демографски фактори, као и преовлађујуће норме понашања у одређеној средини. Међу њима су образовна структура и економски положај женског фертилног становништва, национални састав, удео градског становништва, број запослених у иностранству, ниво адолесцентног фертилитета, присуство традиционалних норми репродуктивног понашања које промовишу рађање у браку, распрострањеност обичајних бракова, и други (Пенев, Станковић, 2010).

Ефекти сложеног међудејства различих фактора врло су видљиви на примерима великих разлика у нивоу ванбрачног фертилитета међу просторно блиским општинама (Станковић, Пенев, 2012). Тако на подручју југоисточне Србије, у оквиру истих округа постоје велике разлике међу општинама, а 2011. године чак и готово петоструки распон између оних с најмањим и с највећим уделом рођених ван брака. Као пример могу се навести општине Алексинац (50,9%) и Ражањ (50,0%), с једне, и нишке општине Медијана (11,4%) и Пантелеј (13,1%), с друге стране. Све четири припадају Нишавском округу, а њихова највећа међусобна удаљеност не прелази више од неколико десетина километара.

ТРЕЋА ГЛАВА
ВАНБРАЧНО РОДИТЕЉСТВО У СРБИЈИ: РЕЗУЛТАТИ
КВАЛИТАТИВНОГ ИСТРАЖИВАЊА

1. О истраживању

Истраживање, спроведено путем дубинског интервјуа, обављено је током 2011/2012. године у циљу сагледавања феномена рађања ван брака у Србији на индивидуалном нивоу, на основу искустава и размишљања једног броја жена које су у актуелно време родиле дете ван званичне брачне заједнице. Обављено је у Београду, на узорку од сто испитаница, мајки деце рођене ван брака која похађају предшколску установу. Узорак по својим одликама спада у групу пригодних узорака. Настојало се, међутим, да он по својим демографским обележјима, у мери у којој је то било могуће, што више одражава особине популације ванбрачних мајки Београда утврђене на основу расположивих статистичких података, и да обухвати испитанице из различитих општина са уже и шире територије града. Специфичност и осетљивост теме, као и објективне тешкоће да се дође до податка о рађању ван брака и до непосредног контакта са могућим испитаницама, одредили су избор предшколске установе као места погодног за истраживање. Тамо је на основу документације могуће идентификовати потенцијалне испитанице, а пошло се од уверења да ће подстицај за учешће у истраживању бити поверење мајки у институцију којој су повериле децу на чување, као и у васпитача, односно стручног сарадника, са којима имају искуство непосредног контакта и сарадње. Показало се да је избор предшколске установе, као места где ће мајке са поверењем према истраживачу отворено разговарати о својим искуствима и размишљањима, био добар. Уз сагласност директора да се део истраживања обави у њиховој установи, стручни сарадници би одабрали мајке, обавестили их о сврси истраживања и замолили да узму учешће.

Мајке су углавном прихватале сарадњу. Утисак истраживача је да је спремност мајки да учествују била директно повезана са значајем који предшколска установа има у збрињавању њихове деце и подршци њиховој породици у одгајању деце. Од утицаја је несумњиво било и позитивно искуство у вези са установом у коју је смештено њихово дете, задовољство бригом и негом васпитача и стручних сарадника. Испитанице су у интервјуима показале спремност, а многе и жељу да о својим искуствима отворено разговарају. То важи и за три мајке ромског порекла, са којима је контакт омогућен је посредством ромског асистента, а чија деца такође похађају предшколску установу.

Са друге стране, одбијање неких директора и велики отпори њихових стручних сарадника да омогуће да се део истраживања спроведе и у њиховој предшколској установи, углавном са образложењем да је то осетљива тема и да ове мајке „не треба дирати“, указује на присуство предрасуда и погрешних уверења о појави рађања ван брака у нашој средини, чак и међу стручњацима. Ипак, велика већина директора, стручних сарадника и васпитача београдских предшколских установа, са којима је успостављен контакт, била је спремна да прихвати учешће у истраживању. То показује да сагледавају ванбрачно родитељство као саставни део искуства великог броја мајки и деце о којој непосредно брину, а квалитативна истраживања као пут ка бољем разумевању и задовољењу њихових потреба.

Циљ истраживања је био да се сагледају ставови испитаница према браку и мотивација за рађање ван брака, идентификују и опишу највећи проблеми са којима се суочавају породице са децом рођеном ван брака, нарочито једнородитељске, непосредно сагледа специфичност и обим помоћи и подршке од стране ужег и ширег социјалног окружења. На примеру наших испитаница разматра се и важно питање које се отвара при покушају да се сагледа појава рађања ван брака у нашој средини, а то је до које мере је рађање ван брака показатељ одвијања савремених процеса и одраз модернизације и промена у вредносном систему и стилу живота, а колико наставак традиционално присутних тенденција. Међу испитаницама су мајке које са очевима своје деце живе у ванбрачној заједници, и самохране мајке. Као што је у уводу рада објашњено, термин самохрана мајка се користи како би се јасно указало на то да је реч о испитаницама које саме, без партнера, одгајају своју децу рођену ван брака. Према брачном статусу оне су неудате или разведене. Мајке које живе у ванбрачној заједници су по

свом брачном статусу такође неудате или разведене, а међу њима је и једна мајка која је удовица. Група испитаница које живе у ванбрачној заједници са оцем детета и група испитаница које су самохране мајке су бројчано различите, самохраних мајки су скоро четири пута више. Анализа резултата односи се на све испитанице, а код неких тема нагласак је на искуствима и потребама самохраних мајки.

Истраживање је било анонимно и спроведено је методом интервјуа. Упитник сачињен за потребе истраживања садржи 59 питања, отвореног и затвореног типа (у прилогу). Настојало се да се и питања затвореног типа продубљују кад год је то било могуће. Упитник се може сматрати стандардизованим у великој мери, с обзиром на велики број дефинисаних питања која је требало обухватити сваким интервјуом. Са друге стране, садржао је велики број отворених питања, а и затворена питања су најчешће продубљивана. Ток разговора прилагођавао се ситуацији онако како је то одређивала атмосфера испитивања, као и потреба да се добију одговори свих мајки на све релевантне теме.

Питања из упитника се односе на социодемографске карактеристике испитаница, материјалне услове живота, мрежу помоћи и подршке у свакодневним тешкоћама и одгајању деце, као и очекивану подршку државе. Једна група питања посвећена је ставовима испитаница према браку и мотивацији за рађање ван брака, као и сагледавању тока којим се кретала веза са оцем детета, од времена пре зачећа и открића трудноће до тренутка испитивања. Односу оца и детета и његовом учешћу у одгајању и финансирању детета посвећена је значајна пажња у случају самохраних мајки. Један сет питања посвећен је сагледавању будућих партнерских и жеља испитаница у вези са даљим рађањем. Дете рођено ван брака, на које се питања у упитнику односе, је дете које похађа предшколску установу, чијим посредством се и дошло до испитаница (питања из упитника од броја 16 до 42). То је најчешће једино дете испитаница, а код мајки које имају више деце то је углавном најмлађе дете.

Првобитним планом истраживања предвиђен је нешто већи број испитаница, али се током самог истраживања дошло до закључка да је узорак од сто испитаница довољно велики да омогући постизање циља испитивања. Чак се показало да се и са мање од сто испитаница могло доћи до жељених увида, с обзиром на то да су после извесног времена почели да се понављају одговори који се могу сврстати у одређене категорије. Та такозвана сатурација или „засићеност“ сличним и недовољно различитим

одговорима, који не представљају значајне нове информације које би омогућиле нове увиде, често се узима као критеријум приликом одређивања потребног броја испитаника у квалитативним истраживањима путем дубинског интервјуа. Узорак од тридесетак испитаника одабраних за циљну групу истраживања врло често се у том смислу сматра довољним (Guest, Bunce, Johnson, 2006; Baker, Edwards, 2012). У нашем истраживању, после сто интервјуа могло се са извесношћу оценити да се испитивање може привести крају. Све испитанице пружиле су релативно јасне одговоре на сва релевантна питања. То је пружило довољно разноврсних информација које су омогућиле увид у питања дефинисана циљем истраживања, као и отварање нових битних, неистражених питања. Даље повећање узорка не би било оправдано ни са становишта економичности временског трајања испитивања.

2. Социодемографске карактеристике испитаница

Место становања свих испитаница је Београд. Оне живе на територији дванаест београдских општина (табела III-1). Међу њима је десет градских - Вождовац, Врачар, Звездара, Земун, Нови Београд, Палилула, Раковица, Савски Венац, Стари град, Чукарица и две приградске - Барајево и Сурчин. Њихова деца похађају вртиће у осам предшколских установа у градским општинама Града Београда - Вождовац, Врачар, Звездара, Земун, Раковица, Савски Венац, Стари Град, Чукарица и две у предшколским установама у приградским општинама Барајево и Сурчин.

Старост испитаница у тренутку испитивања је различита, и креће се од 20 до 47 година. Најмлађих мајки, старих од 20 до 24 године, је једанаест. Испитанице старости од 25 до 34 године, као и оне старости 35 до 47 година чине две групе уједначене по броју, у првој их је 45, а другој 44.

Старост испитаница у време рођења првог детета, а за велику већину (72) је то и једино дете, креће се у широком распону од четрнаест до четрдесет две године. Мање од 20 година имало је једанаест испитиваних мајки. Међу њима су биле четири шеснаестогодишњакиње, три деветнаестогодишњакиње и по једна старости од четрнаест, петнаест, седамнаест и осамнаест година. Остале мајке припадају двома бројчано уједначеним групама. Једну чине 44 мајке које су при рођењу првог детета припадале старосној групи 20 до 29 година, а другу 45 мајки које се према старости могу сврстати у групу 30 до 42 године.

Табела III-1. Социодемографске особине испитаница

Социодемографско обележје	Број испитаница	Социодемографско обележје	Број испитаница
Старост у тренутку испитивања		Број деце	
20-24	11	1 дете	72
25-29	14	2 детета	16
30-34	31	3 деце	5
35-39	27	4 деце	2
40-44	15	5 деце	2
45-49	2	6 деце	3
Старост приликом рођења првог детета		Партнерски статус	
мање од 20 година	11	самохрана мајка	79
20-29 година	44	ванбрачна заједница	21
30-42	45	Састав домаћинства	
Место становања		мајка и дете/деца	34
Београд	100	родитељи и дете/деца	19
Место рођења		мајка, дете/деца и фамилија	43
Београд	67	нешто друго	4
Друга места у Србији	22	Број чланова породице	
Бивше републике СФРЈ	10	2	26
Иностранство	1	3	27
Националност		4	24
српска	84	5	13
ромска	13	6	8
југословенска	2	7	1
црногорска	1	8	1
Образовање		Стамбена ситуација	
без школе	1	сопствени стан/кућа	27
4 разреда ОШ	3	заједница са родитељима	39
7 разреда ОШ	1	подстанар	18
основна школа	17	„контејнер“ насеље	2
средња школа	44	нешто друго	13
виша	7	Укупан стамбени простор (у m ²)	
висока	20	10-20	5
магистеријум	6	23-30	15
специјализација	1	34-40	17
Запосленост		42-50	20
да	65	55-60	13
не	35	64-70	8
Радни стаж		74-80	6
да	84	84-90	4
не	16	100-120	9
Брачно стање		150	1
неудата	81	200	2
разведена	18	Простор по чл. домаћинс. (у m ²)	
удовица	1	2-10	26
		11-20	43
		21-30	20
		33-40	8
		55-80	3

Место рођења већине, две трећине испитаница, је Београд. У другим местима у Србији рођена је свака пета испитаница (22). У бившим југословенским републикама рођено је десет испитаница, и све оне, осим једне која је рођена у Црној Гори, дошле су као избеглице у време ратне кризе, четири из Хрватске и пет из Босне и Херцеговине. Једна испитаница рођена је у иностранству.

Националност већине испитаница (84) је српска, две су се изјасниле као Југословенке и једна као Црногорка. Тринаест испитаница ромског порекла сврстано је међу Ромкиње. Осам од њих изјаснило се да су припаднице ромске националности, две српске, две муслиманске и једна македонске. Пошто је за тему која се истражује важан социјалноекономски и културни миље испитаница, све ове испитанице које припадају културном кругу Рома сврстане су међу Ромкиње, без обзира на то како су се изјасниле. Уочава се да се и на узорку испитаница у нашем истраживању осликала ситуација која важи за општу популацију. Наиме, у општој популацији, међу мајкама које рађају децу ван брака има више Ромкиња него што следи из података заснованих на њиховој исказаној националној опредељености. Код становништва ромске националне припадности честа је промена у националном изјашњавању, што извесно утиче и на податке релевантне за рађање ван брака. О рађању ван брака међу Ромкињама било је речи у првом делу рада, код просторног сагледавања распрострањености ванбрачних рађања. У вези са тим, релевантни су и подаци пописа 2011. године о националној и образовној структури лица која живе у ванбрачним заједницама, који су такође дати у првом делу рада.

Образовање највише испитаница (44) је средње. Свака пета испитаница има завршену основну школу или мање од ње (21), а свака трећа (34) вишу, високу школску спрему, магистеријум или специјализацију. Без школе је само једна испитаница, Ромкиња, и она је у тренутку испитивања похађала курс описмењавања организован у „контејнер насељу” где су расељени из претходног нехигијенског пребивалишта. Свака десета испитаница завршила је и неки курс, најчешће за компјутере, фризерски и козметичарски.

Занимање испитаница је разноврсно, има око тридесетак различитих. Међу мајкама са средњом школом су најбројније техничарке (20), а са факултетским образовањем највише је професорки (6). Осамнаест испитаница са основном школом или мање од тога, које у тренутку испитивања нису биле запослене, сврстане су у домаћице.

Запосленост – у тренутку испитивања, 65 испитаница је било запослено. Од 35 незапослених само десет никада није радило, и оне немају никакав радни стаж. Од 25 испитаница које су некада биле запослене, шест је радило само непријављено, тако да ни оне немају радни стаж, иако су све радиле више година, две чак по десет и петнаест година.

Више од четири петине испитаница (84) има у својим радним књижицама уписан радни стаж, од три месеца до двадесет пет година. Свака трећа осим регуларног има и радни стаж који није уписан, половина од њих од једне до шест година, а друга половина од седам до чак двадесет година.

Брачни статус испитаница је различит. Највише је неударних испитаница (81), разведених има 18, а једна је удовица.

Број деце испитаница је различит. Према броју деце, највише испитаница (72) има једно дете. Мајке са више од једног детета најчешће су родиле двоје деце (16). Троје деце има пет мајки, четворо и петоро по две мајке, а три по шесторо деце. Мајке које су учествовале у истраживању имају укупно 155 живорођене деце, десеторо брачне и 145 ванбрачне. Са њима је у тренутку испитивања живело 146 деце. Осталих деветоро деце су одрасли и живе одвојено. Мајке са двоје или више деце, које чине нешто више од четвртине укупног броја испитаница (28) родиле су више од половине укупног броја деце (83). У тренутку испитивања са њима је живело 74 деце.

Партнерски статус испитаница је двојак. Двадесет једна испитаница живи у ванбрачној заједници са партнером и дететом/децом, а седамдесет девет је самохраних мајки. Термин «самохране мајке» јасно указује на то да је реч о испитаницама које саме, без партнера, одгајају своју децу рођену ван брака, а према брачном статусу оне су неударе или разведене.

Домаћинства мајки које живе у ванбрачној заједници и самохраних мајки су различита по броју и саставу. Домаћинства ванбрачних заједница чине само родитељи и дете/деца (са изузетком само једне породице која живи у домаћинству са мајком, и испитанице која живи са децом и родитељима јер је партнер дуже одсутан). Код самохраних мајки, ситуација је сасвим другачија. Више од половине, четрдесет три живе са једним или оба родитеља, а често и проширеном породицом. Тридесет четири мајке живе саме са дететом/ децом. Једна испитаница живи у домаћинству са братом, и једна са бившим ванбрачним партнером, оцем млађе деце.

Број чланова породице (домаћинства) испитаница креће се од два до осам. Нешто више од четвртине испитаница живи у двочланом домаћинству (26)

и све су оне самохране мајке са једним дететом. Приближно толико испитаница живи и у трочланом домаћинству (27), деветнаест самохраних мајки и осам у ванбрачним заједницама. Тридесет седам испитаница живи у четворочланом и петочланом домаћинству, и међу њима је двадесет шест самохраних мајки и једанаест у ванбрачној заједници. Свака десета мајка живи у домаћинству са шест, седам или осам чланова, међу њима је осам самохраних и две у ванбрачној заједници.

Стамбена ситуација највише испитаница (39) решена је заједницом са родитељима. Оне живе у заједничком домаћинству са једним или оба родитеља, чешће мајком, у стану или кући. У сопственом стану или кући живи око четвртина мајки (27), а осамнаест су подстанари. Шест испитаница има решено питање стана преко партнера, односно оца детета. Седам испитаница има друга стамбена решења (по једна испитаница живи у стану пријатеља, социјалном стану, соби у кућици ванбрачног партнера мајке, у неправно усељеном подруму, а три са блиском родбином). У „контејнеру” у „контејнер насељу” са породицама живе три испитанице.

Укупан стамбени простор у коме живе испитанице се креће у распону од 10 до 200 m², а највише (37%) живи у простору 34-50 m². Пет испитаница живи у простору великом 10 до 20 m², свака трећа у простору 23 до 40 m², исто колико и у простору од 42 до 60 m². *Простор по члану породице [домаћинства]* је бољи показатељ стамбених услова живота, пошто је величина домаћинства испитаница врло различита. И он се креће у широком распону, од најмањег који износи 2 m² до највећег од 80 m². Најчешће (43 испитанице) простор по члану износи од 11 до 20 m². У простору 10 m² или мање по члану живи нешто више од четвртине испитаница. У домаћинству сваке пете испитанице простор по члану износи од 21 до 30 m², слично колико и у простору величине 33 до 40 m².

Извори прихода домаћинстава испитаница су различити, редовни и повремени. Извор прихода је плата, пензија, алиментација, новчана подршка државе, помоћ родитеља и ближе родбине, додатни послови, повремени послови. Плата је најчешћи извор прихода, три четвртине испитаница располаже платом, сопственом или неког од чланова домаћинства. Домаћинство сваке пете испитанице прима пензију, и то родитељску, а само у два случаја породичну. Породичну пензију добија испитаница која је претходно била у званичном браку и остала удовица, и

једна испитаница за дете после смрти оца.⁴ Алиментацију, у званичној форми или као неформалну новчану подршку очева, добија нешто мање од половине самохраних мајки (37), као и две разведене мајке за своју децу рођену у браку.

Новчана подршка државе једини је сигуран приход за дванаест мајки, које само повремено успевају да нађу повремене послове. Материјално обезбеђење прима свака девета испитаница, углавном су то Ромкиње и мајке са више деце. Око четвртина испитаница добија дечји додаток. То је и једини приход једне мајке, а само дечјим додатком и алиментацијом располаже свака десета испитаница. У тренутку испитивања, родитељски додаток је примало пет испитаница, а надокнаду са бироа запошљавања једна. Четвртина испитаница има финансијску помоћ родитеља, а неке од њих и сестара и браће.

Укупан месечни приход којим располажу домаћинства испитаница је веома различит и креће се од најмањег који износи 12.000 до највећег од 250.000 динара. Највише 40 испитаница има приход од 41.000 до 60.000 динара. *Просечан месечни приход по члану породице* (домаћинства) је бољи показатељ финансијског положаја испитаница, пошто је број чланова њихове породице, односно домаћинства, веома различит. Његов износ се креће у још већем распону, од 2.500 до 75.000 динара. Већина испитаница (42) има приход по члану од 10.500 до 20.000 динара. Приход по члану породице сваке четврте испитанице износи 10.000 динара и мање. Према Анкети о потрошњи домаћинства, просечан месечни приход у домаћинству по члану породице у Београдском региону 2012. године износио је 24.000 динара (РЗС, 2013). Неповољна финансијска ситуација породица испитиваних мајки је врло очигледна, приход по члану породице чак 71 испитанице је мањи од тог износа. Међу њима, свака четврта има просечан месечни приход по члану који је мањи или једнак трећини тог износа у Београдском региону (8.000 динара и мање).

⁴ Према Породичном закону из 2005. године, дете рођено у ванбрачној заједници има право наслеђивања, за разлику од ванбрачних партнера који то право немају.

2.1. Социодемографске карактеристике испитаница ромског порекла

Социјалне и демографске карактеристике мајки ромског порекла које су учествовале у истраживању донекле су различите од целокупног узорка, када се посматрају издвојено. Разлике су пре свега у образовној структури, запослености, извору прихода, просечном месечном приходу и приходу по члану породице, као и броју деце.

У истраживању је учествовало тринаест мајки Ромкиња, сразмерно њиховом учешћу у укупним ванбрачним рађањима у Београду. Одабране су преко предшколске установе у коју је смештено њихово дете, односно преко ромског асистента. Њихова деца похађају предшколску установу и код мајки са више деце, углавном је реч о најмлађем детету. Већина, девет, испитаница су самохране мајке, а четири живе у ванбрачној заједници.

Узраст испитаница је различит, најмлађа има 22, а најстарија 42 године, и већина припада старосној групи 20 до 34 године. Према броју деце, половина, шест мајки, родила је једно дете, а друга половина, седам мајки, родила је троје или више деце (три мајке имају по троје деце, једна мајка петоро и три по шесторо деце). Осим једне, најмлађе испитанице која живи у ванбрачној заједници, све мајке са једним дететом су самохране мајке. Самохране мајке су и четири мајке са више деце, а три живе у ванбрачној заједници.

Укупан број чланова домаћинства креће се од два до осам. Највише, четири испитанице, живе у петочланом домаћинству. Стамбена ситуација је разнолика. Од четири испитанице које са децом и партнером живе у ванбрачној заједници, три живе у „контејнер насељу“, а четврта у родитељској кући партнера. Међу самохраним мајкама, четири испитанице имају решену стамбену ситуацију преко родитеља, три су подстанарке, једна живи у социјалном стану и једна у бесправно усељеном подруму од 10 m². Шест самохраних мајки живе саме са дететом, односно децом, а три у заједници с родитељима и проширеном породицом.

Према образовној структури, већина, осам испитаница има завршену основну школу. Три мајке су завршиле 4 разреда основне школе, а једна од њих похађа вечерњу школу ради завршетка осмогодишњег школовања. И једина испитаница без школе похађа курс описмењавања (у „контејнер насељу“, где су расељени из нехигијенског насеља). Средњу школу има

једна испитаница. Према занимању, једна испитаница је медицинска сестра једна хигијеничарка, остале су домаћице. Једина запослена је хигијеничарка. Ипак, осим две најмлађе, које никада нису радиле, све остале имају радно искуство. Седам мајки има и радни стаж, од 8 месеци до 14 година. Радиле су и непријављено, углавном као хигијеничарке или спремачице по кућама, што важи и за четири испитанице које су повремено радиле без званичног запослења.

Извори прихода су различити. Сопствену плату има само једна запослена испитаница, и само она не остварује право на дечји додатак. Породичну пензију прима једина међу испитаницама која је била у браку, удовица. На помоћ државе у потпуности ослоњена је једна испитаница, са здравственим проблемима, незапослена, без стажа, мајка шесторо деце са којом живи у социјалном стану. Новчану социјалну помоћ добија укупно седам испитаница, међу њима су две мајке које живе у ванбрачној заједници и пет самохраних. Родитељски додатак примале су у време испитивања две мајке. Платом партнера, односно оца, располаже се у две ванбрачне заједнице. Пет самохраних испитаница добија новчану помоћ од родитеља и браће и сестара који су запослени. Алиментацију добијају четири испитанице. Већина има несигуран, минималан приход од повремених послова. Просечан месечни приход по члану породице се креће у распону од 2.500 до 15.000 динара, а код половине испитаница износи 7.000 динара или мање. Највећи просечан приход по члану у овој групи испитаница је за 40% мањи од просечног у Београдском региону, а најмањи представља тек десети део просечног прихода по члану у Београдском региону.

Образовне и економске карактеристике испитаница ромске националности неповољније су у поређењу са осталим испитаницама. Њихова образовна структура је неповољнија, запослена је само једна испитаница, више су ослоњене на новчану помоћ државе, просечан месечни приход и приход по члану породице је мањи, број деце већи. Међутим, њихове одлике и услови живота су повољнији него већине мајки Ромкиња у другим подручјима Србије, посебно тамо где је опште сиромаштво дубље (Радовановић, Кнежевић, 2014). Ово посебно важи када се има у виду да оне живе у Београду и да њихова деца похађају предшколску установу.

2.2. Мајке са више ванбрачне деце и више ванбрачних заједница

Међу испитиваним мајкама велика већина, седамдесет две, родила је једно дете. Испитаница са двоје или више деце је нешто више од четвртине од укупног броја (28). Међу њима је највише мајки са двоје деце (16), а осам испитаница има троје или више деце (табела III-1).

Према брачном статусу, међу мајкама са више деце је већина, двадесет, неудатих, једна удовица и седам разведених. Осим једне, разведене испитанице имају дете рођено у браку.

Међу испитаницама које су родиле више деце, шеснаест је самохраних мајки, а дванаест живи у ванбрачној заједници. Међутим, и већина мајки самохраних у тренутку испитивања (10) своју децу рођену ван брака родила је у ванбрачној заједници, али је она у међувремену прекинута. Ван заједнице, у партнерској вези, стабилној или прекинутој у току трудноће, своју децу је родило шест мајки и оне, осим једне, имају по двоје деце.

Међу испитаницама које имају више од једног детета свака четврта је Ромкиња. Оне су родиле по троје (три мајке), петоро (једна) или шесторо деце (три мајке). Три од њих живе у ванбрачној заједници, а четири су самохране мајке. И самохране мајке ромског порекла своју децу родиле су у заједници.

Мајке са више деце родиле су укупно осамдесет троје деце. Велика већина ове деце рођена је у заједници, и то шездесеторо у ванбрачној и десеторо у брачној. Дванаесторо деце је рођено у партнерској вези родитеља која је прекинута током трудноће или након рођења детета. У једном случају ванбрачна заједница прекинута је пре открића трудноће.

Највећи број мајки са више деце родило је своју децу у једној ванбрачној заједници (13 мајки). Четири мајке родиле су своје прво дете (децу) у браку, а децу другог, односно вишег реда рођења у ванбрачној заједници. Три испитанице, од тога две Ромкиње, родиле су децу у две ванбрачне заједнице. Остале ситуације су специфичне.

3. Социодемографске карактеристике очева

Од испитаница су добијене информације и о најважнијим социодемографским карактеристикама очева њихове деце рођене ван брака на коју се односе питања из упитника (табела III-2). Подаци о запослености очева су непотпуни јер четрнаест испитаница није могло да пружи ту информацију, пошто у време испитивања није постојала никаква узајамна комуникација.

Старост очева се креће у веома широком распону од 23 до 75 година. Најбројнији су очеви старости 30 до 39 година и они чине скоро половину од укупног броја (48). Трећина очева је старија од 40 година. У поређењу са старошћу мајки, очеви су старији. Док је свака четврта мајка (25) млађа од 30 година, то важи за петнаест очева. Сваки трећи отац и тек свака седма мајка старији су од 40 година је. Више од 45 година има седамнаест очева и само две мајке. Просечна старост мајки је 33 године, а просечна старост очева 38 година.

Националност очева је најчешће српска (79) и ромска (9).

Образовање већине очева, више од половине (54), је средње, најчешће машинске, техничке и електротехничке струке. Са основном школом или мање од ње је 17 очева, а исто толико је завршило факултет. Вишу школу има шест, а магистеријум и докторат по два оца. Укупно двадесет седам очева има завршену вишу школу или више од тога. Без школе је само један отац, Ром, и он се описменио на курсу организованом у „контејнер насељу“ у коме живе. Образовна структура очева се у извесној мери разликује од образовне структуре мајки. Иако су и код једних и код других најбројнија лица са средњим образовањем, у групи очева су она за четвртину бројнија. Са друге стране, међу мајкама су нешто заступљенија лица са основном школом или мање од ње, али и за четвртину бројнија лица са вишим и високим образовањем или већим од тога него међу очевима.

Занимања очева су разноврсна, укупно их је око тридесетак. Међу очевима са завршеном средњом школом најбројнији су техничари, а са факултетским образовањем инжењери, лекари, уметници.

О *запослености* очева своје деце није могло да пружи информацију четрнаест самохраних мајки, пошто нема никакве међусобне комуникације.

Очеви који живе са мајкама своје деце или су у контакту са њима најчешће су, у четири петине случајева (69), запослени. Сви очеви који живе у ванбрачној заједници су запослени (18), осим два оца који сакупљају секундарне сировине, и једног који је на издржавању затворске казне.

Табела III-2. Социодемографске карактеристике очева

Социодемографско обележје	Број очева	Социодемографско обележје	Број очева
Старост у тренутку испитивања		Школска спрема	
20-24	4	без школе	1
25-29	11	3 разреда	2
30-34	25	4 разреда	1
35-39	23	7 разреда	1
40-44	18	основна	13
45-49	5	средња	54
50-54	8	виша	6
55-59	1	висока	17
60-64	2	магистеријум	2
75-79	1	докторат	2
непознат	1	непознато	1
умро у претх. год. (са 37 год)	1	Запосленост	
Националност		запослен	69
српска	79	незапослен	2
ромска	9	пензионер	2
македонска	3	нешто друго	11
црногорска	2	испитаница не зна	14
муслиманска	2	отац преминуо	1
хрватска	1	отац непознат	1
БиХ	1		
страни држављанин	2		
непознато	1		

Очеви деце самохраних мајки су такође у највећем броју запослени (51). Два оца имају пензионерски статус, а пет очева ради само повремено, двојица имају приход од издавања локала, а један сакупља секундарне сировине. Два оца нису запослена ни повремено. Један отац је преминуо и дете добија његову пензију.

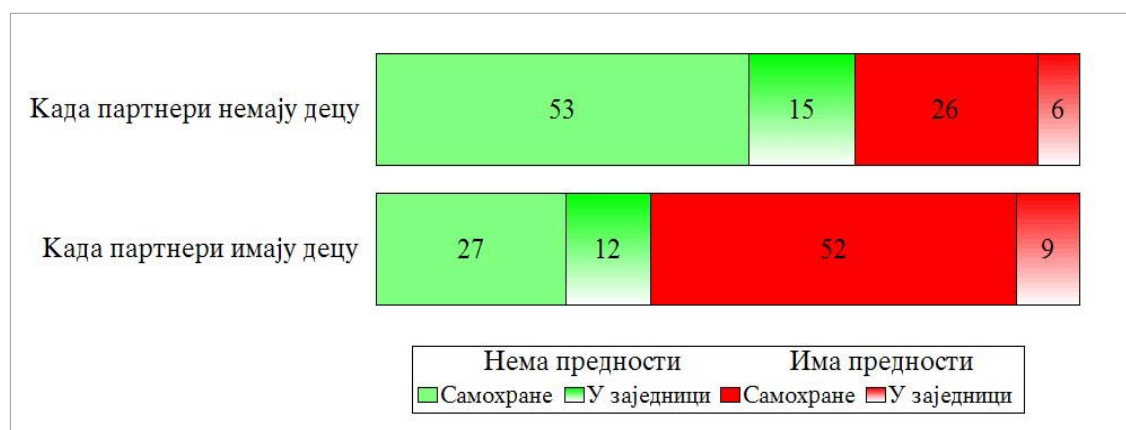
4. Ставови испитаница о браку

Један од важних циљева истраживања био је сагледавање ставова испитаница о браку и ванбрачној заједници. То су омогућили одговори на неколико питања отвореног типа. Прва два су формулисана у директној форми: „Да ли по Вашем мишљењу, онда када не постоје деца, брак има

предности у односу на живот у ванбрачној заједници?“ и „Да ли по Вашем мишљењу, онда када постоје деца, брак има предности у односу на живот у ванбрачној заједници?“ На ставове о браку указује и питање које се односило на лично искуство испитаница у вези са трудноћом и рађањем: „Да ли сте Ви желели да склопите брак пре рођења детета?“ Четврто питање се односи на оцену одлуке: „Како своју одлуку о рађању детета ван брака процењујете сада, из садашње перспективе?“ Пето питање је гласило: „Ако би требало да млађој сестри или пријатељици дате савет у вези са рађањем детета ван брака, шта бисте јој рекли?“ Одговор на ово питање проистиче из претходних и у њему су испитанице у великој мери пројектовале своје ставове и претходна искуства. Одговор на питање о будућим партнерским и брачним жељама такође индиректно указује на ставове према браку. Настојало се да се, колико је то могуће, питања што више продубљују.

С обзиром на то да није могуће сагледати временску димензију формирања ставова, не може се са извесношћу знати да ли су и колико одређени ставови о браку у извесној мери модификован накнадно, после искуства ванбрачног родитељства испитанице.

У овом одељку се даје анализа одговора на прва два питања, а о осталима ће бити речи касније у тексту.

Графикон III-1. Ставови испитаница према браку, у ситуацији када партнери немају децу и када имају децу, према партнерском статусу

Као најчешће присутно мишљење о браку међу испитаницама издвојио се став да брачна заједница нема предност у односу на ванбрачну (68), када је реч о партнерима који немају децу. Када је реч о породици коју чине родитељи и деца, то је став да је брак боља врста заједнице (61).

4.1. Ставови испитаница о предностима брака у ситуацији када партнери немају децу

4.1.1. Брак нема предности

На питање да ли брак има предности у односу на ванбрачну заједницу у ситуацији када партнери немају децу већина испитаница, две трећине од укупног броја (68) одговорила је одречно (графикон III-1).

Ставови испитаница су у великој мери јединствени, без обзира на партнерски и брачни статус испитаница. То је мишљење већине, две трећине испитаница, како оних које живе у ванбрачној заједници (15), тако и самохраних мајки (53), а такође и мајки које имају брачно искуство, односно разведених (13).

Посматрано према школској спреми, то је став већине испитаница у свакој образовној групи. То важи и за мајке са основном школом или мање од ње, које већином сматрају да брак нема предности. Ипак, у односу на испитанице из друге две образовне групе, у групи испитаница са основном школом сразмерно најмање испитаница оцењује да брак нема предности (57% према 73% испитаница са средњом и 68% са вишом школом или више од тога), односно сразмерно највише испитаница оцењује брак као корисну институцију. Оне мисле да је то пре свега због стабилности коју даје партнерској заједници и сигурности коју пружа жени. Са друге стране, испитанице са високим образовањем које виде предност брака најчешће наводе његова правна и законска преимућства.

Испитанице које мисле да брак нема предности брак сматрају формалношћу, „папиром“, који не доприноси квалитету заједнице. Наглашавају да није важна форма партнерске заједнице, већ добар партнерски однос. Одлике доброг партнерског односа које најчешће наводе су добра комуникација, љубав, разумевање, поштовање и толеранција.

„Битно је да се људи воле, поштују, слажу, договарају заједно, да ли имају или немају папир, свеједно је.“

„Мислим да нема никакве разлике, кад сте испод истог крова, онда је све исто, с папиром или без њега. Можда има за неког коме је стало до тога, ко жели да има венчање, да буде у белом, да то сви виде, кога је срамота да каже да је у ванбрачној заједници...“

„Нећете да се боље понашате ако сте у браку, ви сте исти човек и у браку и у ванбрачној заједници.“

У вредносном систему ових испитаница брак нема предности, али оне не исказују отпор према институцији брака, а неке му приписују и значајну симболичну, али и практичну вредност:

„Мислим да нема предности. Брак јесте леп чин где се двоје људи посвећују једно другом. У финансијском смислу, имовинско правни односи се лакше дефинишу, брачни партнери имају веће шансе да добију стамбени кредит. Мислим да квалитетан однос у суштинском смислу људи могу да имају и у ванбрачној заједници.“

4.1.2. Брак има предности

Другој групи, са ставом да у ситуацији када партнери немају децу брак доноси извесне предности у односу на ванбрачну заједницу, припада око трећина свих испитаница (32). То је став приближно сваке треће самохране мајке, као и испитанице која живи у ванбрачној заједници и мајке са брачним искуством (графикон III-1).

Посматрано према школској спреми, у свакој образовној групи тај став је мање заступљен став од претходног. То важи и за мајке са основном школом или мање од ње, али међу њима, у односу на испитанице из друге две образовне групе, сразмерно највише испитаница оцењује брак као корисну институцију (43% према 27% у групи испитаница са средњом школом и 32% у групи испитаница са вишом школом или више од тога. Оне мисле да је то пре свега због стабилности коју брак даје партнерској заједници и сигурности коју пружа жени. Са друге стране, испитанице са високим образовањем које виде предност брака најчешће наводе његова правна и законска преимућства.

Испитанице са овим ставом предност брака приписују пре свега психолошкој добробити коју доноси партнерима и њиховој заједници. Затим, са знатно мањом учесталашћу наводе законске предности брака, а најређе предност која се огледа у већој друштвеној прихваћености брака него ванбрачне заједнице.

Једна од две најчешће навођене предности брака (17) односи се на психолошке добробити које даје самим партнерима, а то је већи осећај

сигурности (3), припадности и заједништва (2), узајамне везаности (2), ослонца (1), љубави (1), опуштености (2), већа права и сигурност жени (4), већу одговорност мушкарцу (2) него ванбрачна заједница.

У истом рангу по учесталости, а у нераздвојној вези са претходним, су и добробити које даје заједници (17) а међу њима је сигурност, постојаност (8), стабилност која потиче од одговорнијег прилаза партнера разлазу (4), показатељ је љубави, поверења и посвећености партнера и одлуке о заједничком животу (5).

Затим следе правне, законске предности које доноси партнерима и њиховој заједници (12). Међу њима су законске предности у смислу наслеђивања (4) и пензије (2), лакше административне процедуре (2), не постоји потреба за доказивањем (3), не постоји могућност оспоравања заједнице (1) као код ванбрачне заједнице

Предност брака која се огледа у већој друштвеној прихваћености а тиме и позитивнијем односу околине, наводе само четири испитанице, а у томе што омогућава већу материјалну сигурност три.

„Ако узмемо да је квалитет везе исти, онда предност има брачна. Има на симболичном нивоу, изrekli сте неку вредност, на неком признању што личном, емоционалном, што друштвеном. Нека врста посвећености. Мислим да још увек и законски, не превише, али ипак постоје неке предности, неке административне процедуре које су лакше.“

„Растанак би био емотивнији и тежи ако их не везују деца. И кад хоће да се разведу, размишља се: како да се разведем, сад сам разведен, као да је нешто пропало, а у ванбрачној заједници као да нема шта да пропадне. Као да ниси везан ничим, можеш да се окренеш и одеш. Значи, живот без последица... То је дубоко усађено, не знам колико уназад, у нашим животима...“

„Став усвојен васпитањем, партнерима у доброј вези даје већу психолошку стабилност, нарочито жени.“

„Брак, то је: опуштено, знам да ће неко доћи кући, да имам са ким да поделим све...“

Групи са ставом да брак има предности припада и шест испитаница које су у време испитивања живеле у ванбрачној заједници. Оне такође виде преимућство брака, и оно се огледа у законској могућности наслеђивања, позитивнијем односу околине, постојаности и стабилности коју даје

заједници, већем узајамном поверењу партнера које је потврђено чином склапања брака.

„Бар су у неком тренутку испољили да желе да имају обавезу једно према другом, то можда значи и да имају веће поверење једно у друго.“

Трећина испитаница које имају брачно искуство (6) такође сматра да брак има предности, зато што у том случају не може да се оспорава постојање заједнице, постоји законска могућност наслеђивања, друштвено је прихваћенији, а омогућава и извесну сигурност и опуштеност.

„Нико не може да оспорава постојање заједнице, пре свега код наслеђа, родбина која се обично појављује код људи који нису имали децу...“

4.2. Ставови испитаница о предностима брака у ситуацији када партнери имају децу

Одговори испитаница на питање да ли брак има предности у односу на ванбрачну заједницу када партнери имају децу, јасно показују да оне сматрају да рађање деце битно мења ситуацију. Обрнуто него у претходној ситуацији, већина, три петине испитаница (61), мисли да је тада боље бити у браку него у ванбрачној заједници. То је став две трећине самохраних мајки, али и скоро половине испитаница које живе у ванбрачној заједници са партнером и децом (графикон III-1). Тако мисли и половина испитаница са брачним искуством.

4.2.1. Брак има предности

У ситуацији када партнери имају децу, став већине, три петине испитаница (61) је да је боље бити у браку него у ванбрачној заједници. Тако мисли две трећине самохраних мајки (52), али и нешто мање од половине (9) испитаница које живе у ванбрачној заједници са партнером и децом (графикон III-1).

Посматрано према образовању, у свакој образовној групи већина испитаница сматра да брак има предност када партнери имају децу. Између мајки са основном школом и мање од тога и мајки са средњим образовањем нема разлике, две трећине мајки и у једној и у другој групи има овакав став. У

односу на њих, међу мајкама са вишим образовањем и више од тога мањи је проценат оних које дају предност браку, око три петине.

Када се посматра према брачном статусу, види се да су се испитанице које имају брачно искуство према ставу о предностима брака, у ситуацији када партнери имају децу, поделиле на две једнаке групе и половина (9 разведених и једна удовица) сматра да брак има предности.

По мишљењу испитаница које првенство дају браку, брачна заједница има предност зато што је у њој присутна већа стабилност, заједништво родитеља, одговорност и учествовање оца, зато што има правне предности, а и прихваћенија је од стране околине у односу на ванбрачну заједницу.

Најчешће навођена предност брака је психолошка добробит коју пружа родитељима и деци. Брак представља јачу, чвршћу, стабилнију, постојанију и сигурнију породичну заједницу (27). Такође, у браку је у већој мери присутно заједништво међу партнерима (21), које се огледа у осећању припадања, посвећености и заједничком доношењу одлука и деловању, заједничкој бризи о деци и подељеној родитељској одговорности. Деци, брак родитеља пружа већи осећај сигурности и стабилности (16). У браку је већа одговорност оца и његово веће учествовање у одгајању и бризи о деци (9), а проблеми у породици се лакше превазилазе и однос према разлазу је одговорнији (7). У односу на ванбрачну заједницу, брак је прихваћенији од стране околине, што сматрају важним за децу (8). Брак је и симболична потврда посвећености и жеље за трајним везивањем (3).

Као врло важну одлику брака издвојиле су и његове правне, законске предности (25). Административне процедуре су једноставније и брже и приликом њиховог обављања није неопходно присуство оба родитеља (12) у браку нема доказивања (3), а има и правне предности у случају разлаза што даје правну и имовинску сигурност деци и жени (10).

„Деци даје сигурност. Ванбрачна заједница не мора да значи мање љубави, већ недостаје сигурност за децу. Даје детету порекло, неку базу, без обзира колико трајао. Мислим да тај папир даје осећај припадности, заједничког деловања, теже ћеш рећи: не могу, нећу... Зар није дивно што смо имали родитеље који су живели лепо у браку...“

„Брак је јача институција, чвршћа заједница и за само дете, однос је чвршћи. У браку се зна да отац, и ако оде, треба да се виђа са дететом, даје алиментацију. Као да има мање обавеза у ванбрачној заједници. Можда је то традиција да је брак светиња. Зашто не и брак? Зашто не онако како сви

раде? Ипак је склапање брака много чешће него живот у ванбрачној заједници. Ако имамо дете и делимо све, зашто да не? Као да људи беже од тог потписивања као од везивања за неког, чешће мушкарци...”

„Мислим да треба да постоји брак. Можда људи и треба да буду прво у браку, па онда да планирају децу. Кад нисте у браку, можете лакше да дигнете сидро и одете. Брак је важан за обострано јачање везе и поверења. Мислим да је добро за децу, осећају сигурност, стабилност. Кад родитељи нису у браку, деца су збуњена. И друга деца, чији су родитељи у браку, могу да их задиркују... Моја мајка је мене родила ванбрачно, кад је после почела да живи са очухом, верили су се, он је хтео да се венча, али она нешто није хтела, то је као „лист папира“. Али, полубрат је збуњен. И ја сам се увек осећала одбачено, другачије, деца су ме питала шта је са мојим оцем, мене је то бринуло, нервирало, била сам несрећна због тога...”

„Брига за децу је нека обавеза која се подразумева у браку. И обичаји и закони томе доприносе, много више је уређено у оквиру брачне заједнице. Можда и сама деца имају бољи положај у друштву, због предрасуда.“

„Само формална разлика, рођена деца су законска без доказивања. И сама заједница не мора да се доказује. Све зависи о коме се ради, ако су људи нормални и могу да се договоре питање брака и ванбрачне заједнице није битно. Кључни су односи међу партнерима и колико су они способни да нађу моделе који свима одговарају“.

4.2.2. Брак нема предности

Две петине испитаница (39) је мишљења да у ситуацији када партнери имају децу брак нема предности у поређењу са ванбрачном заједницом (графикон III-1).

Посматрано према образовању, трећина мајки са основном школом и мање од тога и исто толико мајки са средњим образовањем заступа овај став, док су међу мајкама са вишим образовањем и више од тога заступљеније и тај проценат је нешто већи од две петине.

Испитанице које сматрају да брак нема предност ни онда када партнери имају децу, брак виде као форму, папир који породици и деци не доноси преимућства, или његове правне предности не сматрају битним. Важним сматрају постојање добре заједнице, у којој је однос међу партнерима

заснован на љубави и поштовању, а брига о деци заједничка. Према њиховом мишљењу, подизање деце чвршће повезује партнере и чини њихову заједницу постојанијом него што би то могао званични брак.

„Не. За децу је свеједно да ли су родитељи у браку или ванбрачној заједници. Треба двоје људи да се лепо слажу, поштују, да буду пријатељи, да би могли да живе заједно, папир није битан..... Мислим да се већина младих људи венчава јер је девојка у другом стању. Да ли је то нека сигурност, он је мој муж, ја сам његова жена, ми смо једно...“

„Овде су одлучујући фактор деца, мање форма заједнице. Иако нисам у браку, десет пута више ћу размислити да ли да прекинем везу, због свог детета. Тако размишљају и људи у браку. Деца су тај фактор истрајности и трајања, а не форма. На крају крајева, најбитније је да су вам деца срећна. Кад се деца роде, подела на брачну и ванбрачну заједницу престаје да буде битна.“

„Ако су двоје људи нормални, они ће и у браку и ван брака да функционишу исто... Мислим да је мушкарац који је финансијски ситуиран, има решено стамбено питање, много отворенији за брак, породицу, сигурнији је у то што жели, и у своје одлуке. И онај други то жели, али је несигуран да ли може све то, да издржава породицу, и онда све то одлаже док не буде боље, онда деца порасту и више тај папир не значи ништа. Сви смо ми сигурнији у себе кад имамо новац, онда смо опуштенији, сигурнији, и у љубавном, емотивном, друштвеном, пословном, сваком смислу.“

И у овој ситуацији, испитанице које не сматрају да брак има предности не исказују отпор према институцији брака:

„Ако је ванбрачна заједница добра, нема везе. Мада је лепо, кад имаш партнера поред себе, и буде све као на филму, да имаш и брак. Али, исто је и ванбрачна заједница ако је нешто нормално, и емотивно, и временски, деца ни у чему не оскудевају...“

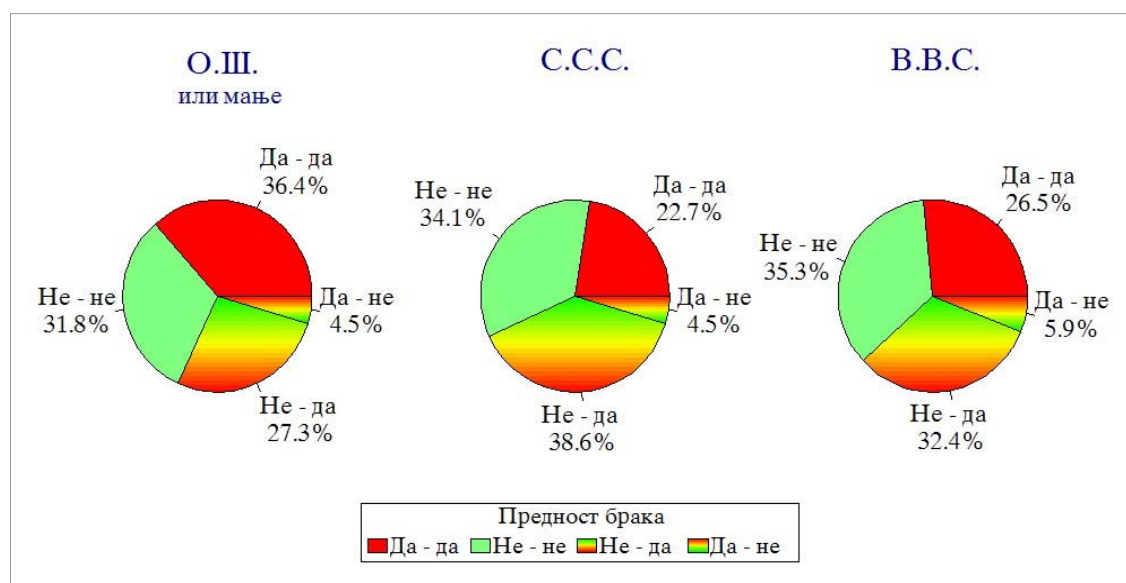
„Мени је то баш неважно, то 'званично' ми није никаква сигурност, ни за добар живот, ни га слагање, ни за дуготрајност. Али, нисам ни против. Ако он жели, потписаћемо се, што да не.“

4.3. Општи став о браку

Како би се потпуније сагледао однос испитаница према браку посматрају се заједно одговори на питања о предностима брака у обе ситуације, када партнери немају и имају децу.

4.3.1. Брак нема предности

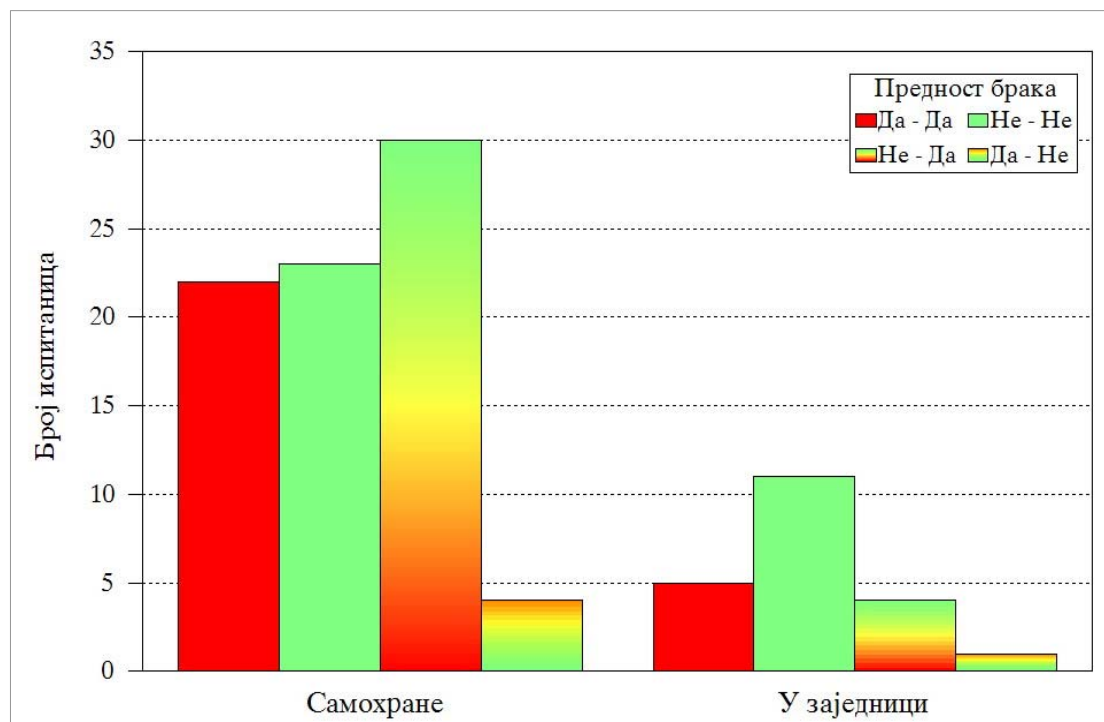
Испитанице са општим ставом да брак нема предност у односу на ванбрачну заједницу су бројније од испитаница са супротним општим ставом, да брак у обе ситуације има предности. Наиме, трећина испитаница (34) сматра да, без обзира на ситуацију, брак нема предности у односу на ванбрачну заједницу.

Графикон III-2. Ставови испитаница о предности брака у ситуацији када партнери имају и немају децу, према школској спреми

Посматрано према образовању испитаница, не уочавају се разлике, у свакој образовној групи приближно трећина мајки сматра да у обе ситуације брак нема предности (графикон III-2). Унутар образовних група, највећа заступљеност овог става у односу на друге ставове је у групи испитаница са вишом школом или више од тога (35,3%).

Разлике, међутим, постоје када се одвојено посматра група мајки које живе у ванбрачној заједници и група самохраних мајки (графикон III-3). Овај став је наглашено присутнији у групи испитаница које живе у ванбрачној заједници, у којој више од половине мајки размишља на тај начин, него међу самохраним мајкама, од којих тако мисли мање од трећине.

Графикон III-3. Ставови испитаница о предности брака у ситуацији када партнери имају и немају децу, према партнерском статусу

Испитанице са општим ставом да брак нема предност сматрају да је важан заједнички живот и квалитетан однос међу партнерима, а да је форма неважна. Мишљење шест испитаница је да не само да брак нема предности, већ су предности на страни ванбрачне заједнице, јер се партнери око ње више труде, а и разлаз је лакши него у браку. Ипак, одговори велике већине испитаница из ове групе показују код њих не постоји негативан однос према браку, предности брака не виде, али нема ни одбојности према њему. Њихов однос према браку се пре може оценити као неутралан, а у неким случајевима чак и позитиван.

Међу разведеним испитаницама, ово је најзаступљенији став (44%).

4.3.2. Брак има предности

Супротан општи став, да брак има предности у односу на ванбрачну заједницу, без обзира да ли партнери имају или немају децу, присутан је код приближно четвртине мајки (27%).

Постоје разлике у заступљености оваквог мишљења међу испитаницама различитог образовања (графикон III-2). Испитанице са овим ставом најзаступљеније су у групи са основном школом или мање од ње, где чине 36,4%. У групи са вишом школом или више од тога чине нешто више од четвртине (26,5%), а у групи са средњом школом нешто мање од четвртине укупног броја (22,7%). Унутар једне образовне групе, највећа заступљеност овог става у односу на друге ставове такође је у групи испитаница основном школом или мање од тога.

Разлике у мишљењу међу испитаницама које живе у ванбрачној заједници и самохраним мајкама мање су наглашене него код претходног општег става да брак нема предности ни у једној ситуацији. Више од четвртине самохраних мајки (28%) и приближно свака четврта мајка (24%) која живи у ванбрачној заједници припадају овој групи.

Међу разведеним испитаницама овај став присутан је ређе него претходни, код нешто више од четвртине (28%).

4.3.3. Брак нема предности у ситуацији када партнери немају децу, али има предности ако постоје деца

Свака трећа испитаница (34) сматра да се са присуством деце ситуација мења, и док брак нема предности у односу на ванбрачну заједницу у ситуацији када партнери немају децу, он представља бољу заједницу у случају када постоје деца. Све оне су самохране, сем четири које живе у ванбрачној заједници. Посматрано према образовању, испитанице са овим ставом најбројније су у групи мајки са средњом школом (38,6%) а најмање бројне у групи са основном школом или мање од тога (27,3%). У групи са вишом школом или више од тога то је став сваке треће мајке (32,4%). Посматрано унутар групе, код мајки са средњом школом овај став је најзаступљенији од свих ставова (графикон III-2).

4.3.4. Брак нема предности ако партнери имају децу, али има предности у ситуацији када партнери немају децу

Најмање је испитаница, само пет, које сматрају да у ситуацији када партнери имају децу брак не доноси предности, већ у ситуацији када парови немају децу (графикон III-2). Оне припадају свим образовним групама. Њихова образложења се односе на правне предности, јер у браку нема доказивања, постоји могућност наслеђивања имовине и пензије, бољи је однос околине, а сматрају и да је склапање брака показатељ љубави и посвећености међу партнерима.

Заступљеност различитих ставова у групама испитаница са различитим партнерским и брачним статусом

Ставови испитаница које живе у ванбрачној заједници са партнером и самохраних мајки се разликују (графикон III-3).

Међу самохраним мајкама, најзаступљенији је став да брак нема предности када партнери немају децу, али има када имају децу (38%), док су ставови о постојању, односно непостојању предности брака у обе ситуације уједначено присутни (28% респ. 29%).

Међу испитаницама које живе у ванбрачној заједници наглашеније се издвојио став да брак ни у једној ситуацији нема предности (52%). Удео испитаница које мисле да брак у обе ситуације има предности већи је од удела оних које мисле да нема предности када у заједници не постоје деца, а има када партнери имају децу (24% респ. 19%).

У обе групе, став да брак има предност када партнери немају децу, а нема када имају децу веома ретко је присутан (5%).

Међу разведеним испитаницама најзаступљенији је став да брак нема предности ни у једној ситуацији (44%). Став да брак има предности у обе ситуације, као и став да брак нема предности када партнери немају децу, али има када имају децу уједначено је присутан (28%).

4.4. Ставови о браку у групи мајки ромског порекла

У популацији Рома обичајни бракови су знатно распрострањенији него званични брак, па се ставови тринаест испитаница ромског порекла према званичном браку посматрају и издвојено од разматрања у групи коју чине све испитанице. Четири међу њима живе у заједници са партнером и децом, а девет је самохраних мајки.

Уочљиво је да већина испитаница Ромкиња даје предност званичном браку у обе ситуације.

У случају заједничког живота партнерског пара без деце, мало више од половине, седам испитаница, сматра да је боље бити у браку него у ванбрачној заједници зато што брак жени пружа више сигурности, даје јој већа права, већа је одговорност мушкарца, опција разлаза се разматра одговорније, а однос околине је позитивнији:

„Ја не волим оно: удата си, а ниси на папиру. Желим да буде брак, заједнички живот, породица, као што је уобичајено... Имаш своје ја, тај папир даје самопоуздање, нисте одбачени, једна заједница, једно презиме“ (самохрана мајка, 32 године, са дететом од 5 година живи са мајком и још пет чланова породице, партнер је напустио када је откривена трудноћа).

„...Неки кажу да није важан тај папир, да то потписивање ништа не значи. Али, опет, имаш неку сигурност, за будућност, и новчано и стамбено имате право...“ (32 године, самохрана мајка, са троје деце из две ванбрачне заједнице живи са мајком и тетком).

„...У ванбрачној заједници никад се не зна, то је као да сте момак и девојка. Живимо заједно, па шта буде нек буде“ (22 године, седам година живи у ванбрачној заједници, једно двогодишње дете).

„...Најбитније је то што људи не оговарају. Људи осуђују. Ако већ живите заједно, треба да будете венчани. И ако живите добро, зашто не би били у браку, по мени је то боље“ (29 година, самохрана мајка, подстанар са дететом од 5 година, живела у ванбрачној заједници седам година, разлаз кад је дете имало 3 месеца).

Шест испитаница, међутим, не мисли да брак има предност:

„Нема никакве разлике. Ако имаш добар брак, и добру реч са мужем, исто је да ли си у потписаном браку или не“ (39 година, 25 година живи у ванбрачној заједници, шесторо деце).

Када је реч о заједници у којој постоје и деца, предност званичном браку даје нешто више, осам испитаница, зато што је трајнија заједница која даје сигурност и стабилност за мајку и децу, па и у случају разлаза. Деца се не осећају другачије од оне чији су родитељи у браку, одговорност оца је већа, он више учествује у одгајању детета, даје финансијску подршку, теже напушта породицу, а и однос околине је позитивнији. Наглашавају, међутим, да све то важи ако је брак добар, из љубави, никако ако представља трпљење.

„Ја мислим да то нешто веже, једна кугла, целина... Мислим да је у заједници регуларној другачије, имаш права, овако ванбрачно немаш право, у браку ако није како треба можеш да тужиш, да тражиш своје право. У ванбрачној заједници може да долази - не долази, даје - не даје, помаже - не помаже... Да си на папиру у заједници, али наравно да функционише како треба, тако треба да буде“ (36 година, самохрана мајка, дете од годину дана, рођено у ванбрачној заједници, разлаз кад је дете имало 3 месеца).

„Јача је то заједница, у свему. Јача и слободнија бих била да сам у браку, знала бих своје место. То је сигурност која ти даје снагу, и у одлуци, у понашању, у свему...“ (32 године, самохрана мајка, троје деце из две ванбрачне заједнице).

„Зато што онда ваша деца знају да имају оба родитеља, да су им то мама и тата, да ће да остану у тој кући, а не да их сутра отера. Ванбрачна заједница није ништа сигурно као брак...“ (22 године, седам година живи у ванбрачној заједници, једно двогодишње дете).

Пет испитаница, међутим, не мисли да брак има неку предност:

„Папир није важан, значе људи, слога, разумевање. Нема разлике да ли је званични брак, црквени брак, ванбрачна заједница. Имате неког поред себе с ким заједно гајите дете, учествујете у васпитању, издржавању, игри, свему. Лакше је јер је двоје“ (42 године, самохрана мајка, дете од 5 година, разлаз са партнером у трудноћи).

Општи став да брак има предност, у обе ситуације, присутан је код половине (6) испитаница ромског порекла, четири самохране мајке и две које живе у ванбрачној заједници. Став да брак нема предност, ни у једној од ситуација, присутан је нешто ређе, код четири испитанице.

5. Искуства и ставови испитаница у вези са трудноћом и рођењем детета

Испитанице су се по откривању трудноће нашле у ситуацији одлучивања о рађању детета, размишљања и одлучивања о браку, код многих је дошло до различитих промена у партнерском статусу и односу са оцем детета. Сви одговори се односе на дете рођено ван брака које је смештено у предшколску установу, чијим посредством је омогућен контакт са испитаницама. То је и једино дете већине мајки, а код мајки са више деце реч је о најмлађем детету.

5.1. Партнерска веза у време зачећа детета

У време око зачећа, све испитанице, осим једне, биле су у партнерској вези (55) или заједници (44) са оцем детета. Трудноћа само једне испитанице била је са случајним партнером. Дужина трајања партнерских веза, односно заједница, била је веома различита од најкраће, која је трајала само месец

Табела III-3. Трајање партнерских веза и заједница у време када је откривена трудноћа

Дужина везе /заједнице	Број испитаница
1-3 месеца	11
4-6 месеци	7
7-9 месеци	5
1 година	17
2 године	10
3 године	13
4 године	10
5 година	9
6 година	5
7 година	4
8 година	2
9 година	2
10 година	2
16 година	1
25 година	1
Није било везе	1
Укупно	100

дана, до најдуже, од двадесет пет година (табела III-3). Половина веза трајала је од једне до четири и године. Друга половина је или врло дуготрајна, од пет до двадесет пет година, или краћег трајања и мери се месецима, од једног до девет.

5.2. Коришћење контрацепције у време зачећа

Велика већина испитаница из нашег истраживања, њих осамдесет пет, у време зачећа није користила контрацепцију. Међу њима, четрдесет три испитанице нису користиле контрацепцију јер су трудноћу планирале. Педесет седам испитаница у време око зачећа, није планирало трудноћу. Међу њима, само петнаест испитаница је користило неку заштиту од нежељене трудноће. Све оне примењивале су искључиво непоуздане методе. У два случаја радило се о кондому, а у тринаест случајева о *coitus interruptus*-у. Међу испитаницама које су прибегавале прекинутом сношају чак их је десет са високим образовањем. Никакву контрацепцију, међутим, није користила велика већина испитаница из ове групе (42).

Четрдесет три испитанице су на питање о планираности трудноће одговориле потврдно. Како, међутим, питање о планираности трудноће углавном није продубљивано, не може се сматрати да се одговори увек односе на време око зачећа, већ могу да одражавају и планове и жеље везане за трудноћу са постојећим партнером у перспективи, у будућности. За разлику од негативног одговора на питање о планираности трудноће, који се односи управо на време око зачећа и на то да трудноћа у том тренутку није била планирана, потврдан одговор о планираности трудноће се не може увек сматрати временски потпуно јасно одређеним.

5.3. Размишљања о абортусу и давању детета на усвајање

5.3.1. Испитанице које су разматрале могућност абортуса

Двадесет седам испитаница је по открићу трудноће, углавном само накратко, помишљало на абортус. Тако је двадесет пет испитаница, чија трудноћа није била планирана у време када се догодила у неком тренутку,

помислило је да је абортус једно од могућих решења. Већина њих (17) је у то време била у партнерској вези са оцем детета, док је пет живело у заједници. Три испитанице су у време када су откриле трудноћу биле саме, две због тога што је до прекида партнерске везе, односно заједнице, дошло пре него што је трудноћа откривена, а једна јер се трудноћа догодила са случајним партнером.

На абортус су такође помишљале и две испитанице код којих трудноћа није била непланирана, али је после открића трудноће неочекивано дошло до прекида везе, односно заједнице.

Размишљања испитаница о абортусу била су повезана пре свега са недоумицама и проблемима везаним за партнерску везу, односно партнера (21), а ређе са условима за рађање (6).

Разлози за разматрање абортуса велике већине, 21 испитанице, тичу се партнерске везе. Своју везу са партнером у време зачећа и одлучивања за рађање оне су оцениле као кратку (2), нестабилну (3) или лошу (6), веза је била прекинута пре него што је трудноћа откривена (2), партнер их је напустио одмах по открићу трудноће (7), трудноћа се десила са случајним партнером (1).

Само шест испитаница је сматрало да околности (2) или услови живота (4) нису били погодни за рађање у том тренутку.

И поред тога што је у време откривања трудноће абортус био једна од опција, ниједна од ових испитаница своја размишљања није реализовала. На одустајање од абортуса и одлучивање за рађање детета утицало је више фактора, појединачно или удружено. Међу њима су охрабрење и подршка за рађање (11), жеља да се роди дете (10), бојазни везане за остваривање мајчинства у будућности (7), морална неприхватљивост абортуса (5), трауматично искуство абортуса (1), касно откривена трудноћа (5) и недостатак новца (2).

Најчешће је помисао на абортус одбачена услед охрабрења и подршка за рађање (11) и њу су добиле од партнера (5), родитеља (3), гинеколога (3). У истој мери превагнула је и снажна унутрашња потреба да реализују своје мајчинске потребе и роде дете, упркос оптерећењима и препрекама (10). Одустајању су допринеле и бојазни везане за остваривање мајчинства у будућности (7), испољене као страх од стерилитета који може бити последица абортуса (5) или због одмаклих година (2). Препрека је била и морална неприхватљивост абортуса (5), трауматично искуство абортуса

(1). Пет испитаница је открило трудноћу касно, па намерни прекид трудноће више није био опција коју су могле да разматрају. За две испитанице препрека је био и новац потребан за абортус који нису могле да обезбеде.

„У првом тренутку сам мало размишљала, с обзиром да трудноћа није била планирана и да смо се кратко познавали. Десило се изненада, ја сам имала 34 године, први пут ми се десила трудноћа иако никад нисам користила оралну контрацепцију. Он је јако добро реаговао, ни материјални услови нису били немогући и препрека. И негде сам се уплашила да оног тренутка кад пожелим нећу моћи да имам дете ако прекинем трудноћу, имам другарице које су у четрдесетим-педесетим, очајне, немају везу, немају децу...“

„Била је то врло озбиљна веза због које се цео мој живот истумбао, интензивна, јака, дубока. Али, кад сам сазнала да сам у другом стању, била сам већ раскинула са њим јер сам открила неке врло озбиљне статусне неистине. Цео живот ми је био претумбан, разводила сам се, оставила сам њега, била без динара са двоје деце. Размишљала сам о абортусу. Ипак сам осећала моралну обавезу да му кажем, питала сам шта мисли, има ли став. Био је одушевљен, рекао је: дивно, и то ми је било довољно да и поред свих тешкоћа за које сам знала да ће бити кренем у борбу и родим дете. И нека сам.“

„Кад је изненада отишао иако смо заказали венчање, била сам у 4. месецу трудноће. Тад сам размишљала о абортусу, кратко дан-два, док је трајало то лудило. Мој отац је рекао да има места за све, да није проблем да одгајимо дете. Имала сам јаку родитељску подршку, баш свих у кући.“

„Била сам доста малтретирана, па кад сам остала трудна, хтела сам и да абортирам, али сам одустала, мени је то грех. Ни младић није био за то да абортирам, али мама и тата јесу, знали су како живим.“

„Било је касно, нисам имала новца, био је јако скуп, осам хиљада динара са анестезијом или шест хиљада без, а ни мама ми није дала да идем на абортус.“

Са вероватно највећим „потресом“ суочила се испитаница која се са двадесет четири године суочила са трудноћом која јој се догодила са случајним партнером:

„Нисам знала да сам у другом стању, открила сам у четвртом месецу случајно, ишла сам код лекара због мигрене. Била сам у шоку, одмах

сам отишла и причала са доктором, али је било касно, морала сам да чекам недељу дана до комисије. Тих недељу дана чекања ми је било најгоре, а после разговора још горе. На комисији су ми рекли да је касно, да сам способна за рађање и да их социјални проблеми не интересују. Размишљала сам где ћу, шта ћу... Свашта ми је падало на памет, што ме не ударе кола, или тако нешто, али онда би ми увек пао тата на памет, како би њему било... Све се десило одједном, ником нисам рекла, мама је тад била код деде, баба је била умрла, није ми пало на памет да разговарам са својима. Била сам сама у стану, нисам ни са ким комуницирала, разговарала сам само са сестром од тетке, са њом сам блиска... Сад је свима је драго што се није завршило другачије, и мени је драго. Ипак мислим да све треба изгурати, па како буде, снаћи ћемо се некако..."

5.3.2. Испитанице које нису помишљале на абортус

Испитанице које, и поред тога што је трудноћа била непланирана у том тренутку, нису разматрале могућност да изврше намерни прекид трудноће су бројније (32).

Њихови разлози и размишљања су слични онима због којих су испитанице које су почетно помишљале на абортус одустале од тог „решења“. Ове испитанице су ипак, много чешће, трудноћу, иако непланирану, доживеле као могућност да остваре своју потребу да постану мајке. Без обзира на околности, двадесет пет испитаница прихватило је трудноћу и рађање детета као нешто што се не доводи у питање. Осим тога, али много ређе, навођена је морална неприхватљивост абортуса (5) и страх од последичног стерилитета (2). Две испитанице су откриле трудноћу касно, па абортус није био опција која се могла разматрати. У поређењу са групом испитаница које су о абортусу размишљале, у овој групи је више оних које су у то време живеле у заједници са партнером (12). У партнерској вези било је 14 испитаница, а шест је у то време било без партнера, три јер су трудноћу откриле после раскида везе, а три после прекида заједнице са оцем детета.

„Није планирана, али је жељена. Могло се очекивати, нисмо пазили, али нисмо се о томе ни договарали“

„Ја сам годинама желела дете, али трудноћа није била планирана и није намерно, она се догодила..... Имала сам 29 година и нисам размишљала о

абортусу, могло се десити да после не могу да имам децу, а то би за мене била казна. И дуго сам већ желела децу. Мени је „под а“ да будем мама, а онда све друго.“

„Лекари су рекли да не могу да останем у другом стању... Остала сам у другом стању у време кад сам хтела да се разиђем јер веза није функционисала.“

„Он није хтео да родим дете, предлагао је абортус. За тих десет година сам три пута остајала у другом стању и три пута абортирала. Кад сам тад остала у другом стању самостално сам донела одлуку да родим дете и рекла сам му то, није ми било важно да ће ме подржати, бити са мном, оженити ме.“

„Трудноћа је била жељена, само у апстракцији... Ни у ком случају не бих абортирала. Он се запрепастио, паралисао, ћутао неколико сати. Онда је рекао: све ћу да ти помогнем. Другог дана је рекао да не може, да му вратим све његове ствари које је донео. У једном тренутку ме молио да абортирам.... Знала сам да желим дете, али како, нисам знала, много је зависило од околности, нисам знала ни да ли ћу изгурати... Устајала сам ујутру са мишљу: како ћу сад ово сама? То је стварно била жељена трудноћа, али је била толика количина стреса, кад сам из дана у дан схватала колико ће то да буде само на мени. Сама сам, немам никога да ме подржи... И сад, толико сам поносна што сам изгурала, толику је то енергију тражило. Да имаш храброст, прихватање одговорности...“

5.3.3. Размишљања о давању детета на усвајање

О давању детета на усвајање, као очајничком решењу ситуације у којој нису виделе излаз из проблема везаних за непланирану трудноћу, помишљале су две испитанице.

Једна од њих је прво разматрала абортус, али је партнер подржао рађање. Пошто се ситуација променила и партнер није остварио обећања, размишљала је и о томе да дете да на усвајање:

„Кад сам остала трудна ишао је са мном код доктора. Имала сам хормонални поремећај, мислила сам да не могу да останем у другом стању, и докторка је била изненађена, и то са 40 година! Била сам у шоку. Волим децу, волела бих да имам неки нормалан брак, да могу деци да пружим мир...“

Размишљала сам, али он је подржао рађање детета, рекао да је то плод наше љубави... Онда нисам абортирала. Кад су кренуле свађе, хтела сам, али је било касно... Размишљала сам да дете дам на усвајање. Мислила сам, како год буде, ја ћу полудети. Ако је оставим у болници, можда ће је усвојити неко ко ће јој пружити оно што јој треба, али ћу ја полудети ако оставим своје дете. Ако је доведем кући, а не могу ни основно да јој пружим, таква материјална ситуација, стамбена, све три у истој соби, полудећу, немам ни најосновније. А шта ако ја полудим и одем у „Лазу“, шта ће бити са Мајом? Причала сам са другарицама, биле су огорчено против да оставим дете... Бојала сам се и шта ћу ако буде болешљива као Маја, она је првих неколико година имала астму, честе упале плућа, ишла у болницу... Плакала сам, исплакала сам толико суза да ми Дунав није раван... Прегурала сам. Нек су ми деца жива и здрава“ (40 година, дактилограф, незапослена, разведена, живи са оцем и двоје деце, старија ћерка 15 година, млађа годину дана).

Друга испитаница је трудноћу открила после раскида једногодишње заједнице са партнером, прекинуте због партнеровог проблема са алкохолом:

„Размишљала сам и о усвајању, док је нисам родила, била сам убеђена да ћу је дати на усвајање. Зато што сам сама, мислила сам како ћу сама, како ће околина, бојала сам се њега, да ће сазнати, правити ми проблеме... Имам блокаду кад размишљам о том периоду, као да нисам била ја, као да сам била у другом свету... Кад сам је родила, кад сам је видела, није више било шансе да је оставим. Сад знам да би ми било лакше да је више људи знало, и психички, могла сам да се некоме изјадам, да испричам своју бол, и физички, нисам морала да кријем и радим до последњих дана..“ (35 година, виша школа, запослена, разведена, живи са родитељима и децом, старија ћерка 9 година, млађа, рођена ван брака 2 године; испитаница није упознала оца детета са трудноћом).

5.3.4. Разматрање абортуса и давања детета на усвајање у групи мајки ромског порекла

У групи мајки Ромкиња, посматраних и издвојено, заједничка одлика понашања је да не користе контрацепцију за спречавање непланиране трудноће. У време око зачећа последњег детета (за шест испитаница је то

прво дете) ниједна није користила било какву контрацепцију. Трудноћа је, међутим, била планирана у само четири случаја.

За три испитанице које су у то време живе у ванбрачној заједници, рађање се подразумевало као природан исход, без обзира што је трудноћа била непланирана, а четврта, која је квалитет своје заједнице оценила као „лош“, трудноћу је открила касно:

„Била сам два и по месеца трудна, било је касно. Нисам ни знала да сам трудна, почела сам да повраћам, имала мучнине, вртоглавицу. Имала сам нормално менструацију, и кад сам отишла код лекара сазнала да сам у другом стању“ (самохрана мајка, 29 година, 4 разреда основне школе, дете од 5 година).

Непланирана трудноћа осталих испитаница подстакла је и размишљање о абортусу. За три испитанице, које су биле у вези, али не и у партнерској заједници, абортус је био једно од могућих решења. Једна је од тога одустала, а две га нису реализовале због касног откривања, недостатка новца, страха од последица:

„Било је касно, нисам имала новца, био је јако скуп, 8.000 динара, или 6.000 без анестезије... Ни мама ми није дала, рекла је: ако има за нас биће и за њега. И комшиница која је имала абортус, због посла, па после није могла да има децу, рекла ми је: никако немој“ (самохрана мајка, 32 године, партнер је напустио у тренутку откривања трудноће, са дететом од 5 година живи са мајком и још пет чланова породице).

О томе да дете да на усвајање није размишљала ниједна испитаница:

„Не би ми пало на памет. Свако је дете мило мајци. Здраве, право родиш, даш неком! Кад има 'леба за четворо, има и за њу“ (39 година, Ромкиња, 25 година живи у ванбрачној заједници, шесторо деце).

5.4. Жеља родитеља да склопе брак пре рођења детета

Трудноћа није довела до претварања ниједне партнерске везе ни заједнице испитаница у брак. То, међутим, не значи да брак није био опција о којој су многе будуће мајке, али и очеви, размишљали. Скоро половина мајки (47), а према њиховим исказима и приближно толико очева (44) имало је жељу да склопе брак пре него што се дете роди. Жеља је била обострана код трећине родитеља (32). Код више од четвртине родитеља (27), међутим,

жеље нису биле подударне. Наиме, петнаест мајки и дванаест очева су сматрали да је брак пожељнија форма заједнице с обзиром на то да ће се родити дете, али то није била и жеља њихових партнера. Родитељски парови код којих ниједна страна није желела да склопи брак пре рођења детета су нешто бројнији од оних који су такву жељу имали, њих је било 39.

5.4.1. Испитанице које нису желеле да склопе брак

Иако разлике нису велике, бројније су испитанице које нису имале жељу да склопе брак (53). Већина међу њима (32) желела је живот у заједници са партнером, оцем детета. Међу испитаницама које нису желеле да склопе брак пре рођења детета је седамнаест мајки које су у тренутку испитивања живеле у ванбрачној заједници, остале су самохране мајке.

Разлози испитаница који су стајали у основи одсуства жеље да се брак склопи могу се сврстати у неколико група и присутни су са различитом учесталашћу. Иако је у сваком конкретном случају могло да утиче више разлога, издвојен је један који је био од највећег утицаја. Тако се могу издвојити разлози везани су за брак као институцију (25), за квалитет везе и особине и понашање партнера (21), околности и лоше претходно искуство (7).

Разлози везани за брак као институцију (25 испитаница) су тек нешто мање присутни него разлози везани за особине и понашање партнера и околности. Ове испитанице, наиме, не виде предности брака, по њима је брак непотребна формалност, како често кажу „само папир“, а оно што сматрају важним је заједнички живот, квалитетна веза, заједница, одговарајуће особине партнера.

„Ја не верујем у институцију брака. За добар однос партнера није потребан папир. Немам никакву потребу да се удам, никакву потребу да озваничимо нашу везу папиром, прославом. То сматрам једном од формалности коју не морам да чиним.“

„Није ми било битно, да јесте, вероватно бих се удала. Ја имам брак иза себе, мој супруг ванбрачног сина, од неког папира ми је био важнији квалитет везе и особине партнера. Човек мора да уреди те односе, и ванбрачна заједница се скоро изједначила са браком. Нисам спремна да

променим презиме, а не знам која би друга промена наступила у нашем животу – имамо квалитетну заједницу, децу, дом..“

„Желела сам да живимо заједно, желела сам да будем с неким кога волим. Мени папир не значи ништа, мени је стало да будем с неким. А о венчању нећу ни да причам, то ми је губљење времена и пара. Ја нисам присталица брака, али да је он то хтео, ја бих пристала.“

Разлози који се односе на партнера и квалитет везе, а због којих није било жеље да се склопи брак су бројни (21). Неодговарајуће особине, ситуацију и понашање партнера навело је тринаест испитаница, оцењујући да партнер није био одговарајући за трајно везивање, постојало је неповерење у партнера, он није био слободан, или је напустио кад је сазнао за трудноћу. Слично, осам испитаница препреком је сматрало квалитет саме везе, оцењујући је као нестабилну, лошу, везу која је изгубила некадашњи квалитет, или која је била прекинута:

„Није ми било приоритетно да будем у браку с обзиром на квалитет везе. Како је веза слабила, више се о браку није ни причало. О браку је било речи раније, у току везе, тада не.“

„Нисам желела да живим са њим. Немамо исте животне ставове, циљеве, он је страшно посесиван, љубоморан, има жељу да контролише. Осећала сам да ме спутава, почео је и да пије, највише се променио кад сам остала у другом стању...“

„Нисам о томе размишљала, потпуно је прекинуо контакт од кад сам му рекла да сам остала у другом стању.“

Табела III-4. Жеља испитаница да склопе брак пре рођења детета, према образовном статусу

Образовање испитанице	Жеља мајки да се склопи брак			
	да		не	
	број	%	број	%
ОШ и мање	12	54,5	10	45,4
ССС	23	52,3	21	47,7
ВСС	12	35,2	22	64,7

Само четири испитанице су навеле разлоге који се односе на околности које нису биле повољне за склапање брака (на пример малолетност), а три испитанице разлоге повезане са претходним брачним искуством:

„Ја сам после развода рекла да нећу више склапати брак. Зато што сам направила грешку и видела да папир ништа не значи.“

Посматрано према образовању, само у групи испитаница са вишом школом и више од тога, већина испитаница (65%) није имала жељу да склопи брак пре рођења детета. У остале две образовне групе, више од половине испитаница имало је супротан став (табела III-4).

Уочавају се извесне разлике које стоје у основи одсуства жеље да се склопи брак према образовању испитаница. У групи испитаница са вишим образовањем или више од тога (22), разлози везани за брак као институцију су нешто мало чешћи, брак се сматра непотребном формалношћу и нагласак ставља на заједнички живот (12 испитаница). Код осталих су присутни разлози везани за квалитет везе и особине и понашање партнера (10). У групи испитаница са основним образовањем које нису желеле да склопе брак (9), међутим, чешће су присутни разлози везани за неповерење у партнера и лошу партнерску везу, као и лоше претходно искуство (6) него разлози везани за непостојање предности брака као институције и малолетност (3). Испитаница без школе такође није желела да склопи брак, а разлог је био малолетност.

Према брачном стању, половина мајки које имају брачно искуство припада овој групи која није желела да склопи брак пре рођења детета. Разведене мајке су се, наиме, поделиле у две једнаке групе по овом питању.

У групи од 53 испитанице које нису желеле да склопе брак пре рођења детета уочава се велики број (24) оних које су размишљајући о предностима брака изразиле став да у ситуацији када партнери имају децу брак има преимућства у односу на ванбрачну заједницу. Разлози да саме, ипак, нису желеле да склопе брак најчешће леже у незадовољавајућем квалитету везе и особинама и понашању партнера. Оне углавном нису биле ни у ситуацији да са оцем детета остваре живот у ванбрачној заједници, већ су остале саме. Само за мањи број испитаница (7), а оне су у тренутку испитивања живеле у ванбрачној заједници, формалне предности које приписују брачној заједници у сопственом случају нису биле довољан разлог за склапање брака и предност су дале животу у заједници.

5.4.2. Испитанице које су желеле да склопе брак

Иако није реализована ни у једном случају, код великог броја мајки, њих 47, постојала је жеља да са оцем детета склопе брак пре рођења детета. У тренутку испитивања, осим четири које су живеле у ванбрачној заједници, све остале испитанице из ове групе биле су саме (самохране). Већина испитаница из групе са основним (55%) и средњим образовањем (52%) имала је жељу да склопи брак пре рођења детета, и око трећине испитаница са вишим образовањем и више од тога (табела III-4).

Схватање брака највише испитаница из ове групе може се описати као традиционално. Оне сматрају да се брак подразумева када се живи заједно и жели дете, да природно прати трудноћу и да је одговарајућа заједница за одгајање деце. Оне поштују институцију брака и заједнички живот који брак подразумева. Предност брака ове мајке виде и у сигурности коју обезбеђује, пре свега за децу, а онда и за жену, као и подељеној одговорности и доприносу оба родитеља одгајању деце. Сматрају и да је брак оптерећен са мање проблема, емотивних, финансијских и осталих него ванбрачна заједница, а прихваћено правило понашања у нашој средини је да трудноћа води браку, па је и однос околине позитивнији.

„Јесам, мени је то некако до задњег тренутка била жеља. Мислим да је брачна заједница права заједница и да је то оно што је породица. Ја сам желела, никад себе нисам замишљала као самохрану мајку. А поготово са два детета.. Некако сам инсистирала на веридби, било ми је страшно, у другом стању, а ничега нема. Овако, кад има веридба, била сам мирнија, као да сам била на пола пута, веза води у том правцу...“

„Мени је то више било везано за дете, пре него што се родило дете нисам поштовала брак уопште. Мислила сам да папир не треба да буде суштина, већ да прати ту суштину, нисам традиционални тип жене која треба све да трпи да би сачувала брак. Мислила сам да ће наша веза бити вечна пошто постајемо родитељи, па није био проблем да то буде и законски дефинисано.“

5.4.3. Очеви и њихова жеља да се склопи брак

Из одговора испитаница посредно се сагледава и жеља њихових партнера да се пре рођења детета склопи брак. Мање бројни су очеви који су такву жељу изразили, њих је четрдесет четири. Њихови разлози, на основу исказа мајки, могу да се опишу као традиционални став да је брак законски оквир који се подразумева када се рађају деца. Два партнера нису знала за трудноћу, јер једна испитаница није обавестила оца детета о трудноћи коју је открила након раскида заједнице, а друга није са сигурношћу знала ко је отац детета.

За све остале очеве, којих је педесет четири, трудноћа њихових партнерки није представљала подстицај да предложи и омогуће да се реализује склапање брака пре рођења детета. Према исказима испитаница, разлози су различити. Мање бројни су очеви који су имали гледиште да брак представља непотребну формалност, а да је важан заједнички живот, и они чине приближно трећину. Већину, око две трећине, међутим, чине очеви који су били „затечени“ трудноћом својих партнерки и нису били спремни за родитељство, који су били незаинтересовани или неспремни за заједнички живот. Њихово понашање, незадовољавајући квалитет везе, прекид везе, најчешће су навођени разлози којима су испитанице тумачиле одсуство жеље код очева да се брак склопи.

Табела III-5. Жеља очева да склопе брак пре рођења детета, према образовном статусу

Образовање оца	Жеља оца да се склопи брак			
	да		не	
	број	%	број	%
ОШ и мање	8	44,4	10	55,6
ССС	27	50,0	27	50,0
ВСС	9	33,3	18	66,7

Посматрано према образовању, подједнак број очева који су желели и који нису желели да склопе брак (50%) био је само у групи очева са средњом школом (табела III-5). У остале две образовне групе већина очева није имала жељу да склопи брак пре рођења детета, наглашеније у групи са вишим образовањем и више од тога (67%), него у групи са основном школом или мање од тога (56%). Једини отац који је без школе, желео је да склопи брак.

5.4.4. Подударне и различите жеље родитеља у вези са склапањем брака

Жеље партнера у вези са склапањем брака пре рођења детета су у великој већини случајева (71) биле подударне (табела III-6). Обострано одсуство жеље да се брак склопи постојало је нешто чешће, у 39 случајева, него обострана жеља да се пре рођења детета склопи брак, у 32 случаја. Неподударне жеље постојале су код 27 родитељских парова. Два оца нису знала за трудноћу својих партнерки.

Табела III-6. Постојање жеље код родитеља да се склопи брак пре рођења детета, према партнерском статусу мајке у време испитивања

Жеља да се склопи брак	Укупно	Самохране мајке	Ванбрачне заједнице
Оба родитеља	32	28	4
Ниједан родитељ	39	29	10
Мајка желела, отац није	15	15	0
Отац желео, мајка није	12	5	7

Родитељи који обострано нису желели да склопе брак

Највише подударности, у 39 случајева, било је у томе да ни код једног партнера није било жеље да се брак склопи пре рођења детета. Међу њима је двадесет девет самохраних мајки и десет мајки које живе у ванбрачној заједници.

Разлози који стоје у основи обостраног одсуства жеље да се склопи брак пре рођења детета могу се поделити у две групе и односе се на партнерску везу (22) или на брак као институцију (17).

Најчешће, у 22 случаја, разлози које су испитанице наводиле односе на партнера или партнерску везу. Партнер није био слободан, није желео брак ни заједнички живот, до разлаза је дошло одмах по открићу трудноће, веза је била нестабилна или лоша и постојало је неповерење у њен опстанак или је трудноћа откривена после прекида везе.

Друга група разлога била је присутна код седамнаест родитељских парова за које институција брака није имала предност и који су сматрали да је

важан заједнички живот, а да склапање брака није предуслов за рађање деце. И у тренутку испитивања десет од њих је у живело је у заједници. У два случаја венчање је планирано, али не пре, већ после рођења детета, а у једном случају будући родитељи су били малолетни.

Родитељи са обостраном жељом да склопе брак

У време када је трудноћа откривена, жеља сваке треће испитанице (32), а према њиховим исказима и жеља и намера њихових партнера била је да се брак склопи пре рођења детета. Брак, међутим, није склопљен ни у једном од ових случајева. И не само да није склопљен брак, већ се огромна већина ових парова (28) и разишла, у току трудноће или после рођења детета, често после заједничког живота. Само четири пара су у тренутку испитивања живела у заједници.

Разлози због којих није дошло до склапања брака пре рођења детета могу се сврстати у две групе. У првој су они везани за ситуацију (18), односно околности, а у другој везани за партнерски однос (14).

Разлози везани за околности су учесталији и њих је навело 18 испитаница. Најчешће је то недостатак новца да би се организовало свадбено славље које се сматрало неизоставним делом чина венчања, одлагање планираног венчања због смртог случаја неког од чланова породице, негативан утицај некога из окружења, компликована трудноћа због које је венчање одложено за време после рођења детета, развод претходне брачне заједнице неког од партнера није био спроведен до краја. Два партнера нису имала документа (један од њих због специфичне ситуације није био у могућности да их добије, па је склопљен црквени брак). Међутим, одлагање брака због сплета околности временом је постало трајно, јер је касније дошло до проблема у партнерским односима, што је резултирало разлазом, најчешће прекидом ванбрачне заједнице.

У искуству две испитанице стекли су се бројни разлози који су, појединачно, били присутни и код многих других испитаница:

„Некако ми је било логичније и лепше да се дете роди у браку, иако сви знају да је зачето без брака, да пише на папиру и да носи очево презиме. Али, нисмо имали новчаних могућности, све смо мислили сад ћемо, сад ћемо... Размишљали смо о општинском венчању, у најужем кругу породице, можда

касније црквено. За мене је важније црквено, али је по закону важније општинско. Требали су нам сведоци, моја кума живи далеко, он нема најбољег друга, треба је све организовати, била је врућина, ја сам у трудноћи отицала... Живели смо од једне плате, били подстанари, ни породилско боловање нисам добила на време, већ тек после пола године јер газдарица није плаћала редовно. Дошла је зима, бивши муж је остао без посла, подстанари, с малим дететом, нисмо могли да преживимо..."

„Већ три године смо живели заједно, није се ни постављало питање да ли ћемо се венчати, то се подразумевало. Моја трудноћа је била врло ризична, отишла сам у болницу. След догађаја је био такав да се нисмо венчали, иако смо венчање заказали. Онда смо планирали да се венчамо кад се роди беба. Али, беба је рођена са срчаном маном, ја сам напустила посао, све сам подредила њој и више нисмо размишљали о браку јер смо живели као брачни другови, само без папира. Једино смо желели да се венчамо у цркви, нарочито ја, али кад је тата умро више о томе нисам ни ја размишљала... После је он изгубио посао, фирма му је пропала, отишао је у иностранство, прво на по 3-4 месеца, па је то постајало све дужије, и сада живи тамо. Друго дете није био покушај да се веза обнови, већ смо обоје размишљали да Миа треба да има сестру или брата, што је и она желела... Тешко је када неко кога волите није ту... Договорили смо се да свако крене својим путем... Кад од годину дана проведемо месец или два заједно, блискост се изгуби, некад смо сатима причали, а сад немамо о чему, некад је било довољно да се погледамо па да се разумемо, а сад и кад причамо не разумемо се у већини случајева... Свесно растуристе породицу зарад тога да нам једног дана свима буде добро, али се плати висока цена, јер се удаљимо и више немамо о чему да причамо. А да је остао овде, не бисмо имали од чега да живимо.“

У другу групу разлога због који није склопљен брак иако су то оба родитеља првобитно желела (14 испитаница) спадају разлози везани за понашање или ситуацију партнера и партнерски однос. Тако је партнер одлагао венчање, није створио неопходне услове за заједнички живот, или није био слободан. Неколико партнера је неочекивано напустило будуће мајке своје деце. Код неких парова је дошло до узајамног неслагања па се појавило неповерење у опстанак везе. У већини случајева до прекида везе је дошло већ у току трудноће.

„Живели смо две године заједно, било је у плану да се узмемо... Имала сам један спонтани, други спонтани, онда трудноћа... Било му је драго, то смо желели... Убрзо после сазнања о трудноћи остао је без посла, био је

потрешен, престао је да се дружи, ни са најбољим другом није хтео да се виђа. Наша комуникација се сводила на то: ја немам посао, од чега ћемо да живимо. И ја сам била остала без посла, али сам ја била трудна после два спонтана абортуса и говорила сам: имамо родитеље, и ја и ти, нећемо умрети од глади... Увече смо се били договорили да идемо да купимо завесе, тад смо се били уселили у овај стан који је тата купио. Није ништа рекао, пробудила сам се у 7 ујутру, кад сам изашла из купатила њега није било. Звала сам га телефоном, само је говорио: није ми добро, није ми добро. После месец дана је дошла његова мама и покупила његове ствари. Само је говорила да он није добро. Ни он ни нико од његових се никад више није јавио“.

Неподударне жеље родитеља о склапању брака

Жеље партнера о склапању брака, међутим, нису увек биле подударне. Група мајки које су биле заинтересоване за брак а њихови партнери нису нешто је већа (15) него очева који су желели брак, а њихове партнерке нису (12).

Петнаест мајки је желело склапање брака са очевима своје деце, али они таквих жеља нису имали. Код свих је дошло до прекида везе, односно заједнице. У неким ситуацијама до разлаза је дошло веома брзо. Три оца су одмах по открићу трудноће напустила своје партнерке, а у два случаја трудноћа је и откривена после разлаза са партнером. Четири везе, односно заједнице су прекинуте у току трудноће, а пет у првој години после рођења детета. Један отац је извео мајку и дете из породилишта и напустио заједницу.

Ток веза је другачији у другој групи, у којој мајке, њих дванаест, нису желеле да склопе брак пре рођења детета иако је то била жеља њихових партнера. Код већине ових парова није дошло до прекида и седам парова је и у тренутку испитивања живело заједно, у ванбрачној заједници. Ове испитанице су дале предност заједници, а не институцији брака, а код две испитанице пресудно је било лоше претходно брачно искуство. Код осталих пет мајки у основи је било неповерење у успех и опстанак везе или процена да партнер није довољно одговоран и међу овим паровима до разлаза је дошло убрзо током трудноће.

Уочава се да је у групи испитаница које су у тренутку испитивања живеле у ванбрачној заједници са оцем детета одсуство жеље да се склопи брак било

много чешће код жена, обрнуто него код самохраних мајки. Код мајки у ванбрачним заједницама, код половине парова (10) ниједан од партнера није имао жељу да се склопи брак пре рођења детета. Код друге половине парова, жеље су биле различите (7) или је постојала обострана жеља да се склопи брак (4). Одсуство жеље да се склопи брак било је знатно присутније код жена. Од 21 испитанице које су у време испитивања живе у ванбрачној заједници, 17 није желело да склопи брак пре рођења детета, сматрајући то непотребном формалношћу. Ни и једном случају, међутим, није се догодило да је испитаница желела да склопи брак, а да је то њен њен партнер одбијао. Обрнута ситуација, да је партнер желео, али да је испитаница дала предност неформалном браку била је присутна код седам парова. Међу њима су четири испитанице имале претходно брачно искуство (три су разведене и једна удовица).

„Он је хтео. А ја нисам, да ли из страха, или неповерења у брак као институцију, осећала сам се сигурније овако, нисмо везани папиром и живимо заједно зато што то желимо, а не зато што нам је компликовано због папира да се разводимо. А видела сам да брак ништа не значи у смислу функционисања. Нисам хтела и зато што се не осећам као он коме је то први пут, немам то усхићење које је имао он, па ми је било поштеније да не пролазим кроз то са њим... Ваљда сам хтела да то одложим, плашила сам се, а није ми то било важно...“

Две специфичне ситуације

За две мајке ни брак, ни заједнички живот нису били опције коју су разматрале и одлуку су донеле саме, без очева. Једна од њих није извесно знала ко је отац детета, а друга је открила трудноћу након раскида заједнице и сматрала је да је и за њу и за дете боље ако отац не сазна.

„Нисам размишљала да му кажем, јер сам видела да живи од данас до сутра, да му је најважнија кафана и друштво, да бих имала само проблеме а да ништа не бих постигла. Ниједног тренутка нисам размишљала да га потражим и нађем га и кажем му.“

5.4.5. Жеља да се склопи брак у групи мајки ромског порекла

Када се издвојено посматра група испитаница ромског порекла, уочава се да је и код њих, и поред распрострањености ванбрачних заједница карактеристичних за ромску културу, склапање брака пре рођења детета била жеља половине (6) испитаница. Међутим, ниједан брак није био склопљен, па ни у два случаја где су жеље оба партнера биле подударне:

„Родитељи су били против, и његови и моји. Ипак, више због његових... После су нам се смучили сви проблеми и расправе, па смо рекли да останемо како смо, добро нам је и овако како је... Договорили смо се да остане тако како је, а ако и за двадесет година останемо заједно, можда ћемо се и венчати (22 године, пет година живи у ванбрачној заједници, једно двогодишње дете).

„Лична карта, босанска му је била истекла, био је предао за двојно држављанство. И доста су се људи мешали, он је Босанац, ја Ромкиња...“ (36 година, самохрана мајка, дете од годину дана, рођено у ванбрачној заједници, разлаз кад је дете имало 3 месеца).

Четири испитанице су желеле да се склопи брак, али то нису желели њихови партнери:

„Наравно да сам желела. Али ништа нисам смела да кажем, нисам смела да зинем, онда добијем преко уста... Отишао је. Рекао је: ко зна чије је дете, не интересује ме то дете, ти одлучујеш, можеш да радиш шта хоћеш, никад ти нећу сметати... Исписани смо из живота... Боље то него да ме малтретира“ (самохрана мајка, 32 године, са дететом од 5 година живи са мајком и још пет чланова породице).

„Хтела сам потписани брак, да све буде како треба. Код нас је то срамота. То ми је била највећа жеља, да дете не буде ванбрачно. Он је мени обећавао да ћемо се венчати, обећавао куле и градове, а ја сам била слепа и наивна па сам му све веровала. Кад дође девојка у кућу, прави се славље, то је главно. Код мене то није било тако, ја сам побегла. Да ме запресио, била би венчаница, свадба...“ (29 година, самохрана мајка, једно дете, са 17 година „побегла“ код партнера, 7 година са повременим прекидима живели у заједници, партнер је истовремено имао још једну заједницу и двоје деце; разлаз кад је дете имало 3 месеца).

Седам испитаница, пак, није имало жељу да склопи брак пре рођења детета. У шест случајева, та жеља је била подударна са жељама партнера:

„Није желео то дете, нисмо више живели заједно, живео је са својом женом, желео је да абортирам, рекао је да не рачунам на њега“ (31 година, троје деце из две ванбрачне заједнице, једно дете из прве ванбрачне заједнице, двоје из друге; последње, треће дете је рођено после прекида друге ванбрачне заједнице која је трајала 7 година, непризнато очинство).

„Имала сам 17 година кад сам се удала. Нисам побегла, али није било свадбе. Нисмо размишљали о потписивању брака, нисмо били пунолетни. После сам била пунолетна ја, он још није. Венчаћемо се. Не знам кад, нисмо се још договорили, али венчаћемо се“ (24 године, седам година у ванбрачној заједници, троје деце, у време испитивања била у 5. месецу трудноће).

Само у једном случају, отац јесте, а мајка (удовица) није желела да склопи брак пре рођења детета:

„Ја нећу да се венчам. Ако немамо заједнички језик, разумевање, причамо једно другом наше муке, један папир не држи нешто. Није важно да је брак потписан, него да живиш добро. Мени је успешан брак, имам боље услове него што сам имала са венчаног мужа“ (35 година, живи у ванбрачној заједници девет година, троје деце; удовица, 12 година била у званичном браку у коме је такође родила троје деце).

5.5. Промене партнерског статуса повезане са трудноћом

У времену од зачећа детета до тренутка испитивања партнерски статус велике већине испитаница значајно се мењао. Откриће трудноће за многе partnере је представљало подстицај за учвршћивање везе. Код других је, међутим, дошло до погоршања квалитета везе и међусобног удаљавања, некад присутног у толикој мери да је прекинут сваки контакт (табела III-7).

5.5.1. Промене подстакнуте открићем трудноће

У време око зачећа, све испитанице, осим једне, биле су у партнерској вези (55) или заједници (44) са оцем детета. Већ од времена зачећа до тренутка када је трудноћа откривена, дошло је до разлаза у осам случајева,

прекинуле су се четири заједнице и исто толико партнерских веза а откриће трудноће није довело до промена у смислу обнављања ниједне од њих (табела III-7).

Табела III-7. Партнерски статус испитаница у време зачећа детета и промене током времена

		Временска тачка/период посматрања		
Партнерски статус испитанице	У време зачећа	По открићу трудноће, а пре рођења детета	У време порођаја	У време испитивања
	У партнерској вези са оцем детета (55)	сама - веза прекинута још пре открића трудноће (4)	сама (4)	сама (4)
		сама - веза прекинута (21)	сама (21)	сама (21)
		веза траје (12)	у вези (12)	сама (10) у вези (2)
		веза претворена у заједницу (18)	у заједници (18)	сама (14) у заједници (4)
	У партнерској заједници са оцем детета (44)	сама - заједница прекинута још пре открића трудноће (4)	сама (4)	сама (4)
		сама - заједница прекинута (7)	сама (7)	сама (7)
		у заједници (33)	у заједници (33)	сама (16) у заједници (17)
	Без партнерске везе (1)	сама	сама	сама

У већини осталих случајева, сазнање о трудноћи условило је промене у партнерском статусу. То нарочито важи за партнерске везе. Најчешће, дошло је до прекида партнерске везе, чак двадесет једне. Нешто ређе, у

Табела III-8. Промене у партнерским везама повезане са трудноћом, у периоду од зачећа детета до тренутка испитивања

Ток	Број испитаница
Веза – трудноћа – раскид - откриће трудноће	4
Веза – трудноћа – раскид у трудноћи	21
Веза – трудноћа – раскид после рођења детета	10
Веза – трудноћа – заједница – раскид после рођења детета	14
Веза – трудноћа – траје веза	2
Веза – трудноћа – заједница – траје заједница	4
Укупно	55

осамнаест случајева, трудноћа је представљала подстицај за започињање заједничког живота и ове везе су прерасле у заједнице. Дванаест партнерских веза је наставило да траје и у трудноћи. Тако је од од зачећа до неког тренутка у току трудноће дошло до прекида око 40% партнерских веза (табела III-8).

У ситуацијама када је до зачећа дошло током заједничког живота (44) откриће трудноће је изазвало мање промена. У већини, у тридесет три ванбрачне заједнице, по открићу трудноће није дошло до промена. Седам ванбрачних заједница прекинуто је током трудноће. Са четири заједнице које су већ биле прекинуте у време кад је откривена трудноћа (и трудноћа није условила никакве промене) то значи да је од зачећа до неког тренутка у току трудноће прекинута свака четврта ванбрачна заједница (табела III-9).

Табела III-9. Промене у партнерским заједницама повезане са трудноћом, у периоду од зачећа детета до тренутка испитивања

Ток	Број испитаница
Заједница – трудноћа – разлаз – откриће трудноће	4
Заједница – трудноћа – разлаз пре рођења детета	7
Заједница – трудноћа – разлаз после рођења детета	16
Заједница – трудноћа – траје заједница	17
Укупно	44

5.5.2. Партнерски статус у време порођаја

Промене до којих је дошло у трудноћи довеле су до тога да је током трудноће и у време порођаја тридесет седам мајки остало без подршке својих партнера (табела III-7). Половина испитаница је у време порођаја живела у ванбрачној заједници са оцем детета (51). Дванаест испитаница је остало у партнерској вези са оцем детета, без заједничког живота.

Мајке којима је током трудноће и порођаја изостала подршка њихових партнера, биле су скоро увек ослоњене на психолошку и практичну помоћ својих примарних породица.

Иако није типичан, и иако није сасвим без подршке, због своје дирљивости може да се издвоји и опширније прикаже случај испитанице која се током трудноће нашла у Прихватилишту за мајке у Звечанској улици:

„Нисам била свесна које то све тешкоће носи, али сам решила да родим, желела сам дете иако није било планирано... У 8-9. недељи смо причали о томе, нико други није знао, ни родитељи. Ипак је био за абортус, био је и заказао, али кад је видео да не могу то да урадим, одустао је. Он је променљиве природе, мада мислим да је ту нешто друго било, нека друга девојка, на крају се то испоставило као тачно... Били смо пет дана заједно код њега, разишли смо се и ја сам дошла код родитеља. Нисам знала како да им кажем, мој отац је патријархално васпитан, крила сам неко време, онда је сестра рекла мами, али смо криле од тате, има висок притисак, плашиле смо се како ће да реагује... У четвртом месецу сам отишла да живим са старијом сестром која је удата и живи одвојено, тада нисам радила. Први месеци трудноће били су ми тешки, али пошто сам желела то дете, желела сам да оно то не осети, прихватила сам све то колико сам могла. Верујем у бога и то ми је дало снагу, тако да сам пребродила тај период доста добро. Тад сам се први пут и причестила, и исповедила... Сестрина подршка ми је много значила, пошто је она увек била уз мене... Мама је била забринута, била је за то да абортирам, али наравно, кад сам ја одлучила, прихватила је то. Колико је могла, и она је помогла. Пошто је сестра живела као подстанар, изашла ми је у сусрет колико је могла, а онда сам у осмом месецу трудноће отишла у Звечанску, смештај за самохране мајке.

За време трудноће Милан и ја се нисмо виђали, он је тај који је прекинуо. Пред крај сам му рекла да сам у Звечанској, дошао је, али то није ништа променило, остала сам тамо... Рекао је да ће бити уз мене и да ће ми помоћи. Кад сам отишла у болницу, јавила сам му, али је имао неки одговор: шта се то мене тиче, јел треба да се радујем што ћу постати тата. После порођаја сам му јавила да сам родила сина, само то. И нисам хтела да га зовем нити да нешто очекујем. Али, дошао је, остала сам десетак дана у болници, дошао је сутрадан или прекосутра после порођаја. Био је и он збуњен, видео је Марка, није ни њему било свеједно. Из болнице смо изашли код њега кући, тако је он одлучио. Пошто он живи у гарсоњери у сутерену, нису били услови за дете и после 2-3 недеље отишли смо код његовог оца, са којим иначе није био у неким добрим односима, али нас је супер прихватио и помогао ми је доста око Марка. У то време Милан се боље сналазио око детета него ја, али је онда све почело да му смета, кренули су изговори да мора да се наспава, одмори. Дође код нас, остане пар сати, онда оде на спавање у свој стан. Тако је било неко време и онда смо се разишли... Све сам ја то превазишла, најбитније ми је моје дете.... Марко је имао 4 месеца,

отишла сам опет код сестре и код ње била неко време, долазила сам у посету код мојих и на крају и остала. Док сам била код сестре, Милан је повремено долазио, не често. Отац је сазнао кад сам у трудноћи отишла код сестре, није хтео да зна за мене и тек кад сам се породила дошла сам овде... Мало по мало је попуштао, сад Марка обожава. Према мени, не може да превазиђе, није као што је било..." (23 године, дете од годину дана, пре трудноће веза трајала две и по године, са повременим прекидима; основна школа, повремено ради непријављено, живи са дететом, родитељима, братом и сестром као подстанар, цела породица дошла из Хрватске у „Олуји“).

5.5.3. Партнерски статус у тренутку испитивања

После рођења детета, до тренутка испитивања, прекинуто је још тридесет ванбрачних заједница и десет партнерских веза.

У тренутку испитивања, мање од четвртине испитаница (23) било је у ванбрачној заједници или партнерској вези са оцем детета. Двадесет једна испитаница је живела у ванбрачној заједници, заједнички живот седамнаест родитеља започео је пре трудноће, а четири по открићу трудноће која је настала у њиховој партнерској вези. Два родитељска пара била су у партнерској вези, као што је било и у време зачећа.

Од времена зачећа детета, до тренутка испитивања, у различитој временској тачки, разишла се огромна већина, три четвртине родитељских парова (76). Прекинуто је 27 ванбрачних заједница и 35 партнерских веза из времена зачећа, као и 14 ванбрачних заједница у које су, подстакнуте трудноћом, перарсле партнерске везе.⁵ У поређењу са партнерским везама, ванбрачне заједнице родитеља биле су значајно постојаније, одржало их се око 40%. Код 90% родитељских парова који су у време зачећа били у партнерској вези дошло је до разлаза, и у време испитивања само четири пара су живела у заједници, а два и даље у партнерској вези. Већина родитеља који су у време зачећа детета били у партнерској вези никада није започело заједнички живот, а 14 родитељских парова јесте, и они су се разишли после заједничког живота започетог по открићу трудноће. Ове

⁵ Једна ванбрачна заједница престала је да постоји услед смрти партнера, односно оца детета.

заједнице настале по открићу трудноће показале су се нешто нестабилнијим од заједница које су постојале и пре трудноће (табела III-10).

До разлаза међу партнерима најчешће је дошло после рођења детета (40), затим у трудноћи (28), а осам парова се разишло још пре него што је трудноћа откривена. Уочавају се разлике у временским тачкама прекида партнерских веза и ванбрачних заједница. До прекида партнерских веза најчешће је дошло у току трудноће (21). Ванбрачне заједнице су се, међутим, најчешће прекинуле после рођења детета (16). После рођења прекинуто је и 14 од 18 ванбрачних заједница у које су по открићу трудноће прерасле партнерске везе.

Табела III-10. Различите временске тачке разлаза родитеља, према партнерском статусу у време зачећа детета

Временска тачка разлаза	Партнерски статус у време зачећа		
	партнерска веза	ванбрачна заједница	укупно
Пре открића трудноће	4	4	8
Пре рођења детета	21	7	28
После рођења детета	24	16	40
Укупно	49	27	76

5.6. Подршка околине приликом доношења одлуке о рађању ван брака и промене у ставовима околине

Сагледавању става најближег окружења према томе што трудноћа испитаница неће бити праћена склапањем брачне заједнице пре рођења детета, и да ли је за рађање ван брака постојала подршка и одобравање из околине, било је посвећено питање: „Приликом одлучивања на рађање ван брака, да ли сте имали нечију подршку?“ Међутим, одговарајући на ово питање многе мајке су разматрале одлучивање о рађању, јер је у њиховом случају ток догађаја је био такав да оне нису биле у ситуацији да доносе одлуку о рађању ван брачне заједнице, већ пре свега о рађању детета. Из одговора испитаница се види да су се ставови околине у неким случајевима током времена мењали, увек у правцу прихватања детета и подршке мајци.

5.6.1. Испитанице које су у време одлучивања о рађању живеле у заједници

Свака друга испитаница је у време трудноће живела у заједници са партнером. У ситуацији када су партнери живели у заједници, још пре трудноће или подстакнутој трудноћом, најближа околина је углавном имала позитиван однос и прихватала је рађање детета ван брака без отпора и противљења.

Може да се претпостави да је позитиван однос окружења зависио највише од квалитета партнерског односа и процене његове стабилности. Уочава се да је позитиван однос околине искуство пре свега парова који су заиста опстали заједно и у време испитивања живели у заједници са децом:

„Нико ме није осуђивао. Сви који нас знају, сматрају нас мужем и женом.“

„Сад се и не сећам. Можда су ми родитељи и родбина ту и тамо споменули кроз шалу, али далеко од тога да ми је неко замерао или се озбиљно да прича. И дан данас тата у шали каже како не зна како у друштву да назове мога дечка...“

„Сви су то прихватили као нормално. Само се деда мало чудило: како то, хоћеш се удавати?“

Нешто другачији је био однос најближе околине, пре свега родитеља, у другој половини групе испитаница које су у време одлучивања о рађању живеле у заједници, али у време испитивања биле самохране мајке. Став околине био је тројак. Трећина ових испитаница је добила подршку својих најближих, која се односила на рађање детета или рађање ван брака, зависно од ситуације. Трећина родитеља је у тој ситуацији, међутим, саветовала брак. Како је временом, најчешће већ у трудноћи, дошло до разлаза са партнером, може се претпоставити да је у основи тог става родитеља стајала пре свега жеља и очекивање да ће брак донети већу постојаност и стабилност заједницама њихових ћерки, а не морална неприхватљивост рађања ван брака. Исто толико родитеља који су били скептични у погледу избора партнера и нису веровали у опстанак заједнице, размишљали су пре свега о одлуци својих ћерки да роде дете и пружили су подршку самом рађању.

„Мислим да се мој отац није никад сложио са тиме, било му је криво што то нисмо озваничили. Мајка ме је подржавала у свему. Није било осуде. Увек смо мислили да ћемо то кад тад урадити...“

„Нико није причао о браку, сви су рекли: супер што ће се родити дете. Само је мама била против, рекла је: ако се сад не удаш, нећеш никад, родићеш дете, остаћеш сама, треба да имаш тај папир... Иако га је волела и све је било супер, бринула је нека моја сигурност...“

„У трудноћи, тата и мама су питали хоће ли бити свадба, венчање, рекли да не одуговлачимо. Касније, кад нас је довео из породилишта и отишао, тата ме звао свака два сата из Русије и говорио: немој да се секираш, важно је да је дете живо и здраво, могла си да будеш у браку, па опет да оде. Имала сам срећу да су ме подржали сви, и родитељи и брат и цела родбина, и пријатељи, то ми је много значило.“

5.6.2. Испитанице које су у трудноћи остале саме

За другу половину испитаница, које су у трудноћи остале саме, без оца детета, ситуација и стицај околности су били такви да је основно питање било питање рађања детета, а не избора типа заједнице. Такви су и њихови одговори на питање о томе да ли су имале нечију подршку приликом доношења одлуке о рађању детета ван брака, јер се у њиховом случају није превасходно радило о доношењу одлуке о рађању детета ван брачне заједнице, већ о самом рађању. За њих није било много избора у погледу врсте заједнице – рађање је могло бити само ван брака. Стога су у одговорима често наводиле ставове своје најближе околине који се односе на рађање детета и рађање ван брака као нераздвојно повезане у време одлучивања. Из одговора се сагледава да су све (осим једне која нема ближу родбину) добиле прихватање и подршку својих најближих, или бар некога од њих, ако не одмах онда најкасније по рођењу детета, што је укључивало и помоћ у одгајању детета. Подршка је најчешће стизала од родитеља, браће и сестара. Односила се пре свега на трудноћу и рађање детета, пошто је рађање ван брака била једина могућа опција. Стога се став према рађању ван брачне заједнице, који би околина у другој ситуацији могла да искаже и покаже, у случају ове половине испитаница не може издвојено разматрати. Међу њима, почетну подршку за рађање детета неке испитанице су добиле, а неке нису.

Испитанице без подршке за рађање детета

У време одлучивања о рађању, осам испитаница није добило подршку за рађање детета, а међу њима само једна није имала од кога да је добије јер живи усамљено и нема блиску родбину:

„Немам родитеље, немам родбину. Имам рођену сестру, али је на другом крају света. Колеге на послу дуго нису знале, крила сам, онда су били шокирани. Ништа нису рекли, али су ваљда оговарали. Ја сам стално била тема прича, живим сама, другачија сам. Радила сам све време трудноће, и то ме извукло, много сам била напета у трудноћи...“

Код осталих седам изостала је подршка самом рађању, услед процене најближег окружења да партнер није одговарајући за трајно везивање или да не постоје услови за рађање. Ове мајке су углавном, већ на почетку трудноће, и остале саме, без очева своје деце. Међутим, у скоро свим случајевима, после почетног неодобравања, а најкасније када се родило дете, дошло је до позитивне промене и прихватања ситуације, па су и све ове испитанице од неке блиске особе добиле подршку у одгајању детета.

„Ничију, сви су још увек конзервативни. Сви су видели ту везу као немогућу јер сам ушла у то брзо, сви су мислили да треба да абортирам, мама, сестра, пријатељи, сви... Али, променило се, прихватили су дете и научили да живе са свим тим, схватили су да не желим да живим по калупима, како други сматрају да треба да живим.“

„Баш ничију, баш се никоме није свидело, сви су рекли да нисам нормална, да ми не треба дете. Мама највише, на сваки начин је покушавала да ме понизи. Најбоља другарица и ја смо се тад посвађале око тога и нисмо више никакве другарице... Ни баки није било драго, и сад некад кука, што си ово, што си оно, али дете не одваја, труди се, али слабо долази иако смо кућа до куће јер се деда љути... А тата је још био под стресом због смрти мог брата, много га је волео, као и ја. Све се брзо десило, није ни могао да се радује... Тата ме извео из болнице.“

„Кад је мајка сазнала биле су свађе, нисам имала ничију подршку, немам брата, сестру, била сам сама са собом. Другарице су нормално реаговале, али подршка ван породице, од пријатеља, није тако велика,

најважнија је она у породици. Пред порођај сам ипак дошла код мајке. Тек кад се родила беба и мало порасла, мајка је прихватила.“

„После се променило набоље, кад виде човека да се мучи, шта ће да му стају на муку...“

Испитанице са подршком из окружења

Све остале испитанице код којих је у трудноћи дошло до разлаза са партнером или напуштања од стране партнера, најчешће су већ на почетку трудноће добиле подршку некога из свог окружења. Скоро увек подршку су пружили родитељи, браћа и сестре, и осим преко потребне психолошке помоћи, она је укључивала и значајну практичну помоћ и ослонац. Важну потпору неким испитаницама пружили су и пријатељи и родбина, а двома испитаницама и старија деца.

„Свака мајка је за то да дете буде у породици, да моја мајка није веровала у брак, не би живела у браку једанаест година до татине смрти. Али, рекла је је то моја одлука и да ће ме подржати у свему. Мама је била савремена, није је интересовало шта ће ко да каже. Има у нашој фамилији маторих којима је било непојмљиво да ја сама родим дете, у њихово време то се називало копиле. Мама је рекла: гледајте своја посла, кад може Мадона, што не би и моја ћерка сама да роди дете.“

„Брат ми је дао подршку, ниједног тренутка ме није осуђивао. Отац је то мало теже поднео, сваки родитељ жели свом детету најбоље. Он то није очекивао од мене, само у првом тренутку је рекао: ја нећу да знам за то. Али после није правио проблем, подржао ме је.“

„Нико није био одушевљен. Мама је мало покушала да изврши притисак, али на благ начин. Тата ми је рекао: ако желиш, можеш да родиш и петоро деце, али си погрешног партнера одабрала. Нико није рекао: честитам, али нико ни: иди на абортус. Ја сам знала да имам њихову подршку, иако су у том тренутку љути, да могу да рачунам на њих без обзира на све. Моји пријатељи су одобравали. Ужа родбина није била одушевљена, али нису утицали на мене.“

„Није било на почетку добро, али је задња реч била мамина: не може да абортира, шта је од Бога, нек изволи. Мајка ме тад много кривила за све, јер она никад не криви мушке, увек женске. Мисли да нисам требала да му

дозволим да се то деси, да ме малтретира, да сам могла неком да се обратим...Више о томе не причамо. И нећу пред дететом. Њему су ујаци као тате. Сви су се променили, набоље. Сви. Ко год да шта има, прво се њему одвоји, па све остало.“

„Најстарије ћерке и кумину. Најбитније је да сам имала ћеркину подршку, она је тад имала 17 година, највећу кризу сам имала њој да признам, и каква ће реакција њена бити. Да она није прихватила, ишла бих на насилан абортус, тражила бих. Ћерка је рекла: нема везе, одгајиће се, шта да радимо. Имала сам и кумину подршку, прво је она разговарала са ћерком, много ми је то значило.“

„Родитеља и деце. Иако су биле мале, имала сам њихову подршку, без обзира на године, то су ствари које се осећају. Кад се беба родила, девојчице од шест и осам година су ми јако помагале, ишле и у продавницу, и око бебе... Имам дивне родитеље. Они су били врло несрећни што сам ја у тешким околностима. Никад ми нису придиковали, помагали су ми колико су могли и волели су ме, осетила сам њихову љубав, што је врло битно. Искрени пријатељи, кумови, другарице, људи који ме воле су били ту за мене и у конкретним ситуацијама и сами се нудили, ја нисам неко ко тражи помоћ.“

5.7. Рађање детета и очинство

У време рођења детета, половина испитаница је живела у заједници (51), а дванаест их је било у партнерској вези са оцем детета. Више од трећине мајки, њих тридесет седам, биле су саме, без оца детета.

Када је дете рођено ван брака, очинство се утврђује признањем, или правоснажном судском пресудом. Признање очинства не само да омогућава успостављање правних односа између детета и оца, већ у случају наших испитаница и њихове деце указује и на успостављање емотивне везе и присуство оца у животима своје деце и учешће у њиховом одгајању.

5.7.1. Признато очинство

Очинство своје ванбрачно рођене деце признала су седамдесет два оца. Осим једног, сви очеви који су у време испитивања живели у ванбрачној

заједници признали су своју децу. Када је реч о очевима деце која живе само са мајкама, стање је сасвим другачије, чак свако треће дете је непризнато.

Велика већина деце коју су очеви признали (62 деце) носи презиме свога оца.

Презиме оца имају сва деца чији родитељи живе у ванбрачној заједници, са изузетком једног детета чије очинство није признато. И међу децом самохраних мајки коју су очеви признали, велика већина, 42 деце, носи презиме свога оца.

„Хтела сам да у крштеници стоји његово име, због детета. Лош је осећај да немаш име оца у крштеници.“

„Нажалост, била сам необавештена. Јесам за то да пише у крштеници име оца, јер се крштеница носи и кад се уписује у школу, и жени, и умире. Али, не мора да носи његово презиме кад је признао дете. Сада морам да га зовем потврде, пасош, путовање... То није проблем, он хоће, али сам тај однос да морам да га зовем ми је без везе. А нисам хтела да тражим самостално старатељство јер не желим да га тужим.“

Мајчино презиме, пак, носи 38 деце. Међу њима је само једно дете чији родитељи живе у ванбрачној заједници, сва остала живе само са својим мајкама. Сва деца коју очеви нису признали, њих двадесет осморо, припадају овој групи. Презиме мајке носи и деветоро деце коју су очеви признали:

„Ја сам желела да носи очево презиме, али нисам хтела превише да постављам то питање, не волим да гушим. Поносна сам, знала сам да неће. Плаши се, кукавица је, гледа шта ће други да кажу...“

„Моја одлука, тако је практичније. А када смо у општини пријављивали дете, кад је службеница питала чије ће презиме да носи, он је ћутао. А после је рекао да му није право. Код њега се ни о чему није разговарало, то је био генерални проблем, увек ме стављао пред свршен чин.“

„Највећи разлог је ваљда што сам хтела да нешто докажем неким људима око себе, можда и њему самом, који су веровали да сам родила децу да бих се удала за њега, јер сви знају да је он моја једина љубав...“

„Нисам дала. Он је хтео. Али, мислим да не заслужује.“

5.7.2. Непризнато очинство

Двадесет осам очева није признало своју децу. Осим једног детета чији родитељи живе у ванбрачној заједници, сва непризната деца живе само са својим мајкама. Подразумева се да су међу очевима који нису признали децу и двојица који нису били упознати са трудноћом својих партнерки.

За сву децу која живе само са својим мајкама, признање очинства је јасан показатељ и даљег учествовања очева у њиховом одгајању. Тамо где очеви нису признали своју децу, најчешће нема ни комуникације међу њима. Деца одрастају упућена само на своје мајке, а такође и само на породице својих мајки, јер ни деде, бабе и остала фамилија очева не учествују у њиховом одгајању.

У време зачећа детета, међутим, сви ови очеви, осим једног, са мајком детета били су у ванбрачној заједници (9) или партнерској вези (17), често дуготрајној. Ипак, одмах по открићу трудноће или убрзо након тога велика већина веза (12), и две заједнице су се прекинуле, најчешће одлуком оца детета. У једном случају заједница је прекинута још пре открића трудноће и мајка није обавестила оца о трудноћи, а у једном случају партнерска веза трајала је и у време испитивања. У периоду након рођења детета прекинуте су и остале партнерске везе и заједнице.

Разлози непризнавања очинства су различити. За сваког другог оца разлаз са партнерком по открићу трудноће или у току трудноће значио је и прекид даљих контаката и последично довео и до тога да после рођења не признају своју децу.

„Кад сам открила да сам у другом стању, била сам у шоку, пријатном шоку. Кад је сазнао, у почетку је био одушевљен: бићу тата. Кад сам била у четвртој месецу трудноће отишао је у иностранство и кад се вратио после четири месеца, рекао је да је сувише млад да буде тата. Тад ме последњи пут видео, разишли смо се... Али, желела сам дете, могао је да каже шта хоће....“

„...Нисам тражила да призна дете. Мислила сам, ако жели сам ће то урадити, ако не жели, зашто бих било шта тражила... Ако неће, боље да отпочетка буде тако, а не да буде ту само некад.... Пар пута смо се случајно срели. Никад му нисам рекла: то је твоје дете, иако мислим да све зна јер имамо неке заједничке пријатеље.“

„Били смо у вези четири године. Просто је било дошло време да имам дете. Рекла сам му то, он није желео. Кад сам остала у другом стању, рекла сам да можемо да се разиђемо ако не жели дете. Веза је трајала до 5. месеца трудноће, почело је да се „клима“... У петом-шестом месецу дошло је до разлаза.“

„...Звала сам га, рекла сам да идем у један сат да пријавим дете, ако хоће да дође. Није се појавио, у један сам отишла. Никад то после није споменуо. Нисам ни ја.“

„Венчање је било заказано, умешали су се његови родитељи који нису желели свадбу, не знам зашто, био је под њиховим великим утицајем, настале су свађе. Мислим да није био спреман за обавезе, кад је видео ситуацију мислим да је побегао. Нестао је. Била сам четврти месец трудноће. Разишли смо се без речи, није звао, није долазио, ја нисам звала и тако се то прекинуло...“

Два оца су напустила своје партнерке сасвим неочекивано одмах по рођењу детета. После петогодишње везе и једногодишње заједнице један отац је „нестао“ дан пре изласка мајке и детета из породилишта и никад више се није појавио. Други отац је мајку и дете довео кући из породилишта и неочекивано напустио заједницу:

„Све време трудноће све је цветало, живели смо заједно, ишао је и код мојих. Одвео ме у породилиште, долазио, изашли смо из породилишта као нормална породица. Кад смо дошли кући рекао је да има обавезе, да иде да дежура, и није га било три-четири дана. Била сам у изнајмљеном стану, помогла ми је газдарица и две-три пријатељице. Дошао је после три дана са пуним кесама, рекао да има обавезе, да тако мора да буде. Свако вече је долазио да ми помогне да купам бебу, после оде. После месец дана сам отишла код мојих родитеља, вратиле смо се после месеца и по, јавила да смо у Београду. Дошао је тек после два и по месеца... Наставио је да долази, сада долази чешће. Мислим да ипак воли дете, обрадује се кад је види, и она њему...“

„...Кад је требало да идем да пријавим дете, дошао је, и уместо да идемо заједно, рекао је да ће он да то заврши касније, остао је са њом а ја сам отишла сама и пријавила је на себе. Три четири пута сам касније инсистирала, он је рекао да хоће, да чекам...То ме највише разочарало, то ме баш повредило. Није он ни први ни последњи човек који има ванбрачно дете, али да неће да призна своје дете.... Ако неће добровољно, поднећу тужбу. Мени је рок десет година, прошле су четири.“

Због формалних препрека или проблема у односима до којих је дошло своју децу није признало ни осам очева који су се мајкама своје деце разишли после рођења детета:

„У то време се све скупило. Већ сам била сазнала неке ствари о њему, био је црв сумње, почеле су свађе... Почела сам да причам да не могу да живим са њим, да ћу отићи, он је претио да ће узети дете и одвести га у Хрватску... Отишла сам и сама пријавила дете. Кад се све руши око вас, кад се свађате сваког дана... Мени је овако лакше, али ме то тишти због детета...“

„Пошто је он старији човек, мислила сам да не могу да останем у другом стању и нисам ништа користила. И доктор је мислио да је циста, нисам имала симптоме трудноће. Отац је рекао, ако је његово, признаће. Имам и ДНК, али он одуговлачи, каже: има времена, мени се не жури. Али, нећу да тужим да не правим себи и деци проблем. Може да се заинати, он је удовац, нема децу, чекам да се смиљује сам. Ја сам очекивала да ће бити тако како је рекао...“

Има и других, сасвим особених ситуација. Тако је у једанаестогодишњој заједници озваниченој црквеним браком једне испитанице рођено троје деце, а склапање званичног брака није било могуће и поред обостране жеље пошто отац не може да добије документа. Из истог разлога отац није могао да призна своју децу.

Један отац није признао своје друго дете, а признао је прво:

„Живели смо шест и по година заједно пре тога, али је он био ожењен, касније сам то тек сазнала. Досадило ми то, иде, враћа се, рекла сам му да се одлучи. Одлучио се за њу јер има више деце са њом. Повремено смо се виђали, нисмо више живели заједно. Онда сам опет остала трудна, он је желео да идем на абортус, ја сам дошла на ред и одустала, желела сам да родим... Није га признао, није желео то дете, рекао је да не рачунам на њега.“

Очинство троје деце рођене у дугогодишњој ванбрачној заједници која је раскинута у времену пре испитивања, такође није признато:

„Деца нису призната, питала сам зашто, он је ћутао, или рекао: урадићемо, и то су биле празне приче. Никад није рекао разлог, чак ни у свађи.“

Једна испитаница је желела да постане мајка, партнер није био слободан, и о рађању детета је претходно постигнут договор. То је једна од две партнерске везе које су се одржале до тренутка испитивања:

„Били смо у вези четири и по године. Он има другу породицу, ја сам желела дете, он се није противио. Пре трудноће смо се договорили, тражио је да нема никаквих обавеза према том детету, ја сам то прихватила. Он је солидан, не лаже, не петља, поуздан је 100%. До те црте. Био је уз мене све време трудноће. Кад год може долазио је. О признању очинства нисмо никад разговарали. Да је хтео, урадио би то. Уосталом, договорили смо се. Онда сам прошла кроз једну мини кризу да ли да га питам или не кад је дете требало да се роди, до тада ми је било свеједно да ли ће да призна... И то је прошло, нисам га питала. Није га признао и постало ми је то неважно. Кад се дете родило, све ми је постало небитно. Не знам како ће бити кад пође у школу. Можда ће га признати, а можда ћу и ја упознати неког ко ће га признати, ко зна“.

Две мајке сазнање о трудноћи нису могле да поделе са очевима своје деце, једна је то сачувала у тајности, а друга није са сигурношћу знала ко је отац:

„Једно се представљао док смо се забављали, друго је радио. Кад смо почели да живимо заједно, видела сам да је алкохоличар, то је био највећи проблем, и да је нерадник, лажов. Живели смо годину дана код њега. Нисам знала да сам у другом стању, кад сам открила била сам већ у трећем месецу, била сам се вратила са ћерком из првог брака код родитеља. Хвала богу, имала сам њихову подршку, иначе не знам шта бих радила... Нисам размишљала да му кажем, јер сам видела да живи од данас до сутра, да му је најважнија кафана и друштво, да бих имала само проблеме.“

„Нисам знала тачно ко је отац, нисам имала конкретну везу, у том периоду сам се била много опустила, нисам ни знала да сам трудна... Један дечко са којим сам била ми се јавио док сам била трудна, то ми је било највероватније, ишли смо на испитивање плодове воде, испало је негативно... Радила сам до месец дана пре порођаја, дизала тешко, исхрана ми је била катастрофа, стомак ми је био сасвим мали, укупно сам се угојила осам килограма, хвала богу, како је било, добро је прошло... Крајем септембра почела сам да се забављам с једним дечком, прекинула сам кад сам сазнала да сам трудна. Таман сам мислила да је то то, да је све супер... Рекла сам му шта је у питању, мислио је да је он, али сам му рекла да није...“

Међу очевима који су у време испитивања живели у ванбрачној заједници само један није признао своје дете, и то шесто по реду рођења у заједници која је трајала 25 година:

„Првих троје деце је признао, носе његово презиме, других троје није, био је у затвору, због туче, зато што није имао документа, а кад се последње дете родило због гвожђа. Пријавила сам их на мене, важно је било да имају документа, здравствене књижице да могу да буду вакцинисани, да буду пријављени“.

6. Учешће очева у подизању, одгајању и финансирању деце са којом не живе

Од времена рођења детета, до тренутка испитивања, прекинуто је 30 ванбрачних заједница, па је у време испитивања у заједници са оцем детета живела 21 испитаница. Ванбрачне заједнице испитаница, онако како их оне описују, по својим одликама не разликују се од брачних заједница. Приходи су заједнички, не ослањају се превише на помоћ фамилије, живе у самосталним домаћинствима. Своје заједнице све испитанице оцењују као постојане и своју будућност и даље виде са очевима своје деце. У одгајању деце оба родитеља заједнички учествују. Однос очева и деце све испитанице које живе у ванбрачној заједници позитивно су оцениле.

Заједничка брига о деци и учешће оца у одгајању деце, који се подразумевају у породицама испитаница које живе у ванбрачној заједници, међутим, није присутна у многим случајевима када родитељи не живе заједно.

6.1. Виђање са децом

Према речима самохраних мајки, нешто више од трећине деце (28 деце) нема никакав контакт са својим оцем:

„Видели смо се једном за време трудноће. Видео је Мишу кад је имао 3 месеца, лепо је реаговао. Али, само тада, опет је настала дистанца и више га никад није видео“ (29 година, дете од годину и по дана, партнер прекинуо везу кад је откривена трудноћа, није признао дете).

Само са мајком одраста и једно дете чији је отац умро.

Нешто мање од две трећине (50 деце) се виђа са својим очевима. Најчешће је то једном до три пута недељно (18 деце). Има и деце која се са својим

очевима виђају свакодневно, њих је деветоро. Два до три пута месечно је у контакту са оцем седморо, а једном месечно осморо деце. Двоје деце се виђа сезонски са оцем, у зависности од његовог посла, а троје непредвидиво, без неке правилности:

„Близу су, у истом улазу, па се виђају. Колико, зависи од тога како тати одговара. Некад сваки викенд спава код њега, или иду негде, а некад се по 2 месеца не виде” (35 година, дете од 6 година, трудноћа откривена после прекида заједнице).

„Годину дана не даје ништа, не пита, онда се појави, хоће да је види, чује... Видели су се у септембру, крајем новембра, два пута у децембру” (34 године, дете од 2 и по године, трудноћа у заједници, разлаз кад је дете имало годину и 4 месеца).

Троје деце се виђа, али ретко са својим очевима:

„Ретко, сад се нису видели 6 месеци, пре тога 8 месеци, укупно су се видели десетак пута” (36 година, дете од 2 године, трудноћа у заједници, прекид у 7. месецу трудноће).

Посебно осетљиву групу чине деца коју очеви нису признали.

„Нису у контакту. Свака мајка би волела да дете зна оца, да га виђа... Она иде у вртић, долазе очеви. Рекла је да је њен деда и тата и деда. Рекла сам јој да она има оца, да ће га упознати кад порасте.. Мислим да ћу моћи да јој то објасним, ако треба потражићу савет психолога” (30 година, дете од 5 година, веза 4 године, трудноћа, заказано венчање, партнер напустио у 4. месецу трудноће).

У ситуацијама када је до прекида партнерске везе дошло одмах по открићу трудноће или убрзо након тога, не само да очинство није признато, већ нема никвог контакта очева и деце. Тако, 16 (од 27) очева који нису признали своју децу, уопште не финансира, не виђа и не учествује у одгајању своје деце. То, по природи ситуације, важи и за још два оца који нису знали за трудноћу.

6.2. Подизање и одгајање деце

Скоро трећина самохраних мајки (28) одгаја децу без икаквог присуства оца. По мишљењу многих мајки чија се деца виђају са својим очевима,

ангажман очева, међутим, није довољан да би се то могло сматрати доприносом у одгајању деце, па још једна трећина самохраних мајки оцењује да очеви не учествују у подизању деце:

„Не, једноставно није ту, пар сати проведе са њим” (23 године, дете од годину дана, веза две и по године, заједница од изласка из породилишта до разлаза у 4. месецу детета).

„Не, ни временски, ни емотивно, и у току године ако се виде 3-4 пута - једном кад смо вадили пасош, једном пред море да ми да овлашћење...” (36 година, дете од две и по године, заједница са оцем детета 3 и по године, разлаз у трудноћи).

„Не, учествује само финансијски. Пола сата-сат што он проведе са њом је мало. Она после плаче по цео дан, цео дан га зове и спомиње... То је болно за мене и болно за дете” (27 година, дете од годину дана, веза 6 година, прекид везе после порођаја).

„Не, мислим да он није стекао тај очински нагон да зна шта је дете, препустио је мени јер деца живе са мном. Али је ту, оне га траже, углавном идемо негде заједно, трудимо се да то време лепо проведемо. Трудим се... Нешто могу да им приуштим, нешто не. Могу тату за викенд, и сваки други викенд код бабе и деде. Не могу да им пружим да живе у заједници са оба родитеља...” (40 година, деца од 10 и 3 године, млађе дете из ванбрачне везе која је трајала и у тренутку испитивања).

Тако, нешто мање од трећине самохраних мајки (23) сматра да очеви који не живе са децом учествују у њиховом одгајању. Од тога, само шест мајки изјављује да то очеви редовно чине:

„Две године уназад редовно и активно, више пута недељно. Идемо и заједно, на ручак, у шетњу. Пре тога није знао или није хтео...” (32 године, дете од 6 година, трудноћа откривена после прекида петогодишње везе).

А седамнаест мајки оцењује да су очеви повремено, или делимично присутни у подизању детета:

„Он се са њим игра, са њим је бољи физички развој, моторика. Али, несталан је у посетама, нема трајног договора, ствар је тренутних жеља, расположења...” (36 година, дете од годину дана, заједнички живот од открића трудноће до другог месеца детета).

6.3. Међусобни однос очева и деце и однос мајки и очева

Испитанице су оцењивале квалитет свог односа са оцем детета, као и међубни однос отац-дете. У табели 11 приказани су одговори на питања „Како бисте оценили однос између детета и његовог оца“ и „Како бисте оценили квалитет садашњег односа између Вас и оца детета“ са понуђеним алтернативама: одличан; добар; ни добар, ни лош; нису уопште у контакту.

Скоро трећина деце (25) није у контакту са својим очевима. У свим тим случајевима не постоји ни комуникација међу родитељима.

Међусобни однос очева и деце који су у контакту, а њих је педесет троје, скоро све мајке су позитивно оцениле. Највише, скоро половина мајки (24) однос између детета и оца је оценила као добар:

„Добар, љубав се види на километар. Али он не уме да је васпитава, све пребацује на мене, она га ништа не слуша, само мене...“ (36 година, дете од 3 године, трудноћа у заједници која је трајала 5 година, раскид после рођења детета).

„Добар, кроз игру. Оне га обожавају, буду га и жељне, време које проведу са њим је квалитетно време, квалитетније него цео мој дан. Проведу у игри. Са мном су и опомене, и купање и ручање...“ (30 година, деца од две и по године и четрнаест месеци, дугогодишња веза, заједница после првог порођаја, разлаз пред други порођај, отац не учествује у финансирању, али учествује у одгајању).

Петнаест мајки сматра да је њихов однос одличан:

„Одличан, обожавају се, немам шта да кажем. Кад је ту, добар је отац. Воли је, брижан је“ (37 година, дете од годину и по дана, трудноћа у заједници, разлаз кад је дете имало осам месеци).

Осам мајки је однос оценило неутрално, као ни добар ни лош:

„Има неке блискости, Андрија воли да иде код њега, али ако не мора, неће, одувек је било тако. Уме повремено да пита кад ће код тате, али тата често обећава па не испуни...“ (35 година, дете од 6 година, трудноћа откривена после прекида заједнице која је трајала годину и по дана а којој је претходила четворогодишња веза).

Само четири мајке сматрају да је однос међу њима лош:

„Лош. Они се воде као два незнања“ (41 година, дете од 2 године, веза 4 године, отац детета у браку, разлаз после порођаја).

На контакт између оца и детета са којим не живи битан утицај има и његов однос са мајком детета. Треба имати у виду да испитанице имају децу различитог узраста и да је од разлаза са оцем прошло различито време, као и да се ток партнерских односа родитеља одвијао различито.

Испитанице које комуницирају са очевима своје деце, у великој већини случајева, чак четири петине, међусобни однос су оцениле позитивно (табела III-11).

Половина међу њима сматра да је однос добар и веома добар а половина је однос неутрално оценила, ни добар ни лош. По мишљењу дванаест мајки, однос са оцем детета је лош.

„Веома добар, нема ружних речи, нема нетрпељивости, добро комуницирамо. Има осећања са обе стране, али нема физичке заједнице.“

Табела III-11. Квалитет односа испитаница са оцем детета и квалитет односа дете - отац

Однос мајка - отац	Број испитаница	Однос дете -отац	Број деце
Веома добар	7	одличан	6
		ни добар ни лош	1
Добар	14	одличан	5
		добар	6
		ни добар ни лош	2
		лош	1
Ни добар ни лош	20	одличан	2
		добар	13
		ни добар ни лош	4
		нису у контакту	1
Лош	12	одличан	2
		добар	5
		ни добар ни лош	1
		лош	3
		нису у контакту	1
Нису у контакту	25	нису у контакту	25
Отац је умро	1		1
Укупно	79		79

„Добар. Сад имамо квалитетан однос. У почетку, осећала сам се тупо, напуштено, одбачено, нисам могла да изговорим ‚самохрана мајка‘, било је и сујете, нека друга жена... Полако је почело да се одмотава после три месеца моје терапије, кад сам могла да почнем отворено да причам...“

„Ни добар ни лош. Нема неког трајног договора, доста је ствар тренутних жеља, расположења. Нема осећај да треба да дође да види дете и онда кад није расположен за то. Нема осећај да и ја некад треба да се одморим, да ми нешто олакша, више је то кад жели да се игра, а ја да будем ту ако дете треба да пије, једе, пресвуче се...“

„Лош. Често се свађамо, последњи пут око тога што пије и толико троши, а не може да издвоји детету за воће или нешто тако. Желим да се уздржим, али ме много нервира. Пребацује ми да сам лоша мајка, ти си крива за ово, за оно, и што сам га дала у вртић... Он је дежурни критичар, а уопште не осећам да он са мном нешто учествује, дође као гост, на ручак, поигра се...“

Уочава се да су, у поређењу са оценом сопственог односа са оцем детета, испитанице однос деце и очева оцениле знатно позитивније. Може се закључити да је став мајки подстицајан и охрабрујући за успостављање добрих релација између очева и деце. Чини се да оне, уколико постоји, не преносе негативан утицај сопственог незадовољства или међусобних незадовољавајућих односа на однос отац дете. Однос између деце и очева, према њиховој оцени, најчешће је добар и у ситуацијама када су свој однос са очевима деце оцениле као лош.

„Она га држи за руку, хоће да га загрли, прихвата га, не одбацује иако се врло ретко виђају. Ја сам јој причала о њему, показивала слике, не желим да се преноси на њу све то што нисмо у добрим односима. Требало би да су чешиће заједно, ја бих радо, али он често има и проблеме, здравствене, психичке...“

6.4. Учешће очева у финансирању дечјих потреба

Сваки трећи отац, односно двадесет осам очева, не даје никакав финансијски допринос одгајању деце са којом не живи (то, такође, по природи ситуације, важи и за два оца која нису била упозната са трудноћом). До разлаза међу родитељима, који су у време зачећа детета

били у партнерској вези или ванбрачној заједници, најчешће је дошло већ током трудноће.

„И нема од чега, зато ја ништа и не тражим, кад је већ одлучио да иде својим путем, није га признао, нема никакву потребу...” (21 година, ОШ, незапослена, живи сама, дете од годину дана).

„Пре 6 месеци се појавио и дао 2000 динара и неку гардеробу, то је све што је дао за четири и по године. Покушавала сам да остварим алиментацију, није се појављивао на суду, у личној карти није тачна адреса, не знам где ради. Дала сам тачну адресу његовог рођеног брата, мајке, али рекли су да тако не могу. Кад је Вања јесенас требало да иде на зимовање преко вртића нисам радила, звала сам га да видим да ли може да финансира. Рекао је да се пријавим, али није одржао обећање, променио је број телефона и сама отплаћујем рате...” (27 година, дете од 6 година, трудноћа у ванбрачној заједници, разлаз кад је дете имало годину и по дана).

Осталих 48 очева учествује у трошковима везаним за подизање деце, 32 оца редовно и 16 повремено. Очеви дају свој допринос у новцу (16 очева), новцу и куповини (25) или само повременој куповини (7). Дете чији је отац умро добија његову пензију.

Алиментацију у званичној форми, или као неформалну редовну новчану подршку очева деци, добија 37 испитаница. Износ алиментације се креће у широком распону од 2000 до 30000 динара. Износ сваке треће алиментације је 5000 динара или мање, исто толико 6000 до 10000 динара, као и 15000 динара и више.

„Даје алиментацију, отплаћује кредит за стан у коме живимо, купује одећу, храну, коректно, заиста. Тренутно не даје алиментацију јер има катастрофално смањење плате“ (46 година, ВСС, дете од 4 године, веза 3 године, заједница од 7. до 10 месеца детета).

„Уплаћује алиментацију на рачун, купује храну и одећу за обе, некад чак више за моју старију ћерку. Дечји додаток и материјално су ми сигурност, ако се посвађамо. После једне свађе, није ми уплатио. Док смо у добрим односима, добро је. Али, никад нисам сигурна докле ће тај човек да буде добар...” (40 година, ОШ, самохрана, незапослена, живи са родитељима и двоје деце из две ванбрачне везе, са оцем млађег детета остала у партнерској вези).

„Сад је дао 20 еура од бабе, купио јој ципеле. Његови су пензионери, разумем да нема јер не ради“ (41 година, ССС, дете од годину дана, прекид заједнице кад је дете имало 5 месеци).

„Купује храну, огрев, ретко даје паре. Купио је колица, оградаицу, оно што треба за дете да се изведе...“ (36 година, ОШ, живи са троје деце као подстанар, незапослена, веза годину дана, прекид после рођења детета).

„Има месеци кад не добијем за дете ни динара, купи пелене, или кашице, прошлог месеца смо добили Чоколино. Деда (очев отац) кад прими пензију донесе 500 динара, укупно 1000 (30 година, ВСС, незапослена, живи са родитељима, дете од годину дана, прекид четворогодишње везе по рођењу детета).

„Купи му понеки поклон кад хоће, или кад је нешто договорено. То је њему пуштено на вољу, ја ништа не одређујем. Не даје новац, само у виду поклона“ (40 година, ВСС, дете од годину дана, веза 4 године, партнер ожењен, она желела дете, партнер прихватио, остали у партнерској вези).

Допринос седам очева је сасвим мали, у виду ретких куповина:

„Најминималније могуће. Ако кажем: ја стварно немам, молим те узми јој пелене, или нешто за ручак. И кад смо живели заједно, минимално је доприносио. Ја са њим имам леп однос и битно ми је због деце, не бих никад кварила однос због новца, и да због тога моја деца трпе... Наравно да те заболи, и та финансијска несигурност да чекаш да те неко позове да одрадиш посао и добијеш паре, и то је већ тешко...па са њима двома морам да одем аутобусом, па да обезбедим да буду мирне док радим, да урадим, па опет аутобусом, све са колицима... Онда се после трудим да им надокнадим та малтретирања, па и не размишљам о томе да ли ме боли или не, то је моја одлука... (30 година, средња школа, двоје деце од две и по и годину и по дана, дугогодишња веза са партнером, заједница са прекидима, дефинитивни разлаз пред други порођај).

„Од како смо се доселили овде, годину дана, послао је 2-3 пута слаткише и тренерке по друговима. Они донесу деци код жуте трафике, кажу:послао им тата. Он не ради, нема никаква примања, не може ни да се очекује. Опет, хвала му, пошаље ми неки пут кад има...“ (42 године, здравствени проблеми, ослоњена на социјалну помоћ, живи у социјалном стану са петоро деце, последњих троје деце родила непланирано из петогодишње везе, разишли се кад су их раселили из неусловног насеља).

7. Свакодневни живот испитаница - највеће тешкоће и мрежа подршке

Стицање увида у свакодневни живот испитаница и њихове деце, сагледавање њихових проблема и тешкоћа, као и извора и обима подршке и помоћи на коју могу да рачунају био је такође један од важних циљева истраживања.

7.1. Највећи проблеми мајки које су родиле децу ван брачне заједнице, према процени испитаница

Процену највећих проблема са којима се суочавају мајке које су родиле децу ван брака испитанице су исказале одговарајући на питање затвореног типа, са алтернативама: неприхватање или одбацивање од стране околине; новчани; стамбени; везани за посао; чување деце; помоћ у кући; васпитање детета; однос са оцем детета; нешто друго, шта. Затим су, од проблема које су побројале, издвајале два која по њиховом мишљењу имају највећу тежину. Из одговора свих сто испитаница, као и из њихових коментара, види се да су углавном разматрале тешкоће самохраних мајки, као и да су многе од њих пројектовале проблеме са којима се саме суочавају.

Новчани проблем као највећи је издвојило највише, преко четири петине испитаница (83). Затим, смештени у сличну равну, следе егзистенцијални проблеми везани за посао (63) и стамбено питање (64), као и чување деце (64) и осетљиво питање односа са оцем детета (61). Приближно свака друга наводи проблеме везане за васпитање детета (54), слично као и неприхватање околине (46). Недостатак помоћи у кући је најређе идентификован (35 испитаница).

Од свих испитаница, само две мајке, једна самохрана и једна која живи у ванбрачној заједници, нису разматрале ово питање сматрајући да проблеми које ове мајке могу имати нису повезани са рађањем ван брака. Све остале су набрајале читав низ проблема, самохране мајке просечно пет, а мајке које живе у ванбрачној заједници просечно четири. Ове две групе испитаница су придале и донекле различит значај побројаним проблемима. Мајке које живе у ванбрачној заједници процениле су да су новчани и стамбени проблеми присутни у сличној мери, док проблемима везаним за посао придају мањи значај. Самохране мајке су, међутим, наглашеније

издвојиле новчане проблеме, а затим у сличну раван ставиле проблеме у вези са послом, стамбене, чување деце, однос са оцем детета.

Сврставајући проблеме према тежини и значају, на прва два места највише, три петине испитаница ставило је новчане проблеме. Затим је у сличну раван стављена већина осталих проблема: свака четврта је издвојила проблем у вези са послом, исто толико са стамбеним питањем и васпитањем детета, односом са оцем детета и чувањем деце. Свака шеста мајка издвојила је неприхватање околине, а само две испитанице недостатак помоћи у кући. При том, новчане проблеме су најчешће истакле и самохране мајке и оне које живе у ванбрачној заједници, али су егзистенцијалне проблеме везане за посао и стан на прва два места чешће стављале самохране мајке, док су мајке из ванбрачних заједница значајнијим сматрале проблеме везане за однос са оцем и васпитањем деце.

7.2. Највећи проблеми са којима се испитанице суочавају у свакодневном животу

Сопствене проблеме испитанице су исказале одговарајући на питање затвореног типа са алтернативама: новчани; стамбени; везани за посао; здравствени; чување деце; помоћ у кући; васпитање детета; са партнером; неприхватање или одбацивање од стране околине; усамљеност; нешто друго, шта. Од побројаних су издвајале два најважнија проблема.

Само један проблем издвојило је петнаест мајки, а велика већина је наводила више, од два до осам, и то самохране мајке просечно три, а мајке које живе у ванбрачној заједници просечно два проблема. Има и мајки које сматрају да немају великих проблема, и у групи од сто испитаница њих је пет, четири које живе са партнером и једна самохрана мајка:

„Морам да признам да све ове проблеме превазилазим и решавам. Можда је кључ мој поглед на живот-решавам проблеме и идем даље (40 година, ВСС, разведена, живи у ванбрачној заједници, двоје деце).

„Немам већих проблема, живимо, сналазимо се, гурамо, решавамо проблеме свакога дана“ (40 година, ОШ, самохрана, незапослена, живи са родитељима и двоје деце из две ванбрачне везе).

Испитанице су дале и оцену својих свакодневних проблема према важности и тежини коју имају. То су новчани проблеми (60), проблеми у вези са

послом (23), стамбеним питањем (23), усамљеношћу (22), чување деце (12) васпитање детета (9) помоћи у кући (7), здравствени проблем (6).

С обзиром на приходе којима располажу, не изненађује то што су међу одговорима на првом или другом месту по значају најчешће навођени новчани проблеми (60 испитаница):

„Финансијски проблеми су највећи, без пара смо, деца велика, супруг плаћа алиментацију за дете из првог брака. Дечји додаток оде за школу и за обданиште. Само оно основно што сам купила за бебу било је 5000, иако има све од раније. А ноћу носи пелене... Нисмо ни гладни ни жедни, имамо башту, имамо и ћурке, и патке, и прасе...” (ванбрачна заједница, троје деце, запослен само отац).

„Ја се трудим колико могу и шта могу да га прехраним...” (Ромкиња, незапослена, једно дете, самохрана).

Са подједнаком учесталашћу на првом или другом месту нашли су се проблеми у вези са послом (23), стамбеним питањем (23) и усамљеношћу (22):

„Сад не могу да очекујем богзна какав посао, и посао у продавници тешко могу пронаћи без средње школе. Сад схватам колика је штета што нисам завршила школу” (незавршена медицинска школа, самохрана мајка, једно дете).

„Увек ми је то кључни проблем. Због несигурности. Мој посао је такав да имам уговор на пар година, по пројекту. Тако је то највећи стрес, а ја највише зарађујем у породици, добробит моје породице зависи од моје зараде” (саветник у страном организацији, ванбрачна заједница, једно дете).

„Мислим да нас је пуна кућа и долази до конфликта, и подстанари смо па стално утишавамо Марка. Свим силама ћу да се потрудим да се осамосталим, с једне стране сад ми је много лакше што сам с родитељима, али има то и неке лошије стране, на пример кад је реч о васпитању детета...” (самохрана мајка, једно дете, подстанар са родитељима, братом и сестром).

„До гуше ми је селидбе, за 15 година 20 станова!” (самохрана мајка, незапослена, подстанар, троје деце).

„Није ми увек лако, али се ,чупам’. Некад се просто човек замори од свега. Кад сам остала без маме (мајка месец и по дана после рођења првог детета испитанице извршила самоубиство), схватила сам да сам живела

к'о принцеза, пробудила сам се одједном, све се срушило на мене, пала је кућа на мене, и дете. Ја сам хтела дете, добила сам снагу, али и схватила да сам сама. Кад нисте под истим кровом, онда сте сами, иако он долази.." (самохрана мајка, ВСС, живи са својим оцем и двоје деце).

„Треба ми нечији загрљај, да не морам да увек будем та која ће да се пробуди и вуче. Да не морам увек да будем и мушкарац, да могу да будем само мајка”(самохрана мајка, двоје деце).

„Мени недостаје отац мог детета, да поделимо све оно око детета. Мислим да ми много недостаје, јер у то мало времена што спавам, сањам га тако лепо. Неке обичне ствари, шетамо, заједно смо... Без обзира на све ружне ситуације. Још га волим. И сад ме некад стегне, с ким је...” (27 година, самохрана мајка, дете од годину дана).

Чување деце као једну од две највеће свакодневне тешкоће има приближно свака осма мајка (12):

„Мој највећи проблем је чување детета поподне, радила бих додатно, завршавам едукацију за психотерапију, могла бих да радим, али не могу да решим питање чувања детета“ (самохрана мајка, једно дете, подстанар, мајка живи у унутрашњости).

„Волела бих да имам ту могућност да ми неко причува децу на мало, кратко, неко од родбине, али немам никог ко би то могао” (ванбрачна заједница, двоје деце, обоје запослени).

За сваку једанаесту испитаницу (9) једна од две најважније тешкоће и недоумице је у вези са васпитањем детета:

„Кад видим како дете скаче кад чује да иде код тате... Тешко ми је због њега, мислим да му отац недостаје. Иако је мали, али фали то сваком детету. Питање је да ли ћемо нас двоје бити заједно, али је однос оца јако битан за дете” (самохрана мајка, Ромкиња, једно дете).

„Сада ми се јавља проблем око неких питања, шта и како рећи, то ме тишти. Кад тад ће ме питати за тату, шта рећи, који одговор да му дам. Кад порасте, може и истина, можда се нешто и промени... Знам и каква су деца, задиркују, и сад ме већ боли кад размишљам о томе...” (самохрана мајка, једина која у време око зачећа детета није била у партнерској вези и не зна са извесношћу ко је отац детета).

Само седам мајки међу своје највеће проблеме сврстава недостатак помоћи у кући:

„Мама је стара, доста оболела, не може ништа, депресивна је, не ради ништа ни по кући, углавном спава... (самохрана мајка, запослена, живи са дететом и мајком).

Здравствени проблем, као први или други по тежини у свакодневном животу истиче шест испитаница:

„Млађа добила упалу плућа, па ја, па старија, па бронхитис, 3 месеца болести, то је била агонија, не могу на две стране истовремено...“ (самохрана, двоје деце, отац деце живи у иностранству).

Проблем у вези са оцем детета као један од два најважнија проблема у свакодневном животу издвојиле су само три мајке:

„Било би много лакше кад би тата мало више учествовао... Та нека комуникација, или некомуникација, пређе у свађу, наравно најчешће око новца. Раније је више куповао детету, сад му је задњи пут купио патике за рођендан прошле године. Каже да нема пара... Он вечито нема пара...“ (самохрана, живи са дететом и мајком).

7.2.1. Проблеми самохраних мајки у фокусу

Иако су први по учесталости и важности за све испитанице новчани проблеми, самохране мајке са њима суочавају много чешће, што важи и за проблеме у вези са послом. На прво и друго место по тежини, одмах после новчаних, самохране мајке сврставају стамбени проблем, а тај проблем, међутим, нема ниједна испитаница која живи у ванбрачној заједници. Наглашено присуство осећања усамљености терет је, такође, само самохраних мајки. Такође, само оне наводе, али врло ретко, неприхватање околине због ванбрачног статуса. То важи и за здравствене проблеме, а оне се, по природи ситуације, суочавају и са проблемима у вези са оцем детета.

У групи самохраних мајки новчани проблем је посебно наглашен (58 испитаница):

„Кад бих имала више новца, лакше бих решавала проблеме. Не могу да нађем жену која ће да чува дете за мање од 1500 дневно само четири дана у месецу, то је потребни минимум, а мени неприхватљиво. А чим одеш на боловање, шеф незгодно гледа...“

„Не волим да кукам... У радњи стално купујем „на црту“, како добијем дечји додаток и материјално, вратим паре у радњу, купим 100 еура за стан, и тако се стално вуче...“

Такође и осећање усамљености, које притиска сваку другу самохрану мајку (40):

„Ја верујем да бисмо све рекле да је најтежи тај психолошки осећај да све морамо саме, та невероватна одговорност, то захтева више емотивне снаге, а имамо мање емотивног пуњења. Ту се толико исцрпите да немате снаге да посегнете за пријатељем, а кад се поприча, подели, напуне се батерије... Исцрпи се ентузијазам, онда крену и неке психолошке несигурности, а нама је дужност да увек будемо на висини, да пружимо детету ентузијазам и слику задовољне маме...“

Следе проблеми у вези са послом (34), а то је врло често немогућност да се нађе било какав посао:

„На бироу сам од 2007. године, само једном су ме звали...“

Свака трећа самохрана мајка (26) има проблеме у вези са стамбеним питањем, слично као и тешкоће у вези са васпитањем детета (24):

„Пуна је кућа и долази до конфликта, и подстанари смо па стално утишавамо Марка. Свим силама ћу да се потрудим да се осамосталим. С једне стране ми је много лакше што сам с родитељима, али има то и неке лошије стране...“

„Фали нам мушки узор. Све смо жене. Мама, сестра, сестричина, кума, моје другарице...“

„Ја сад улазим у фазу кад треба да објасним Иви где је њен тата. Јако је тешко то објаснити детету, поготово кад немаш контакт са оцем, чврст договор око виђања, да ли ће он доћи кад обећа, испунити обећање... Док је мала, нек остане да он вози брод, а кад буде мало старија, биће:мама и тата не живе заједно...“

Свака четврта мајка (19) има проблем чувања деце, онда када нису у вртићу или су болесна:

„Кад негде морам да идем увек их водим са собом. Сад сам на боловању, онда на одмору, а кад почнем да радим биће ми проблем кад радим поподне...“

Свака шеста испитаница (13) се суочава са здравственим проблемима, своје деце или сопственим:

„Пре 2 године сам оперисала штитну жлезду, мораћу летос и други део. Код Кинеза за посао од јутра до мрака, и викендом, добије се 1000 динара, без obroка, а ја имам дете, ко ће да га цува... Има и астму, стално тражи да будем поред њега...”

Свака седма мајка (11) наводи проблеме са оцем детета:

„Било би много лакше кад би тата мало више учествовао...Та нека комуникација, или некомуникација, пређе у свађу, најчешће око новца. Раније је више куповао детету, сад му је задњи пут купио патике за рођендан прошле године.”

Девет мајки осећа и недостатак помоћи у кући:

„Мама је стара, доста оболела, не може ништа, депресивна је, не ради ништа ни по кући, углавном спава...”

Само четири мајке наводе неприхватање околине због ванбрачног статуса:

„Нисам никад дозволила да деца у школи кажу да немају оца, да их не би одбацили. Код нас Рома то није необично, али у другој средини, на пример у школи, јесте. Једном је дошао кући из школе плачући, рекла сам му да каже да има оца, да му се не ругају.”

7.3. Мрежа подршке у решавању проблема

Када се суоче са неким већим проблемом, скоро све испитанице, и оне које живе у ванбрачној заједници, и самохране мајке, имају неку блиску особу којој могу да се обрате за помоћ и подршку. Осим седам испитаница, које не могу да рачунају ни на кога, све остале имају најмање једну особу на коју могу да се ослоне, а најчешће (58) имају три извора помоћи.

Најчешћи извор помоћи, за три четвртине свих испитаница (74) су родитељи, затим следе браћа и сестре (62). Приближно свака трећа (35) може да рачуна на партнера/оца детета, а исто толико на пријатеље. Осам испитаница има помоћ своје шире фамилије.

7.3.1. Испитанице које живе у ванбрачној заједници

Све испитанице које живе у ванбрачној заједници имају неку особу која им представља ослонац и помоћ када се суоче са неким већим проблемом. Пре свега је то партнер, који је и отац детета, на кога могу да рачунају све (осим једне, јер постоји објективна препрека, партнер се тренутно налази на издржавању затворске казне). Притом, партнер је једини извор подршке за само две испитанице. Све остале имају две или више блиских особа на које могу да се ослоне. Мајке које живе у ванбрачној заједници најчешће имају три извора помоћи. Поред партнера, то је пре свега њихова примарна породица, оба родитеља или један од њих (13 испитаница) као и браћа и сестре (13). Две испитанице могу да се ослоне и на своју ширу фамилију, а на подршку родитеља партнера три. На помоћ изван породице, од пријатеља, може да рачуна свака трећа (7).

7.3.2. Самохране мајке

Међу самохраним мајкама, седам нема ниједну блиску особу којој би могле да се обрате у ситуацији када се суоче са неким већим проблемом. Све остале испитанице имају некога ко може да им пружи подршку и помоћ. Помоћ потиче из најмање једног извора (17 испитаница). Највише мајки може да рачуна на помоћ из два или три извора (43 испитанице), десет мајки на четири извора, а две на пет.

„Увек могу да рачунам на родитеље, брата, пријатеље, и на ширу породицу, на деду и друге. Породица ми је дивна, то је највећа ствар у животу. Жао ми је што то до сада нисам успела да пренесем и на своју породицу, али верујем да ћу то имати, макар и у позним годинама, кад тад ћу се са неким осећати тако добро, а да ми није родитељ...” (32 године, ВСС, живи са мајком, дете од 2 године ометено у развоју).

Најчешћи извор помоћи су њихове примарне породице. Највише испитаница (61) добија подршку од својих родитеља, и то оба (30) или једног од њих, много чешће мајке (26) него оца (5).

„Првенствено на родитеље, највећу подршку имам од њих, и тако је увек и било. И моралну, и материјалну, сваку ” (26 година, ССС, подстанар, дете од годину дана, родитељи живе у унутрашњости).

„На мајку. Да није маме, ја не знам како бих. Који год проблем да имам, мама реши. Али, није здрава, то је велики проблем... (23 године, ОШ, незапослена, дете од 3 године, живи са мајком, братом и сестром).

„Покушам све сама да решим, али кад не могу онда је ту тата“ (20 година, дете од годину дана, незапослена, живи са родитељима и две сестре).

За две трећине испитаница (49) важни ослонци су, такође, браћа (22 испитанице) и сестре (27):

„На брата увек могу да рачунам и ослоним се, и на све сестре стричева и тетка...“ (47 година, дете од 5 година, ВСС, живи са мајком).

“Брат је увек уз мене. Мали по годинама, али не и у глави. Брат је једини који ме држи горе и сада. Дао би живот за мене, као и ја за њега, у сваком смислу” (20 година, живи са дететом од 6 година, родитељима, братом и дедом као подстанар, млађе дете је у хранитељској породици).

На помоћ својих рођака може да рачуна шест испитаница, а две и на старију ћерку.

На помоћ оца детета у решавању неког већег проблема, може да рачуна 15 мајки а једна на подршку његових родитеља.

„Кад је проблем, он је увек ту, за све нас“ (27 година, ВСС, незапослена, живи са родитељима, дете од 3 године, трудноћа откривена после раскида трогодишње везе).

У тренутку испитивања десет испитаница је било у емотивној вези са новим партнером. Међу њима, само три испитанице могу да се ослоне на своје нове partnере, а једна испитаница у решавању проблема има подршку и од оца детета и од свог садашњег партнера.

Седам мајки, међутим, нема никога ко би им помогао:

„Немам родитеље, немам родбину. Отац је умро кад сам имала 12 година, мајка кад сам имала 20, после је бака живела са мном, умрла је и она. Имам рођену сестру, али је на другом крају света... Скоро ме заболоо зуб, и синуси, па ми је било тешко, ухватила ме паника, шта бих са њим да морам у болницу, не могу самог да га оставим у стану” (41 година, дете од две године, ВСС, запослена).

„Подршка коју сам имала, нестала је. Мајка ми је била највећа подршка. Да је жива, било би другачије. Кад имаш родитеље, кад имаш

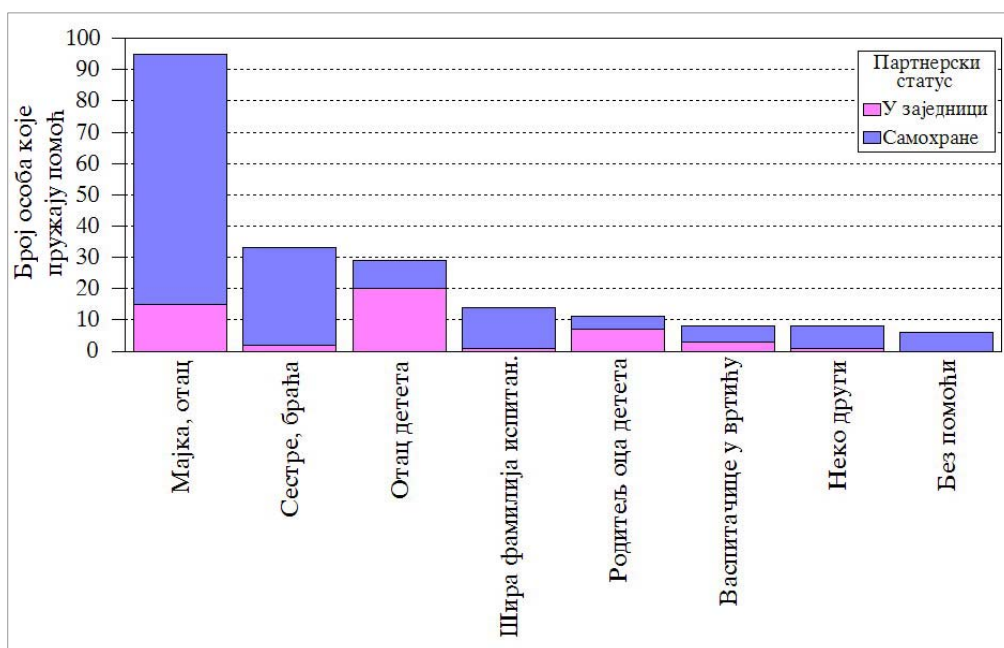
наслон, много је другачије...” (31 година, Ромкиња, незапослена, подстанар, троје деце).

Подршку изван породице, од пријатеља, може да добије 28 испитаница:

„Увек се трудим да се прво ослоним на себе. А онда на куму, она о мени зна више него моји родитељи и сестра“ (33 године, ССС, дете од 2 године, живи са родитељима).

7.4. Свакодневна помоћ у одгајању деце

Одговори на питање које се односило на помоћ на коју испитанице могу да се ослоне у свакодневном одгајању деце показују да од свих сто испитаница, ни на чију помоћ не може да рачуна шест испитаница. Све

Графикон III-4. Особе које испитаницама пружају помоћ у свакодневном одгајању деце, према партнерском статусу испитаница

остале испитанице имају особе које им помажу (графикон III-4). Најчешће, за три четвртине испитаница, то су родитељи, и то мајка (45 испитаница), отац (8) или оба родитеља (21). Свака трећа има помоћ сестре (18) или брата (15). Свака седма испитаница (14) може да рачуна и на своју ширу фамилију (тетку, баку, деду, рођаке). На помоћ оца детета у свакодневном одгајању деце може да рачуна 29 испитаница. За сваку једанаесту (9) помоћ

долази од родитеља оца детета (и то оба родитеља 2, мајка 6, отац 1). Вртић и васпитачице као важну помоћ у свакодневном одгајању деце доживљава осам испитаница, дадиљу две, а две се ослањају и на своје старије ћерке, једна на садашњег партнера и три на пријатеље.

Убедљиво најчешће помоћ у одгајању пружа мајка испитанице (66). Затим отац испитанице (29), отац детета (29), сестра (18), брат (15), фамилија (14), родитељи оца детета (9). Уочљиво је да су пријатељи неупоредиво чешће ослонац у проблемима него у свакодневном одгајању деце. Док су пријатељи подршка у решавању проблема сваке треће испитанице, у свакодневном одгајању помоћ пружају тек три пријатељице.

7.4.1. Испитанице које живе у ванбрачној заједници

Свакодневну бригу око одгајања деце све мајке које живе у ванбрачној заједници деле са својим партнерима (осим мајке чији је партнер одсутан). Пет мајки свакодневне обавезе обавља само са партнерима, односно очевима своје деце (графикон III-4). Све остале (16) имају још неку помоћ. Најчешће, за половину испитаница, та помоћ стиже из њихове примарне породице, од родитеља, и то оба (4) или мајке (7). Ту су и две сестре и једна тетка. Шест испитаница има помоћ партнерових родитеља, и то оба (1 испитаница), мајке (4), оца (1). Три испитанице као извор помоћи у одгајању наводе васпитачице у вртићу, а једна бекиситерку.

Најчешће, помоћ у свакодневном одгајању детета пружа отац детета, и то важи за све испитанице осим за једну чији је партнер привремено одсутан. За половину испитаница помоћ је и неки од њених родитеља, а за шест и неки од родитеља оца детета.

7.4.2. Самохране мајке

У свакодневном одгајању деце, шест самохраних мајки нема никога ко би могао да им помогне. Пет од њих припада групи мајки које не могу да рачунају ни на кога ни када се суоче са неким већим проблемом:

„Немам на кога да рачунам. Из болнице сам изашла на потпис, нема ко да ми чува децу. Сад сам ишла да примим ињекцију па сам свратила у

школу да видим како је син, овај од 9 година..." (42 године, Ромкиња, са здравственим проблемима, ослоњена на социјалну помоћ, живи у социјалном стану са петоро деце).

Све остале мајке (73) могу да рачунају на нечију подршку, из најмање једног извора (17 испитаница). Подршка најчешће стиже из два или три извора (44 испитанице), а за дванаест мајки из четири или пет.

Очигледно је да недостајуће партнере, односно очеве деце, надокнађују примарне породице испитаница (графикон III-4). Најчешћи извор помоћи и подршке за четири петине испитаница су родитељи (63 испитанице). У највећем броју случајева помаже мајка (38), затим оба родитеља (17) и отац (8). Врло често су то и сестре (16) и браћа (15). Прискаче и шира фамилија на коју може да рачуна свака шеста самохрана мајка (13). Исто толико мајки добија помоћ из других извора – вртић (пет мајки), пријатељи (три), дадиља (једна), старије ћерке (две), садашњи партнер (једна):

„Маме и тате, тетке, сви су ту поред мене. Свиснула бих без њих. Ја не знам шта раде жене које немају никога“ (39 година, ССС, незапослена, живи сама са дететом од 3 године).

На помоћ оца детета може да рачуна само девет испитаница, а на његове родитеље тек три:

„Он ради ноћу, у 4 сата дође овде, пошто радим од 6 ја сам спремна, он легне на моје место, узме дете, стави га код себе и спавају. Устану, спрема га за вртић, веома је добар, ту немам никакве замерке“ (36 година, ОШ, подстанар, дете од годину дана, трудноћа у ванбрачној заједници започетој веридбом, разлаз кад је дете имало 3 месеца).

„Мајка оца детета ми помаже. Првих 5 месеци је била нон-стоп са мном и дететом, Иван је много плакао, само два сата сам спавала, а отац није помагао... Много ми је тад помогла, увек је имала стрпљења...“ (29 година, са дететом од годину дана живи у стану оца детета, прекид везе у трудноћи).

Очигледно је да, осим основне разлике која се огледа у учешћу оца у одгајању деце, у поређењу са испитаницама које живе у ванбрачној заједници, најочљивија разлика је велико учешће примарних породица самохраних мајки у мрежи подршке и помоћи. Сваки други родитељ испитаница које живе у ванбрачној заједници и четири петине родитеља самохраних мајки укључени су у свакодневну помоћ у одгајању деце. Браћа и сестре четири пута чешће прискачу у помоћ самохраним мајкама, а шира

фамилија три пута чешће. Са друге стране, родитељи очева који живе у ванбрачној заједници много чешће се ангажују у одгајању својих унука, и изузетно ретко око унука који живе само са својим мајкама.

Свакодневну помоћ у одгајању детета самохраној мајци најчешће пружа њена мајка (55). Затим њен отац (25), сестра (16), брат (15), фамилија (13) и отац детета (9). Тако отац испитанице три пута чешће представља ослонац и помоћ у одгајању детета него отац детета.

8. Држава и рађање ван брака

8.1. Ставови испитаница о подршци државе мајкама које су родиле децу ван брака

На питање да ли држава и друштво треба да посебну пажњу посвете мајкама које су родиле децу ван брака и њиховој деци, од свих сто испитаница велика већина испитаница (76) одговорило је потврдно, издвајајући међу мајкама које су родиле децу ван брака самохране као осетљиву групу. Притом су многе од њих износиле своја искуства:

„Ја нисам осетила никакву разлику. За самохране мајке је свакако проблем, самом човеку који подиже је много тешко, катастрофа, претпостављам, јер знам како је мени која имам сваку помоћ“ (ванбрачна заједница, двоје деце, запослена).

„Не размишља се много о самохраним родитељима, то се олако схвата... Самохрано родитељ треба да буде ‚обележен‘, али не да упиру прстом у њега, већ у смислу разумевања његове ситуације, привилегија, њему је тешко. Као што је приоритет у предшколским установама. Како сте слаби, то вас ојача у неком смислу, имате нека права, подршка у сваком смислу много значи“.

Једна четвртина испитаница одговорила је одречно. Шест од њих сматра да рађање ван брака, само по себи, није разлог за посебну пажњу државе и друштва. Остале мајке из ове групе заступају два подједнако присутна мишљења, а то је да држава треба да пружи помоћ свима којима је потребна, односно да све мајке, или сва деца треба да уживају посебну бригу државе и друштва.

Тако, осим шест, све испитанице сматрају да држава треба да помогне мајкама, најчешће самохраним, али и осталим којима је потребна. Најчешће наводе потребну помоћ при запошљавању (77), исто толико и новчану, као и смештај деце у вртић (73). Следи помоћ при решавању стамбеног питања (63), слично као и правна помоћ (58) и доступност бесплатних саветовалишта за родитеље (58).

Испитанице су од набројаних издвајале два најпотребнија вида помоћи. Приоритете су одредиле у складу са проценом највећих проблема, и на првом и другом месту најчешће се налази помоћ при запошљавању (59). Затим следи новчана помоћ (42) и помоћ при решавању стамбеног питања (33). Приоритет при смештају деце у вртић је такође важан (20), уз честу констатацију да таква мера већ постоји. Ређе је истицана потреба за правном помоћи (7) и доступност бесплатних саветовалишта за родитеље (3).

„Помоћ у запошљавању је најважнија, јер нико неће да запосли мајке, ни оне у браку, а тек оне ван брака. Отишла сам на више од сто разговора и сви су рекли: па ви имате мало дете, идите кући. Моја кума је добила посао само кад је потписала да пет година неће имати дете. А моја другарица не може да нађе посао зато што нема дете, па мисле да ће родити... ”

„Да сам знала да постоји бесплатна правна помоћ у општини, пре бих поднела за старатељство и пре бих поднела за вртић, имам предност при упису, овако сам плаћала жену кад сам почела да радим.”

„Сад у вртићу имају приоритет самохране родитељи, а плаћају 50% од цене, то је добро, има нешто лепо у овој земљи, није све црно.”

Има и других практичних предлога и искустава, који се најчешће односе на организовање чувања деце и слободног времена, документацију и поступак за остваривање права:

„Мислим да је генерално проблем самих родитеља премор, можда да постоји неки дневни клуб где би дете могло да се остави на пар сати, и викендом, или родитељи сами да се организују па да на смену чувају. Или, да у вртићу суботом и недељом дете може да у лепом, безбедном окружењу проведе пар сати, а мајка да има неко време за неке своје потребе.”

„Можда да се направи клуб где ћемо размењивати искуства, и са самохраним очевима ако их има, да знамо да нисмо сами. И деца да виде да има и друге деце која имају само једног родитеља, а не да сви имају тату и маму, да је то данас нормално, да не треба да се осећа мање вредно.”

„Ја бих смањила бирографију, документацију која се тражи... Можда држава да организује службе за чување деце у кући. То би ми било најважније да могу да радим и зарадим. Деца са годину-годину и по нису за јасле, они се стално разбољевају.”

„И за родитељски додатак треба много докумената, лично се предаје, као самохрана мајка тешко све то можете, треба неко да вам чува бебу, свугде морате лично.”

„Мајкама је важно да сместе децу у вртић да би могле да раде, а проблем настане када се чека одлука надлежног органа о решењу о старатељству, мислим да би привремено решење социјалне службе решило проблем чекања на коначну пресуду, поготово што судови нису ефикасни.”

„Да бих добила предност за вртић треба да имам самостално старатељство, а да бих то добила треба да тужим оца детета, а ја то нећу. То треба да се регулише на други начин, не тужбом.”

„Флексибилно радно време би било права ствар. Мада би тад вероватно и плата била мања, најжалост. Чување деце у склопу фирме би било идеално, али ми смо далеко од тога.”

„Више флексибилности у вртићу, дете мора да се доведе до 10 сати. Ја радим ноћу, онда увек треба да објашњавам ако дођем мало касније. Разумем да они имају програм, али то ујутру би могло да буде мало флексибилније.”

„Најважније је да деца иду у школу и вртић. Најосновније је да деца буду писмена, да имају своју плату кад одрасту, да се нигде не брукају, можеш у Америку кад си писмен, а кад ниси, онда не можеш ни у Барајево.”

„Ако ништа друго, да знате нека ваша права. Од почетка сам се осећала као да имам само обавезе, а никаква права. Као да сви могу да вам «кроје капу». Ако постоји породични закон, како онда може да отац не плаћа алиментацију? Мени су у центру за социјални рад рекли: како може да вам буде тешко кад сте мајка... Ја сам у захтеву за алиментацију написала и за беби-ситерку, његов адвокат се згражавао. Али тиме постајете бољи родитељ кад нисте преоптерећени 24 сата. Ја све морам сама, све обавезе, а дете има проблем у развоју и једе на 20 минута. Није то бахатост.”

„Кад сам ишла у Центар по потврду, мој социјални радник је мене на сред ходника испитивао, ја тише, а она гласније: молим? Имате ли канцеларију, кабинет, уведите ме, не мора свако да чује о мом животу... Где

год дођете, морате на милион начина да се правдате, па не могу ни здравствену књижицу да оверим а да ред иза мене не слуша целу моју причу. Нема приватности, не можеш да сакријеш, а они иза тебе ко зна шта мисле о теби...“

„Имала сам проблем у социјалном, три месеца нисам примала социјалну помоћ кад смо се преселили овде. Стајало у фијоци, нису размишљали да ова деца треба да једу... Због деце би требало да се обрати пажња... И кутија са гардеробом и обућом из обданишта ми је много значила. И још нешто да ти кажем, подигла сам њихову спаваћу собу на кредит и то од њиховог додатка. И то само на личну карту, човек власник продавнице је баш испао фер, рекла сам му да сам самохрана и дао ми је на 10 рата. Не могу да спавају на поду, и морају да имају писаћи сто, да не устају уморни, као што је било у контејнеру...“

8.2. Оцена испитаница о сопственој потреби за помоћи државе

Испитанице су оцењивале и сопствену потребу за подршком и помоћи државе. Већина, две трећине мајки (68) их сматра да би им помоћ државе била потребна. Најчешће су навођене егзистенцијалне потребе везане за новац (28), посао (25) и стамбено питање (17).

Међу мајкама које живе у ванбрачној заједници, две трећине сматра да им помоћ државе није потребна. Седам оцењује да им помоћ треба, углавном новчана, а три мајке Ромкиње да би одећа и обућа за децу била добродошла.

Потребу за подршком државе испољиле су пре свега самохране мајке, три четвртине њих има егзистенцијални проблем који саме тешко могу да реше. Првенствено је то новчана помоћ, помоћ у налажењу посла и у решавању стамбених питања.

„Свима би нам била потребна. Приоритет је посао, да имамо где да радимо, нормално да радимо, а не да радим 360 сати месечно по 111 динара на сат. Да омогуће младима да раде и приуште себи нормалан живот. Не можете да се запослите ако немате везу. Огласи немају везе са запошљавањем. Поготово за жене.“

„Да постоји помоћ у неким ситуацијама, да на пример има неки попуст на гардеробу, обућу, неке играчке, ништа претерано. Да постоји нека

заштита ако останем без посла, да нема отпуштања због деце, сви ми хоћемо да радимо, и ја хоћу да радим, јер хоћу да моје дете има...”

„Посао, мени је важно да имам посао. Моја деца иду редовно у школу, и треба да гледају да помогну мајкама које су самохране. Мом детету је сутра рођендан, како родитељи свом детету славе, а ја не могу... И свој дом да имам...”

„У решавању стамбеног питања. И што бих дигла кредит, не усуђујем се, у паничном сам страху, шта ако се ја разболим или останем без посла... О свакодневном да не причам. Мислим да би требало да буде неки вртић који ради, дежура и суботом и недељом, за родитеље који морају да раде. Иако сам се изборила за дневну смену, остао је проблем викенда. Па се довијам, мењају ме колеге, али ако неко ради шест дана, како да тражим да ради и седмог?!”

„У виду дечјег додатка. Узела сам формулар за дечји додаток, чујем да немам право. А струју плаћам зими 10 000, вртић 2500, још ако неки чек прође...”

„Ех, кад би могло...Шта бих...Шта не бих! Толико има тога...посао, новац, стан, да сам свој човек. Да имам своје, да моја деца имају своје, да их школујем...”

„Све што би човек тражио, испало би нереално, јер, генерално, живимо у сиромашној држави. Мени овде ништа не треба, живим нормално. Али, не живим на своме, живим код маме, мала ми је плата, хоћу ли моћи детету да приуштим шта треба, после за школовање...Неко можда нема ни ово што ја имам, неко има више...Тражила бих новчану помоћ, кров над главом, правну помоћ, тражила бих пуно тога, али треба бити реалан...”

У време испитивања, свака трећа испитаница није сматрала да би јој помоћ државе била потребна.

„Не. Ја немам сад неку горућу ситуацију, јер ми је отац још жив и издржава нас, не плаћам стан, плата ми је пристојна. Али, мислим да ће ми требати. Док нам је деда жив, некако ,пролазимо’...”

„У овом тренутку, апсолутно не. Да сам самохрана, верујем да би била. Да сам незапослена, и да не могу дете да упишем у вртић, био би огроман проблем. То што сам на рачун државе успела да проведем са својим дететом годину дана, то је феноменално. Нема много држава које то омогућавају. То је једина ствар на којој сам захвална својој земљи.”

„Нисам никад о томе размишљала. У улици где живим, многи живе лошије од нас, ја имам прилику да видим тај слој...“

„Не, мени не. Али већини, многим је потребно. Оно што сад дају поделе на 24 рате. Шта можете да урадите са 4000 кад имате малу бебу... Супер је што и то исплаћују, јер мислим да је многим потребно и значи.“

„Не, ја само кад помислим на бирократију и папире, и шта је оно што држава пружа, не треба ми ништа!“

„Не. Увек то гледам на нивоу целе Србије, свима нам је потребно боље. То би било као да стављам нас у привилегован положај, а то не бих желела. Кад би друштву генерално било боље, и нама би било боље.“

9. Нове партнерске везе самохраних мајки

У тренутку испитивања, само десет самохраних мајки било је у партнерској вези. Велика већина самохраних мајки (69) није имала партнера.

„Од кад је Филип напунио годину дана размишљам о томе, треба пронаћи партнера и Филипу оца. То је тешко... Хтела бих неког свог и то ми много фали... Неки људи који имају партнере су прави срећници. Али, треба живети у убеђењу да постоји могућност да ћете и ви бити тај срећник. То је та седмица на лотоу, недостижна. Али се надам...“

„Од како сам се разишла са њим, немам никога. Првенствено зато што је она мала, мало времена проводимо заједно, то време не могу да делим са неким мушкарцем. Тај би морао да се уклопи. У шест устајем, радим, у пола десет сам мртав човек поред свих обавеза у току дана...“

„Ипак је ово Балкан, да размишљам о неком ко ће прихватити моје дете као своје, наши мушкарци нису још зрели за то... Тако да за сад мислим да ћу бити сама. А да ли ће бити среће за десет, петнаест година, не знам, ако будем нашла сродну душу...“

Само десет испитаница у време испитивања било је у партнерској вези. Осим једне, све оне су неудате и имају једно дете.

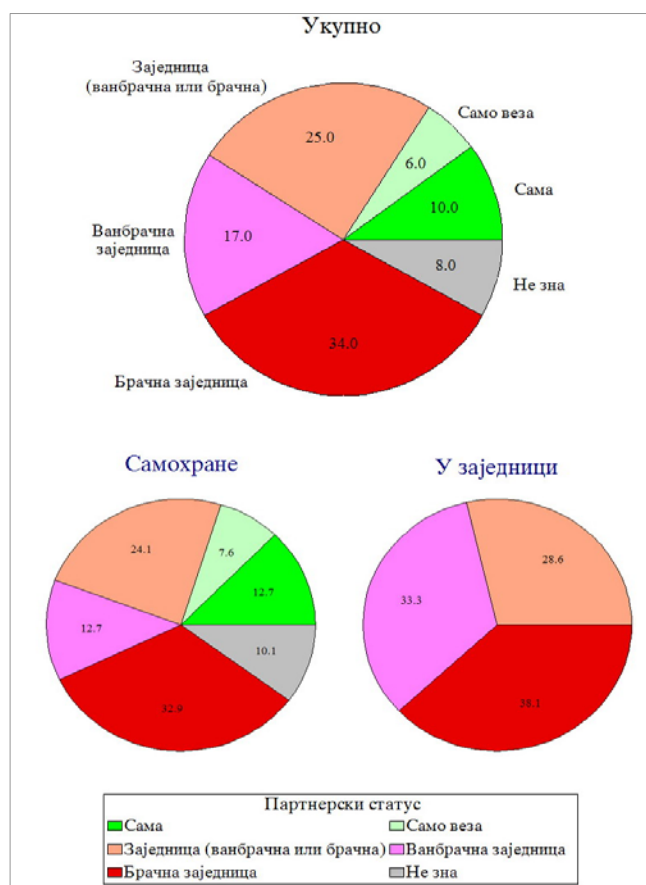
„Имам везу која траје четири године, мислим да тај човек баш зна да се постави, и као другар, али и као ауторитет, никад није прешао границу. Размишљам да можда будем са неким у заједници кад Игор буде већи... Много сам скептична. Не желим да се моје дете склања у собу зато што је неко љут или да стрепим да ли ће се неко лепо понашати према њему...“

„Сад имам везу, нисам усамљена. Њему у почетку није било свеједно што имам дете, а били су и коментари његових: поред толико девојака где нађе њу... Ја то разумем, годину дана траје, мало замршен однос, не знам колико ће то да траје, сад нам је супер... Поигра се са њим, али не како би отац, што је нормално, и он је млад...“

„Задовољна сам, то траје осам месеци, прихватио је моје дете, чак и његови родитељи су нас прихватили. О заједничком животу још не размишљам, веома сам опрезна због детета.“

10. Жеље испитаница у погледу будућег партнерског статуса

О свом партнерском статусу у будућности испитанице су размишљале одговарајући на питање „Какве су Ваше жеље у вези са Вашим будућим партнерским и брачним животом?“ са понуђеним алтернативама: да живим

Графикон III–5. Жеље испитаница у погледу свог будућег партнерског статуса, укупно и према партнерском статусу у време испитивања

сама; да живим са партнером без брака; да живим са партнером у браку; не знам, зависи (од чега).

Када размишљају о свом будућем партнерском статусу, већина, три четвртине испитаница, желе живот у заједници са партнером (графикон III-5). Најчешће је то брачна заједница, коју жели свака трећа испитаница, или заједница која може бити брачна или ванбрачна, што је жеља сваке четврте. Живот у ванбрачној заједници жели свака шеста испитаница. Свака десета испитаница, међутим, у тренутку испитивања има жељу да живи сама, без партнера. Осам испитаница одабрало је опцију „не знам“. Шест испитаница жели само везу, без заједничког живота.

10.1. Самохране мајке

Највише самохраних мајки, две трећине (55), свој будући партнерски живот замишља у заједници (графикон III-5). Међу њима скоро половина жели да живи у браку (26). Деветнаест испитаница оставља отворено питање типа заједнице, брачне или ванбрачне, што највише зависи од квалитета будуће везе - добар однос са партнером допринео би одлучивању за брак. Заједнички живот без брака жели десет испитаница. Осам мајки је одабрало неутралан одговор „не знам“. Шест испитаница би желео само везу, без заједничког живота. Десет мајки је, међутим, одабрало опцију „да живим сама“.

У већини одговора осликава се реалност живота самохраних мајки, са наглашеним осећањем одговорности и стрепњама везаним за добробит деце. Присуство деце чини размишљање о партнерским жељама и одлукама за будућност сложенијим и неизвеснијим., поготово када су искуства са очевима деце негативна. Код мајки постоје бојазни и осећање неизвесности да ли ће бити могуће да упознају партнера са којим ће моћи да остваре хармоничну везу, али и добробит за своју децу. Неопходан услов остваривања њиховог будућег партнерског живота је да се њихове мајчинске одговорности и тежње да деца одрастају у пријатељском и подржавајућем окружењу ускладе са жељама и особинама будућег партнера. И поред тога што најчешће чезну да не буду саме, оне никако не би решавале питање свог емотивног живота са партнером ако би то на било који начин могло да угрози њихову децу.

„У браку. Сада нисам у ситуацији да имам неког поред себе. Првенствено зато што је она мала, мало времена проводимо заједно, то време не могу да делим са неким мушкарцем... А негде је мене и страх, зато што не могу да прихватим да неко може да гледа моје дете, а отац је не гледа.... Волела бих да ми се појави неко како ја желим, али то је нереално и немогуће... Мислим да је још увек рано, без обзира на потребе... Надам се да нећу остати сама читавог живота. Брак, то су емоције, поштовање, компромис, заједничка интересовања, потребе... Ако све то постоји, онда је формални брак тачка на „и!“

„У браку. Али, то је веома комплексно и вероватно ћу остати сама. И кад нађем неког другог партнера, он може да ме прихвати са дететом, али можда неће околина, увек се нађе неко ко ће да каже: шта ће ти туђе дете. То видим по неким мојим другарицама које су у истој ситуацији као ја, а и ја сам имала такво искуство. Иако ја не тражим оца свом детету, она има оца. Ја тражим партнера.“

„Без брака. Сви смо ми живи људи и желимо да имамо неког. Жеље су једно, могућности друго. Било би лепо да упознам неког човека који ће да прихвати мене и моје дете, ја њега... За сад је тако како јесте...“

Иста су размишљања и осам испитаница које нису јасно дефинисале своје жеље у погледу будућег партнерског живота и оне су одабрале опцију „не знам“ управо због бојазни и стрепњи везаних за децу.

„За сад немам никаквих размишљања о томе. Сигурно ће ми у једном тренутку зафалити и љубави, и пажње и нежности. Можда кад би се појавила нека идеална особа, али сад бих га гледала кроз сто призми... Кад имате дете, све се мења... За сад не знам...“

„Не знам, можда ћу се некад и удати, а можда и нећу, зависи од многих околности. Од односа са оцем детета, од тога да ли ће се икад развести, никад више не бих живела са њим док је у браку. Ако би се развео, можда... А можда ћу сутра упознати неког доброг човека у кога ћу се заљубити. То не може да се предвиди...“

„Не знам, код мене се то мења, час желим једно, час друго... Ја нисам свесно против брака, ако бих нашла праву везу, да. Али, сад опет због Вука, размишљам како би се неки мушкарац понашао према њему. Највише бих волела да сам могла са истим човеком да имам брак, децу, да је то нека срећна породица... Не бих волела да се венчам с неким, да имам децу, да се Вук осети одбаченим... Све то размишљам кад он мало порасте...“

Шест испитаница би желео само везу, без заједничког живота. У њиховом случају, до разлаза са оцем детета углавном је дошло у трудноћи.

„Без брака, по могућности да има децу, да је разведен, да не буде млађи од мене. Сад, у овим годинама, можемо да се забављамо, али да свако живи у свом стану... Видећемо.“

„Не мислим да немам партнера, него да не живимо заједно и да не буде превише присутан у животу мог детета, ако ја не сматрам да треба да буде.“

Десет испитаница, међутим, у тренутку испитивања није могло да замисли своју будућност са партнером и оне желе да буду саме. Све оне имају негативна емотивна искуства, са оцем детета или и са претходним партнерима. И код њих су бојазни везане за дете веома присутне. Најчешће је то страх како би нови партнер прихватио њихово дете и жеља да дете не излажу могућим непријатностима и неизвесностима. Четири од њих имају једно дете, остале двоје или више деце, а очинство детета је најчешће непризнато.

„Ипак је ово Балкан. Да размишљам о неком ко ће прихватити моје дете као своје...Наши мушкарци нису још зрели за то. Тако да за сад мислим само сама. А да ли ће бити среће за десет-петнаест година, не знам, ако будем нашла сродну душу...“

„Сама, у овом тренутку тако мислим. Отац је један, ако већ не можемо заједно, боље да немам другог, само због детета...“

„Сама. Са својим дететом. Свако жели неког поред себе, али ни да живим са њим, ни да се удам за њега, ништа од тога немам у својој глави. Не знам да ли ћу икад више желети. Некад можда, кад своје дете изведем на прави пут и кад будем имала свој живот...“

„Немам никога, и никада нећу. Поготово што сам установила да не умем да изаберам. Из лошег сам отишла у горе. Пре него што сам се удала, маштала сам о породици, удала сам се, били смо срећни, родила сам Мају. Међутим, то је трајало годину-две... А кад ме и ударио, развели смо се. После, надала сам се да ћу наћи сродну душу, нисам хтела више деце, имам 40 година, али бар да имам неког, живели заједно или не. И нађем њега...Ваљда, што колевка заљуља... О томе да имам некога не размишљам јер сада мислим да су генерално сви лажови...“

„Најбоље су ми године прошле, прошла сам ко бос по трњу, толико сам огорчена да почињем да мрзим цео мушки род. Не пада ми на памет.. Али, ја волим свог бившег мужа, оца близнакиња, иако се тако лоше понашао... Вероватно је то жеља за љубављу. Цео живот сам имала жељу да будем вољена од родитеља, ваљда то тако иде... Кад није било неког да ми да подршку, можда бих и остала у кући, не бих се удала тако рано... Ја имам четворо деце, за мене је завршено све...“

Како су бојазни везане за прихватања детета од стране новог партнера велика препрека новом везивању, не изненађује што једанаест мајки свој будући живот најрадије види у заједници са очевима деце.

„У браку, то ми је жеља. Са оцем деце. Мања су очекивања о заједничком животу с обзиром на ситуацију, али ја ћу увек желети, од тога нећу никад одустати, иако ми је све то, породица, све удаљеније... Само са њим. Ако се некад нешто реши, промени ситуација, ко зна. Деца га воле, ми пристојно контактирамо...“

„Ипак, дубоко у себи желим да она живи са својим татом...Сад, искрено, не бих се венчавала ни кад бих имала неког другог, не бих водила моју Анастасију у неку другу кућу, код неких других људи, иако би је ти људи можда прихватили. Моја кума има дете, сад је трудна са другим мужем, његови је не прихватају. Мада, не мора да значи да би тако било, али постоји та стрепња...“

10.2. Испитанице које живе у ванбрачној заједници

Испитанице које су у тренутку испитивања живеле са партнером у ванбрачној заједници су се према жељама у погледу свог партнерског статуса у будућности поделиле у три скоро једнаке групе (графикон III-5). Осам испитаница желело би да склопи брак, седам да и даље живи у заједници без брака, а шест нема одређен став о томе и одабрало је одговор „не знам“. Код испитаница које живе у заједници, одговор „не знам“ односио се на избор између варијанте даљег живота у ванбрачној заједници или у браку са садашњим партнером, оцем детета (деце). Ниједна испитаница, наиме, није није имала сумњу у опстанак заједнице нити жељу да је прекине.

У поређењу са ставом о склапању брака пре рођења детета, временом је у овој групи мајки дошло до значајне промене у смислу веће прихватљивости, па и жељености брака. У време трудноће, наиме, само четири испитице су желеле брак, а седамнаест није. У време испитивања, непромењен став да је ванбрачна заједница, а не брак, за њих пожељна форма остао је код само седам мајки.

Иако су бројчане разлике врло мале, највише, осам испитаница свој будући живот види у браку са оцем детета. Међу њима, три су и у време одлучивања о рађању желеле да склопе брак, као и њихов партнер, али је стицај околности био такав да то нису учинили. Осталих пет испитаница је од времена пре рођења детета променило став. Три међу њима сада сматрају да је брачна заједница ипак повољнија за децу, једна је у међувремену постала пунолетна, а једна је превазишла некадашње унутрашње препреке везане за негативно брачно искуство.

„Мени је то све било бацање пара, општина, црква, свадба, могле би те паре да се паметније потроше. Нисам о томе никад маштала. Али, кад су деца ту, требало би, због њихових питања. Марија сад пита за презимена, непријатно ми је, лажем зато што морам, кажем да имам и ја исто презиме. Не знам шта она може да помисли у својој глави, да не помисли да не волим тату или он мене, или њих. Регулисаћемо то због њих. Кад људи имају децу, све је другачије. Ето, долазим до тога да су многи око мене били у праву, говорили су: питаће те деца..“

„Венчаћемо се. Не знам кад, нисмо се још договорили, али венчаћемо се. Боље је ради докумената, боље је да си венчан него у ванбрачној заједници, код лекара кад идеш, или за документа, лепше је када се каже да си венчан него не.“

„Сад озбиљно размишљам о томе да се венчамо, он верује у то и хтео би да има црквено венчање, верује у институцију брака. После оволико времена видим да је то право, однос нам је стварно добар и квалитетан. Ако њему то толико значи... И ја сад имам жељу, почела сам да размишљам и о венчаници... Постоји трунчица страха, да не покварим све то... Да не буде свака свађа: ево ти прстен, разводимо се...“

Свака трећа испитаница која живи у ванбрачној заједници (7) жели да и даље живи у заједници са постојећим партнером, без брака. Оне ни у време одлучивања о рађању нису желеле да склопе брак. Само једна испитаница је такву жељу имала, али због проблема са родитељима партнера

испољених током заједничког живота ни она о браку више не размишља „док се не стабилизује ситуација“.

Шест испитаница, пак, и даље жели живот у заједници са партнером, оцем детета, а питање да ли ће то остати ванбрачна заједница или ће се склопити брак оставиле су отворено. Код њих је временом дошло до промена у ставу према браку, брак је постао прихватљива опција. У време пре рођења детета ниједна од њих није желела да склопи брак. Тада је то, са једним изузетком, било у складу и са жељама њихових партнера.

„Да живим са партнером, можемо и да се венчамо. Венчање је само по себи лепо, млада, венчаница, да се сви људи које волимо окупе... Али, да би то било како нас двоје желимо треба доста новца и времена. Ми смо и сада заједно, једино што не носим презиме, све друго је као у браку. Кад размишљам о браку, мислим на венчање, то бих волела да имам, да нас двоје приредимо нама нешто лепо, а не на потпис, то ми је неважно“.

„Да живимо заједно. Ми свуда сви идемо заједно. Не тражим ни од кога гаранције у животу. Трудим се. Немам ја аверзију према браку, моји родитељи су имали диван брак. Али, мени, у мом систему брак не значи ништа. Нисам верник, а данас је то неки модел, црква је као нека улазница, за шта?“

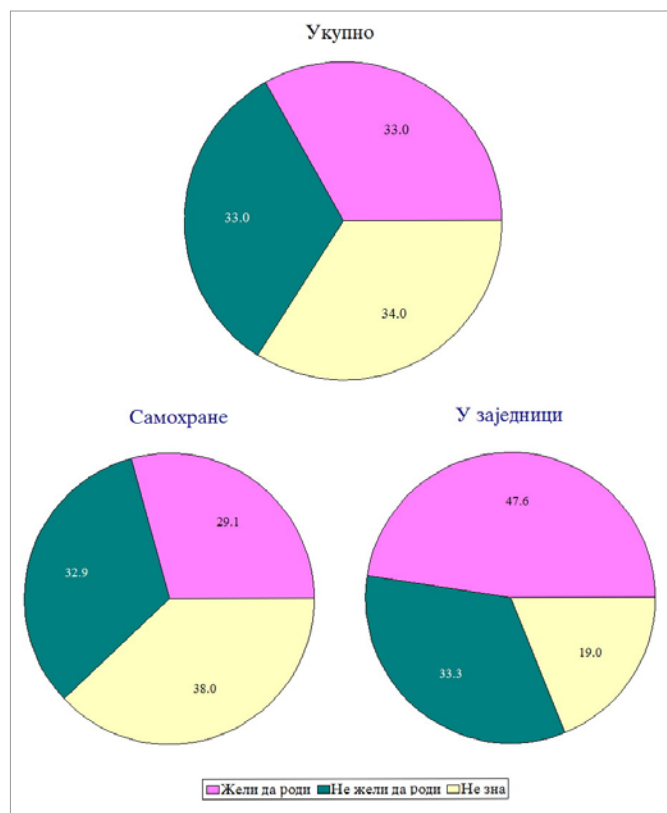
„Не знам, зависи од стицаја околности, ако се деси венчање, деси. Причали смо о томе, па нисмо урадили, хтели само за Игоров први рођендан и крштење, па нисмо, и тако... Ја мислим да тај папир не значи ништа, али не значи да нећемо, можда због детета, пре рођења детета нисмо о томе размишљали.“

11. Жеље испитаница у вези са даљим рађањем

Према броју рођене деце, међу испитаницама су најбројније мајке са једним дететом (72). Оне су знатно заступљеније међу самохраним мајкама, где је испитаница са једним дететом четири пута више него оних са двоје или више деце. Међу мајкама које живе у ванбрачној заједници, међутим, већина, више од половине има двоје или више деце (табела III-12).

Жељама у вези са даљим рађањем било је посвећено питање са понуђеним алтернативама одговора: не желим више деце; желим још једно дете; желим још више деце; не знам, зависи од околности. Као што се види на

графикону III–6, према одговору на ово питање, испитанице су се поделиле на три једнаке групе: мајке које желе још деце (33), које не желе (33) и мајке које су дале одговор „не знам“ (34).

Графикон III–6. Жеље испитаница у погледу будућих рађања

Посматрано одвојено, учава се велико, и то највеће учешће одговора „не знам“ у групи самохраних мајки, за разлику од групе мајки које живе у ванбрачној заједници које су најчешће одабрале изјавиле да желе да роде још деце (графикон III–6). Међутим, квалитативна анализа одговора пружа другачији увид у жеље мајки и о томе ће бити речи даље у тексту.

Мајке које су дале одговор да желе још деце, најчешће желе још једно дете (27), док више од једног детета жели шест мајки. Испитанице, генерално, најчешће желе да имају два детета. Тако мајке које имају двоје или више деце ретко желе још деце, за разлику од мајки са једним дететом, код којих већина овакву жељу има (табела III–12). То је посебно уочљиво када се

Табела III–12. Жеље испитаница у вези са даљим рађањем, према партнерском статусу и броју деце коју имају

Партнерски статус	Број деце	Укупно	Жели	Не жели	Не зна	Укупно	Жели	Не жели	Не зна
Укупно	Свега	100	33	33	34	100,0	33,0	33,0	34,0
	1	72	29	16	27	100,0	40,3	22,2	37,5
	2	16	2	8	6	100,0	12,5	50,0	37,5
	3	5	2	2	1	100,0	40,0	40,0	20,0
	4+	7	-	7	-	100,0	0,0	100,0	0,0
у ванбрачној заједници	Свега	21	10	7	4	100,0	47,6	33,3	19,0
	1	9	6	2	1	100,0	66,7	22,2	11,1
	2	7	2	2	3	100,0	28,6	28,6	42,9
	3	2	2	-	-	100,0	100,0	0,0	0,0
	4+	3	-	3	-	100,0	0,0	100,0	0,0
Самохране	Свега	79	23	26	30	100,0	29,1	32,9	38,0
	1	63	23	14	26	100,0	36,5	22,2	41,3
	2	9	-	6	3	100,0	0,0	66,7	33,3
	3	3	-	2	1	100,0	0,0	66,7	33,3
	4+	4	-	4	-	100,0	0,0	100,0	0,0

ближе сагледају одговори „не знам“ (даље у тексту) у којима је, такође, најчешће исказана жеља да се има још деце., па се може закључити да је жеља да се роди још једно дете присутна код четири петине мајки са једним дететом, али да код сваке друге међу њима постоји доста ограничења у вези са претпоставком о могућности да се та жеља и реализује.

11.1. Мајке које више не желе да рађају

Групу испитаница које не желе више деце (33) у подједнаком броју чине мајке са мајке са једним дететом (16) и са двоје или више деце (17).

Међу мајкама које имају једно дете, а не желе више деце, две живе у ванбрачној заједници са оцем детета и обе имају преко 40 година. Све остале испитанице (14) су самохране мајке. Препрека за даље рађање најчешће је њихово негативно искуство, оне су се у трудноћи суочиле са прекидом контакта са партнером, и децу очеви углавном нису признали. Такође, оне немају нове партнере, а неке од њих су у старости од око или преко 40 година.

„Не желим. Никад нисам била за децу различитих очева.“

„Не желим. Кад бих била неке среће, као у шпанским серијама, да нађем сродну душу, родила бих петоро деце! Али, нема те среће... Не размишљам о томе...“

„Не желим. Због година. И ово је био ‚задњи воз‘. Али, да сам била у браку, после Марије бих сигурно родила још једно дете, волим децу.“

„Не желим. Са ове тачке гледишта, ако немам партнера, не могу да размишљам ни о деци. Да бих имала жељу, мора да постоји особа са којом бих пожелела да остварим ту жељу.“

„Не желим. Али, желим да узмем једно дете, да будемо хранитељска породица, да Мати улепшам живот, да не расте сам. Мата ми је центар света.“

11.2. Мајке које желе још деце

Мајке које желе да имају још деце, најчешће су мајке са једним дететом и најчешће желе да имају још једно дете.

Од 33 мајке које желе да имају још деце, велика већина, њих двадесет девет, су мајке са једним дететом (табела III-12). Велика већина међу њима (23) су самохране мајке. Од мајки са више од једног детета, жељу да имају још деце исказале су само две мајке са двоје и две мајке са троје деце. Све четири живе у ванбрачној заједници. Ниједна мајка са више од троје деце не жели да има више деце.

Најчешће, испитанице које желе децу, желе да имају још једно дете (26), а седам мајки жели да има још више од једног детета, и оне такође имају по једно дете.

„Још једно. Желела бих, иако ми је била тешка трудноћа и рекла сам: више никад. Желим да и Алекса има сестру или брата, јер ја имам сестру и мени је супер са њом. Хтела бих, али с неким с ким бих остала. Желим да имам неког поред себе, не волим ту празнину, волим кад је позитивна атмосфера, а са партнером је све то лепше.“

„Још једно. Пошто постоји ова фрустрација, увек имам у подсвести да ћу бити опет напуштена, волела бих да имам још једно дете, али постоји тај страх.“

„Још једно. Али да буде брачно, природно.“

„Желим још двоје деце, али то можда није реално с обзиром на године и све остало. Морала бих да пожурим за то двоје!“

„Желела бих да имам још једно дете. Али са Кристининим оцем, то бих највише желела. Још увек имам наду, малу. Јер не верујем више у ту особу... Али, увек сам желела да моје дете има брата или сестру, ја сам сама, увек сам чезнула да имам брата или сестру. Желела бих да имам још деце, али не могу да прихватим са другом особом. Не бих хтела да моје дете живи са неким другим, због ње саме...“

11.3. Мајке и одговор „не знам“

На питање о томе да ли желе да имају још деце, најчешћи одговор међу самохраним мајкама је одговор „не знам“ (графикон III-6). Чак тридесет самохраних мајки дало је овај неодређени одговор, и са изузетком три све оне су мајке са једним дететом. Осим њих, одговор „не знам“ дале су и четири мајке које живе у ванбрачној заједници.

Ближе сагледавање размишљања која стоје иза одговора „не знам“ самохраних мајки показује да није реч о одсуству жеље да се роди још неко дете. Оне би волеле да имају још деце, да омогуће свом детету одрастање уз брата или сестру, да имају заједничко дете са будућим партнером уколико и он то жели. Али, претходно искуство је утицало на то да постану врло опрезне и да размишљају у правцу остварења ове жеље само ако је реч о стабилном, поузданом партнеру и ако постоји сигурна заједница. Објашњења уз одговор „не знам“ одражавају њихову решеност да, и поред жеље да имају још деце, не понове негативна искуства повезана са рађањем детета. Такође, указују и на постојање извесне сумње да ће се догађаји одвијати тако да ће своје потребе за рађањем детета моћи и да остваре.

„Не знам. Жеље су једно, реалност је друго. Моја лична жеља је још минимум једно дете, радо двоје. Али, не више на овај начин, само у нормалним околностима. Не само због мене, већ и због тог детета.“

„Не знам. Желим више деце, али порођај и све друго, није лако изнети сам, тако да не знам. Ако нађем партнера, да сам емотивно испуњена, да имам подршку, да немам то болно искуство кроз које сам прошла, онда је то изводљиво, наравно.“

„Не знам, ако останем сама, слободна до краја живота, не планирам да рађам више деце јер ми је тешко и ово једно, и новчано, и стамбено. Друго дете бих родила само ако бих била у браку. Не бих хтела да родим још једно дете, па и оно да одраста без оца.“

„Не знам. Желим, желим, али не видим да је то реално, немам ни партнера, мислим да немам ни више времена. Жао ми је што немам још деце, нема везе, нека је и у ванбрачној заједници, и нека се издешавало све што се издешавало, волела бих да сам имала још једно дете. А не верујем да ћу имати још деце, с обзиром на биолошки часовник...“

„Не знам. Бих, ако бих имала стабилну везу са партнером и стабилну материјалну ситуацију. Некад замишљам како би било лепо да родим треће дете, да трудноћу проведем лешкарећи, уживајући, да се посветим томе, да је будем свесна. А кад се породим, да будем са дететом бар годину дана, да немам тај притисак да морам да радим...“

„Не знам. Ја не бих желела, немам потребу. Моја потреба се овде зауставља, али не искључујем компромис, ако бих имала одговарајућег партнера који нема, а жели децу.“

Иза одговора „не знам“ четири мајке које живе у ванбрачној заједници стоје, међутим, други разлози. Оне углавном размишљају о финансијским и биолошким ограничењима:

„Не знам. Имам доста година, релативно касно сам родила децу, једно за другим, доста сам код куће, ван посла, али не искључујем могућност да родим још једно дете. Морам брзо да одлучим...“

„Не знам, ја не бих, али Ненад много воли децу, можда ћу попустити. Много значе браћа и сестре, шта бих ја без њих! Сада је тешко...Све је тешко, али ваљда ће и овде некад бити нормално.“

12. Оцена одлуке о рађању ван брака

Размишљајући о одговору на питање отвореног типа „Како своју одлуку о рађању детета ван брака процењујете сада, из садашње перспективе“ испитанице су се усмеравале на један или два аспекта одлуке, односно на рађање детета и врсту заједнице. Постоје значајне разлике према партнерском статусу испитаница, испитанице које живе у ванбрачној

заједници разматрале су своју одлуку о форми заједнице, а већина самохраних мајки своју одлуку да роде дете.

12.1. Испитанице које живе у ванбрачној заједници

Испитанице које живе у ванбрачној заједници оцењивале су одлуку о форми заједнице, и осим једне, све су своју тадашњу одлуку о рађању ван брака оцениле позитивно:

„Исто као и онда, ја се осећам као да сам у браку. Зато што ми је заједничко подизање детета много већи доказ да су се двоје определили и обавезали за заједнички живот, то је већа обавеза, већи знак љубави. Мислим да су се дететом више везали него што би тим неким папиром.“

„Милан и ја и овако не видимо живот једно без другог, ни сад, ни за десет, двадесет година. Ми смо прво одлучили да будемо заједно, ми смо се у глави венчали, ја јесам његова жена, и он јесте мој муж.“

„Исто. Имам добар брак, добар живот, родила троје златне деце. Боље ми је, имам више услова него што сам имала у браку, где сам била гола, боса, и физички и психички малтретирана.“

Другачије мисли само једна мајка, која је у време испитивања силом прилика живела одвојено од партнера са којим је била у ванбрачној заједници, јер је био на издржавању затворске казне:

„Мислим да није била добра. Требала сам, ипак. Немам никаквих права над децом, за све ми треба његова сагласност. И због њихових питања. Маја сад пита за презимена, мени је непријатно, лажем зато што морам, кажем да имам и ја исто презиме. Не знам шта она може да помисли у својој глави, можда да не волим тату или он мене, или њих... Регулисаћемо то због њих. Кад људи имају децу, све је другачије, поготово кад су мали...“

12.2. Самохране мајке

За већину самохраних мајки, међутим, одлука о рађању детета и одлука о рађању ван брачне заједнице биле су нераздвојно повезане. Рађање ван брака није било резултат избора између опције да се дете роди у браку или ван брака, већ између тога да се дете роди или не, јер је у датим околностима једино могуће било ванбрачно рађање. Зато су оне,

одговарајући на ово питање најчешће оцењивале (и) своју одлуку да роде дете. Рађање ван брака је за њих била једина опција из различитих разлога - јер су такве биле околности, услед процене да партнер није одговарајући за трајно везивање, незадовољавајућег квалитета везе, или стога што их је партнер напустио по откривању трудноће или у току трудноће. Само за мали број ових испитаница ванбрачна заједница је представљала избор, оне су у време одлучивања о рађању детета сматрале да је важан заједнички живот који није морао подразумевати брак.

Материнство заузима високо место у систему вредности испитаница. Оцене свих самохраних мајки о рађању, са изузетком једне, су позитивне, и онда када брак није склопљен иако су то желеле, и онда када је дошло до разлаза са оцем детета иако то нису желеле:

„То ми је најбоља одлука у животу. Увек ми је била жеља да имам дете. Можда је и то што сам расла са спознајом да нећу моћи да имам дете, још више појачавало ту жељу. Толико сам срећна, да ме понекад страх. Ништа ми не фали, ни материјални проблеми ми нису битни. Али, да сам била одбачена од породице, можда бих се другачије осећала...“

„У сваком случају мислим да сам врло богата жена што имам дете и срећна што сам се остварила као мајка. Нашла сам се у тој ситуацији, и морала сам да издржим. То је изузетно тешко, али то у другом смислу даје и веома велику јачину. Мислим да је важно да жена зна шта хоће, ја у трудноћи нисам имала такав осећај, све ми се мешало у глави...“

„Одлука је храбра, више храбра стицајем околности него промишљена, али исправна. Дете је велика срећа. Сада видим да се може, и да је тешко.“

„Тек сад видим како је лепо бити мајка и како је све то лепо, и сва та брига. Да се сад вратим у то време, никад не бих ни помислила на абортус. Да имам партнера, имала бих четворо деце, сигурно.“

„Као праву, с обзиром на околности није могло да буде другачије. Ја бих волела да се све то није издешавало и да је он овде, да моје дете расте са оба родитеља. Улога оца је велика. Ја се надам да она неће осетити ту празнину, и ја, и моји родитељи, и мој садашњи партнер, сви јој се посвећујемо.“

„Да ми је онда ова памет била, све би било другачије. Једино се не кајем што сам Бојана родила, то је оно најважније. Иако немам решено стамбено питање, живим од социјалне помоћи и дечјег додатка, али сам срећна због Бојана, он ми је све на свету. Даће бог, биће добро. Полако...“

„Јесте теже, али сам ја мирнија, психички, растерећенија, срећнија. То не значи да не бих ушла у брак и имала још деце ако бих нашла особу која је нормална, са којом бих се сложила. Али, са Алексиним оцем је овако боље, и што време више пролази, све сам убеђенија у то.“

„Па, прво ми је било: можда и нисам требала. Можда првих пар месеци. После порођаја сам мислила како ћу, шта ћу сама, али мама је стално била ту да ми да подршку. Сад, како расте, драго ми је да сам га родила, да је мој и што сам са њим...“

Сасвим малобројне су мајке које оцењују да су имале могућност и да је требало да поступе другачије, да склопе брак или се не одлуче за рађање:

„Боље би било за моје дете да сам одвојила десет минута и отишла до општине и завршила то. Када сам се породила, отишла сам код њега, били смо заједно месец дана. Тад је све било савршено...“

„Мени је то некако нормално, ситуација је била таква, после нам је све то било небитно. Да морам то поново све да урадим, не бих неке ствари ставила као приоритете, сад бих се вероватно прво венчала, па све редом. Што се самог нашег односа и живота тиче ништа не би било другачије. Али, неке ствари би ми биле лакше, не бих морала да се гњавим са социјалним службама, старатељством, ништа не могу да урадим без њега, а он није овде и тренутно не може да дође... Било ми је тешко што морам да га тужим да бих добила старатељство, јер смо ми у одличном односу.“

„Да се врати то време, не бих родила сигурно. Јер бих својој деци пожелела да имају љубав и топлину родитељског дома оба родитеља. Није то била добра одлука. Кад би могло време да се врати, не бих ни почела живот са тим партнером, већ бих га избегла у широком луку. Имала сам и боље понуде, а ко зна шта би још било... Завршила бих вишу школу. Овако сам свела свој живот на узан избор!“

„Лоше. Требало је да позајмим паре и завршим са последњих троје“.

13. Савет у вези са рађањем ван брака

Вероватно најбољи увид у ставове и искуства испитаница у вези са рађањем ван брака дало је питање које је гласило „Ако би требало да млађој сестри или пријатељици дате савет у вези са рађањем детета ван брака, шта бисте јој рекли?“ Размишљајући о одговору на ово питање отвореног

типа испитанице су се усмериле на један или више различитих аспеката ситуације и, руковођене својим ставовима и личним искуством, дале читаву лепезу одговора. Најчешће је разматрана опција самохраног материнства (66), форма заједнице (62) и ситуација када је трудноћа већ настала (25). Преовлађујући ставови су подршка рађању детета, како у ситуацији када је мајка сама, тако и онда када је трудноћа већ настала, затим подршка рађању у браку, као и самосталном доношењу одлуке.

Испитанице су најчешће разматрале ситуацију када је жена која одлучује о рађању ван брака сама, без партнера са којим би живела у заједници (69). Осим две, све ове испитанице су и саме самохране мајке. Већина, три петине њих (43) разматра ову ситуацију као једну од могућих, а две петине испитаница (26) између рађања ван брака и самохраног материнства стављају знак једнакости, поистовећују их па друге варијанте ситуације и не разматрају. Све испитанице које разматрају самохрано материнство, осим четири, имају претежно позитиван однос према рађању и не обесхрабрују га. Али, оне притом указују и упозоравају на значајне тешкоће и оптерећења који би биле неизбежни пратилац те одлуке, као и на то да је неопходно да постоји подршка из најближег окружења у том случају, и услови, пре свега материјални. Само три самохране мајке и једна која живи у ванбрачној заједници не би подржале рађање детета у ситуацији када је мајка сама, без партнера.

Са сличном учесталашћу, као одговор на питање испитанице су разматрале форму заједнице у којој се дете рађа (62 испитанице). Јасну подршку рађању ван брачне заједнице изразиле су само четири испитанице, три које и саме живе у ванбрачној заједници и једна самохрана мајка која је остала у партнерској вези са оцем детета. Јасан став против рађања ван брака исказале су само две испитанице, једна која живи у ванбрачној заједници и има претходно брачно искуство и једна самохрана мајка. Већина испитаница изразила је став у прилог склапања брака (31) и то недвосмислену (14) или ненаглашену подршку браку (17). Неутралан став у погледу форме заједнице, да је свеједно да ли је заједница брачна или ванбрачна, али да су важне особине партнера и квалитет партнерске везе, исказала је свака четврта испитаница (25).

Тридесет испитаница је изразило став да одлука о рађању ван брака треба да буде лична и самостална, и у том смислу оне не би ни давале мишљење у виду савета, већ би многе изнеле сопствена искуства која би могла да

помогну при доношењу одлуке. Четири петине ових испитаница су самохране мајке, а свака пета (6) живи у ванбрачној заједници.

Четвртина испитаница (25) је разматрала ситуацију у којој је трудноћа већ настала. Све су дале безрезервну подршку рађању детета. Осим три које живе у ванбрачној заједници, све остале су самохране мајке.

13.1. Размишљања испитаница које живе у ванбрачној заједници

Када се посебно посматрају одговори испитаница које су у тренутку испитивања живе у ванбрачној заједници, уочава се да оне нису детаљно размишљале о различитим околностима у којима се доносе одлуке о рађању ван брака, њихови одговори су релативно кратки и нису превише емотивно обојени. Оне су најчешће размишљале о форми заједнице (18) а скоро никад о самохраном материнству (2).

Разматрајући питање рађања ван брака, велика већина испитаница из ове групе (18) је пошла од претпоставке да партнерска заједница постоји и усмерила се на њену форму. Директну подршку животу у ванбрачној заједници исказале су само три испитанице. Најчешће, њихов став је неутралан, осам мајки сматра да није важно да ли је рађање ван брака или у браку, већ да ли постоји добра заједница и одговарајући партнер. Скоро исто толико, седам мајки, наклоњеније је браку. Међу њима две дају јасну предност склапању брака, а пет сматра да, и поред тога што је „свеједно“ да ли је заједница брачна или ванбрачна, брак ипак представља бољу опцију. Две од њих су и саме желеле да склопе брак пре рођења детета, али због стицаја околности то нису учиниле.

Став да је важно да одлука буде пре свега лична и самостална исказало је шест испитаница. Три испитанице су исказале безусловну подршку рађању, независно од других елемената ситуације, а само две су разматрале опцију самохраног материнства.

„Подржала бих је и рекла: наравно. Посаветовала да то уради. Рађање детета је много већи чин. Али, наравно, одлуке зависе од многих околности.“

„Ја не могу да пожелим некоме брак, ја ту видим партнере, тај партнерски однос ми је изнад сваке формалне институције. Сваком бих пожелела да има некога кога воли и са којим може да уради више него сам...“

„Да роди ван брака или у браку, у складу са својим погледом на ствар. Ја не видим неку предност брака. За децу је значајно да живе у породици, а да ли су родитељи венчани или не, није битно. Моја деца су још мала, не знам да ли ће некад имати проблема, можда ћу тад променити мишљење, не знам.“

„Кад су деца ту, требало би да склопи брак, због њихових питања. Можда је то модерно, али у Србији то још није. Ако је то чин љубави, треба то урадити, лепо је то. Нека не следи мој пример. И ако је трудна, лепо је бити у потписаном браку.“

„Ако има партнера, ипак да се венчају. Боље и због детета, можда и због презимена, а и помоћи ће јој око детета. Може то и у ванбрачној, али није то ништа сигурно. Брак је сигурнији, сигурније се и осећаш, знам да је то мој муж, да ће неко да ме штити, помаже и да неће да ме остави.“

„По мени је то исто, ако жели, нека то уради. Али, ако је мајка сама, без партнера, да размисли, да је јако тешко. Не може човек сам да подиже дете, ни у ком погледу, ни физички, ни емотивно, ни за дете ни за мајку то није добро. У сваком погледу, финансијском, емотивном, развоју детета... не бих јој то никако саветовала. Али, да немам искуство са дететом, не бих то знала, мислила бих да могу.“

„Управо оно што сам ја урадила, да сачека тренутак кад је у ситуацији да сама може да обезбеди добробит свог детета, да је у таквој економској ситуацији да не зависи ни од кога. Кад осети потребу и да је способна да то учини, како год учини. Било би лепо, наравно, да дете живи са својим оцем. Имам пуно другарица у касним тридесетим које су спутане у доношењу тих одлука, не би се одлучиле за дете ван брака, мислим да је то страх од околине која то охо-хо осуђује, и унутрашњи страх да неће моћи да се изборе са свим тешкоћама. Не бих одустала од детета само зато што сам самохрана мајка.“

13.2. Размишљања самохраних мајки

Самохране мајке су, међутим, одговарајући на питање у вези са саветом о рађању ван брака испољиле значајан ниво емпатије и емоција, пројектовале своја искуства и исказале своје бриге и тешкоће. Оне су изразиле много својих личних оптерећења повезаних са рађањем детета ван брака, стрепњи и ограничења који су пратилац ситуације самохраног

родитељства. Исказале су и лична искуства, стрепње и бојазни везане за децу, посебно у ситуацијама када контакт са очевима не постоји или није задовољавајући. Оне су детаљно разматрале различите могуће варијанте, указивале на своја искуства, имале жељу да помогну, упозоре, заштите, олакшају...

Одговарајући на питање, испитанице су се усмериле на један или више аспеката рађања ван брака. Најчешће су разматрале форму партнерске заједнице у којој се рађа дете (44) и ситуацију у којој је потенцијална мајка сама, односно без партнера (42).

О форми партнерске заједнице

Највише испитаница, њих четрдесет четири, разматрало је форму партнерске заједнице у којој се рађа дете. Међу њима, већина (24) је дала предност брачној заједници, уколико постоји одговарајући партнер и добра партнерска веза. Притом, половина међу њима има недвосмислен став да предност има брачна заједница, а половина брак и ванбрачну заједницу скоро исто вреднује, али предност ипак даје браку.

„Ако је ситуација таква да су заједно, да је жељено дете и да је само питање брака, саветовала бих да се уда. Зато што је за дете боље, с обзиром на целокупну ситуацију и околину, земљу у којој живимо. Јер, то јесте један терет који ће моје дете једнога дана да носи... Средина није још увек довољно отворена и широка, то није свакодневица па да се дете због тога не издваја према томе да ли његови родитељи живе у заједници, и каквој, то важи и за разведене.“

„Треба да се оде и у цркву или џамију и општину, прво то, па све остало. Без обзира што нема разлике, али у глави, наша психа, другачије је кад си у браку и кад ниси. Као нека сигурност, као да си стуб, стабилан, чврст, кад си у браку. Брак даје неку јачину човеку, улива сигурност, не материјалну, него снагу и веру у себе, другачије, лепше се осећаш. Иако то носи исте проблеме, другачије се осећаш.“

„Ако живи са партнером, онда у реду. Не бих никад инсистирала на браку, али бих „провукла“ да је то паметније, због оног генералног става да је то заједница чвршћа на неки начин и пружа и захтева другачији однос према заједничком животу. Мени то није папир.“

„Не постоји гаранција ни за брак ни за ванбрачну заједницу. Ако је то што она жели, нека уради тако. Нема правила. Подржала бих је да роди дете ван брака ако то жели, али бих јој рекла и да се припреми за трку са препонама.“

Став седамнаест испитаница је да је свеједно да ли је заједница брачна или ванбрачна, важно је да је партнер одговарајући и партнерска веза добра.

„Све зависи која је ситуација. Ако би била у дугој вези и затруднела и неће да се венча, то је њен избор. Ако би брзоплето ушла у то, као ја, рекла бих да сачека. Није суштина бити у браку или не, већ какав је човек. Неће мушкарца задржати брак поред детета и жене. Људи склопе брак, живе десет година, па се разиђу. Није брак гаранција. Све је ствар личне одлуке и ако се брак прекине све зависи од човека како ће се понашати, а не од законске форме.“

Рађање ван брака безусловно подржава само једна испитаница, а изричито против рађања ван брака су две испитанице, и оне га поистовећују са самохраним материнством:

„Не, никако. Ја јесам имала подршку мајке и сестре, имам и дан данас, без тога не знам како бих. Али, много је тешко. Кад се дете разболи, бдиш целу ноћ. Нема мушко у кући, мораш све сам. Врста лудости је бити сам. У мом случају је лакше јер знам с ким имам посла, па би ми вероватно било слично и да је ту, али у некој другој ситуацији не, никако.“

О самохраном материнству

У истој мери као и разматрање форме партнерске заједнице заступљено је и размишљање испитаница о опцији ванбрачног рађања у ситуацији када је мајка сама, без присуства оца детета (42 испитанице). Управо у овим разматрањима рефлектују се проблеми, тешкоће, страхови и бриге које представљају саставни део самохраног материнства испитаница. Оне су исказале пуно упозорења о тешкоћама које самохрано материнство са собом носи, указале на неопходност помоћи и подршке из окружења, важност материјалних услова. Иако упозорење о тешкоћама и оптерећењима везаним за ову опцију преовладава, скоро увек (39) оне и охрабрују да је могуће савладати и превазићи их. Уочљиво је и да је велики број мајки (26) рађање ван брака поистоветио са самохраним

материнством па су оне приликом разматрања питања рађања ван брака размишљале искључиво о мајкама које су саме, без партнера.

„Не бих искључила као могућност, уз ограду да жена то не треба да уради ако нема финансијско-материјалну обезбеђеност. Ако ради, ако може да рачуна на нечију подршку, а да отац није против, или да би могао да промени мишљење. Рађање детета је предивно искуство и вреди га проживети, али не по сваку цену. Ми који доносимо децу на свет смо одговорни и дужни да им пружимо минимум за добро одрастање, да не правимо социјалне проблеме и неснађене људе.“

„Не сматрам да жена не треба да роди дете ако није у браку. Али, постоји једно велико „али“, и то не може да зна док не прође кроз то. Без обзира колико мислили да неке ствари можемо, нисмо свесни шта нас чека док кроз то не прођемо. И ако човек није финансијски поткован, то је јако тешко... Па све до одрастања детета у здравој средини... Али ако има помоћ, бар подршку своје породице, што је најбитније, онда да. Без подршке је јако, јако тешко. Ја радим до пет сати, да није сестре, тате, маме, ко би мени дете узео из вртића. Не могу да одсутвујем с посла кад њој мало није добро. Не можеш да је оставиш саму, или у комшилуку... Не дај боже да ми се нешто деси, шта ће бити с њом... Ја имам родитеље, сестру, али неко нема...“

„Никако то да не планира. То није ни природно, ни тако лако оствариво. Ако је ипак околности натерају, помогла бих јој. Има пуно задовољства, и још више одрицања. Толика одрицања зарад добробити детета нису најбоља ни за дете, зато само ако се деси. Одричете се неког свог слободног времена, одричете се социјалних контаката због недостатка времена. Ретки су случајеви да неко има толики ниво подршке да може другачије. Физичка исцрпљеност, и велика психолошка исцрпљеност, све морате да планирате унапред, али онда се планови ремете па стално морате да се прилагођавате и решавате проблеме...“

О потреби да одлука буде самостална

Двадесет четири мајке наглашавају да дефинитивну одлуку о рађању ван брака потенцијална мајка треба да донесе самостално у складу са својим жељама:

„Само бих саветовала да уради онако како жели, да се не би касније кајала. Ја сам за рађање, али то је њена одлука. Ако има могућности, има социјалних служби, да оде код психолога да поприча, да јој неко да стручан савет. Али, првенствено да буде реална према себи. Ја нисам имала осећај да ће ме мама подржати. Знала сам да ме неће подржати партнер, ни отац, ни брат. Размишљала сам: па добро, у крајњем случају, има установа где могу да се породим а да се не одрекнем свог детета.“

О рађању детета

Са сличном учесталашћу (22) испитанице су исказале подршку рађању детета, без обзира на партнерски статус мајке и постојање или непостојање партнерске заједнице и њене евентуалне форме:

„Док сам била млађа, била сам за то да деца треба да се рађају у заједници. Увек сам говорила да не бих родила ванбрачно дете, зато што дете треба да има оба родитеља. Свакој бих препоручила заједницу, лакше је удвоје, лакше је подизати дете. Али, ако је ситуација таква да не може да оствари заједницу, саветовала бих је да роди. Никад је не бих саветовала да прекине трудноћу.“

„Свакако сам за рађање детета, без обзира на абортус. Кад сам била млађа, да ме неко подржао, ја не бих абортирала. Имала сам дечка са којим сам се дуго забављала, волели смо се, али смо били млади, нисмо радили, мислила сам шта ћемо, како ћемо да се издржавамо. Рекли смо: касније ћемо, а касније смо се, наравно, растали... Ја бих је подржала и помогла бих јој. Абортус је нешто остаје у теби као хорор да си урадио нешто грозно, емотивна празнина која не може да се избрише. А дете је нешто лепо. Маки је светла тачка мог живота, разлог да ујутру устанем. Док га нисам имала, нисам знала колика је то инспирација у животу. Кад ме загрли, пољуби, ништа ми више не треба...“

14. Како испитанице виде своју будућност

Питање које се односило на будућност гласило је: „Када размишљате о својој будућности, како Вам она изгледа?“ Као одговор су биле понуђене алтернативе: веома добро; добро; ни добро, ни лоше; лоше; не волим да

размишљам о будућности. После избора алтернативе, питање је продубљивано.

Одговори испитаница показују да је поглед у будућност већине мајки оптимистичан. Више од половине мисли да ће јој будућност бити добра или веома добра. Неодређено, као ни добру ни лошу своју будућност види свака пета испитаница, приближно толико не воли да размишља о будућности, а само четири мајке мисле да ће им будућност бити лоша.

Уочавају се извесне разлике у одабраним модалитетима одговора према образовању, које је битна одредница социјалног положаја и будућних шанси (табела III-13). Већина испитаница у свакој образовној групи види своју будућност као добру или веома добру. Али, постоје разлике према образовном нивоу, што је група са већим образовањем, то је веће учешће испитаница које очекују добру или веома добру будућност. Такође, што је група са већим образовањем, то испитанице ређе изјављују да не воле да размишљају о будућности.

Испитанице са вишом школом, факултетом и магистеријумом чешће него друге, у две трећине случајева, предвиђају да ће им будућност бити добра или веома добра. Таква предвиђања има нешто више од половине испитаница са средњом школом, и нешто мање од половине испитаница са основном школом и мање од тога. Свака шеста мајка са вишим образовањем или више од тога своју будућност замишља неодређено, а свака седма не воли да размишља о њој. Само једна мисли да ће јој будућност бити лоша.

У групи са средњом школом, више од половине испитаница своју будућност замишља добро и веома добро. Свака четврта испитаница из ове групе је предвиђа неодређено, ни добро ни лоше. Оне чешће него друге дају овакав неодређен одговор, у односу на свака пету у групи са основном и сваку шесту у групи са вишом школом или више од тога. Свака пета испитаница са средњом школом не воли да размишља о будућности. Ниједна, међутим, не мисли да ће јој будућност бити лоша.

Испитанице са основном школом или мање од ње, најчешће мисле да ће им будућност бити добра или веома добра, али у поређењу са другима најређе, у мање од половине случајева. Оне, такође, чешће него испитанице са више образовања не воле да размишљају о будућности. Приближно свака четврта са основном, свака пета са средњом и свака седма испитаница са факултетом не воли да размишља о будућности. Свака пета испитаница са

основном школом будућност замишља неодређено. И три од четири испитанице које предвиђају да ће им будућност бити лоша такође имају основну школу.

Табела III-13. Како испитанице виде своју будућност, према образовању

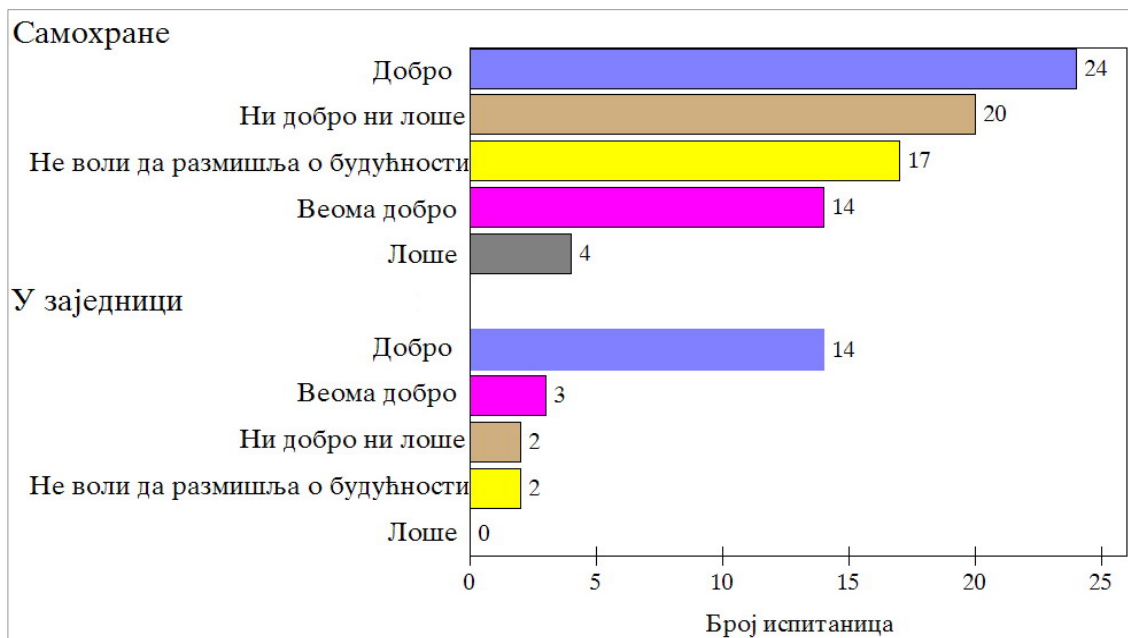
Образовни ниво	Како јој изгледа будућност	Број
Виша школа и више од тога (укупно 34)	Веома добро	5
	Добро	17
	Ни добро ни лоше	6
	Не волим да размишљам	5
	Лоше	1
Средња школа (укупно 44)	Веома добро	11
	Добро	13
	Ни добро ни лоше	11
	Не волим да размишљам	9
Основна школа и мање (укупно 22)	Веома добро	1
	Добро	8
	Ни добро ни лоше	4
	Не волим да размишљам	5
	Лоше	3

Једина испитаница без школе своју будућност види као ни добру ни лошу.

Размишљајући о будућности, све мајке пре свега размишљају о добробити своје деце. Желе да својој деци обезбеде све што је потребно за њихов раст и развој, да им омогуће да остваре потенцијале и постану срећни људи. Притом, изражавају своје наде, али и стрепње да ли ће успети у томе. Самохране мајке имају велику жељу да њихова деца одрастају у потпуној породици, али изражавају бојазан да ли би то могло да се оствари са евентуалним новим партнерима. Размишљајући о свом личном животу, ове мајке прижељкују одговарајућег партнера, подељену одговорност, заједничко одгајање деце, ослонац и љубав, срећан породични живот, али често истовремено изражавају и сумњу да ће то и успети да остваре. Оптерећују их проблеми у вези са послом, новцем, станом. Мајке које живе у ванбрачној заједници очекују да њихове комплетне породице остану такве и даље.

На предвиђање о томе каква ће будућност бити у великој мери утичу особине личности али и реалне околности и услови живота и у вези са тим процена перспектива. Иако све мајке већином предвиђају своју будућност у позитивном светлу, испитанице које живе у заједници са очевима своје

деце виде своју будућност бољом (графикон III-7). Четири петине мајки које живе у заједници очекује да ће им будућност бити добра или веома добра, и ниједна не мисли да ће јој будућност бити лоша. Међу самохраним

Графикон III-7. Како испитанице виде своју будућност, према партнерском статусу у време испитивања

мајкама, половина своју будућност види као добру или веома добру, а половина има неодређена предвиђања или не воли да размишља о њој.

14.1. Испитанице које живе у ванбрачној заједници

Испитанице које живе у заједници са партнером имају позитивнија предвиђања о својој будућности. Ниједна од њих не мисли да ће јој будућност бити лоша. Осим две које не воле да размишљају о будућности и две које је предвиђају неутрално, све остале, њих седамнаест, очекују да им будућност буде добра или веома добра (графикон III-7).

„Веома добро. Још лепше ћемо живети него до сада. Желим да радим, и то приватно, наговарам га да инвестира у мене... Видим нас како заједно радимо у том послу, како уживамо, не морамо да радимо од ујутру до увече, имамо кров над главом, имамо наш мир, не тражимо превише“ (30 година,

ССС, разведена, незапослена, живи са партнером и троје деце, дететом од 9 година рођеним у браку, и двоје деце од две и по године и годину дана рођене у ванбрачној заједници).

„Добро. Свој живот делим на више сегмената. Здрава сам и чини ми се да ће тако и остати. Мама ми је веома витална, рачунам да сам наследила њене гене. Задовољна сам својом породицом, имам партнера са којим ћу остати до краја живота, двоје дивне деце и треће, његов син, три дана у недељи проводи код нас. Што се посла тиче, мислим да ћу наставити да се едукујем у стручном смислу, да ћу ићи даље, не у руководећем смислу. Стамбено смо обезбеђени, мислим да ћу кроз додатне приходе имати и пристојну пензију и старост“ (40 година, ВСС, запослена, разведена, живи са партнером и двоје деце од две и по године и годину и по дана рођеним у ванбрачној заједници).

„Ни добро, ни лоше... Размишљам како да их школујем, да буду своји људи, да имају свој стални посао, да не зависе од других, да имају да хране своју породицу. Волим свој живот, добро ми је, али могло би да буде боље. Кад ми је тешко, сама себе устихујем, кажем биће боље, да не знају деца, да не осете, ипак су деца осетљива на то. Нерасположена сам кад немам новаца, а траже ми за ужину. Кад кажу: немам патике, а ја немам новаца. Велика разуме, мања не. Позајмљујем од комшија 100-200 динара, па вратим. Кад имају дају, кад немају, не могу. Не може да се заради. Далеко је град, треба ти 3-4 сата док одеш и вратиш се...“ (39 година, незапослена, живи у заједници са партнером и троје деце од петнаест, дванаест и седам година, а троје старије деце из исте заједнице осамостаљено).

„Све чешће долазим у ситуацију да не волим да размишљам о будућности. Мало ме плаши та помисао на будућност у Србији за пар година. Осећам да су ствари изузетно неизвесне. Знам да је опстанак моје породице сигуран, али не знам да ли ће то бити овде или ћемо напустити земљу. 2003. године сам се вратила из иностранства где сам дуго живела, немам никакав проблем да спакујем ствари и одем, разговарала сам и са својим партнером и он је вољан да одемо, ако овде буде још горе“ (33 године, неудата, магистеријум, запослена, живи са партнером и дететом од годину и по дана).

14.2. Самохране мајке

Самохраним мајкама будућност делује неизвесније, и половина има неодређена предвиђања или не воли да размишља о њој. Друга половина своју будућност види као добру или веома добру, а четири испитанице као лошу (графикон III-7).

„Веома добро. Није то ништа велико, само да се среде финансијски проблеми, да сви будемо здрави, што је најбитније. Волела бих да тај стамбени проблем решим да сам „свој на своме“. И да у блиској будућности нађем некога с ким ћу бити до краја живота, партнера са којим ћу бити, да се слажемо, да прихвати Бориса и дели све то са мном... Кад сам губила наду да ћу имати дете и кад сам схватила да сам у 40. трудна, да имам нормалну трудноћу, онда неке друге ствари постану апсурдне и тражите нешто основно. Мало је потребно за срећу. Нема ништа лепше него кад се дете залети и загрли вас, и каже: мама, волим те“ (46 година, неудата, ВСС, запослена, живи са дететом од четири и по године, отац се редовно виђа са децом и учествује у финансирању).

„Веома добро. Видим је са њима двома, финансијски решено. Често замишљам да могу да их одведем на море, на планину, да уђем у продавницу играчака тек тако и купимо шта оне желе, пун фрижидер, и тако неке ствари најнормалније. Мислим да је то сасвим могуће остварити. Видим много лакши и лепши период, већ ми је лакше за посао, јер оне расту. Желим, ипак, да и то њихово најмлађе доба које је предивно, пролазимо мало лепше. Али, с друге стране, богу хвала што је то сад, јер су оне несвесне тога.. Трудила сам се да им све приуштим, и шетње, и играонице, и играчке, и лепе рођендане, кад буду гледале слике да се не види да је нешто било тешко, да виде да је било лепо“ (30 година, неудата, ССС, запослена, живи са децом од годину и по и две и по године, отац се редовно виђа са децом, не учествује у финансирању деце).

„Добро. Као запослену у струци, наравно не код приватника, него у државној установи. Овде, у овом стану, са партнером. Ја бих волела са садашњим партнером, али видећемо како ће се веза одвијати... Знам да ћу бити срећна. Ја сам и сад срећна. Мени ништа не фали сем тог посла“ (32 године, неудата, виша школа, незапослена, живи са дететом од две и по године, партнер у трудноћи изненада напустио заједницу и никада се више није појавио).

„Добро. У неком стану са мојим сином, неки миран посао, да путујемо. Да се лепо дружимо, учимо, да он постане један фини момак. То ће све бити!“ (29 година, ССС, запослена, неудата, живи са мајком, братом и дететом од годину и по дана, непризнато очинство).

„Ни добро, ни лоше. Ја имам циљ. Желим колико-толико сигуран посао. Уписала сам преквалификацију за фармацеута, то је посао који може да се нађе и fino је плаћен, добро је радно време, желим да имам више времена за своје дете, то ми је приоритет. Онда, да мој отац опет отвори неку фирмицу, да ме пријави, да могу да дигнем кредит и купим неки стан. Стан је велики залогај, али кредит може да се подигне и уз помоћ мојих родитеља могла бих да платим рату. То ми је јако битно, посао и стан, пословна и финансијска ситуација је најбитнија. Да могу да обезбедим детету да оде на зимовање, летовање, да се бави неким спортом...“ (26 година, ССС, запослена, неудата, живи као подстанар са дететом од годину дана, отац се виђа са дететом и повремено учествује у финансирању).

„Ни добро ни лоше. Ја бих волела да верујем да је ово привремено, али ме ужасава помисао да је то перманентно стање. Очекујем неку промену у вези са емоцијама, неку финицу заједницу. Ја бих јако волела да се појави човек с којим бисмо живеле, који би са њом имао леп однос. То није немогуће, јер ја имам такво искуство, одрасла сам уз очуха... Све ми мајке које саме гајимо децу не желимо да то буде перманентно стање, све се ваљда надамо да ћемо да остваримо добру везу... Нада јесте водила, али, с друге стране, страх расте...што си реалнији, то си скептичнији... (36 година, ВСС, запослена, неудата, живи са дететом од три године у родитељском стану, отац се виђа са дететом и учествује у финансирању).

„Не волим да размишљам о будућности. Неколико пута ме ухватио баш страх од будућности, како ћу ја сама. И туга, зашто није онако како је требало да буде.. Имала сам другачију визију, срећне породице.. Жао ми је због Ларе, што нема срећну породицу. И недостаје ми помоћ, лакше је кад све поделите с неким. Опет, нисам песимиста, увек мислим да има решење, да има горе, можда звучи као да се тешим. Бојим се да ћу се уморити, да ћу сав живот посветити њој, да ћу себе запоставити. Већ сам себе занемарила, а и не могу себи да приуштим као некад, скоро ништа, ни књигу... Бојим се да што буде старија и њене потребе веће, да ли ћу моћи да их задовољим. Све кошта. Увек се трудим да се квалитетно храни, сад ми је проблем, треба купити компјутер, хтела бих да је упишем на спорт, језике, како све то...“ (34 године, ВСС, запослена, неудата, живи као подстанар са дететом од две

и по године, отац се ретко виђа са дететом и нередовно учествује у финансирању, непризнато очинство).

„Не волим да размишљам о будућности. Мислим да треба уживати са дететом у садашњем тренутку. Кад почнем да размишљам, онда мислим како ће се снаћи у школи, па у пубертету, па како ћу сама, а шта ако останем без посла, да ли ћу наћи некога ко ће ме прихватити с дететом... То су неке бриге. Мислим да је боље живети у садашњости, уживати у садашњем тренутку, јер неке стрепње стварају нелагоду. А не знате како ће бити. Имате свест да неће бити ружичасто... (36 година, ВСС, запослена, неудата, живи у сопственом стану са дететом од годину и по дана, отац се виђа са дететом, не учествује у финансирању).

„Лоше. Не могу да размишљам о бољем животу. Стан не могу да добијем, неке паре да добијем не могу. Надам се једино да ћу их извести колико толико на пут... Све мислим да ће бити боље, а мени је све горе. Више се не надам принцу на белом коњу... Само да изгурам ову децу. У овом тренутку, желим да својој деци могу да дам оно најосновније – колико толико мир, да имају шта да поједу и обуку, а не да једва могу да скрпим то најосновније... Посао ми је преко потребан, не могу да нађем нормалан посао, немам школу, сви траже школу. Мени и 500 динара значи да зарадим, имам за ручак... Тата... Он је све што ја имам. Нек је жив и здрав, иако пије и свађамо се“ (40 година, основна школа и курс за дактилографа, незапослена, разведена, живи са оцем и двоје деце, старије од 15 година рођено у браку, млађе од 2 године рођено ван брака, отац млађег детета се ретко виђа са дететом и ретко даје финансијски допринос).

14.3. Испитанице ромског порекла

Мајке ромског порекла, посматрано одвојено, такође најчешће исказују оптимизам, и највише их своју будућност замишља добро (7), а једна веома добро. Три испитанице виде своју будућност неодређено, ни добро ни лоше а две о будућности не воле да размишљају. Само једна мисли да ће јој будућност бити лоша. Размишљајући о својој будућности, све мајке из ове групе су такође мислиле пре свега о својој деци и о томе како да њихову будућност учине бољом (Станковић, Пенев, 2013). Оне пут у бољи живот своје деце првенствено виде у школовању и исказују велику жељу и мотивисаност да омогуће да се то и оствари.

„Ја увек размишљам о будућности... Увек сам желела да имам своју породицу, да имам мужа, децу, да радим, да сам свој човек, да имам свој динар, да не зависим ни од кога. Да дајем све деци, да имају, да се школују, да имам миран живот, да имам љубави, оно што би сваки нормалан човек желео... Надам се да ће бити боље“ (32 године, самохрана мајка, троје деце из две ванбрачне заједнице, незапослена, живи са децом, мајком и тетком).

„Размишљам како да их школујем, да буду своји људи, да имају свој стални посао, да не зависе од других, да имају да хране своју породицу... Кад ми је тешко, сама себе устихујем, кажем биће боље, да не знају деца, да не осете, ипак су деца осетљива на то...“ (31 година, неудата, самохрана мајка, незапослена, подстанар са троје деце из две ванбрачне заједнице).

Две испитанице не воле да размишљају о будућности:

„Не волим, јер увек видим лошу страну. Кад немате ни од чега, ни како, ни где...“ (самохрана мајка, неудата, 32 године, 4 разреда основне школе, незапослена, са дететом од 5 година живи са мајком и још пет чланова породице).

Само једна мајка своју будућност види као лошу, али су и њени напори и настојања усмерени пре свега на то да својој деци створи услове за бољи живот:

„Трудим се да мојој деци буде лепо. А мени како буде, искрено. Нисам имала неки идеалан живот, па гледам да се бар моја деца ишколују, да их изведем на прави пут, да не буду као ја. Сад ми је лакше, добила сам овај социјални стан, обезбедила сам бар боље услове за живот, ако ништа друго. А ишколују се деца, али посла нема, и то ми је највећи страх да ли ће моћи негде да се запосле, да живе од нечега. Колико год се ја трудим да се школују, бринем јер ромска деца ретко могу да се запосле. Поготово овај дечак... А женско дете бар да се запосли као чистачица негде, да не зависи од никога. Можда ће бити боља времена, не знамо. Сада је свима тешко“ (самохрана мајка, 42 године, са здравственим проблемима, новчана помоћ државе једини приход, са шесторо деце из две ванбрачне везе у социјалном стану).

15. Дискусија резултата

Резултати истраживања омогућили су сагледавање ставова, понашања, искустава и потреба испитаница, дефинисаних циљевима истраживања. У дискусији резултата биће речи о репродуктивном понашању испитаница, њиховим ставовима према браку, искуствима у вези са трудноћом и рађањем детета, свакодневном животу, мрежи подршке, очекиваној помоћи државе, жељама и предвиђањима о сопственој будућности.

Репродуктивно понашање већине испитаница одликује се недовољним коришћењем контрацепције и применом непоузданих метода. Трудноћа већине, педесет седам испитаница није била планирана у време око зачећа. Међутим, међу њима је само петнаест испитаница користило неку заштиту од нежељене трудноће, и све оне су примењивале искључиво непоуздане методе. Никакву контрацепцију, међутим, није користила велика већина испитаница из ове групе, четрдесет две.

На недовољно коришћење контрацепције у Србији, као и на заступљеност првенствено традиционалних метода, а ређе модерне контрацепције, указао је низ истраживања (Рашевић, 2008; Рашевић, 2013, Републички завод за статистику и УНИЦЕФ, 2014; Министарство здравља и Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“, 2014). Стога су стопе абортуса врло високе, а абортусна култура присутна на свим нивоима, од политичког до индивидуалног, иако је прекид трудноће за многе жене и тешко емоционално искуство (Рашевић, 1993; Рашевић, Седлецки 2011). Са друге стране, непланирана рођења, односно она која су се догодила раније него што је било жељено или нису жељена уопште, су такође распрострањена, а према проценама, у Европи је од укупног броја трудноћа 44% непланираних, и више од половине ових трудноћа се заврши абортусом (Singh et al., 2010).

Већина испитаница које су се суочиле са трудноћом непланираном у том тренутку, није, међутим, разматрала могућност да изврши намерни прекид трудноће. Оне су трудноћу, иако непланирану, доживеле као могућност да остваре своју потребу да постану мајке, и без обзира на околности, двадесет пет испитаница прихватило је трудноћу и рађање детета као нешто што се не доводи у питање. Много ређе навођени су други разлози за одлучивање на рађање, попут моралне неприхватљивости абортуса, страха од последичног стерилитета, касног откривања трудноће.

Мање од половине (27) испитаница је по открићу трудноће, углавном само накратко, помишљало на абортус. Размишљања испитаница о абортусу била су повезана првенствено са недоумицама и проблемима везаним за партнерску везу, односно партнера, а далеко ређе са условима за рађање. Ипак, ниједна од ових испитаница своја размишљања није реализовала, а на одлучивање за рађање детета утицало је више фактора, појединачно или удружено. Међу њима су најчешће охрабрење и подршка за рађање које су добиле од партнера, родитеља или гинеколога, и унутрашња потреба да реализују своје мајчинске потребе и роде дете упркос оптерећењима и препрекама. Бојазни везане за остваривање мајчинства у будућности, морална неприхватљивост абортуса и други фактори навођени су знатно ређе.

О мањој постојаности и стабилности ванбрачних заједница у односу на брак зна се из великог броја истраживања (Dourleijn, 2001; Andersson, 2002; Liefbroer, Dourleijn, 2006; Kiernan, 2001). Непостојаност ванбрачних заједница сагледава се и на примеру наших испитаница. У време око зачећа, у заједници са оцем детета живе су четрдесет четири испитанице. До тренутка испитивања, прекинуто је двадесет седам од ових заједница, односно више од 60%. Још непостојаније су биле ванбрачне заједнице настале из партнерских веза после открића трудноће, прекинуто је четрнаест од осамнаест. Партнерске везе из времена зачећа су биле најмање постојане. Код 90% родитељских парова који су у време зачећа били у партнерској вези дошло је до разлаза, и у време испитивања четири пара су живела у заједници, а два у партнерској вези. Тако се, у различитим временским тачкама, од времена око зачећа детета до тренутка испитивања, разишла велика већина, три четвртине родитељских парова (76).

Разлаз међу родитељима је у неким случајевима уследио веома брзо, у скоро половини случајева пре рођења детета. У време порођаја, половина испитаница је живела у ванбрачној заједници са оцем детета, а дванаест мајки је остало у партнерској вези, без заједничког живота. Тридесет седам мајки је током трудноће и у време око порођаја остало без подршке својих партнера.

После рођења детета, до тренутка испитивања, прекинуто је још тридесет ванбрачних заједница и десет партнерских веза. У тренутку испитивања, петина испитаница (21) живела је у ванбрачној заједници, која је углавном, у седамнаест случајева, започета пре трудноће, а четири по открићу

трудноће. Два родитељска пара била су у партнерској вези, као што је било и у време зачећа.

У поређењу са партнерским везама, ванбрачне заједнице родитеља из времена зачећа биле су значајно постојаније, одржало их се око 40%. Партнерске везе су, међутим, биле веома нестабилне. Осим четири поменуте, које су по открићу трудноће прерасле у заједнице, и две које су се одржале до тренутка испитивања, све остале везе, чак 90% је прекинуто.

До разлаза међу партнерима најчешће је дошло после рођења детета, затим у трудноћи, а осам парова се разишло још пре него што је трудноћа откривена. До прекида партнерских веза најчешће је дошло у току трудноће, док су се ванбрачне заједнице, међутим, најчешће прекинуле после рођења детета. После рођења прекинута је и велика већина ванбрачних заједница у које су по открићу трудноће прерасле партнерске везе.

Са друге стране, *ванбрачне заједнице* у којима је у време испитивања живела двадесет једна испитаница сасвим су налик браку. Приходи су заједнички, живе у самосталним домаћинствима, не ослањају се превише на помоћ фамилије. У одгајању деце оба родитеља заједнички учествују. Однос очева и деце све испитанице су позитивно су оцениле. Своје заједнице све испитанице сматрају постојаним и своју будућност и даље виде са очевима своје деце. Међутим, на основу одговора испитаница о будућим партнерским жељама, реално је очекивати да ће неке од ових заједница прерасти у брак, поготово што је реч о родитељима мале деце, предшколског узраста. Наиме, већина ових испитаница изразила је жељу да склопи брак или оставља ово питање отвореним. У поређењу са ставом о склапању брака пре рођења детета, временом је у овој групи мајки дошло до значајне промене у смислу веће прихватљивости, па и жељености брака, пре свега јер је сматрају повољнијом за децу за децу. Да брак представља бољу заједницу за одгајање деце широко је заступљено мишљење у свим срединама, чак и у земљама у којима су ванбрачне заједнице и ванбрачна рађања веома распрострањени, попут Шведске, Холандије, Норвешке (Bernhardt, 2002; Coleman, Garssen, 2002; Larpegård, Noack, 2015).

О ставовима испитаница о браку може се закључивати на основу одговора на неколико питања отвореног типа.

Општи став да брак нема предност у односу на ванбрачну заједницу, без обзира да ли партнери имају или немају децу, постоји код трећине

испитаница, и заступљенији је него супротан општи став да брак у обе ове ситуације има предност. Знатно је присутнији у групи испитаница које живе у ванбрачној заједници него међу самохраним мајкама, заступљенији је и међу разведеним испитаницама, а према образовању испитаница нема разлика. Ове испитанице сматрају да је важан заједнички живот и квалитетан однос међу партнерима, а да је форма неважна. Мишљење да ванбрачна заједница такође укључује високи ниво посвећености и да је брак формална процедура, „папир“ који не утиче на квалитет партнерског односа, присутно је и у другим срединама (Klärner 2015; Hiekel, Keizer, 2015). Прихватање кохабитације, а некада и рађања ван брака је забележено и у ставовима испитаника у Србији, иако то није присутно и у распрострањеном понашању (Рашевић, 1996; Кубуровић 2003; Милић 2010).

Супротан општи став, да брак има предности у односу на ванбрачну заједницу, без обзира да ли партнери имају или немају децу, заступа приближно четвртина мајки. Разлике у мишљењу међу испитаницама које живе у ванбрачној заједници и самохраним мајкама мање су наглашене него код претходног општег става. Испитанице са овим ставом најзаступљеније су у групи са основном школом или мање од ње, а међу њима је и највећа заступљеност овог става у односу на друге ставове. Велики број истраживања је показао да је брак високо вреднован у нашој средини, и да представља животни стил коме се тежи (Рашевић, 1996; Бобић 2003; Кубуровић, 2003; Милић, 2010). О браку као „правој“ заједници, како у смислу узајамне посвећености, тако и законског регулисања и логичном кораку у животном циклусу размишља се слично у различитим срединама (Adams, Jones, 1997; Kefalas, Furstenberg, Carr, Napolitano 2011; Berghammer, Fliegenschnee, Schmidt, 2014; Hiekel, Keizer 2015). Иако је живот у пару, у браку или кохабитацији, повезан са већим психолошким благостањем него самачки живот, код особа у браку оно је веће (Reneflot, Mamelund, 2012), нарочито у европским земљама у којима је кохабитација мање прихваћена и раширена (Soons, Kalmijn, 2009).

Испитанице, међутим, најчешће различито размишљају о браку у ситуацији када партнери имају или немају децу. У ситуацији када партнери немају децу, мишљење већине, две трећине испитаница, је да брак нема предности у односу на ванбрачну заједницу. За већину мајки, без обзира на њихов партнерски и брачни статус, брак је формалност, „папир“, који не доприноси квалитету заједнице. Уместо форме, сматрају да је важан добар

партнерски однос, у коме постоји добра комуникација, љубав, разумевање, поштовање и толеранција. И нека истраживања из других средина показала су да све док пар не планира да има децу, предности кохабитације веће су од неповољности (Mynarska, Baranowska-Rataj, Matysiak, 2014).

Другој групи, са ставом да у ситуацији када партнери немају децу брак доноси извесне предности у односу на ванбрачну заједницу, припада око трећина свих испитаница. У свакој образовној групи тај став је мање заступљен од претходног, што важи и за мајке са основном школом или мање од ње, али међу њима, у односу на испитанице из друге две образовне групе, сразмерно највише испитаница оцењује брак као корисну институцију. По мишљењу испитаница из ове групе, брак доноси психолошке добробити самим партнерима, повезано и са добробитима које даје заједници, а то је пре свега сигурност, постојаност, стабилност, затим следе правне, законске предности и, најређе, већа друштвена прихваћеност и позитивнији однос околине.

Међутим, према мишљењу већине, три петине испитаница, брак је пожељнија заједница за рађање деце него ванбрачна заједница. Иако је ово став првенствено самохраних мајки, од којих две трећине тако мисли, ово мишљење заступа и скоро половина испитаница које живе у ванбрачној заједници са партнером и децом, као и половина мајки са брачним искуством. Испитанице које првенство дају браку, сматрају да пружа већу психолошку добробит родитељима и деци, да је у брачној заједници присутна већа стабилност, заједништво родитеља, одговорност и учествовање оца, да има законске и правне предности, па и у случају разлаза, а и прихваћенији је од стране околине у односу на ванбрачну заједницу. Да ванбрачна заједница не пружа сигурне услове за гајење деце и да су родитељство и брак повезани широко је распрострањено мишљење. Брак пружа стабилност, у њему је присутна дуготрајна посвећеност партнера и бољи је „штит“ од раскида заједнице, даје и законску сигурност, па представља бољу и сигурнију заједницу за гајење деце (Berghammer, Fliegenschnee, Schmidt, 2014; Mynarska, Baranowska-Rataj, Matysiak, 2014; Larregård, Noack, 2015; Hiekel, Keizer 2015). У Србији је високо вредновање традиционалне породице у смислу потпуности породице и универзалности брака широко присутно, слично као и у већини европских земаља сличних Србији по великом броју релевантних фактора, попут бивших совјетских република, Чешке, Словачке, Бугарске, Пољске, Румуније, Албаније (Павловић, 2007).

Две петине испитаница је, међутим, мишљења да у ситуацији када партнери имају децу брак нема предности у поређењу са ванбрачном заједницом. Оне брак виде као форму, папир који породици и деци не доноси преимућства, или његове правне предности не сматрају битним. Важним сматрају постојање добре заједнице, у којој је однос међу партнерима заснован на љубави и поштовању, а брига о деци заједничка. Према њиховом мишљењу, подизање деце чвршће повезује партнере и чини њихову заједницу постојанијом него што би то могао званични брак. Овај став је заступљенији међу мајкама са вишим образовањем и више од тога него код мајки са средњим и основним образовањем. Да је рађање детета са партнером важнији корак у животном току него избор између кохабитације и брака, да је родитељство показатељ веће опредељености за заједнички живот него брак, а да рађање деце у кохабитацији може и да ојача партнерску везу, чинећи партнере међусобно посвећенијим, мишљење је многих испитаника у различитим срединама. Они сматрају да је брачни статус родитеља ирелевантан за добробит деце и да разлике не постоје све док родитељи имају добар однос (Berghammer, Fliegenschnee, Schmidt, 2014; Lappegård, Noack 2015; Klärner, 2015).

Из одговора испитаница се, међутим, сагледава да ни код мајки које браку не приписују предност у односу на ванбрачну заједницу не постоји отпор ни негативан однос према институцији брака, њихов однос се може оценити као неутралан, а неке му приписују и значајну симболичну, али и практичну вредност.

Жеља партнера да склопе брак често је подстакнута плановима да се има дете, или насталом трудноћом (Lappegård, Noack, 2015; Mynarska, Baranowska-Rataj, Matysiak 2014; Hiekel, Keizer 2015). Према личном искуству и жељи да склопе брак пре рођења детета, испитанице се могу поделити у две групе. Иако разлике нису велике, нешто бројније су оне које нису имале жељу да склопе брак (53). Разлози везани за брак као институцију били су скоро подједнако учестали као и разлози везани за квалитет везе и околности. Испитанице из прве групе нису виделе предности брака. По њима је брак непотребна формалност, „само папир“, а важним су сматрале заједнички живот, квалитетну везу, одговарајуће особине партнера. И у другим срединама ван брака рађају мајке са либералним ставовима које брак сматрају непотребном формалношћу, и при рођењу детета живе са оцем детета у ванбрачној заједници, најчешће је оцењујући као релативно стабилну (Chaloupkova, 2007). Разлози који се

односе на партнера и квалитет везе, а због којих код испитаница није било жеље да се склопи брак такође су бројни и односе се на неодговарајуће особине, ситуацију и понашање партнера. Ове разлоге такође су често наводиле и друге мајке које нису склопиле брак (Edin, 2000; Chaloupkova, 2007). Препрека коју су испитанице најређе наводиле биле су неповољне околности или лоше претходно брачно искуство.

Велики је број испитаница које су размишљајући о предностима брака изразиле став да у ситуацији када партнери имају децу брак има преимућства у односу на ванбрачну заједницу, а саме нису желеле да склопе брак пре рођења детета. Разлози најчешће леже у незадовољавајућем квалитету везе и особинама и понашању партнера. Ве мајке углавном нису биле ни у ситуацији да са оцем детета остваре живот у ванбрачној заједници, већ су остале саме.

Код нешто мање од половине мајки, иако није реализована ни у једном случају, постојала је жеља да са оцем детета склопе брак пре рођења детета. У тренутку испитивања, осим четири, које су живеле у ванбрачној заједници, све остале испитанице из ове групе биле су саме (самохране). Жељу да склопи брак пре рођења детета имала је већина испитаница из групе са основним и средњим образовањем, и свака трећа са вишим образовањем и више од тога. Оне имају традиционално схватање брака, сматрају да се брак подразумева када се живи заједно и жели дете, да природно прати трудноћу и да је одговарајућа заједница за одгајање деце. Предност брака ове мајке виде и у сигурности коју обезбеђује, пре свега за децу, а онда и за жену, као и подељеној одговорности и доприносу оба родитеља одгајању деце. Сматрају и да је брак оптерећен са мање проблема, емотивних, финансијских и осталих него ванбрачна заједница, а прихваћено правило понашања у нашој средини је да трудноћа води браку, па је и однос околине позитивнији. Иако истраживања из наше средине показују да постоји прихватање кохабитације и рађања ван брака, брачна заједница се сматра знатно пожељнијом и у пракси је далеко распрострањенија (Рашевић 1996; Кубуровић 2003, Павловић, 2007; Милић 2010). И у другим срединама, жене се радије одлучују за брак него за наставак кохабитације, а међу разлозима се често налази жеља за трајним везивањем за партнера, учвршћивањем везе и обезбеђивањем остваривања права деце (Kiernan, 2001).

Жеље оба партнера у вези са склапањем брака пре рођења детета су у великој већини случајева биле подударне. Обострано одсуство жеље да се

брак склопи постојало је нешто чешће, и у основи су чешће били присутни разлози који се односе на партнера или партнерску везу, а ређе разлози везани за брак као институцију. Тако, партнер није био слободан, није желео брак ни заједнички живот, до разлаза је дошло одмах по открићу трудноће, веза је била нестабилна или лоша и постојало је неповерење у њен опстанак или је трудноћа откривена после прекида везе. Са друге стране, већина родитељских парова који су живели у ванбрачној заједници, а за које институција брака није имала предност за рађање деце, и у тренутку испитивања живела је заједно.

Подударне жеље да се брак склопи пре рођења детета у време када је трудноћа откривена постојале су код сваке треће испитанице и њихових партнера. Међутим, не само да није склопљен брак, већ се огромна већина ових парова и разишла, у току трудноће или после рођења детета, често после заједничког живота. Почетни разлози везани за околности су учесталији него они везани за понашање или ситуацију партнера и партнерски однос. Међутим, одлагање брака због сплета околности временом је постало трајно, јер је касније дошло до проблема у партнерским односима који су резултирали разлазом, најчешће се радило о прекиду ванбрачне заједнице. У другу групу разлога због којих није склопљен брак иако су то оба родитеља првобитно желела спадају разлози везани за понашање или ситуацију партнера и партнерски однос. Тако је партнер одлагао венчање, није створио неопходне услове за заједнички живот, или није био слободан. Неколико партнера је неочекивано напустило будуће мајке своје деце. Код неких парова је дошло до узајамног неслагања па се појавило неповерење у опстанак везе. У већини случајева до прекида везе је дошло већ у току трудноће.

Жеље партнера о склапању брака, међутим, нису увек биле подударне. Група мајки које су биле заинтересоване за брак, а њихови партнери нису, нешто је већа него очева који су желели брак, а њихове партнерке нису. Код свих је дошло до прекида везе, односно заједнице, у неким ситуацијама веома брзо. Више истраживања је указало на то да су жеље мушкарца у вези са везом у будућности важније него жеље жене, и да је склапање брака подједнако вероватно онда када оба партнера или само мушкарац показују намере о томе, као и да се мушкарци често теже одлучују да формализују своју везу (Smock, Manning, 1995; Brown, 2000; Reneflot, 2006; Chaloupkova, 2007).

Ток веза је, међутим, био другачији у другој групи, у којој мајке нису желеле да склопе брак пре рођења детета, иако је то била жеља њихових партнера. Код

већине ових парова није дошло до прекида и они су и у тренутку испитивања живели заједно. У групи испитаница које су у тренутку испитивања живеле у ванбрачној заједници са оцем детета, одсуство жеље да се склопи брак било много чешће код мајки него код очева, обрнуто него код самохраних мајки. Ни и једном случају није се догодило да је испитаница желела да склопи брак, а да је то њен њен партнер одбијао. И према неким страним истраживањима очеви некада показују већу заинтересованост за склапање брака него њихове партнерке (Fitzgibbons, 2006).

Партнерске и брачне жеље за будућност које су испитанице изразиле такође указују на њихове ставове према браку. Већина, три четвртине испитаница, жели живот у заједници са партнером. Најређе је то ванбрачна заједница, а најчешће брачна, коју жели свака трећа испитаница. Свака четврта оставља отворено питање типа заједнице. У прилог браку говоре и жеље испитаница које су у тренутку испитивања живеле са партнером у ванбрачној заједници. Трећина међу њима жели и даље живот ван брака са очевима своје деце, а остале дају предност животу у браку или су им брак и ванбрачна опција подједнако прихватљиве. У поређењу са ставом о склапању брака пре рођења детета, временом је у овој групи мајки дошло до значајне промене у смислу веће прихватљивости, па и жељености брака. Међутим, нека истраживања су показала да што кохабитација дуже траје, то је мања вероватноћа и да ће се склопити брак и да ће доћи до разлаза (Brown, 2000).

У групи самохраних мајки, највише, две трећине, свој будући партнерски живот замишља у заједници, најчешће брачној. Живот ван брака жели тек свака пета, а двоструко више оставља отворено питање типа заједнице, брачне или ванбрачне, што највише зависи од квалитета будуће везе. Управо присуство деце у породицама самохраних мајки чини размишљање о будућим партнерским жељама и одлукама сложенијим и неизвеснијим, поготово када су искуства са очевима деце негативна. Бојазни везане за прихватања детета од стране новог партнера велика су препрека новом везивању, па једанаест мајки свој будући живот најрадије види у заједници са очевима деце. Квалитативна истраживања из других средина такође су показала да самохране мајке са децом имају мања очекивања да ће склопити брак са новим партнером или живети у ванбрачној заједници него мајке без деце. Оне не одбијају брак и не желе да живе саме са својим дететом, али им се брак често чини недостижним, а кохабитација вероватнија опција, иако многе мисле да ће остати саме (Manning, Smock,

Fettró, 2014). Постојање деце значајно утиче на остваривање нових партнерских заједница и жене теже успостављају нове партнерске везе него мушкарци, јер се чешће старају о деци из своје претходне партнерске везе. Вероватноћа да уђу у нову партнерску заједницу за мајке које имају децу са којом живе мања је него код жена које нису мајке, и то је реалност без обзира на разлике у институционалном и културном окружењу европских земаља. Са повећањем узраста детета углавном расту и шансе да се уђе у нову везу. Рађање ван брака смањује вероватноћу склапања брака (Ivanova, Kalmijn, Uunk, 2013; Di Nallo, 2015; Beaujouan, 2012 Ermisch, 2002; Roempke Graefe, Lichter, 2002).

Уочљиво је да и већина испитаница Ромкиња даје предност званичном браку, и поред велике распрострањености обичајних бракова карактеристичних за ромску културу. Више од половине даје предност званичном браку, како у случају заједничког живота партнерског пара без деце, тако и када је реч о заједници у којој постоје и деца. Општи став да брак има предност, у обе ситуације, присутан је код половине мајки Ромкиња. Такође, жеља да склопе брак пре рођења детета била је присутна код половине испитаница.

Можда најбољи увид у ставове и искуства испитаница у вези са рађањем ван брака дало је индиректно питање које се односило на савет у вези са рађањем ван брака који би испитанице дале млађој сестри или другарици. Испитанице су се усмериле на један или више различитих аспеката ситуације, руковођене својим ставовима и личним искуством. Преовлађујући ставови које су исказале су безусловна подршка рађању детета и подршка рађању у браку. Опција самохраног материнства је разматрана најчешће, а код великог броја испитаница рађање ван брака поистовећено је са самохраним материнством, вероватно стога што то одражава ситуацију у реалном животу када је реч о рађању деце ван брака у нашој средини. И у ситуацији када је жена која одлучује о рађању ван брака сама, без партнера са којим живи у заједници, испитанице имају претежно позитиван однос према рађању и не обесхрабрују га. Али, у том случају указују на значајне тешкоће и оптерећења који би биле неизбежни пратилац, као и на неопходност постојања подршке из најближег окружења, и услова, првенствено материјалних. Разматрајући форму заједнице у којој се дете рађа, већина мајки изразила је став у прилог склапања брака, док су јасну подршку рађању ван брачне заједнице изразиле тек четири испитанице. И испитанице које су разматрале

ситуацију када је трудноћа већ настала дале су безрезервну подршку рађању детета.

Питање које је такође било намењено сагледавању ставова према браку и повезано са личним искуством испитаница односило се на процену одлуке о рађању детета ван брака. Испитанице које живе у ванбрачној заједници оцењивале су своју одлуку о форми заједнице, и све, осим једне, своју тадашњу одлуку о рађању ван брака оцениле су позитивно. Међутим, само за мали број самохраних мајки ванбрачна заједница је представљала избор заједнице, а за већину је, међутим, одлука о рађању детета и одлука о рађању ван брачне заједнице била нераздвојно повезана, јер је у датим околностима једино могуће било ванбрачно рађање. Зато су оне, одговарајући на ово питање најчешће оцењивале и своју одлуку да роде дете. Оцене свих самохраних мајки о рађању, са изузетком једне, су позитивне, и онда када брак није склопљен иако су то желеле, и онда када је дошло до разлаза са оцем детета иако то нису желеле.

Материнство заузима веома високо место у систему вредности испитаница, и оне дају подршку рађању у свакој ситуацији. Важност родитељства је потврђена у многим истраживањима из наше средине. Деца се високо вреднују јер су врло битан елемент емотивног живота индивидуе и битан елемент самоостварења и стицања идентитета, задовољења осећања одговорности и сврсисходности, представљају симбол среће (Рашевић, 1996). Међу најчешћим мотивима за родитељство су љубав према деци, резултат љубави међу партнерима, деца су смисао живота, да има о коме да се брине (Благојевић, 1997; Кубуровић, 2007). Родитељство се прихвата као најбитнија животна опција у контексту других индивидуалних аспирација (Кубуровић, 2007). Распрострањен је и класичан став који женин идентитет своди искључиво на мајчинство (Милић, 2010). Као нормативни модел родитељства широко је прихваћен „жртвујући“ тип, дужност родитеља је да учине максимално за децу жртвујући и своју добробит, брига је нешто што је нормално и што само по себи није проблем (Благојевић, 1997; Томановић, 2010). Породица је незаменљива под свим условима, представља неопходан оквир за одрастање детета, слога и јединство породице треба да увек буду изнад интереса и потреба сваког појединачног члана (Милић, 2010). У Србији је вредновање породице високо и висок степен одговорности родитеља и пожртвованости за децу. Постоји апсолутна окренутост родитеља деци, као

и у највећем броју европских земаља, нарочито Источне и Јужне Европе, Италији, Шпанији Шведској (Павловић, 2007).

Очеви су, међутим, у време испитивања у великој мери били недовољно присутни у животима своје деце са којом не живе. У време одлучивања о рађању, мање бројни су били очеви који су изразили жељу да склопе брак пре рођења детета (44). На основу исказа мајки може се закључити да су они заступали традиционални став да је брак законски оквир који се подразумева када се рађају деца. За више од половине очева, међутим, трудноћа њихових партнерки није представљала подстицај да предложи и омогуће да се реализује склапање брака пре рођења детета. Малобројнији су били они са гледиштем да брак представља непотребну формалност, а да је важан заједнички живот. Већину, око две трећине, чинили су очеви који су били „затечени“ трудноћом својих партнерки и нису били спремни за родитељство, који су били незаинтересовани или неспремни за заједнички живот. Негативне реакције очева и њихова неспремност да понесу одговорност за дете, и у вези са тим одсуство поверења мајки у њих и могућност целоживотног заједништва, забележене су и у другим истраживањима. Неки очеви су одбијали очинство чак и онда када су охрабривали своје партнерке на трудноћу или изношење трудноће до краја (Edin, 2000; Chaloupkova, 2007).

Брак, међутим, није склопљен ни у једном случају, а заједнице и везе већине родитеља су се прекинуле. У време испитивања, седамдесет деветоро деце је живело само са својим мајкама. Никакав контакт са својим оцем нема приближно трећина деце, и исто толико очева не даје никакав финансијски допринос. Многа истраживања су показала да су очеви који никада нису живели са својом децом, у односу на остале очеве, најмање присутни у животима своје деце (Mc Clain, De Maris, 2013). Међу очевима који мало или ни мало не брину о својој деци са којом не живе често су очеви деце рођене ван брака, који углавном не дају ни алиментацију за децу (Cheadle et al., 2010). Иако постоји низ питања на која истраживања треба да одговоре (Guzzo, 2009), признање очинства је значајно и повезано је са формалном и неформалном финансијском подршком деци и виђањем очева и деце (Mincy, Garfinkel, Nepomnyaschy, 2005). И у нашем истраживању, у ситуацији када отац није признао очинство, скоро увек не постоји никакав контакт са дететом.

Већина мајки оцењује да су очеви недовољно ангажовани око деце. Тек свака четврта међу самохраним мајкама чије се дете виђа са оцем сматра да

отац и учествује у његовом одгајању. Када се суочи са већим проблемом, на оца детета може да рачуна свака пета самохрана мајка, а у свакодневном одгајању детета само свака девета. Управо недовољно присуство и учешће оца, како у животима деце, тако и свакодневним родитељским обавезама и родитељској одговорности коју носе њихове мајке, издваја се као један од најзначајнијих аспеката рађања ван брака на који указују резултати овог истраживања. На недовољно учешће очева у одгајању деце рођене ван брака са којом не живе и тешкоћама у вези са тим указују и друга истраживања из наше и других средина (Milosavljević, Stojanović, Vuković, 2002; Tomanović et al., 2014; Chaloupkova, 2007; Cheadle et al., 2010; Mc Clain, De Maris, 2013).

У односу на испитанице које живе у ванбрачној заједници у групи самохраних мајки проблеми у вези са послом (незапосленошћу) и новцем су већи, оне имају стамбене проблеме и теже организују чување деце када нису у вртићу, као и веома наглашено осећање усамљености и немогућности да са оцем детета поделе родитељску одговорност и обавезе (Станковић, 2014). То су показала и друга истраживања из наше и сличних средина (Tomanović et al., 2014, Milosavljević, Stojanović, Vuković, 2002). Недостајуће очеве у великој мери замењују њихове примарне породице. У највећој мери, у решавању проблема и свакодневном одгајању деце самохране мајке су ослоњене на своје родитеље, као и браћу и сестре, а најчешће и живе у заједничком домаћинству. На то указују и други радови из наше средине (Томановић, 2010; Томановић и др. 2014). Истраживања социјалних мрежа показала су да једино породична мрежа остаје стабилна током живота, за разлику од осталих које се значајно мењају и смањују током времена (Wrzus, Hänel, Wagner, Neyer, 2013). И различита страна истраживања су показала да недостајуће ресурсе у једнородитељским породицама самохраних мајки у великој мери обезбеђују њихови родитељи. Бабе и деде „надокнађују“ родитеља који недостаје, многоструким улагањима у виду емоционалне, финансијске, практичне помоћи и учешћа у одгајању унука, умањујући тако негативне последице по своје унуке (Botcheva, Feldman, 2004; Coall, Hertwig, 2011).

Када се суоче са неким проблемом, све мајке, осим седам, могу да рачунају на нечију помоћ, најчешће родитеља, и то оба или једног од њих, затим браће и сестара. Свака трећа може да се ослони на помоћ изван породице, од пријатеља. На помоћ оца детета у решавању неког већег проблема може да се ослони мање од петине самохраних мајки. И у свакодневном одгајању деце, осим шест, самохране мајке имају помоћ родитеља, браће и сестара,

као и шире фамилије. На помоћ оца детета може да рачуна само девет испитаница, а на његове родитеље тек три. Тако су веома уочљиве две основне разлике између свакодневног живота самохраних мајки и мајки које живе у ванбрачној заједници. Прва разлика се огледа у малом учествовању оца детета у решавању већих проблема и нарочито у свакодневном одгајању деце, а друга у великом учествовању примарних породица самохраних мајки у мрежи подршке и помоћи. Четири петине родитеља самохраних мајки укључено је у свакодневну помоћ у одгајању деце и сваки други родитељ испитаница које живе у ванбрачној заједници. Очеви самохраних мајки три пута чешће представљају ослонац и помоћ у одгајању детета него очеви деце. Браћа и сестре четири пута чешће прискачу у помоћ самохраним мајкама, а шира фамилија три пута чешће. Са друге стране, родитељи очева који живе у ванбрачној заједници много чешће се ангажују у одгајању својих унука, док се деде и бабе изузетно ретко посвећују унуцима који живе само са својим мајкама.

Искуство и свакодневни живот самохраних мајки, које тешкоће и родитељске одговорности и обавезе не могу да поделе са очевима своје деце, и њихово наглашено осећање одговорности и стрепњи везаних за добробит деце, рефлектују се и на њихова предвиђања о будућности у погледу жеља у вези са даљим рађањем. На питање о томе да ли желе да имају још деце, најчешћи одговор међу самохраним мајкама је „не знам“. Објашњења уз овај одговор показују да оне желе да имају још деце, али и да су решене да не понове негативна искуства повезана са рађањем детета. Указују и на постојање извесне сумње да ће се догађаји одвијати тако да ће своје потребе за рађањем детета моћи и да остваре и имају заједничко дете са будућим партнером, а тако и омогуће свом детету, које је скоро увек јединац, одрастање уз брата или сестру.

Одговорност за дететову добробит чини да су мајке много опрезније и захтевније приликом остваривања везе са новим партнером (Baranowska-Rataj, Matysiak, Mynarska, 2014). Мајке у нашем истраживању, како самохране, тако и оне које живе у ванбрачној заједници, најчешће желе да имају два детета. Породица са два детета сматра се идеалном породичном структуром у већини европских земаља, а такође и у нашој средини (Goldstein, Lutz, Testa 2003; Sobotka, Beaujouan, 2014; Рашевић, 1996; Кубуровић, 2003). Многи родитељи сматрају да је пожељно да своје првом детету омогуће друштво, брата или сестру, са ким би заједно одрастало и развијало се, а управо то је и најчешће навођена најважнија вредност у

прилог жеље за другим дететом већине родитеља у истраживањима (Sobotka, Beaujouan, 2014).

Истраживање је пружио увид и у оцену испитаница о *улози државе* у решавању проблема са којима се суочавају мајке које су родиле децу ван брака.

На питање да ли држава и друштво треба да посвете посебну пажњу мајкама које су родиле децу ван брака и њиховој деци, од свих сто испитаница, велика већина, три четвртине, одговорила је потврдно, издвајајући међу мајкама које су родиле децу ван брака самохране као осетљиву групу.

Једна четвртина испитаница одговорила је одречно. Шест од њих сматра да рађање ван брака, само по себи, није разлог за посебну пажњу државе и друштва. Остале мајке из ове групе заступају два подједнако присутна мишљења, а то је да држава треба да пружи помоћ свима којима је потребна, односно да све мајке, или сва деца треба да уживају посебну бригу државе и друштва. Тако, сем шест, све испитанице сматрају да држава треба да помогне мајкама, најчешће самохраним, али и осталим којима је помоћ потребна. Најчешће наводе потребну помоћ при запошљавању (77), исто толико и новчану, као и смештај деце у вртић (73). Следи помоћ при решавању стамбеног питања (63), слично као и правна помоћ (58) и доступност бесплатних саветовалишта за родитеље (58).

Испитанице су издвојиле два најпотребнија вида помоћи, и у складу са проценом највећих проблема, на првом и другом месту најчешће се налази помоћ при запошљавању (59). Затим следи новчана помоћ (42) и помоћ при решавању стамбеног питања (33). Приоритет при смештају деце у вртић је такође важна (20), уз честу констатацију да таква мера већ постоји. Значајна улога предшколских установа у помоћи и подршци породицама са децом нашој средини потврђена је у истраживањима (Гавриловић, 1999). Испитанице су као најважнијр ређе истицале потребу за правном помоћи (7) и доступношћу бесплатних саветовалишта за родитеље (3).

Испитиване мајке су оцењивале и сопствену потребу за подршком и помоћи државе. Већина, две трећине мајки сматра да би им помоћ државе била потребна. Најчешће су навођене егзистенцијалне потребе везане за новац (28), посао (25) и стамбено питање (17). Потребу за подршком државе испољиле су пре свега самохране мајке, три четвртине њих има егзистенцијални проблем који сама тешко може да реши. Првенствено је то

новчана помоћ, помоћ у налажењу посла и у решавању стамбених питања. Међу мајкама које живе у ванбрачној заједници, већина, две трећине сматра да им помоћ државе није потребна. Свакој трећој помоћ треба, углавном новчана, а неким и одећа и обућа за децу.

ЗАКЉУЧАК

Квантитативна анализа кретања и одлика рађања ван брака у Србији у периоду од друге половине двадесетог века, допуњена квалитативном анализом резултата добијених интервјуима, омогућила је да се потврде полазне претпоставке које су дефинисане у уводном делу рада.

Прва хипотеза, по којој се ванбрачни фертилитет у Србији по многим обележјима разликује од брачног фертилитета у раду је потврђена на основу низа показатеља. Међу њима је кретање броја живорођене деце, процентно учешће у укупном рађању, старосна структура мајки, промене у дистрибуцији броја живорођене деце по брачном стању мајке, разлике између структуре ванбрачне и брачне деце по реду рођења. Такође, потврде се налазе и у области правне регулативе, као и у истраживањима о стабилности брачних и ванбрачних заједница.

Како је анализа у раду показала, број деце рођене ван брака у Србији се од почетка 1980-их углавном континуирано повећава, док у целом посматраном периоду (са изузетком прве половине 1970-их) број деце рођене у браку углавном опада. Такође, процентно учешће деце рођене у браку и ван брака је различито, удео деце рођене у браку је стално значајно виши него деце рођене ван брака. Међутим, удео ванбрачних рађања се у посматраном периоду повећава и повећан је више него троструко (са 8,0% на 25,1%). Највеће промене удела ванбрачних рађања су остварене у раздобљима дивергентних кретања броја живорођене деце рођене у браку и ван брака.

Даље, постоји разлика у старосној структури мајки које рађају у браку и ван брака. Током читавог периода од 1961. до 2014, просечна старост мајки

приликом живорођења детета код жена које су родиле ван брака за око 2 године је мања него жена које су родиле у браку.

У прилог хипотези иду и подаци о променама у старосној структури жена које су рађале у браку и ван брака. Иако су промене у раздобљу 1960-2014. година, које се огледају у смањењу учешћа рађања мајки млађих од 30 година и повећању учешћа рађања мајки старијих од 30 година истосмерне и код рађања у браку и ван брака, код брачних су оне биле интензивније. Тако се током читавог посматраног периода структура ванбрачних рађања одликовала већим учешћем мајки млађих од 25 година, односно мањим учешћем мајки старијих од 30 година него код жена у браку.

Такође, промене у дистрибуцији броја живорођене деце по брачном стању мајке, код свих петогодишњих старосних група женског фертилног становништва одвијале су се у смеру повећања удела ванбрачних рађања.

Постоје и наглашене разлике између структуре ванбрачне и брачне деце по реду рођења, а највеће су у процентној заступљености деце првог и другог реда рођења. Удео прворођене деце је већи код ванбрачних рађања, док је удео деце другог реда рођења већи код деце рођене у браку. И смер и интензитет промена се разликовао, код брачних се удео првих рађања повећавао, и то релативно споро, а код ванбрачних се смањивао, и то брзо. Сличне су и разлике у кретању удела рађања другог реда.

Разлике постоје и у области правне регулативе. За успостављање правних односа између детета и оца, за разлику од рађања у браку, где се очинство не доказује и где се муж мајке сматра оцем детета, очинство детета рођеног ван брака тек треба да се утврди, признањем оца или у судском поступку. То, последично, може да услови неповољан положај једног броја деце рођене ван брака коју очеви нису признали.

Такође, анализа литературе и увид у истраживања из осталих европских земаља су показали да је нестабилност ванбрачних заједница знатно већа него брачних. Разлаз међу родитељима који живе у ванбрачној заједници је чешћи него код родитеља који живе у браку, а прекид ванбрачних веза родитеља је још присутнији. Стога је вероватноћа да дете рођено ван брака живи само са својом мајком већа него код деце рођене у браку.

Друга хипотеза, која тврди да у Србији постоје просторне разлике у нивоу ванбрачног фертилитета, на различитим територијалним нивоима, такође је потврђена у раду. Просторне разлике у нивоу ванбрачног фертилитета утврђене су на великим подручјима Централне Србије и Војводине, као и на

нижем територијалном нивоу, односно нивоу општина. Такође, уочавају се и просторне зоне високог, односно ниског удела ванбрачних рађања.

У актуелно време, постоји разлика у нивоу ванбрачног фертилитета у централној Србији и Војводини, али она није наглашена. Значајна разлика у процентним уделима ванбрачних рађања по великим подручјима Србије постојала је почетком посматраног периода, нарочито током 1950-их, све до средине 1960-их година, када је удео ванбрачних рађања био вишеструко већи у Војводини него у Централној Србији. Највећа разлика, апсолутна и релативна, остварена је 1950. године, када је у Војводини удео ванбрачних рађања износио 15,1%, а у Централној Србији 5,6% свих живорођења. Све до 1970. године разлике су постојале, али уз јасну тенденцију смањивања. Како је временом у Војводини дошло до смањења удела ванбрачних рађања, а у Централној Србији до повећања, 1970. је дошло до изједначавања разлика, и то на нивоу од око 12% свих живорођења. У наредних четрдесетак година, кретање удела по подручјима је било прилично уједначено, а разлике између ова два велика подручја су биле занемарљиве. Од 2003. године, у Војводини се поново интензивније повећава удео ванбрачних рађања, што условљава повећање разлике по подручјима, али су оне значајно мање него у почетном периоду 1950-1970. година. Највећа разлика, забележена у 2010. години, износи 2,5 процентна поена (у Војводини су ванбрачна рађања представљала 25,8%, а у Централној Србији 23,3% укупног броја живорођене деце).

Хипотезу потврђују и подаци који се односе на ниже територијалне јединице. Србија је врло хетерогено подручје према распрострањености ванбрачних рађања, разлике на општинском нивоу су велике, са широким распоном између најниже и највише вредности удела ванбрачних рађања. Тако је 2011. године вредност највећег удела на општинском нивоу тринаест пута већа од најнижег. Вредности најмањег и највећег удела ванбрачних рађања на нивоу општина су се у посматраном периоду углавном повећавале. Промене остварене у последњих двадесет година нагласиле су разлике међу општинама. Док је 1991. године највећи удео био десетоструко већи од најмањег (разлика је износила 33,6 процентних поена), две деценије касније, разлика износи 60,7 процентних поена, а највећи удео тринаест је пута већи од најнижег. И поред широког распона у вредностима удела ванбрачног фертилитета на нивоу општина, у последње четири деценије се у Србији јасно разликују две зоне. Зона високог удела ванбрачног фертилитета просторно се углавном налази на истоку земље, а

зона ниског односно умерено ниског удела рођених ван брака, на западу Централне Србије. Промене у уделима на општинском нивоу нису утицале на распоред зона високог и ниског удела ванбрачног фертилитета, које су остајале исте.

Трећу хипотезу, према којој су се у последњих педесет година одлике рађања ван брака у Србији мењале, потврдило је више резултата анализе. У посматраном периоду, мењали су се број и удео деце рођене ван брака, специфичне стопе фертилитета, дистрибуција ванбрачних рађања по старости мајке, просечна старост мајке приликом рођења детета, висина удела деце према реду рођења, процентно учешће ванбрачних рађања међу мајкама са различитом образовном структуром, висина удела ванбрачних рађања међу мајкама различите националности.

Кретање броја ванбрачних рађања у посматраном периоду имало је два различита тока. Од средине 1950-их до почетка 1980-их присутна је тенденција опадања броја деце рођене ван брака, и он је у овом раздобљу смањен за трећину. У периоду од 1981- 2004. година присутан је другачији тренд – број ванбрачних рађања се готово континуирано повећавао, и увећан је за три четвртине. У 2005. години се прекида тренд повећања, али пре свега због нових методолошких решења приликом праћења виталних догађаја, након 2008. године број поново расте и у периоду 2005-2014. максимум достиже 2014. године.

Кретање удела ванбрачних рађања у укупном броју живорођене деце у посматраном периоду имало је чешће растућу тенденцију. Могу се издвојити четири потпериода: 1) 1950-1960 - раздобље повећања удела ванбрачних рођења; 2) 1960-1970 - раздобље релативно стабилног нивоа; 3) 1970-1980 - раздобље опадајућег тренда; 4) 1980-2014 - раздобље поновног повећања удела ванбрачних рођења. У целокупном раздобљу 1950-2014, између прве и последње године удео ванбрачних рађања повећан је више него троструко, са 8,0% на 25,1%.

Забележене су и промене нивоа фертилитета жена које нису у браку. Специфичне стопе фертилитета жена које нису у браку опадале су у првој половини посматраног периода, а од 1981. године се повећавају. Једини изузетак су вредности стопе ванбрачног фертилитета адолесценткиња (15-19) које су стално опадале (осим између 1981. и 1991. године). Због разлика у интензитету, најпре опадања, а затим повећања, вредности специфичних стопа ванбрачног фертилитета у 2011. години су за старосне групе 20-24 и

25-29 биле ниже него у почетној 1961, у старосним групама 30-34 и 35-39 више, док у старости преко 40 година вредности стагнирају.

У посматраном периоду мењала се и дистрибуција ванбрачних рађања по старости мајке. Промене су се првенствено огледале у повећању учешћа рађања жена старијих од 30 година и смањењу удела рађања адолесценткиња. Док су у 1961. години 65% ванбрачне деце родиле мајке млађе од 25 година, у 2014. години удео је смањен на 40%. Истовремено је знатно повећан удео жена старијих од 30 година (са 13% у 1971. на 36% у 2014).

Мењала се и просечна старост мајке приликом рођења детета ван брака. У периоду између 1961. и 2014. године повећана је са 23,7 на 27,5 година.

Дистрибуција броја живорођене деце по брачном стању мајке код свих петогодишњих старосних група мењала се у смеру повећања удела ванбрачних рађања. Апсолутно посматрано, највеће повећање удела ванбрачних рађања регистровано је код адолесценткиња, али је за повећање удела ванбрачних у укупном броју рађања од највећег значаја је повећање процентног учешћа ванбрачних рађања у старосној групи жена 20-24 и 25-29 година.

Иако се ред рођења детета рођеног ван брака се у посматраном периоду није мењао, и највећи су удели прворођене деце, промене у структури ванбрачних рађања по реду рођења у периоду 1961-2014. огледају се у смањењу удела прворођене деце (са 65% у 1961. на 56% у 2014), као и у повећању удела рађања вишег реда почев од 1970-их година.

Код образовне структуре мајки које рађају децу ван брака мењала се висина процентног учешћа, али не и редослед образовних група жена у процентном учешћу ванбрачних рађања. Наиме, од раних 1960-их година, током читавог посматраног периода, највећи удео ванбрачних рађања регистрован је код женског становништва без школске спреме и он се непрестано и значајно повећавао. Исти смер промена се одвијао и код осталих образовних група жена, а разлике су искључиво у интензитету повећања. Апсолутно највеће повећање удела ванбрачних рађања је регистровано код групе жена без школе (са 15,5% у 1961. години на 84,3% у 2014. години). Код осталих образовних група жена повећање је значајно мање и све је мање што је већи образовни ниво. Најмање је код жена са високом школском спремом (око 10 процентних поена), што је утицало на то да разлика у односу на удео ванбрачних рађања у групи жена без

школске спреме постане још израженија (са око 14 процентних поена у 1961. на око 73 у 2014).

У посматраном периоду, мењало се учешће појединих образовних група жена у укупном броју ванбрачних рођења, у складу са побољшањем образовне структуре становништва. До почетка 2000-их година, апсолутну већину деце рођене ван брака су родиле жене само са основним образовањем или без њега, али се удео временом смањује. Док су 1961. године жене тог образовног нивоа родиле преко 90% укупног броја деце која су рођена ван брака, у 2014. учешће износи 34,7%. Истовремено, удео деце рођене од мајки које су имале средње, више или високо образовање је стално повећаван (са 8,3% 1961. године, на 48,4% 2014. године). Сличан интензитет промена, и врло наглашен у последњих десетак година, остварен је и у групи жена са вишим или високим образовањем, али са много мањим вредностима удела ванбрачних рађања.

С етничког аспекта, посебно су значајне промене у уделу ванбрачних рађања међу женама ромске националности. Од 1971. године, па све до 2014. године, удео ванбрачних рађања је био уочљиво највећи код жена ромске националне припадности, и то стално на нивоу који је износио преко половине укупног броја њихових живорођења. Удео се током времена повећавао. Тако је 1971. године од укупног броја живорођене деце које су родиле Ромкиње, приближно половина (53,5%) била деца рођена ван брака. У 2001-ој је то био случај са три четвртине (74,0%), а у 2014. години преко четири петине (82,8%).

Тврдња четврте хипотезе је да постоје сличности између ванбрачног фертилитета у Србији и другим европским земљама. Потврда ове хипотезе налази се у подацима о уделу ванбрачних рађања у Србији и другим европским земљама, просторним разликама у нивоу ванбрачних рађања и образовној структури мајки које рађају ван брака.

Јединствен европски модел ванбрачног фертилитета не постоји. Током посматраног периода, удели ванбрачних рађања у свим земљама углавном су се повећавали, али различитим интензитетом. У актуелно време, удели ванбрачних рођења се крећу у широком распону, од ниских 7% у Грчкој до деветоструко вишег на Исланду. Србија се са уделом од 24% 2010. године налази у доњој трећини европске листе. Сличности постоје са неким земљама у транзицији (Русија, Украјина, Пољска, Молдавија), као као и

неким земљама Јужне Европе (Италија, Малта). У осталим бившим југословенским републикама, осим Словенији, удели су нижи.

Почетком транзиционог периода, 1990. године, са процентним учешћем ванбрачних рађања од 13% Србија је била на средини европске листе, слично као неке земље у транзицији, али и Белгија, Холандија, Немачка. Међутим, само две деценије раније, Србија се са 12%, заједно са Данском, Аустријом и тада сувереном ДР Немачком налазила у групи са највећим уделом рођених ван брака (после Исланда и Шведске).

Слично као у земљама у транзицији, најинтензивније повећање удела ванбрачних рађања у Србији је било између 1990. и 2000. године, када је остварено 62% укупног повећања из периода 1970-2010.

Такође, у раду је показано да у Србији постоје просторне разлике у распрострањености ванбрачних рађања, као и у другим европским земљама. Сличност Србије са другим земљама огледа се и у образовној структури мајки које рађају ван брака. Наиме, као и у Србији, утврђена је је негативна корелациона веза између нивоа образовања и нивоа ванбрачног рађања у земљама у транзицији али и у земљама као што су Холандија, Норвешка, Француска, Аустрија, Немачка, В. Британија и Италија.

Доказ за пету хипотезу, која тврди да извесне карактеристике мајки које рађају ван брака у Србији указују на њихов неповољан социоекономски статус, делимично се већ налази у потврди треће хипотезе. Пре свега, реч је о неповољној образовној структури мајки деце рођене ван брака. Највећи удео ванбрачних рађања је међу женама без школске спреме.

Даље, у прилог овој тврдњи иду и подаци о економској активности и занимању мајки деце рођене ван брака. Међу женама које су родиле децу ван брака најбројније су незапослене жене, а врло бројне су и жене са статусом издржаваног лица. Посматрано по групама према активности и занимању, највећа заступљеност ванбрачних рађања је код издржаваних и жена из групе лица с личним приходима, а међу њима код домаћица. Много су мањи удели ванбрачних рађања код економски активних жена, а у оквиру њих више него двоструко мање код запослених него код незапослених. Али, и међу запосленим женама постоје значајне разлике у уделима ванбрачних рађања, највећа заступљеност је код жена које обављају најједноставније, физичке послове, а најмања међу стручњакињама.

Потврда за ову хипотезу налази се и у образложењу треће хипотезе у вези са подацима о високом уделу ванбрачних рађања међу Ромкињама, које се одликују веома неповољном образовном структуром и врло ниском запосленošћу.

Осим набројаних карактеристика, неповољном социоекономском статусу мајки које рађају децу ван брака може додатно допринети и широко присутна одлика ванбрачних заједница, а то је њихова нестабилност. Последично настале једнородитељске породице носе са собом ризик од недостатка финансијских и социјалних ресурса.

И поврда шесте хипотезе, која тврди да је социоекономски положај деце рођене ван брака у Србији чешће неповољан него деце рођене у браку, делимично већ постоји образложењу претходних хипотеза. Реч је пре свега о подацима о образовној структуримајки као и њиховој економској активности и занимању, али и о великом учешћу ванбрачних рађања међу мајкама ромске националности.

Такође, у раду постоје и друга разматрања која иду у прилог овој хипотези. О одговору на врло важно питање о томе колико се рађања ван брака у Србији одвија у оквиру стабилних заједница, а колико међу самим мајкама, који би указао и на социоекономски положај деце рођене ван брака, може се посредно закључивати. Подаци показују да је распрострањеност ванбрачних заједница ниска, као и да учешће породица ванбрачних парова са децом у укупном броју породица са децом није велико. Такође, подаци о признању очинства деце показују да је високо процентно учешће деце рођене ван брака коју очеви нису признали. Исто тако, да је веома мали проценат позаконџења деце рођене ван брака накнадним склапањем брака родитеља. Све то упућује на закључак о нестабилности веза, односно заједница значајног броја родитеља деце рођене ван брака. Знатно већа непостојаност ванбрачних него брачних заједница, које се прекидају пре или после рођења детета, потврђена је у свим срединама. Стога је врло вероватно да значајан удео деце рођене ван брака живи само са својим мајкама. Зато претпоставка о значајној распрострањености једнородитељских породица које чине мајка и дете/деца рођена ван брака, која се може сматрати реалном, иде у прилог хипотезе о неповољнијем социоекономском положају деце рођене ван брака. Једнородитељске породице су изложене великом ризику од сиромаштва, што је потврђено у свим срединама. Учешће оца у одгајању и финансирању деце са којом не живи је значајно мање него у породицама са оба родитеља. То важи и за

учествовање родитеља и фамилије очева, што такође смањује мрежу подршке у одрастању детета.

И резултати квалитативног истраживања представљеног у раду такође упућују на исправност постављене хипотезе. Један број испитаница живи са очевима своје деце у ванбрачним заједницама које се не разликују од брачних, па се и одрастање њихове деце не разликује. Међутим, искуства самохраних мајки и њихове деце иду у прилог претпоставци о неповољнијем положају извесног броја деце рођене ван брака. Ванбрачне везе и заједнице су се показале нестабилним, а евидентно је недовољно учествовање очева у одгајању и финансирању деце са којом не живе. Значајан недостатак подршке у решавању егзистенцијалних проблема и у свакодневном одгајању деце мајкама пружају њихове примарне породице, које деци надомешћују недостајућу или мало присутну очеву подршку и учествовање. Како се узорак може сматрати позитивно селекционисаним, врло је вероватно да би истраживање на репрезентативном узорку показало да су деца рођена ван брака и њихове мајке у значајној мери изложени низу социјалних и економских тешкоћа.

Седма хипотеза гласи да рађања ван брака у Србији у актуелно време у мањој мери представљају одраз модернизације и промена у вредносном систему и стилу живота, а у већој мери представљају наставак традиционално присутних тенденција. Више аргумената изнетих у претходним хипотезама иде у прилог и ове тврдње. Забележено повећање удела ванбрачних рађања могло би да говори о мањој популарности брака и већем прихватању нових породичних форми уколико би могло да се потврди да се рађање ван брака првенствено одвија у оквиру стабилних кохабитационих заједница. Међутим, о томе не постоје статистички подаци, и могуће је само посредно закључивање, како је објашњено у образложењу шесте хипотезе. Ниска распрострањеност ванбрачних заједница, мали удели породица ванбрачних парова са децом у укупном броју породица са децом, ниски проценти признања очинства, не говоре у прилог великој распрострањености рађања у ванбрачним заједницама. Такође, из података о највећем уделу деце првог реда рођења и најмањем уделу деце другог реда рођења пре се може закључити да је рађање ван брака раширеније међу самим мајкама, него у стабилним ванбрачним заједницама. Подаци о веома малом проценту позакоњења деце рођене ван брака накнадним склапањем брака међу родитељима, уз ниско учешће породица ванбрачних парова са децом у укупном броју породица са децом,

указују на то да се ванбрачне заједнице и везе пре или после рођења детета углавном не претварају у брачне везе, већ прекидају.

У прилог претпоставци о модернизацији не иду ни подаци о образовној структури, активности и занимању мајки које рађају децу ван брака, као и о великом учешћу ванбрачних рађања међу мајкама ромске националности, о чему је такође било речи у трећој и петој хипотези. Слично показују и подаци о већим и током времена растућим уделима деце вишег реда рођења међу рођенима ван брака. Подаци о стално мањим уделима ванбрачних рађања у градским срединама такође не указују да је реч о модернизацији.

И резултати квалитативног истраживања могу да упућују на исправност ове хипотезе. Највише испитаница сматра да је брак пожељнија форма заједнице за одгајање деце. И већина испитаница које живе у ванбрачној заједници са очевима своје деце питање склапања брака у будућности оставила је отворено. Такође, увид у мотиве несклапања брака пре рођења детета показао је велику учесталост разлога који се односе на квалитет везе и особине и понашање партнера, или околности, а ређе присутан став да је брак непотребна формалност. Такође, рађање ван брака често није било избор већ једина опција приликом рађања детета, а велики број партнера напустио је мајке пре или после рођења детета.

Тврдња осме хипотезе је да је у Србији потребно спроводити одговарајуће мере социјалне и популационе политике како би се ублажио неповољан положај извесног броја породица са децом рођеном ван брака. Више доказа изнетих у претходним хипотезама потврђује претпоставку о томе да је положај извесног броја породица са децом рођеном ван брака неповољан. Посебно се издвајају једнородитељске породице мајки са децом. Све једнородитељске породице су највулнерабилнији тип породице, а међу њима су породице мајки са децом рођеном ван брака у најнеповољнијем положају. Из тога произилази потреба да држава одређеним мерама социјалне и популационе политике делује на ублажавање последица које могу бити пратилац све присутнијег рађања ван брачне заједнице за известан број породица.

Анализа ванбрачног фертилитета у Србији дата у раду, поткрепљена резултатима квалитативног истраживања, упућује на могуће мере државе и локалне самоуправе. Оне се могу дефинисати у оквиру система социјалне заштите, образовног система, система здравствене заштите, као и у

правним решењима. У највећој мери треба да буду усмерене на једнородитељске породице самохраних мајки.

У актуелним условима велике незапослености и ниског животног стандарда, мере социјалне политике имају наглашену важност. Најпотребнија самохраним мајкама била би помоћ при запошљавању, а за ублажавање економских тешкоћа новчана помоћ у виду редовних и повремених давања.

Важну подршку родитељима који сами одгајају децу представљају институције предшколског васпитања и образовања. Пре свега доступношћу и одговарајућим капацитетима, како за запосленетако и незапослене мајке. Од значаја је приступачна цена, али и радно време које задовољава потребе мајки не само у уобичајено време већ и преко викенда и у вечерњим сатима, као и развијеност услуга и разних сервисима помоћи породици. Такође, потпунији обухват системом предшколског васпитања и образовања деце из осетљивих група може да делује подстицајно на њихов развој и ублажи неједнакости условљене материјалним и социјалним положајем њихових породица.

Развој саветовалишта у оквиру здравственог, образовног, предшколског и социјалног система може да донесе вишеструке добробити. Међу њима је промоција репродуктивног здравља, спречавање непланираних трудноћа и подршка одговорном родитељству. Од посебног је значаја едукативни рад на развоју животних вештина и унапређењу односа међу половима. Веће укључивање мушкараца у породични живот и родитељство издваја се као изузетно важно и у томе би саветовалишта за родитеље, укључујући и оне будуће, могла да одиграју значајну улогу. Такође, мотивисање очева и пружање подршке да се посвете одгајању деце са којом не живе, укључујући и давање финансијске подршке, важан је циљ коме треба да теже саветовалишта и социјалне и правне службе. Уз системска решења која би омогућила остваривање права на алиментацију, то би допринело побољшању услова за раст и развој деце која живе само са својим мајкама.

Квалитативно истраживање представљено у раду пружило је и увид у оцену испитаница о улози државе у решавању проблема са којима се суочавају мајке које су родиле децу ван брака. Већина испитаница, три четвртине, сматра да држава треба да пружи помоћ, издвајајући међу мајкама које су родиле децу ван брака самохране као осетљиву групу. Једна четвртина испитаница одговорила је одречно. Стога што сматрају да

рађање ван брака, само по себи, није разлог за посебну пажњу државе и друштва, или зато што мисле да држава треба да пружи помоћ свима онима којима је потребна, односно да све мајке, или сва деца треба да уживају посебну бригу државе и друштва. Тако, када је реч о очекивањима испитаница од државе, осим шест, све сматрају да држава треба да помогне мајкама, најчешће самохраним, али и осталим.

Помоћ при запошљавању је најчешће наведена као најпотребнија, скоро исто као новчана и смештај деце у вртић. Следи помоћ при решавању стамбеног питања, слично као и правна помоћ и доступност бесплатних саветовалишта за родитеље.

На првом и другом месту према потреби, у складу са проценом највећих проблема, најчешће су издвојиле потребу за помоћи при запошљавању, затим новчану помоћ и помоћ при решавању стамбеног питања, па приоритет при смештају у вртић. Осим тога, испитанице су изнеле и читав низ корисних предлога како би могао да се побољша положај самохраних мајки и олакшало остваривање права.

Испитанице су оцењивале и сопствену потребу за подршком и помоћи државе. Већина, две трећине мајки сматра да би им помоћ државе била потребна. Најчешће су навођене егзистенцијалне потребе везане за новац, посао и стамбено питање. Потребу за подршком државе испољиле су пре свега самохране мајке, од којих три четвртине има егзистенцијални проблем који самостално тешко може да реши. Првенствено је то новчана помоћ, помоћ у налажењу посла и у решавању стамбених питања. Међу мајкама које живе у ванбрачној заједници, међутим, већина, две трећине сматра да им помоћ државе није потребна. Свакој трећој помоћ треба, углавном новчана.

Из истраживања се може навести и запажање из интервјуа са испитаницама ромске националности, а у вези је са институцијама образовног система. Када размишљају о будућности, пут у бољи живот своје деце мајке Ромкиње првенствено виде кроз школовање и исказују велику жељу и мотивисаност да деци омогуће да се школују. Зато мајке могу да представљају најважнију карику у вези са образовним институцијама у настојању да се повећа обухват ромске деце школовањем и тиме раскине „ланац сиромаштва“ Рома, са свим последицама које са собом носи. То има посебан значај, јер је једна од важних препрека побољшању друштвено-економског положаја Рома то што су “носиоци процеса социјализације, углавном, неписмени или полуписмени

родитељи, исувише обрвани егзистенцијалним питањима који улажу труд да деца „интериоризују“ њихова „социјална искуства“ у циљу одржавања голе егзистенције“ (Станковић, 1992). У том смислу важно је повећати и обухват ромске деце предшколским васпитањем и образовањем, јер представља припрему за школу и тиме смањује ризик од њеног напуштања, али и шире, пружа подршку породицама у остваривању њихових родитељских функција. Потреба је утолико већа када је реч о мајкама које саме одгајају децу.

Резултати квалитативног истраживања приказаног у раду омогућили су увид у размишљања и искуства једног броја мајки које у актуелно време одгајају своју децу рођену ван брака. Реч је о мајкама које са очевима своје деце живе у заједницама сасвим сличним браку, као и о мајкама које саме, без партнера, подижу децу. Породице самохраних мајки и њихове деце издвојиле су се као вулнерабилне. Најосетљивије питање које се отворило везано је за недовољно учешће очева у одгајању деце са којом не живе. Одговорности и тешкоће родитељства самохране мајке деле углавном са својим родитељима, као и браћом и сестрама.

Потпуније сагледавање феномена ванбрачног рађања у нашој средини захтева даље продубљивање сазнања добијених овим истраживањем на репрезентативном узорку на националном нивоу. Међу питањима које треба продубљивати важним се чини нарочито проучавање мотивације за рађање ван брака, јер би то омогућило боље разумевање ове појаве и сагледавање могућих последица. Социодемографска обележја мајки које рађају ван брака у Србији утврђена демографским и социолошким анализама указала су на неповољан друштвено-економски положај великог броја једнородитељских породица самохраних мајки и њихове деце рођене ван брака. Свакако најважније питање које се отвара је како да се очеви приближе деци са којом не живе и остваре своје очинске улоге, и тако деци омогући да одрастају уз неускраћену очеву бригу и онда када он живи одвојено. То су осетљива питања и код једнородитељских породица насталих разводом, али у случају ванбрачних рађања она још више добијају на значају јер је остваривање права деце везаних за финансирање и виђање са очевима теже. У том погледу у још неповољнијем положају су породице у којима је до разлаза међу родитељима дошло пре рођења детета, или када мајка никада није ни живела у заједници са оцем детета. Осетљиви положај мајки и деце рођене ван брака после прекида ванбрачне заједнице или ванбрачне везе произилази у великој мери и из веће неизвесности везане

за њихово трајање и ток, као и лакшег одлучивања на прекид него у случајевима брачне заједнице. Пуно неистражених питања везаних за рађање ван брака у Србији захтева свеобухватан приступ, који би могао да допринесе бољем разумевању и сагледавању могућих последица ове све присутније појаве у нашој средини. То подразумева и прецизније статистичко праћење рађања ван брака које би укључило податке о партнерском статусу мајке приликом рођења детета, што би омогућило увид у то колико се ванбрачних рађања одвија у ванбрачним заједницама, а колико међу самим мајкама.

ЛИТЕРАТУРА

1. Adams, J.M., Jones, W.H. (1997) "The conceptualization of marital commitment: An integrative analysis", *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 5, May 1997, 1177-1196. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.72.5.1177>
2. Andersson, G. (2002) "Children's experience of family disruption and family formation: evidence from 16 FFS countries", *Demographic Research*, 7, 7, 341-363.
3. Baker, S.E., Edwards, R. (2012) "How many qualitative interviews is enough? Expert voices and early career reflections on sampling and cases in qualitative research", *National Centre for Research Methods Review Paper*, ESRC.
4. Baranowska-Rataj, A., Matysiak, A., Mynarska, M. (2014) "Does Lone Motherhood Decrease Women's Happiness? Evidence from Qualitative and Quantitative Research", *Journal of Happiness Studies*, 15, 1457-1477.
5. Barlow, A. (2004) "Regulation of Cohabitation, Changing Family Policies and Social Attitudes: A Discussion of Britain within Europe", *Law and Policy*, 26, 1, 57-86.
6. Beaujouan, E. (2012) "Repartnering in France: The role of gender, age and past fertility", *Advances in Life Course Research*, 17, 69-80.
7. Berghammer, C., Fliegenschnee, K., Schmidt, E.M. (2014) "Cohabitation and marriage in Austria: Assessing the individualization thesis across the life course", *Demographic Research*, 31, 37, 1137-1166.
8. Bernhardt, E. (2002) "Cohabitation and marriage among young adults in Sweden: Attitudes, expectations and plans" (abstract), *Scandinavian Population Studies*, 13. <http://gammelweb.demografi.no/arkiv/sps13-abstracts.html#bernhardt>
9. Boele-Woelki, K. (1999) "Registered Partnerships: Legislation of the Netherlands", proceeding of the ICCS Colloquy: *Current problems in the law of persons in the ICCS States*.
http://www.ciec1.org/Etudes/ColloqueCIEC/CIEColloqueBoele_WoelkiAngl.pdf
10. Boele-Woelki, K. (2005) "The principles of European family law: its aims and prospects", *Utrecht Law Review*, 1, 2, 160-168.
11. Bradley, D. (2001) "Regulation of Unmarried Cohabitation in West-European Jurisdictions-Determinants of Legal Policy", *International Journal of Law, Policy and the Family*, 15, 22-50.

12. Brady, D., Burroway, R. (2012) "Targeting, Universalism, and Single-Mother Poverty: A Multilevel Analysis across 18 Affluent Democracies", *Demography*, 49, 2, 719-746.
13. Brown, S.L. (2000) "Union transitions among cohabitators: The significance of relationship assessments and expectations," *Journal of Marriage and Family*, 62, 833-846.
14. Brzozowska, Z. (2014) "Births to single mothers: Age and education related changes in Poland between 1985 and 2010", *Demographic Research*, 30, 52, 1445-1462.
15. Chaloupkova, J. (2007) "Diferenciace motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství?", *SDA Info 2007*, 1, 2, 127-140.
16. Cheadle, J., Amato, R.P., King, V. (2010) "Patterns of non residential father contact", *Demography*, 47, 1, 205-225
17. Clarkberg, M., Stolzenberg, P.M., Waite, L.J. (1995) "Attitudes, Values, and Entrance into Cohabitation Versus Marital Unions", *Social Forces*, 74, 2, 609-632
18. Coall, D., Hertwig, R. (2011) "Grandparental Investment: A Relic of the Past or a Resource for the Future?", *Current Directions in Psychological Science*, 20, 2, 93-98.
19. Coleman, D., Garssen, J. (2002) "The Netherlands: paradigm or exception in Western Europe's demography?", *Demographic Research*, 7, 12, 433-468.
20. Coontz, S. (2004) "The World Historical Transformation of Marriage", *Journal of Marriage and Family*, 66, 4, 974-979.
21. Danaj, E. et al. (2005) "Youth integration in Albanian society", *2nd Conference on Young people and societies in Europe and around the Mediterranean*, Marseilles, 24-26 October 2005.
22. Di Giorgio, G., et al. (2007) "Gender and new family patterns in Europe: attitudes, behaviours, and opinions", Working paper WP 2007/14, Dipartimento di Statistica Giuseppe Parenti.
23. Di Giulio, P., Rosina, A. (2006) "Intergenerational family ties and the diffusion of cohabitation in Italy", MPIDR Working paper WP 2006-038, November 2006.
24. Di Nallo, A. (2015) "Gender gap in repartnering: The role of children: Evidence from the UK", paper presented on *2015 Annual Meeting of Population Association of America*, San Diego, April 30-May 2. <http://paa2015.princeton.edu/uploads/153240>
25. Dourleijn, E. (2001) "Union dissolution in Europe: The role of the rise in cohabitation", extended handout, *The Euroconference on The Second Demographic Transition*, June 2001, Bad Herrenalb, Germany.
26. Edin, K. (2000) "What do low-income single mothers say about marriage," *Social Problems*, 47, 112-133.
27. Ermisch, J. (2002) "Trying Again: Repartnering after Dissolution of a Union", Working Papers of the Institute for Social and Economic Research, ISER Working Paper Series 2002-19, Colchester: University of Essex.

28. Eurostat (2013) Europe 2020 indicators – poverty and social exclusion.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Europe_2020_indicators_poverty_and_social_exclusion#How_do_poverty_and_social_exclusion_affect_Europe.3F, pregledano 19.03.2014.
29. Finnas, F. (1995) "Entry into Consensual Unions and Marriages among Finnish Women Born between 1938 and 1967", *Population Studies*, 49, 1, 57-70.
30. Fitzgibbons Shafer, E. (2006) "Are Men or Women More Reluctant to Marry in Couples Sharing a Non-Marital Birth?", *Gender Issues*, 23, Iss. 2, Spring 2006, 20-43.
31. Gabrielli, G., Hoem, J (2009) "Italy's non-negligible cohabitational unions", MPIDR Working paper WP 2008-019, June 2009.
32. Gamundi, M.P., González, M.J., Treviño-Maruri, R. (2009) "Are Cohabiting and Being Married Different?", *Differences in the socio-demographic composition of partnerships in Western European countries*, paper presented on the XXVI IUSSP International Population Conference, Marrakesh 2009.
<http://iussp2009.princeton.edu/papers/90723>
33. Goldstein, J., Lutz, W., Rita Testa, M. (2003) "The emergence of sub-replacement family size ideals in Europe", *Population Research and Policy Review*, 22, 479-496.
34. Gornick, J., Jäntti M. (2012) "Child poverty in cross-national perspective: Lessons from the Luxembourg Income Study", *Children and Youth Services Review*, 34, 558-568.
35. Gubernskaya, Z. (2008) "Attitudes toward Cohabitation in 28 Countries: Does Marital Status Matter?", *Population Association of America, 2008 Annual Meeting*, New Orleans, LA, April 17-19. <http://paa2008.princeton.edu/papers/80851>
36. Guest, G., Bunce, A., Johnson, L. (2006) "How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability", *Field methods*, 18, 1, 59-82.
37. Guzzo, K.B. (2009) "Paternity Establishment for Men's Nonmarital Births", *Population Research and Policy Review*, 28, 853-872.
38. Guzzo, K.B., Hayford S.R. (2014) "Fertility and the Stability of Cohabiting Unions: Variation by Intendedness", *Journal of Family Issues*, 35, 4) 547-576.
39. Hamplova, D. (2007) "Děti bez manželství nebo bez otců?", *SDA Info 2007*, 1, 2, 141-154.
40. Haskey, J. (2001) "Demographic Aspects of Cohabitation in Great Britain", *International Journal of Law, Policy and the Family*, 15, 51-67.
41. Heuveline, P., Timberlake, J.M., Furstenberg, F.F. (2003) "Shifting Childrearing to Single Mothers: Results from 17 Western Countries", *Population and Development Review*, 29, 1, 47-71.
42. Heuveline, P., Timberlake, J.M. (2004) "The Role of Cohabitation in Family Formation: The United States in Comparative Perspective", *Journal of Marriage and Family*, 66, 5, Special Issue: International Perspectives on Families and Social Change, 1214-1230.

43. Hiekel, N., Castro-Martin (2014) "Grasping the Diversity of Cohabitation: Fertility Intentions Among Cohabitors Across Europe", *Journal of Marriage and Family*, 76, 489-505.
44. Hiekel, N. Keizer, R. (2015) "Risk avoidance or utmost commitment? Dutch focus group research on cohabitation and marriage", *Demographic Research*, 32, 10, 311-340.
45. Hiekel, N., Liefbroer, A.C., Poortman, A-R. (2011) "The meaning of cohabitation and marriage across European societies", extended abstract.
<http://paa2011.princeton.edu/papers/110661>
46. Hiekel, N., Liefbroer, A.C., Poortman, A-R. (2012) "Understanding Diversity in the Meaning of Cohabitation Across Europe",
<http://epc2012.princeton.edu/papers/120762> November 2014, Volume 30, Issue 4, 391-410.
47. Ivanova, K., Kalmijn, M., Uunk, W. (2013) "The Effect of Children on Men's and Women's Chances of Re-partnering in a European Context", *European Journal of Population*, 29, 417-444.
48. Kasearu, K. (2007) "The case of unmarried cohabitation in Western and Eastern Europe", draft presented at the conference of *European Network on Divorce: Comparative and Gendered Perspectives on Family Structure*, 17-18 September, The London School of Economics.
49. Kefalas, M.J., et al. (2011) "Marriage Is More Than Being Together: The Meaning of Marriage", *Journal of Family Issues*, 32, 7, 845-875.
50. Kennedy, Sh., Thomson, E. (2010) "Children's experiences of family disruption in Sweden: Differentials by parent education over three decades", *Demographic Research*, 23, 479 -508.
51. Kiernan, K. (1999) "Childbearing Outside Marriage in Western Europe", *Population Trends*, 1999, 98, 11-21.
52. Kiernan, K. (2001) "The rise of cohabitation and childbearing outside marriage in Western Europe", *International Journal of Law, Policy and the Family*, 15, 1-21.
53. Kiernan, K. (2002) "Unmarried cohabitation and parenthood: here to stay? European perspectives", conference on *Public Policy and the Future of the Family*, Syracuse, NY, October 25th 2002.
54. Kiernan, K. (2004) "Unmarried Cohabitation and Parenthood in Britain and Europe", *Law & Policy*, 26, 1, 33-55.
55. Klärner, A. (2015) "The low importance of marriage in eastern Germany – social norms and the role of peoples' perceptions of the past", *Demographic Research*, 33, article 9, 239-272.
56. Klüsener, S., Goldstein, J.R. (2012) "The Long-Standing Demographic East-West-Divide in Germany", MPIDR Working Paper WP 2012-007, February 2012.

57. Klüsener, S., Perelli-Harris, B., Sánchez Gassen, N. (2012) "Spatial Aspects of the Rise of Nonmarital Fertility across Europe since 1960: The role of states and regions in shaping patterns of change", MPIDR Working Paper WP 2012-005, January 2012.
58. Klüsener, S., Perelli-Harris, B., Sánchez Gassen, N. (2013) "Spatial aspects of the rise of nonmarital fertility across Europe since 1960: The role of states and regions in shaping patterns of change", *European Journal of Population*, 29, 2, 137-165.
59. Klüsener, S., Perelli-Harris, B., Sánchez-Gassen N., Löffler, Ch. (2009) "State Territories and Hot and Cold Spots of Non-Marital Fertility in Europe 1900-2007. A Spatial Analysis". (Extended Abstract). Max Planck Institute for Demographic Research, 31 December 2009. European Population Conference 2010, Vienna, 1-4 September.
60. Lappegård, T., Klüsener, S., Vignoli, D. (2014) "Social Norms, Economic Conditions and Spatial Variation of Childbearing within Cohabitation across Europe", MPIDR Working Paper WP 2014-002, January 2014.
61. Lappegård, T., Noack, T. (2015) "The link between parenthood and partnership in contemporary Norway - Findings from focus group research", *Demographic Research*, 32, 9, 287-310; <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol32/9>.
62. Le Goff, J.M., Ryser, V.A. (2010) "The Meaning of Marriage for Men during their transition to Fatherhood: The Swiss context", *Marriage and Family Review*, 46, 1-2, 107-125 (abstract).
63. Lelkes, O., Zolyomi, E. (2008) "Poverty across Europe: The Latest Evidence Using the EU-SILC Survey. Policy brief October 2008", Vienna, European Centre for Social Welfare Policy and Research. http://www.euro.centre.org/data/1226583242_93408.pdf
64. Liefbroer, A., Dourleijn, E. (2006) "Unmarried cohabitation and union stability: testing the role of diffusion using data from 16 European countries", *Demography*, 43, 2, 203-221.
65. Löffler, C. (2009) *Non-marital cohabitation in Italy*, doctoral thesis, University of Rostock/ Germany.
66. Manning, W., Smock, P., Majumdar, D. (2004) "The relative stability of cohabiting and marital unions for children", *Population Research and Policy Review*, 23, 135-159.
67. Manning, W.D., Smock, P.J., Fetro, M.N. (2014) "Cohabitation and Marital Expectations among Single Mothers", pp. 1-14. <http://paa2014.princeton.edu/papers/141123>
68. McClain, L.R., De Maris, A. (2013) "A better deal for cohabiting fathers? Union status differences in father involvement", *Fathering*, 11, 2, Spring 2013, 199-220.
69. McDonald, P. (2006) "Low fertility and the State: The efficacy of policy", *Population and Development Review*, 32, 485-510.
70. Meulders-Klein, M.T. (1996) "The Position of the Father in European Legislation", *The American Journal of Comparative Law*, 44, 487-520.
71. Meulders-Klein, M.T. (1990) "The Position of the Father in European Legislation", *International Journal of Law and the Family*, 4, 131-153.

72. Mincy, R., Garfinkel, I., Nepomnyaschy, L. (2005) "In-hospital paternity establishment and father involvement in fragile families", *Journal of Marriage and the Family*, 67, 611-626.
73. Mrđen, S. (1997) „Rađanja izvan braka u Hrvatskoj“, *Geoadria*, 2, 63-76.
74. Muller-Freienfels, W. (1987) "Cohabitation and Marriage Law – a Comparative Study", *International Journal of Law and the family*, 1, 259-294.
75. Mynarska, M., Baranowska-Rataj, A., Matysiak, A. (2014) "Free to stay, free to leave: Insights from Poland into the meaning of cohabitation", *Demographic Research*, 31, Art. 36,1107-1136.
76. Nelson, K.S. et al. (2013) "In Defense of Parenthood: Children Are Associated with More Joy than Misery", *Psychological Science*, 24, 1, 3-10.
77. Nelson, K.S, Kushlev, K., Lyubomirsky, S. (2014) "The pains and pleasures of parenting: when, why, and how is parenthood associated with more or less well-being?", *Psychological Bulletin*, 140, 3, 846-95.
78. Noack,T. et al. (2011) "The realization of marriage plans among cohabiting couples in Scandinavia", *Population Association of America 2011 Annual Meeting*. Washington DC, March 31-April 2. <http://paa2011.princeton.edu/papers/110852>.
79. Olah, L.S. (2001) "Policy Changes and Family Stability: the Swedish Case", *International Journal of Law, Policy and the Family*, 15, 118-134.
80. Osborne, C., Manning, W., Smock, P. (2007) "Married and Cohabiting Parents' Relationship Stability: A Focus on Race and Ethnicity", *Journal of Marriage and Family*, 69, 1345-1366.
81. Paloncyová, J., Šťastná, A. (2012) "Sňatek a rozchod jako dva možná způsoby ukončení nesezdaného soužití", *Demografie*, 54 , 3, 214-233.
82. Pasquini, L., Samoggia, A. (2007) "The determinants of marriage and cohabitation in Europe" *Quaderni di Dipartimento di Scienze Statistiche Paolo Fortunati, Serie Ricerche* 2007, 3, 1-22.
83. Pereiro, T.G., Didonna, M.G., Pace, R. (2012) "First union entries. The Choice between Cohabitation and Marriage among Women in Italy and Spain", *European Population Conference - Gender, Policies and Population*, Stockholm, 13-16 June 2012.
84. Perelli-Harris, B. et al. (2009). "Examining nonmarital childbearing in Europe: How does union context differ across countries?", MPIDR Working Paper WP 2009-021.
85. Perelli-Harris, B., Sánchez Gassen, N. (2010) "The reciprocal relationship between the state and union formation across Western Europe: Policy dimensions and theoretical considerations", MPIDR Working Paper WP 2010-034, December 2010.
86. Perelli-Harris, B. et al. (2010) "The educational gradient of nonmarital childbearing in Europe: Emergence of a pattern of disadvantage?" MPIDR Working Paper WP 2010-004.

87. Perelli-Harris, B., Gerber, T. (2011) "Nonmarital childbearing in Russia: second demographic transition or pattern of disadvantage?", *Demography*, 48, 1, 317-342.
88. Perelli-Harris, B., Sánchez Gassen, N. (2012) "How Similar Are Cohabitation and Marriage? Legal Approaches to Cohabitation across Western Europe", *Population and Development Review*, 38, 3, 435-467.
89. Perelli-Harris, B. et al. (2012) "Changes in union status during the transition to parenthood in eleven European countries, 1970s to early 2000s", *Population studies*, 66, 2, 167-182.
90. Perelli-Harris, B. (2014) "How Similar are Cohabiting and Married Parents? Second Conception Risks by Union Type in the United States and Across Europe", *European Journal of Population*, 30, 437-464.
91. Perelli Harris, B. et al. (2014) "Towards a new understanding of cohabitation: Insights from focus group research across Europe and Australia", *Demographic Research*, 31, 34, 1043-1078.
92. Perelli-Harris, B., Lyons-Amos, M. (2015) "Changes in partnership patterns across the life course: An examination of 14 countries in Europe and United States", *Demographic Research*, 33, 6, 145-178.
93. Probert, R., Barlow, A. (2000) "Cohabitants and the law: recent European reforms", *Deutsches und Europaisches Familienrecht*, 2, 76-81.
94. Raley, R. K. (2001) "Increasing fertility in cohabiting unions: Evidence for the second demographic transition in the United States", *Demography*, 38, 59-66.
95. Reneflot, A. (2006) "A gender perspective on preferences for marriage among cohabiting couples", *Demographic Research*, 15, 311-328.
96. Reneflot, A., Mamelund, S.E. (2012) "The Association Between Marital Status and Psychological Well-being in Norway", *European Sociological Review*, 28, No 3, 355-365.
97. Rindfuss, R.R., VanderHeuvel, A. (1990) "Cohabitation: A Precursor of Marriage or an Alternative to Being Single?", *Population and Development Review*, 16, 4, 703-726.
98. Roempke Graefe, D., Lichter, D.T. (2002) "Marriage Among Unwed Mothers: Whites, Blacks and Hispanics Compared", *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 34, 6, 286-293.
99. Singh, S., Sedgh, G., Hussain, R. (2010) "Unintended Pregnancy: Worldwide Levels, Trends, and Outcomes", *Studies in Family Planning*, 41, 4, 241-250.
100. Smock, P.J., Manning, W.D. (1995) *Dyadic decisions: Which cohabiting couples marry?* University of Michigan, Population Studies Center, Research report 95-336.
101. Sobotka, T. (2008) "Overview Chapter 6: The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe", *Demographic Research*, 19, 8, 171-244.

102. Sobotka, T., Toulemon, L. (2008) "Overview Chapter 4: Changing family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe", *Demographic Research*, 19, 6, 85-138.
103. Sobotka, T., Beaujouan, E. (2014) "Two Is Best? The Persistence of a Two-Child Family Ideal in Europe", *Population and Development Review*, 40, 3, 391-419.
104. Soons, J., Kalmijn, M. (2009) "Is Marriage More Than Cohabitation? Well-Being Differences in 30 European Countries" (2009) *Journal of Marriage and Family*, 71, 5, 1141-1157.
105. Shorter, E., Knodel, J., Van De Walle, E. (1971) "The Decline of Non-Marital Fertility in Europe, 1880-1940", *Population Studies*, 25, 375-393.
106. Stanković, B. (2014) "Consensual unions in Serbia: 2011 census results", *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 148, 421-432.
107. Stloukal, L. (1997) "Changing patterns of extramarital conceptions in the Czech Republic, 1963-93", *Journal of Biosocial Science*, 29, 471-489 (abstract).
108. Thornton, A., Axinn, W.G., Xie, Y. (2007) *Marriage and Cohabitation*, Chicago, The University of Chicago Press.
109. Tobio, C. (2001) "Marriage, Cohabitation and the Residential Independence of Young People in Spain", *International Journal of Law, Policy and the Family*, 15, 68-87.
110. Ugreninov, E., Hvinden, B., Nordvik, V. (2013) "Can Work-family Policies reduce the poverty gap between one-parent and two-parent households?" COPE, March 2013. http://cope-research.eu/wpcontent/uploads/2013/03/Can_WorkFamily_Policies_reduce_the_poverty_gap_between_one-parent_and_two-parent_households.pdf, pregledano 18.3.2014.
111. Van de Kaa (2002) "The Idea of Second Demographic Transition in Industrialized Countries", Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, 29th January 2002, Tokyo.
112. Van Lancker, W., Ghysels J., Cantillon, B. (2012) "An international comparison of the impact of child benefits on poverty outcomes for single mothers", Centre for social policy.eu. Working Paper 12 / 03, March 2012. http://www.centrumvoorsociaalbeleid.be/sites/default/files/CSB%20Working%20Paper%2012%2003_Maart%202012.pdf, pregledano 27. maja 2014.
113. Vitali, A., Aassve, A., Lappegård, T. (2015) "Diffusion of Childbearing within Cohabitation", *Demography*, 52, 355-377.
114. Wiik, K.A., Bernhardt, E., Noack, T. (2009) "A Study of Commitment and Relationship Quality in Sweden and Norway", *Journal of Marriage and Family*, 71, 465 - 477.
115. Wiik, K.A., Bernhardt, E., Noack, T. (2010) "Love or Money? Marriage Intentions among Young Cohabitators in Norway and Sweden", *Acta Sociologica*, 53, 3, 269-287.

116. Wrzus, C. et al. (2013) "Social Network Changes and Life Events Across the Life Span: A Meta-Analysis", *Psychological Bulletin*, 139, 1, 53–80.
117. Zeman, K. (2007) "Transition of nuptiality and fertility onset in the Czech Republic since the 1990s - The role of women's education and its expansion", MPIDR Working Paper WP 2007-017, April 2007.
118. Zeman, K. (2008) "The Type of Parenthood According to the Sequence of First and Second Birth and Marriage: Evidence from Birth and Marriage Records of the Czech Statistical Office in 1991-2006", Final paper for *EAPS Conference – Barcelona*, July 2008, 1-15.

* * *

119. Благојевић, М. (1997) *Родитељство и фертилитет: Србија 90-тих*, Београд, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет.
120. Бобић, М. (2003) „Прекомпоновање брака, партнерства и породице у савременим друштвима“, *Становништво*, XLI, 1-4, 65-91.
121. Бобић, М. (2006) „Блокирана трансформација брачности у Србији – кашњење или изостанак друге демографске транзиције“, у Томановић С. (уред.) *Друштво у превирању: социолошке студије неких аспеката друштвене трансформације у Србији*, Београд, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет.
122. Гавриловић, А. (1999) „Предшколске установе у функцији задовољавања потреба породице и детета“, *Демографски зборник Српске академије наука и уметности, књига V*, Београд, САНУ.
123. Дивац, З. (1995) „Схватање брака у североисточној Србији“, *Етно-културолошки зборник, књига I*, Сврљиг, 160-166.
124. Драшкић, М. према Ковачек-Станић Г. (2007) *Породично право: партнерско, дејче и старатељско право*, Универзитет у Новом Саду, Правни факултет, Центар за издавачку делатност.
125. Ђурђевић, С.Б. (1995) *Послератно насељавање Војводине 1941-1981*, Нови Сад, Матица српска.
126. Ковачек-Станић, Г. (2002) *Упоредно породично право*, Универзитет у Новом Саду, Правни факултет, Одбор за пронаталитетну популациону политику града Новог Сада.
127. Ковачек-Станић, Г. (2007) *Породично право: партнерско, дејче и старатељско право*, Универзитет у Новом Саду, Правни факултет, Центар за издавачку делатност.
128. Кубуровић, А. (2003) „Ставови студената релевантни за њихово будуће репродуктивно понашање“, *Становништво*, XLV, 1-4, 43-64.

129. Милић, А. (2010) „Породичне вредносне оријентације – вредносни раскол“, у Милић А. и др. *Време породица. Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*, Институт за социолошка истраживања, 235-257.
130. Павловић, З. (2007) *Породичне вредности у транзицији: Србија у компаративној перспективи. Сарадња школе и породице*, Београд, Институт за педагошка истраживања, 40-55.
131. Пантелић, Н. (1991) „Испитивање брака и породице у насељима у пределу изградње хидроелектране Ђердап II“, *Гласник Етнографског института САНУ, књига XL*, 35-47.
132. Пенев, Г., Станковић, Б. (2010) „Карактеристике ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. и почетком 21. века“, *Становништво*, XLVIII, 2, 1-24.
133. Петровић, М. (2011) „Промене брачности и породичних модела у пост-социјалистичким земљама: закасна и непотпуна или специфична друга демографска транзиција?“, *Становништво*, XLIX, 1, 53-79.
134. Породични закон (2005/2011/2015) *Сл. гласник РС* бр. 18/2005, 72/2011 - др. закон и 6/2015.
135. Радивојевић, Б. (1999) „Брачна структура становништва“, у Пенев Г. (уред.) *Становништво Београда према попису 1991*, Београд, Завод за информатику и статистику, Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања, 136-146.
136. Радивојевић, Б. (2015) „Економске структуре становништва“, у Никитовић В. (уред.) *Популација Србије почетком 21. века*, Београд, Републички завод за статистику, 222-264.
137. Радовановић, С., Кнежевић, А. (2014) *Роми у Србији*, Београд, Републички завод за статистику.
138. Рашевић, М. (1993) *Ка разумевању абортуса у Србији*, Београд, Центар за демографска истраживања Института друштвених наука.
139. Рашевић, М. (1996) „Популациона клима на нисконаталитетном подручју Србије“, *Социолошки преглед*, XXX, 2, 205-215.
140. Рашевић, М. (2008) „Да ли је евидентиран број абортуса у Србији реалан?“, *Становништво*, XLVI, 2, 7-21.
141. Рашевић, М., Седлецки, К. (2011) „Питање постојања абортусне културе у Србији“, *Становништво*, XLIX, 1, 1-13.
142. Рашевић, М. (2013) „Србија двадесет година после Каирске конференције: Има ли напретка у сфери репродуктивног здравља?“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 144, 3, 413-428.
143. РЗС (2013) *Саопштење број 089 – год. LXIII, 01.04.2013*, Београд, Републички завод за статистику.

144. РЗС /УНИЦЕФ (2014) *Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији 2014*, и *Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у ромским насељима у Србији 2014*, Главни налази, Београд, Републички завод за статистику/УНИЦЕФ.
145. Република Србија. Министарство здравља, Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“ (2014) *Резултати истраживања здравља становништва Србије - 2013. година*, Београд, Службени гласник.
146. Станковић, В. (1992) „Роми у светлу података југословенске статистике. Развитак Рома у Југославији – проблеми и тенденције“, *Зборник радова. Књига LXVIII*, уредник М. Мацура, Београд, САНУ.
147. Станковић, Б., Пенев, Г. (2010) „Трендови ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. и почетком 21. века у ширем европском контексту“, *Становништво*, XLVIII, 1, 1-24.
148. Станковић, Б., Пенев, Г. (2012) „Рађање ван брака: неки просторни аспекти“, *Демографија*, IX, 181-199.
149. Станковић, Б., Пенев, Г. (2013) „Националност мајке као кључна одредница ванбрачног фертилитета: Ромкиње у „жижи““, *Теме*, 37, 3, 1199-1220.
150. Станковић, Б. (2014) „Самохране мајке и њихова мрежа подршке: социодемографско истраживање ванбрачног родитељства у Србији“, *Становништво*, 1, 55-76.
151. Станковић, Б. (2015 а) „Брачност становништва“, у Никитовић В. *Популација Србије почетком 21. века*. Београд, Републички завод за статистику, 194-222.
152. Станковић, Б. (2015 б) „Породице ванбрачних парова“, у Никитовић В. *Популација Србије почетком 21. века*. Београд, Републички завод за статистику, 284-289.
153. Томановић, С. (2010) „Одлике родитељства“ у А. Милић и др. *Време породица. Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*, Институт за социолошка истраживања, 177-194.
154. Томановић, С., Љубичић, М., Станојевић, Д. (2014) *Једнородитељске породице у Србији – социолошка студија*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
155. Цвејић-Јанчић, О. (2001) *Породично право, књига 1 - Брачно право*, Универзитет у Новом Саду, Правни факултет, Центар за издавачку делатност.

ПРИЛОГ
УПИТНИК

Молим Вас да одговорите на питања која ћу Вам постављати. Ваша искуства, размишљања и осећања допринеће истраживању намењеном бољем разумевању појаве рађања ван брака у нашој средини. Анкета је потпуно анонимна и њени резултати ће се користити искључиво за потребе научног истраживања.

У П И Т Н И К

1. Датум рођења.....
2. Место рођења
3. Ако не живите од рођења у Београду, одакле и када сте се доселили?
.....
4. На којој општини станујете?.....
5. Које сте националности?.....
6. Коју стручну спрему имате?
 - а. без школе или 1-3 разреда основне школе
 - б. 4-7 разреда основне школе
 - ц. основно образовање
 - д. средње образовање
 - е. више образовање
 - ф. високо образовање
 - г. магистеријум, докторат
7. Шта сте по занимању?.....
8. Да ли сте запослени?
 - а. не (да ли сте до сада радили, колико година стажа)
.....
 - б. да (на којим пословима радите, колико година стажа)
.....
9. Каква је Ваша стамбена ситуација
10. Са ким живите
11. Који су Ваши извори прихода (ако је више, означити један или два најважнија)
 - а. плата
 - б. пензија
 - в. дечији додатак
 - г. алиментација
 - д. додатни приходи (нпр. издавање стана, пољопривреда)
 - ђ. хонорари
 - е. нешто друго, шта.....
12. Како бисте проценили финансијско и имовно стање своје породице
 - а. веома добро
 - б. добро
 - в. просечно, ни добро ни лоше
 - г. лоше
 - д. веома лоше
13. Колико приближно износе месечни приходи Ваше породице (домаћинства).....
14. Какво је Ваше брачно стање (формално и фактичко)
 - а. неудата
 - б. разведена (од када, колико пута, колико дуго је трајао).....

- в. удовица (од када колико пута, колико дуго је трајао)
- г. удата (од када, који брак по реду)
- д. заједници са партнером, без брака (од када)
- ђ. удата - раздвојена

15. Колико имате деце, ког су пола, месец и година њиховог рођења, да ли су рођени у браку или ван брака?

- 1. М Ж()
- 2. М Ж()
- 3. М Ж.....()
- 4. М Ж()

САДА СЕ ПРЕЛАЗИ НА ПИТАЊА ВЕЗАНА ЗА РАЂАЊЕ ДЕТЕТА ВАН БРАКА

16. Да ли сте у време зачећа користили контрацепцију?

- а. не
- б. да, коју (укључујући *coitus interruptus*).....

17. Да ли је трудноћа била планирана?

- а. не
- б. да
- в. нешто друго, шта

18. Да ли сте размишљали о прекиду трудноће (абортусу)?

- а. не
- б. да

19. Да ли сте размишљали о томе да дете родите, а затим дате на усвајање?

- а. не
- б. да

20. Колико је трајала веза са партнером у време када сте открили трудноћу

21. Како бисте оценили квалитет везе са партнером у време доношења одлуке о рађању

- а. веома добра
- б. добра
- в. ни добра, ни лоша (објаснити)
- г. лоша (објаснити).....
- д. веома лоша (објаснити)

22. Да ли сте одлуку о рађању детета ван брака донели

- а. сами
- б. у договору са партнером
- в. нешто друго, шта

23. Да ли сте Ви желели да склопите брак пре рођења детета (објасните разлоге)?

- а. да
- б. не

24. Да ли је Ваш партнер желео да склопите брак пре рођења детета (објасните разлоге)?

- а. да
- б. не

25. Шта бисте издвојили као пресудно за рађање детета ван брака?
.....
26. Приликом доношења одлуке о рађању детета ван брака, да ли сте имали нечију подршку
а. не
б. да, чију
27. Како је ваша околина (родбина, родитељи, пријатељи итд) реаговала на то што ће се дете родити ван брака?
.....
28. Да ли се током времена однос Ваше околине у том погледу променио?
а. не
б. да, како.....
29. Да ли сте у време рођења детета живели у заједници са оцем детета?
а. да
б. не
30. Да ли је отац признао дете
а. да
б. да, али судским путем
в. не
31. Ако је одговор потврдан, да ли дете носи очево презиме?
а. да
б. не
32. Колико година има отац Вашег детета (датум рођења)?.....
33. Које је националности отац Вашег детета?.....
34. Коју школску спрему има отац Вашег детета?.....
35. Шта је отац Вашег детета по занимању?
.....
36. Да ли је отац Вашег детета запослен (ако јесте, на којим пословима ради)?
.....
37. Да ли сада живите у заједници са оцем детета?
1. да
2. не
3. нешто друго.....

АКО МАЈКА ЖИВИ СА ОЦЕМ ДЕТЕТА, ПРЕЛАЗИ СЕ НА ПИТАЊЕ 45

38. Да ли отац детета учествује у финансирању његових потреба
а. да, редовно (објаснити).....
б. да, повремено (објаснити).....
в. не
39. Да ли се отац и дете виђају
1. не

2. да (колико често).....
40. Да ли отац детета учествује у његовом подизању
а. да, редовно (објаснити).....
б. да, повремено (објаснити).....
в. не
41. Како бисте оценили однос између детета и његовог оца
а. одличан
б. добар
в. ни добар, ни лош (објаснити).....
г. лош (објаснити).....
д. нису уопште у контакту
42. Како бисте оценили квалитет садашњег односа између Вас и оца детета
а. веома добар
б. добар
в. ни добар, ни лош (објаснити).....
г. лош (објаснити).....
д. нисмо уопште у контакту
43. Да ли сада живите у заједници са партнером који није отац детета
а. не
б. да, од када
44. Како бисте оценили квалитет односа између Вашег садашњег партнера и Вашег детета
а. веома добар
б. добар
в. ни добар, ни лош (објаснити).....
г. лош (објаснити).....
д. веома лош (објаснити).....
45. Да ли имате нечију помоћ и подршку у одгајању детета
1. не
2. да, чију
46. Да ли мислите да држава и друштво треба да посебну пажњу посвете мајкама које су родиле децу ван брака и њиховој деци?
1. не
2. да, и то у виду (затим одредити 2 најважнија):
а. новчане помоћи
б. помоћи у решавању стамбеног питања
в. помоћи при запошљавању
г. правне помоћи
д. приоритета при упису деце у предшколске установе
ђ. бесплатних саветовалишта за родитеље
е. нешто друго, шта
47. Да ли би помоћ државе и друштва Вама била потребна
а. не
б. да, каква.....

48. Који су, по вашем мишљењу, највећи проблеми са којима се суочава мајка која је родила дете ван брака? (затим одредити 2 најважнија)
- а. неприхватање или одбацивање од стране околине
 - б. новчани
 - в. стамбени
 - г. везани за посао
 - д. чување деце
 - ђ. помоћ у кући
 - е. васпитање детета
 - ж. однос са оцем детета
 - з. нешто друго, шта.....
49. Који су највећи проблеми са којима се Ви суочавате у свакодневном животу? (затим одредити 2 најважнија)
- а. новчани
 - б. стамбени
 - в. везани за посао
 - г. здравствени
 - д. чување деце
 - ђ. помоћ у кући
 - е. васпитање детета
 - ж. са партнером/оцем детета
 - з. неприхватање или одбацивање од стране околине
 - и. усамљеност
 - ј. нешто друго, шта.....
50. Када имате неки већи проблем, на чију помоћ и подршку можете да рачунате?
- а. партнера/оца детета
 - б. родитеља (отац, мајка)
 - в. браће, сестара
 - г. пријатеља
 - д. неког другог, кога.....
 - ђ. ничију
51. Када размишљате о својој будућности, како Вам она изгледа?
- а. веома добро
 - б. добро
 - в. ни добро, ни лоше
 - г. лоше
 - д. не волим да размишљам о будућности
52. Да ли имате осећај да можете да утичете на збивања у свом животу и да свој живот усмеравате у жељеном правцу?
- а. да, углавном
 - б. понекад ми се чини да мој живот одређују други људи и да се догађаји одвијају мимо моје контроле
 - в. често мислим да ме носи „стихија живота“ и да не могу да утичем на ток збивања
53. Какве су Ваше жеље у вези са Вашим будућим партнерским и брачним животом?
- а. да живим сама
 - б. да живим са партнером без брака
 - в. да живим са партнером у браку
 - г. не знам, зависи(од чега)

54. Какве су Ваше жеље у вези са даљим рађањем?
а. не желим више деце
б. желим још једно дете
в. желим још више деце
г. не знам, зависи од околности (којих)
55. Да ли по Вашем мишљењу, онда када не постоје деца, брак има предности у односу на живот у ванбрачној заједници?
а. не
б. да, које.....
56. Да ли по Вашем мишљењу, онда када постоје деца, брак има предности у односу на живот у ванбрачној заједници?
а. не
б. да, које.....
57. Како своју одлуку о рађању детета ван брака процењујете сада, из садашње перспективе?
.....
58. Ако би требало да млађој сестри или пријатељици дате савет у вези са рађањем детета ван брака, шта бисте јој рекли
.....
59. Ако желите, додајте још нешто у вези са темом о којој је било речи
.....

Захваљујем на сарадњи и искрености.

Биографија

Биљана Станковић је рођена 1956. године у Лозници. Дипломирала је на Филозофском факултету у Београду, на групи за психологију, клинички смер, 1985. године. Последипломске студије демографије на Економском факултету у Београду завршила је 2003. године и одбранила магистарску тезу под називом „Демографски и социо-психолошки аспекти фертилитета адолесцената“.

Од 1984. до 1997. године била је запослена у Саветовалишту за избор партнера и живот удвоје. У Министарству за бригу о породици и Министарству за социјална питања радила је у периоду од 1997. до 2001. године, а од 2003. до 2006. године у Министарству рада, запошљавања и социјалне политике, у Сектору за заштиту породице и деце. Током 2002. године и затим непрекидно од почетка 2006. године запослена је у Центру за демографска истраживања Института друштвених наука у Београду. Као аутор и коаутор учествовала је на бројним научним скуповима, објавила једну књигу и преко 40 радова у научним часописима и зборницима радова. Најчешће теме којима се бавила везане су за демографске, социокултурне и психолошке аспекте адолесцентног фертилитета, ванбрачног фертилитета и суицидног понашања.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписана _____ Биљана Станковић

број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„ВАНБРАЧНИ ФЕРТИЛИТЕТ У СРБИЈИ ОД ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА“

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 11. 12. 2015.

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора _____ Биљана Станковић

Број индекса _____

Студијски програм _____ демографија

НАСЛОВ РАДА „ВАНБРАЧНИ ФЕРТИЛИТЕТ
У СРБИЈИ ОД ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА“

Ментор _____ проф. др Биљана Радивојевић

Потписана _____ Биљана Станковић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 11. 12. 2015.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„ВАНБРАЧНИ ФЕРТИЛИТЕТ У СРБИЈИ ОД ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 11. 12. 2015.
